

MIHAI NICOLAE

CĂLĂTORII IDENTITARE. ROMÂNII MEGIEȘI

VOLUMUL 2

MIHAI NICOLAE

**CĂLĂTORII IDENTITARE.
ROMÂNII MEGIEȘI**

VOLUMUL 2

UNIVERSUL ACADEMIC

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

NICOLAE, MIHAI

Călătorii identitare: românii megieși / Mihai Nicolae.

- București: Universul Academic, 2021-2 vol.

ISBN 978-606-9062-66-1

Vol. 2. - 2024. - Conține bibliografie.

- ISBN 978-630-6590-11-7

821.135.1

© EDITURA UNIVERSUL ACADEMIC, 2024

Coordonator ediție: Dr. Irina Airinei Vasile

Lector: Maria Capelos

Graphic designer: Carmen Lucaci

Tehnoredactor: Mariana Mocanu

EDITURA UNIVERSUL ACADEMIC

www.universulacademic.ro

Comenzi prin e-mail: editura@universulacademic.ro

București, 2024

MOTTO

„...Aceste trei datorii sunt Patria, Limba și Biserica. Românească e țara aceasta în care trăim, câștigată și păstrată cu sângele străbunilor noștri și înzestrată cu drepturi românești. Limba română este sufletul naționalității noastre pe care ne-au păstrat-o străbunii noștri în timpul barbariei chiar cu răpunerea vieții. Biserica țării noastre este biserica ortodoxă, odorul cel mai scump al sufletelor noastre.”

DOXACHI HURMUZACHI (DUCATUL BUCOVINEI), boier român

„M-am născut român, sunt român și voi muri român,
deși mă găsesc în mările antarctice.”

JULIUS POPPER (ROMÂNIA – PATAGONIA), explorator român de etnie evreiască

„Nu voi renunța niciodată la visul meu de a aparține unei comunități demne de moștenirea sa, o comunitate mândră de limba și cultura sa, o comunitate care aparține națiunii române în ansamblul ei. Nu voi renunța niciodată la ideea de a avea școli și grădinițe în care copiii învață și vorbesc fluent limba română.

Ar fi exact ca și cum mi-aș trăda trecutul, strămoșii.”

EVA IOVA (UNGARIA), jurnalistă de limba română

MARMAȚIA: ROMÂNII DIN DREAPTA TISEI

Până în decembrie 1989 nu am știut că peste apa Tisei trăiau români. Cântam cu toții, în gașcă: „C-așa beau oamenii buni /De sâmbătă până luni...” pe care doi maramureșeni din Glod îl interpretau prin 1968 în emisiunile Televiziunii Române, așa-zise „de varietăți”. Ștefan Petreuş care cânta la ceteră și Ion Petreuş la zongoră au popularizat „horele” maramureșene. La „ceaiuri” adică ceea ce se numește astăzi „party” cântam cu entuziasm și varianta studentească a melodiei: „De n-ar fi horincă-n sat/Niciodată n-aș fi beat/ De n-ar fi barul de zi/De la cursuri n-aș lipsi,/De n-ar fi barul de noapte/Aș învăța și eu carte./ Varianta „neoficială” nu avea nimic de-a face cu muzica autentică, dar ce conta... La fel nu conta că despre cei înstrăinați nu știam nimic.

Peste ani, când Florin Cerbanic m-a invitat să trec Tisa, să mergem acasă la el în Slatina, am răspuns cu înflăcărare: „Da. Haide!”

Florin, venit în țară să studieze medicina, conducea, pe atunci, un „Club al maramureșenilor din dreapta Tisei.” Împreună am organizat la București, ani la rând, o „Seară a maramureșenilor din dreapta Tisei”, iar la Slatina spectacolul „Noi umblăm și colindăm”; m-am pus la punct și cu „partea teoretică”... (Între timp s-au schimbat multe: Florin e acum chirurg la Lausanne, cadru didactic la Facultatea de Medicină, și-a luat și doctoratul, specializându-se în chirurgie robotică).

Așa că am plecat în Nord.

De la București la Sighetul Marmației, un accelerat parcurgea traseul în vreo 12-13 ore. Am ajuns la Sighet dimineața. O dimineață închisă și rece; vreme de toamnă. Intrăm în bufetul gării să ne încălzim cu o cafea. Înăuntru, un bec chior,

fum de țigară prea mult chiar și pentru un fumător. Un casetofon banal umplea cămăruța de melodii; numai maramureșene...

În acest decor, am avut revelația: îmbrăcată în ținută orășenească, blugi și restul, fata de la bar servea clienții și spăla vasele în timp ce cânta, „acompaniată” de casetofonul ei, muzica locului. Și noi regățenii care ne jenam să cântăm „populară”, adică muzică țărănească românească, cunoșteam mai mult Janis Joplin, Bob Marley sau Pink Floyd...

Atunci, podul de peste Tisa era închis așa că am luat alt tren prin Câmpulung la Tisa ca să ajungem la Teceul (ucr. Tiaciv) Mare, în Ucraina. Am călătorit într-un vagon necompartimentat, căptușit cu lambriuri de lemn, cu pasagerii așezați pe bănci. Părea o călătorie în trecut, pe vremea de început al transportului feroviar. Într-un colț, un băiat de vreo 20 de ani, cânta la ceteră. Unii din tovarășii de drum îl acompaniau vocal. Toți cunoșteau și melodia și vorbele cântecului: își trăiau cu autenticitate cultura lor țărănească cântându-și horile.

La primul drum dincolo i-am cunoscut pe bunicii lui Florin. În livada din spatele casei cu vedere spre Tisa și Sighet, uncheșul mi-a cântat cele cinci imnuri pe care le cântase de a lungul vieții: românesc („Imnul regal”), cehoslovac, unguresc, sovietic și ucrainean („Ucraina n-a murit). În pofida tuturor încercărilor adverse, s-au ținut neclintit de tradiția în care au crescut.

Baba (bunica) lui Florin era cunoscută în toată Slatina; era ghidușă, cu ochii vii și veseli, chiar dacă acum o încercau beteșugurile. Pe vremea ei, așa cum a și rămas, Slatina era multietnică. Una din consătențele bunicii, o evreică, făcea comerț cu deșeuri textile, așa că aduna din sat, contra cost, cărpe vechi. Baba s-a prezentat la negustoreasă cu niște laibăre de lână și gatii. Le-a vândut la kilogram, dar nu înainte de a îndesa în buzunare pietricele mai mici sau mai mari. Neatentă, cumpărătoarea a plătit prețul indicat de cântar iar, după un timp când a descoperit viclenia, era târziu, știa tot satul că bunica lui Florin a putut să păcălească vigilența Fridei, cea pe care nimeni nu izbutise vreodată să o tragă pe sfoară.

Deși împrăștiată în puteri din cauza vârstei, bunica ne-a gătit la masa de Duminica Învierii un fel de mâncare tradițională: șold (șuncă de porc, afumată, iarna, la tăierea porcului, păstrată în cămări și mâncată anume de Paște). Din livadă îmi atrăgea atenția cât de frumoase sunt luminile din Sighet. Cântecul spune: „Cât îi Maramureșul / Nu-i oraș ca Sighetul.” Mie mi-a plăcut orașul, dar oamenii aceștia privesc Sighetul cu încântarea cu care europenii privesc priveliștea de noapte a metropolei Los Angeles, California. În perioada sovietică nu puteau să își viziteze rudele de dincolo de râu decât o singură dată pe an.

În Lunca Tisei, unde m-am plimbat aproape de vama ucraineană, Tomiță, bucuros că avea un oaspete din țară, l-a rugat pe fiul său să spună o poezie. Băiatul, de vreo 12 ani, emoționat și patetic, a recitat:

„Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie/
Țara mea de glorie, țara mea de dor,
Brațele nervoase, arma de tărie,
La trecutu-ți mare, mare viitor!”
Eminescu pe malul drept al Tisei...

De la acest prim drum am trecut dincolo de multe ori, și vara și iarna, păstrând puzderii de amintiri. În Apșa de Mijloc, o vreme a slujit ca preot părintele Sebastian, de fel din Piatra Neamț. Eforturile sale s-au finalizat cu o biserică nouă, de zid, ridicată la vale de biserică veche de lemn (din 1440), monument reprezentativ pentru arhitectura maramureșeană. După un timp a plecat la Novosibirsk, în Siberia, pentru că acolo colonia de moroșeni veniți la muncă nu avea preot român. Într-o zi am urcat dealul până la bisericuța veche. Se mai păstrează câte ceva din fresca naosului. Rar se mai slujește acolo. Însoțit de diacul bisericii celei noi, am putut intra în altar. Acolo, într-un cuier, atârnavă niște odăjdii preoțești. L-am întrebat pe dascăl la ce mai servesc, dacă tot nu se mai fac liturghii. Răspunsul lui a fost: „E a părintelui Sebastian când vine din nou la noi. Să le găsească în altar.”

Când s-au căsătorit Florin și Lidia, am fost onorat să fiu unul dintre nași. Atunci când preoții au cântat „Isaia dănuiește” eram mulți cei care am mers în jurul mesei pe care stătea Evanghelia, într-o horă. (În Muntenia, hora e un dans,

în Maramureș, hora e un „cântic”). Înainte de cununia religioasă, atât mireasa cât și mirele cereau „iertările” către părinți. Ceterașii și nuntașii rostesc strigăturile: „Nu hii, mire, supărat/ Că bine ai cumpărat/ C-ai luat fată cu avere /Și mândră în toate cele /Și la port și la statură/ Numa’ s-aveți minte bună.” Se joacă hori și învârtite. La Slatina am văzut o feciorească de bărbați în care s-au prins și puștii și uncheșii. Se joacă mireasa... Nunta s-a terminat când „ziua era albă”, adică dimineața.

Ceterașii se aduc mai mult din stânga Tisei, din Maramureșul românesc. (Pentru noi, bărbații, Ion Dubașul din Valea Izei, mai „lumeț”, ne-a cântat „Dragu mi-i mâna la țată/Ca la șoarece-n căpiță”).

Nunta, ca și întreaga viață, respectă rânduiețile moștenite. Această întocmire își are, așadar, un rost. Cultura țărănească a Maramureșului e mai mult decât o fosilă vie care se încăpățânează să existe. Este prezentul continuu al civilizației lor sătești, e suport existențial, e ordinea lumii, buna orânduială fără de care timpul nu poate continua. Prin miile de ițe care îi leagă de tradiție, timpul devine eternitate sau chiar timpul însuși. Pentru mulți maramureșeni, lumea începe și se încheie în Maramureșul lor.

În 2018, când am sărbătorit Centenarul Unirii României, prietenul Ghiță (Gheorghe Marina) era prezent la Alba Iulia. Ca și cu 100 de ani înainte, maramureșenii participau la Adunarea Națională de pe Câmpul lui Horea. Florin și-a luat și el concediu, a venit la Slatina și de acolo au plecat cu toții spre Alba Iulia în căruțe. A fost o aventură: cei peste 280 de km i-au parcurs în câteva zile. Pe drum, oamenii din țară i-au întâmpinat bucuroși pe cei rămași în afara hotarelor, i-au hrănit, ba chiar le-au adus și fân pentru caii înhămați la căruță. Doctorul meu în științe medicale, cu hamurile în mână, a condus atelajul cu doi cai tot drumul până la Alba Iulia.

Remarcabil este faptul că atașamentul la o viziune aproape arhaică a lumii – cultură dobândită odată cu laptele maicii – nu i-a împiedicat să fie perfect adaptați la prezent. Iată-i pe prietenii mei: Văsâi (Vasile), specialist în ortodontie,

are două cabinete stomatologice, Ghiță al nostru e programator de top (compania are sediul în București dar el lucrează din Slatina). Mărioara s-a specializat în gastroenterologie. Florin care a îmbrățișat chirurgia robotică e totodată „un bun căruțaș”, mai c-ar face bani buni la pădure. Liviu din Fântâna Albă e solist (bariton) la opera din Kiev... Copiii Maramureșului sunt perfect adaptați exigențelor lumii contemporane. Nu m-aș mira să-i văd astronauți la NASA, purtându-și țundra și guba flocoasă cu naturalețe sau chiar venind în concediu ca să își ajute frații să cosească fânul pentru iarnă.

Ținutul Maramureșului se situează în nordul României și vestul Ucrainei pe ambele maluri ale râului Tisa. Depresiunea Maramureșului aparține grupei nordice a Carpaților Orientali, fiind mărginită de Carpații Păduroși la nord și de Munții Rodnei, Țibleș și Gutâi la sud și vest. Maramureșul e punctul cel mai nordic al țării. Înconjurată de munți, regiunea comunică prin cinci trecători cu ținuturile locuite de români prin pasul Prislop, două văi între munții Țibleș și Gutâi, o curmătură în Munții Rodnei și o alta în munții Oașului.

Astfel, chiar dacă zona pare un bazin închis, legătura cu ceilalți conaționali s-a păstrat. O trecătoare prin Pasul Frasin spre Bucovina și mai departe spre Ucraina, iar prin Valea Tisei se intră în regiunea ruteană și fostele posesiuni ungurești. Datorită morfogeografiei, Maramureșul a rămas unitar și chiar și-a păstrat unitatea etnică. Ținutul întreg a avut o suprafață de 9716 kilometri pătrați. (Această suprafață geografică, prin unitatea sa a reprezentat ceea ce noi numim Țara Maramureșului. O regiune culturală și etnică chiar dacă aflată sub diferite stăpâniri de-a lungul timpului, a constituit o unitate administrativă cu populație și cultură românească.)

La conferința de la Paris, guvernul României a revendicat întreg acest teritoriu populat de conaționali. Puterile europene au decis altfel: stabilind granița dintre – pe atunci – Cehoslovacia și România pe cursul Tisei, Regatului Român i s-a atribuit circa o treime din suprafață (respectiv 3381 km pătrați în stânga Tisei, iar Cehoslovaciei circa două treimi respectiv 6335 km pătrați în dreapta Tisei. Din

acel moment vorbim de Maramureșul de Nord (în dreapta Tisei) și Maramureșul de Sud (stânga râului).

Teritoriu alocat Cehoslovaciei, a format provincia autonomă Rusia Subcarpatică (Potskarpatska Rus). Această suprafață geografică prin unitatea sa a reprezentat ceea ce noi numim Maramureșul istoric sau Țara Maramureșului.

În secolul al XV-lea, umanistul italian Antonio Bonfini, istoric de curte al regelui Matia Corvin, a afirmat, în 1492, că „numele din vechime al Maramureșului” era Marmația. Denumirea nu mai apare azi decât în numele orașului Sighetul Marmației, adevărata capitală a maramureșenilor și, sporadic, în numele Slatinei (Slatina Marmației).

În prezent, românii din dreapta Tisei locuiesc, cu precădere, în localități relativ compacte, în raioanele Rahău, Teceu și Hust.

Maramureșul de Nord (aflat în dreapta Tisei) este parte a regiunii administrative Transcarpatia (ucr.Zakarpatsko Oblast) cu capitala la Ujgorod, pe râul Uj. În prelungirea Maramureșului istoric (Maramureșul de Nord), Transcarpatia (ucr. Zakarpattia) formează granița dintre Europa Centrală și Europa de Est fiind situată în sud-vestul Ucrainei. La sud se învecinează cu România, la sud-vest cu Ungaria, la vest cu Slovacia și cu Polonia spre nord – vest. Regiunea ucraineană are 12 753 kilometri pătrați o populație de 1 257 000 de locuitori (în 2018).

Regiunea ocupa și o porțiune din Slovacia estică, precum și din Ținutul Lemko din Polonia. Cu multe populații și grupuri etnografice, încă și mai multe subgrupuri etnice, Transcarpatia era, până la primul război mondial, mai „tărcată” decât Sudul Basarabiei (Bugeacul). Locuiau aici: români, ruteni (sau rusini, ruși carpatini, rusnaci), ucraineni (maloruși, haholi sau rușii mici), unguri (cu subgrupurile de limbă maghiară ale secuilor și ceangăilor catolici), slovaci, polonezi, evrei, bulgari, țigani/romi, alături de minoritățile de lemki, boiko și huțuli.

Maramureșenii au conviețuit cu aceste etnii, dar au păstrat distanța și nu s-au amestecat cu ele, deși au existat împrumuturi culturale și lingvistice reciproce.

Până în secolul al XIV-lea, românii erau răspândiți pe tot teritoriul Transcarpatiei. Prezența lor a fost consemnată de diplomele unora dintre regii maghiari care, pentru fapte de arme, îi împrumutau pe maramureșeni. De exemplu, Dolha și alte sate din raionul Ilașva erau în stăpânirea nobililor maramureșeni de Dolha, pe valea Bârjavei. La Iloșva apare menționată în actele din secolele al XIV-lea – al XV-lea o familie nobiliară românească: Iloșvanii.

Prezența în toponimia locală a peste 100 de denumiri geografice confirmă existența populației românești (cf. Vlad Cubreacov). Lista aceasta lungă cuprinde vârfuri de munți, ape curgătoare, plaiuri dar și localități: Apșița, Nereșnița, Călinești, Prislopul Mare, Frasin, Dăniilești și altele. Schimbarea acestor denumiri geografice a fost practică și de maghiari (uneori nu făceau decât să traducă în ungurește cuvintele românești) și de sovietici și de ucraineni. În 1661, Constantin Șerban, domnitor al Țării Românești a ctitorit o biserică ortodoxă la Ujgorod. Înaintarea treptată a maghiarilor spre Beregovo și mai departe a tăiat legătura dintre colectivitățile românești, cele mai multe rămânând izolate între comunitățile slave.

La capătul nord vestic al regiunii Transcarpatia a fost descoperită, relativ recent, o enclavă românofonă în jurul localității Poroșcovo, raionul Pereciîn. Sunt cunoscuți cu etnonimul „volohi”. Nu au fost niciodată recenzați și cei care i-au vizitat îi apreciază la circa 10 000 de oameni. Nu știm când și cum au ajuns acolo. Se presupune că ascendenții lor au urmat drumurile de transhumanță, la fel ca valahii din Moravia sau goralii din sudul și sud estul Poloniei. (A se vedea capitolele Populație și localități și Limba română).

Transcarpatia reprezintă centrul continentului european. Mai multe țări revendică titlul de a fi kilometrul 0, inima Europei.

Pentru noi, însă, acest centru ca și începuturile civilizației românești se află în Maramureșul din dreapta Tisei. În Apșa de Jos, pe Dealul Cremenita mai stă

mărturie ceea ce a mai rămas dintr-o cetate dacică, iar la Trebușeni (ucr. Dilove) se află tocmai acest kilometru 0. La aproximativ 100 de km de Slatina se înalță un monument care marchează un punct imaginar aflat la jumătatea distanței dintre Oceanul Atlantic și Munții Urali. În 1887 Societatea Geografilor din Austro-Ungaria a măsurat cu aparate de precizie meridianele și paralelele planetei și au marcat cu un obelisc kilometrul 0 al Europei. Când am vizitat situl, mi-am spus: „Iată, geografic suntem europeni. Nici balcanici, nici central europeni, nici est europeni, doar europeni.”

REPERE ISTORICE

Maramureșul a fost locuit, încă din perioada paleoliticului superior (40 000-10 000 î.Hr.) În localitatea Malaia Kopania din Transcarpatia, raionul Vinograd – la circa 15 km de localitatea de frontieră Tarna Mare din județul Satu Mare, a fost descoperită cea mai mare necropolă dacică. Peste graniță se află Tarna mică (ucr.Hîja) situată la sud-vest de Hust. Istoricul Jaceslav Kotigorsko, directorul Institutului de Cercetare a regiunii Transcarpatia al Universității din Ujgorod afirmă că cercetătorii au scos la lumină atât de multe materiale, cât nu s-au găsit în nici o altă așezare sau cetate. Arheologul Liviu Marta de la Muzeul Județean Satu Mare a precizat: „ Aici avem cele mai mari cantități de aur găsite într-un sit dacic cu excepția Sarmisegetuzei, cele mai grandioase piese din aur.”

Cetatea și cimitirul, cu zeci de morminte dezvelite pe Dealul Gorodiște, în punctul Celenița, oferă informații rarissime despre viața și civilizația dacilor. Așezarea ocupă o suprafață de peste 3,5 hectare fiind localizată pe malul drept al Tisei. Dealul are trei laturi abrupte cu înălțimea de 80 m, iar pe cea de a patra latură, mai lină, a fost săpat un șanț adânc cu trei valuri de apărare din pământ ale căror palisade erau întărite cu trunchiuri de copaci. Sistemul de apărare al fortăreței indică un mare centru politic, comercial și religios: prima etapă a cetății a fost legată de epoca lui Burebista, iar cea de-a doua etapă coincide cu perioada

războaielor daco-romane și domnia lui Decebal. Spre deosebire de fortărețele din Munții Orăștie care vegheau accesul spre Sarmisegetuza, cetatea de aici controla punctele cheie ale regiunii: ieșirea din trecătorile Carpaților Nordici, drumul nord-sud prin care pleca sarea spre Câmpia Panoniei, câmpia din jur, propice agriculturii și – element important – supraveghea circulația pe Tisa.

Cantitatea mare de monezi și proveniența lor indică un comerț înfloritor. În mormintele cercetate s-au găsit bijuterii de aur care ar putea uimi femeile cochete ale zilei de azi prin rafinamentul modelelor și execuție. Fragmentul unui colan de aur descoperit la Malaia Kopania cântărește peste 500 de grame, greutatea întregului șirag fiind estimată la 2-3 kg. Numărul mare de monede din argint indică faptul că monetăria aparținea acestui centru politic nord vestic care, aparent, avea dreptul de a bate monedă ca semn de independență. Sub sceptrul regelui Burebista s-ar fi aflat și Maramureșul, astfel de cetăți fiind cercetate și în Crișana la Medieșul Aurit (acum în județul Satu Mare) în Apșa de Jos (cetatea de pe Dealul Cremeniței despre care am amintit mai înainte), vestigiile înaintând spre nord vestul Transcarpatiei spre Zemplen în estul Slovaciei.

Nu numai atât: creștinismul în formă latină a fost treptat adoptat de oameni locurilor, nefiind impus de conducători. Către anul 170, în Panonia a staționat Legiunea a XII-a „Fulminatrix” care lupta împotriva „barbarilor” în Slovacia. Corpul militar era alcătuit în întregime din ostași creștini. (cf. Alexandru Filipașcu, bibl.).

Dacii liberi din secolele II-IV nu au intrat în componența Imperiului Roman. În cei 165 de ani care s-au scurs între ocuparea Daciei de către romani și până la retragerea aureliană, cuceritorii nu au avut viață comodă. Se apreciază că timp de aproape 100 de ani din această perioadă, au existat conflicte militare. Dacii liberi făceau incursiuni, hărțuind legiunile obligate să răspundă atacurilor. În același timp, dacii liberi aveau relații complexe, inclusiv comerciale, cu Imperiul, cu Dacia Romană, ca și cu celelalte populații cu care împărțeau teritoriul. Nevoile comunităților au înlesnit comerțul ca și relațiile cu administrația romană pentru

că activitățile economice presupuneau conlucrarea dintre băștinași și coloniști. (De exemplu, romanii exploatau salinele din Maramureș – Ocna Slatinei, Teceu, Ocna Hust – și aveau nevoie de lucrători). Limba latină a fost (a trebuit să devină) *lingua franca* a locuitorilor. Între secolele III-XI, în perioada marilor migrații, dacii latinizați au continuat să populeze pământul Maramureșului, feriți de masive muntoase și codri greu de străpuns.

În pacea relativă pe care le-o oferea ținutul, au putut să își dezvolte organizarea socială și normele de drept care guvernau viața colectivităților. De esență romanică, *jus valahicum* a devenit unitar în regiunile populate de străromâni și români și a ajuns, cu timpul, *legea Țării*, cutumă, *obiceiul pământului*, nescris dar consacrat prin uz și datină (lat. *consuetudo* = obicei, obișnuință). Teritoriul Maramureșului a fost împărțit în voievodate (ducate) compuse din județe sau cnezate conduse de cnezi. Cnezatul Câmpulung la Tisa în secolul al XIII-lea era cel mai mare, cu sate pe valea superioară a râului și pe valea Tarasului. Instituția societății maramureșene a fost *neamul mare* (toți cei înrudiți pe linie cosangvină, provenind dintr-un strămoș comun) și *neamul mic* (familia restrânsă, nucleară, compusă din mamă, tată și copii). Satele maramureșene, cu identitate etnică distinctă, erau sate românești... Regii maghiari i-au cunoscut pe acești oameni ca oameni liberi și le-au recunoscut proprietățile moștenite din moși-strămoși ca și proprietatea asupra fondului forestier. Notarul anonim ale regelui Bella, dar și Nestor, cronicarul rus a cărui cronologie „Povestea vremurilor trecute” (circa 1113) aproape contemporan, indică existența stabilă a românilor din Carpații Maramureșului (Carpații Păduroși) până în Câmpia Panoniei.

Pentru prima dată, maghiarii pătrund în Maramureș sub conducerea principelui Almos, tatăl lui Arpad (845-907 d.H.), probabil prin Valea Vișeuului, de unde au coborât spre Cuhea. După Almos, ungurii se apropie treptat de Valea Maramureșului, plecați – aș putea spune tiptil – ca un animal de pradă în apropierea vânatului său. Le-a luat timp, dar țelul urmărit stăruitor a fost împlinit.

După contactul cu maghiarii, destinul acestora oameni se schimbă, cu toate că și-au păstrat lumea lor, civilizația lemnului și fânului, cu rădăcini atât de vechi încât și astăzi lasă impresia că este eternă. Un hăulit prelung, un chiuit încrezător i-a însoțit în istorie; o istorie cu puține certitudini, cu multe ipoteze, cu puține documente și multe interpretări. Chiar dacă au trăit dureri și pribegii, și-au păstrat bucuria și credința în sacralitatea vieții.

Maramureșul este pomenit în premieră într-un document din 1199, din vremea regelui Emeric (Imre) (1196-1204), fiul lui Bela al III-lea. Fond de vânătoare preferat de suverani, ținutul apare consemnat în 1299 ca „domeniul regal maghiar”. O diplomă a regelui Andrei al II-lea (Endre) (circa 1176-1235) menționează iarăși o premieră. Munții Gutâi și Țibleș, râurile Cosău și Mara. În 1299 apare în acte Maramureșul ca țară: **Terra Maramorus**.

Veacul al XIV-lea a însemnat secolul de răspântie al românilor, pragul fundamental al istoriei noastre. În Țara Românească domnește Basarab I, întemeietorul statului. Conflictul militar cu regatul Ungariei (bătălia de la Posada din toamna anului 1330) a însemnat, prin înfrângerea rușinoasă a Regelui Carol Robert de Anjou, emanciparea de sub tutela Coroanei maghiare a Vlahiei Transalpine. Fiul și succesorul lui Basarab, Nicolae Alexandru, împlinește religioasă această emancipare, separându-se de catolicismul ungarilor în 1359, când înființează, la Curtea de Argeș, Mitropolia Ungrovlahiei pe care o și subordonează Patriarhiei ortodoxe de la Constantinopol; am rămas ortodocși până în ziua de astăzi. Moldova își începe existența statală independentă prin fapta lui Bogdan I, voievod al Maramureșului (1330-1342) și (1355-1359) devenit primul domnitor al Moldovei. Urmașii săi își declară și ei independența religioasă înființând, între 1381 și 1386, Mitropolia Moldovei cu sediul mitropolitan la Rădăuți.

Pentru românii maramureșeni, secolul al XIV-lea a însemnat pierderea autonomiei, căci au intrat sub sceptrul regilor maghiari. Aspectul religios a cântărit greu și în Maramureș. Încă din 1279, Sinodul general de la Buda a încercat scoaterea bisericii ortodoxe în afara legii. S-au adăugat două interdicții: preoților

ortodocși li se interzice să mai officieze slujbe, iar comunitățile au fost oprite să mai ridice biserici ortodoxe din piatră. (De atunci a început construcția splendidelor biserici maramureșene din lemn).

La început, suveranii unguri au preferat să-i înnobileze pe maramureșeni, voievozi și cnezi care și-au pus la dispoziția regelui vitejia și talentul militar. În 1330, Carol Robert (1308-1342) face o vizită în Maramureș. Îi urmează la tron fiul său Ludovic I (Nagy Lajos). Ludovic cel Mare al Ungariei (1342-1382) s-a bazat pe moroșeni în campaniile polono-maghiare și în luptele împotriva tătarilor, lupte la care a participat și Dragoș de Bedeu (azi Bedevlea, Transcarpatia).

Istoriografia maghiară insistă că acești maramureșeni erau venetici pe pământul fostei Dacii, nicidecum descendenții daco-romanilor. Ei ar fi, așadar, „elementul nomad românesc” sau „România imigrată” (Dezső Csanky). Ladislau Rethy, un alt promotor al acestei teorii, prezintă „tabloul în mișcare”: „Poporul român, îndemnat de cine știe ce împrejurări, numai ce s-a pornit din Peninsula Balcanică și, păscându-și turmele de oi și cirezile de vite din loc în loc, urmând încontinuu direcția munților, până ce, încetul cu încetul, ajunseră în Ardeal și până sus, în Maramureș, peste Ungaria.” (apud Filipașcu A., Enciclopedia... 2015). În expedițiile militare, suveranii maghiari plecați departe de regat, se bazau și pe abilitățile de luptători ale maramureșenilor, pe curajul acestora, dar și pe loialitatea lor.

(Uneori, cnezii valahilor asigurau Garda de corp a regelui.) Greu de crezut că un conducător maghiar își încredința viața cu atâta ușurință unor păstori „nomazi” străini de locuri și de labirintul codrilor maramureșeni. Vitejii erau răsplătiți nu numai cu recunoașterea nobilității lor sau cu diplome de atribuire a unor moșii, dar au avut privilegiul stă depindă numai de autoritatea regală. Pentru serviciile aduse regelui și Coroanei, Matia Corvin dispune, printr-o diplomă datată 17 septembrie 1469, astfel: „Din plenitudinea puterii noastre regale și a grației speciale, aceștia (e vorba de viteazul Coroi, de fiul lui și de frații săi de arme, toți români din banderiu (stindard) lui Ambrozie de Dolha) sunt scoși de sub

jurisdicția comiților, a vice-comiților și a juzilor nobililor din comitatul Maramureș, rezervând acest drept pentru noi personal, pentru palatinul sau judele curiei noastre regale".(ibidem, Filipașcu A.)

În 1349, o diplomă menționează o prima adunare a cnezilor din Maramureș conduși de Iuga, voievodul românilor. În 1364, li se recunoaște românilor din Bereg și Maramureș, dreptul de a-și alege voievodul, conform vechiului drept. Între timp, Coroana maghiară alege instituția comitatului pentru că, din 1368, Maramureșul nu mai este district, ci comitat. (Comitatul era împărțit în patru „ierașe” – „plasă”, în limba maghiară. După 1918, pentru o scurtă perioadă, Maramureșul din dreapta Tisei a aparținut de Ierașul de Jos).

Nobilii români nu au fost cu toții de acord asupra prezenței ungarilor în ținutul lor. Unii au slujit coroana fiind răsplătiți, alții – partida lui Bogdan – nu erau din calea-afară de devotați regilor unguri. La un moment dat Bogdan a semnat o declarație de vasalitate față de Ludovic cel Mare pe care, ulterior nu a mai onorat-o.

Dragoș din Bedeu pleacă în Moldova (viitoarea Moldovă...) unde este voievod (În 1336 o diplomă a lui Carol Robert îi numește pe frații Dragoș și Drag „slujitori regali”).

Ludovic cel Mare (Grigore Ureche îi zice „Laslău, craiul unguresc”) ajuns rege, avea nevoie de o marcă militară de graniță ca un avanpost sigur în calea migratorilor, așa că Dragoș „a descălecat” în Moldova și a condus ca voievod în numele și pentru „craiul Laslău”. Dragoș a decedat în 1354 urmându-i la domnie fiul său Sas, căruia îi succede Balc, la rândul lui înlocuit după descălecatul lui Bogdan, Balc revenind în Maramureș. Dragoșizii (sau Drăguleștii) au jucat un rol important în Regatul Ungariei, fiind comiți și voievozi de Maramureș. Familiile care s-au alăturat Coroanei maghiare prestându-i multe și credincioase servicii au apostat, îmbrățișând catolicismul, s-au maghiarizat îndepărtându-se de neamul din care proveneau. Astfel, Dragoș și Balc, fiii lui Sas și nepoții lui Dragoș s-au integrat în rândul marii nobilimi a Ungariei. Descendenții lui Drag au format

familia Dragfy iar cei ai lui Balc, familia Balkfy. Un Bartolomeu Dragfy ajunge între 1493 și 1499 voievod al Transilvaniei.

Cel de al XIV-lea veac a adus Maramureșului schimbări neprevăzute iar plecarea lui Dragoș din Bedeu în Moldova, urmat de Bogdan din Cuhea a modificat istoria românilor maramureșeni. Ca și cum legenda descălecării lui Dragoș nu ar fi fost destul de însuflețitoare, Miron Costin în „Poema română” (1684) risipește comparații, metafore și hiperbole pentru a sublinia măreția momentului întemeierii noului stat. Scrie frumos, chiar „modern” marele vornic al Țării de Jos: „ De-abia au trecut Munții Carpați și, de pe coama munților înalți, privesc spre pământul Moldovei viitoare. Ochiul cuprinde Luncile Prutului în care câmpiile curate ce se întind până la Nistru, câmpii întinse care se arată ca o întindere fumurie sau ca mărime asemenea oceanului... Mai departe, ei văd și păduri și pe unde curg râurile, șesuri întinse și când aplecară ochii văzură o țară cum ar fi o grădină înflorită... Privind spre răsărit, se minunară de așa țară cu câmpii pline de flori, asemenea Raiului... O! Tineri! – strigă Dragoș – aici e patria noastră, nu mai e nevoie să ne sfătuim, eu nu mă mai întorc înapoi de aici... Toți strigară: „Îți jurăm că și noi vom locui cu tine pe vecie!” Și de atunci s-a început cu voia Lui Dumnezeu Țara Moldovei...”. A fost să fie altcumva...

Zimbrul care popula, odinioară, pădurile stufoase ale țării Maramureșului, apare atât în heraldica acesteia cât și a Moldovei. Animalul acesta robust a rezistat în munții Țibleș, numiți și munții Zimbrosavelor, până către sfârșitul secolului al XIX-lea. În 1852 a fost împușcat ultimul exemplar care trăia în libertate. Alexandru Filipescu scrie că pielea și coarnele lui au fost donate preotului Alexandru Anderco din Borșa.

În toamna anului 1359, Bogdan din Cuhea a valorificat o bună ocazie de a se îndrepta spre Moldova: regele Ludovic I al Ungariei lupta, la sud de Dunăre, cu Ștefan Dușan al V-lea al Serbiei. Bogdan pleacă cu un corp expediționar sau, potrivit unor istorici, l-a însoțit populația a 300 de sate din Maramureș, Bereg și Ung. Populația moldovenească nu a opus rezistență și nici nu a încercat să îi

sprijine pe Balc și Drag, fiii lui Sas care i-au succedat la conducere. Nagy Lajos pornește cu oaste împotriva lui Bogdan. A rezistat. Ce mai putea să facă regele? I-a declarat dușman al Imperiului și supus necredincios (infidel notoriu) pe Bogdan și pe fiii lui ca pe niște nevrednici pentru domnie. Balc și Drag se retrag în Maramureș unde vor fi răsplătiți de rege cu moșiile lui Bogdan. Actul de danie pentru noii proprietari ai moșiei menționează că regele „i-a lipsit și despuiat cu totul” pe Bogdan și pe fiii lui „ca pe niște nevrednici pentru blestemata lor vina de necredință dar și pentru ca nebunia lor să nu fie cumva pildă altora”. Formularea în latină a devenit celebră: „nostris infidelibus notoriis”. Bogdan a câștigat. Devine al doilea descălecător și adevăratul întemeietor al statului medieval moldovenesc.

Oamenii lui Bogdan au întemeiat în Moldova noi sate numite după numele lor de botez sau preluând numele satelor lor rămase în Maramureș. Bogdan care se declară independent, liber de amestecul Coroanei maghiare, purcede să organizeze Moldova. Cu el începe dinastia Bogdăneștilor. A domnit până în 1367 când și-a dat sfârșitul cel de obște. A fost urmat la tron de Petru I, mezinul lui Stefan, fiul cel mai mare al lui Bogdan și de Lațcu, cel de al doilea fiu, suveran pe care Papa Grigore al XI-lea l-a recunoscut ca „duce al Moldovei de nație valahă”. Până la Alexandru cel Bun a cărui domnie îndelungată a asigurat statului moldav stabilitate și prosperitate, conducătorii aparțin urmașilor pe linie feminină ai descălecătorului. Succesorul lui Lațcu a fost Petru al II-lea, odrasla Margaretei Mușat; fiica lui Bogdan. Această „frumoasă doamnă”, (adjectivul „mușat” însemnând „chipeș”, „frumos” ca în dialectul aromân) s-ar afla la originea dinastiei mușatinilor, cea mai importantă dinastie a Moldovei. La rând, vin Roman I Mușat, Ștefan I, fiul lui Roman și Iuga Ologu, al doilea fiu al lui Roman.

Pozițiile diferite adoptate de nobilimea maramureșeană (pentru sau împotriva maghiarilor) au slăbit capacitatea de rezistență a românilor. În plus, plecarea lui Dragoș și mai apoi a lui Bogdan în Moldova a dus la micșorarea populației capabile să se opună unui regat mai organizat și mai puternic decât comunitățile voievodale ale Maramureșului. Într-un document datat 1336, ținutul

Maramureșului și Ungaria apar ca provincii autonome (Alexandru Filipașcu, 1940, bibliografie). La sfârșitul secolului al XIV-lea a fost integrat în Regatul maghiarilor. Ca o reminiscență a fostei autonomii, mai apar în actele de cancelarie expresiile Terra Maramorosiensis sau Districtus Maramorosiensis. Pozițiile inițiale ale nobililor au permis locuitorilor să își păstreze o vreme statutul liber, drepturile lor de proprietate nefiind amenințate de marile latifundii. (Din 1405, însă, apar menționați și iobagii din Maramureș).

Cel de al XIV-lea secol mai aduce în Marmăția o împlinire istorică: exarhatul de Peri. Părăsind Moldova ca urmare a acțiunilor de Bogdan, Balc (Balița) și Drag, nepoții lui Dragoș ajung comiți ai Maramureșului. Un hrisov slavon datat 1 mai 1404 menționează că cei doi frați au fondat mănăstirea Peri. Ștefan Meteș în „Istoria bisericii românești din Transilvania” a susținut că, în realitate, lavra din Perii Maramureșului a fost zidită de însuși Sas Vodă. Mai puțin importantă este persoana ctitorului câtă vreme Balc și Drag, fiii săi, au luat hotărârea de a subordona Patriarhiei din Constantinopol așezământul religios.

Un gest politic, am spune noi astăzi, pentru că intenția lor părea să fie asigurarea independenței bisericii ortodoxe în fața eforturilor regilor maghiari de maghiarizare și catolicizare. Mănăstirea a fost înzestrată cu cele necesare, între altele, satele Teresva și Kriva (azi raionul Teceu, Transcarpatia) și Peri, în dreapta Tisei.

În 1391, cei doi comiți s-au suit pe cai îndreptându-se spre capitala Imperiului Bizantin. Acolo, patriarhul Antonie al IV-lea a declarat mănăstirea din Peri, cu hramul Sfântului Arhanghel Mihail, *stavropighie*, atârând canonic direct de patriarh, fără să depindă de vreo episcopie. Fraților Balc și Drag, patriarhul le încuviințează să îl numească drept exarh pe monahul Pahomie având autoritatea unui episcop, mai puțin dreptul de a hirotoni preoți.

Arhimandritul Ioanichie Bălan scrie în patericul românesc despre Pahomie Ieromonahul că era de fel din Țara Oașului și că se înrudea cu Dragoș Vodă. Nu a precizat sursa afirmațiilor. A păstorit asupra credincioșilor ortodocși din câteva ținuturi între care Ugocea, Bereg și Maramureș.

Viața în mănăstire, cu siguranță, nu a fost ușoară. Au trebuit să facă față presiunilor Coroanei maghiare, dar și Bisericii Ortodoxe sârbești sau, mai târziu, Episcopiei ortodoxe rutene. Egumenul Pahomie a întemeiat la Peri o școală de caligrafie care va dărui limbii române textele rotacizante. Monahii din Peri au tradus și copiat pentru prima dată cărțile de cult esențiale: Psaltirea, Evanghelia, Codicele de la Voroneț, „Faptele Apostolilor”. Acestea au fost numite „textele maramureșene”. Între 1391 și 1392, adică în perioada când mănăstirea a fost recunoscută ca stavropighie, la Peri a fost întocmit Codicile de Ieud considerat de unii specialiști drept cea mai veche carte religioasă în limba română. (Există și datări diferite.)

La începutul secolului al XVIII-lea, pe fondul ofensivei uniației, lăcașul Perilor, lavra de spiritualitate și cultură veche românească își pierde și importanța și dreptul de a mai funcționa. În anul 1703, pe vremea răscoalei conduse de Francisc Rakoczi al II-lea împotriva Habsburgilor, obștea monahală a fost împrăștiată, episcopul alungat, moșiile și bunurile confiscate de maghiari. Localitatea Peri, (azi Grușova, Transcarpatia) a fost ocupată, împreună cu întregul Maramureș, după 1940, de URSS alocată RSS Ucrainene de unde trece pe harta Ucrainei independente, în 1991.

Nimic nu mai amintește de existența mănăstirii ctitorite de Drăgoșești. Am vizitat locurile în 2005: o groapă jalnică fără vreo mențiune ori vreo placă. Nu au rămas nici urme de ruini. O cruce ieftină de alamă strălucitoare, ca de trompetă pusă de ucraineni părea să confirme zvonul că noii titulari doresc să construiască acolo o biserică proprie.

La Săpânța, peste Tisa, pe malul stâng, la vreo 5 km de fostul Peri s-a ridicat o superbă biserică maramureșeană care să ne amintească de nordul ortodoxiei românești. Noua ctitorie cu vechiul hram al Perilor a fost inclusă în patrimoniul UNESCO. Turla cea mare, înaltă de 78 de m, se vede la distanță veghind și asupra Maramureșului din dreapta Tisei.

În secolul al XIV-lea începe o altă migrație de data aceasta către Maramureș. Pătrunderea rutenilor în ținut va modifica demografia locului și va avea consecințe asupra Bisericii Ortodoxe a Maramureșului, va determina chiar o slavizare prin biserică a locuitorilor. După pătrunderea inițială din secolele VI-VII a primelor triburi slave, un al doilea val se produce după stabilirea în Ungaria a cneazului Teodor Koriatovici din Podolia. Înfrânt de ducele Vitold al Lituaniei, a fost nevoit să își părăsească țara. Ipotezele sunt contradictorii ca și cronologia evenimentelor trecute: Filipașcu menționează o înțelegere cu regele Ludovic al Ungariei prin care acesta primea Podolia iar Koriatovici dobânda drepturile asupra Cetății Sator din Zemplin (azi în sudul Slovaciei) și asupra domeniului Muncaci (Transcarpatia). Locurile din Bereg și Ung golite de populația românească au fost ocupate de cei 40 000 de ruteni care l-ar fi însoțit pe ducele lor. Un document datat 1461 pomenește un drum pe Valea Bârjavei spre așezările rutenilor (*ad terram ruthinorum*).

Prințul Koriatovici ridică pentru slavii creștini biserica „Sfântul Nicolai” din Muncaci. Aici s-au aflat începuturile Episcopiei ortodoxe de Muncaci de limbă slavonă ai cărei episcopi au condus nemijlocit, multă vreme, viața religioasă din satele maramureșene din dreapta Tisei. Către 1600, populația ruteană devenea majoritară în Transcarpatia.

Între 1446 și 1453, Ioan Iancu de Hunedoara ajunge guvernator și regent al Ungariei. Unele documente îl numeau Ioan Românul, tatăl său fiind cunoscut cu numele românesc Voicu. Prin vitejia sa și rangul nobiliar, Ioan de Hunedoara și-a dobândit prestigiul în Ungaria. Politica sa antiotomană fermă i-a asigurat poziția de căpitan general al regatului (1453-1456). În campaniile sale militare împotriva turcilor, s-a bazat pe neînfricații oșteni maramureșeni. A repus în drepturi mai mulți nobili din Maramureș (1451). Intervine la regele Ungariei Ladislau al V-lea în 1454 pentru a scoate de sub jurisdicția comitatului Bereg localitățile Dolha, Mărgineni, Băranica și Rotunda care vor fi anexate la Maramureș.

După moartea lui Ioan Huniade, fiul său minor Matia Corvin ajunge regele Ungariei, al Cehiei și Principele Austriei. Micul Matia, un puști de numai 16 ani va conduce în mod strălucit destinele Coroanei maghiare fiind numit „Matia cel drept”. A scris paginile cele mai glorioase ale statului maghiar. Românii îl numesc până astăzi Matei sau Mateiaș. Se bazează și el, ca și tatăl lui, pe vitejia maramureșenilor care au luptat în „Armata neagră” (Fekete sereg). A avut grijă să-și răsplătească oștenii. Regele Matia Corvin i-a numit pe Simion Bizău (1465) și pe Pavel Chinezu (1467) în poziții de comiți supremi. Primul a reprezentat Maramureșul iar al doilea, comite de Timișoara și comandant militar e mai cunoscut astăzi mulțumită cântecului cu același nume al formației Phoenix.

Regele Matia a avut relații oscilante cu românii de peste Carpați. Cu Vlad Țepeș, domnul Țării Românești a încheiat o alianță, pentru ca, ulterior, să îl întemnițeze 12 ani pe muntean care a fost eliberat la intervenția lui Ștefan cel Mare. Cea de a treia soție a lui Vlad Țepeș era verișoara lui Matei Corvin, se numea Ilonca. Același atitudine contradictorie a avut și cu domnitorul Moldovei. În 1467 a intrat cu oaste peste munți, dar a fost învins în bătălia de la Baia. Fiind în primejdie de a-și pierde viața – fusese rănit de trei săgeți, trupul fiindu-i străpuns și de o lance – garda maramureșenilor a format cu propriile trupuri un scut în jurul regelui rănit, după care l-au cărat pe targă până la Brașov. (Matei Corvin a ridicat, în 1469, mai mulți maramureșeni la rangul de liberi baroni, privilegiu rareori acordat și atunci numai pentru merite militare. Relația celor doi principii s-a mai destins, până aproape de împăcare. În 1473, Nicolae Dragfi – urmaș al Drăgoșeștilor maghiarizați – primește de la regele Matia mai multe moșii în dreapta Tisei: Apșa de Jos, Biserica Albă, Strâmtura, Criva Mică și Iza lângă Hust. Meritul lui? A mijlocit împăcarea. În 1489, Bartolomeu Dragfi (fiu a lui Nicolae Dragfi), viitor voievod al Transilvaniei, se încuscrește cu Ștefan cel Mare, dându-și fiica după Alexandru, fiul cel Mare al domnului Moldovei. Regele ungar trimite secui și ostași regali care au fost alături de oastea moldovenească în bătălia de la Podul Înalt (Vaslui 1475). Câțiva ani mai târziu, îi oferă lui Ștefan, Cetatea Ciceu și Cetatea de Baltă ca locuri de adăpost în cazul unei victorii otomane. Lucrurile

încep să se schimbe și în Ungaria. În urma bătăliei de la Mohaci din 29 august 1526, forțele Înaltei Porți, sub nemijlocita conducere a sultanului Suleiman Magnificul, regatul maghiar va fi împărțit, pentru mai mult de 150 de ani, între Imperiul Otoman și casa de Habsburg a Austriei.

Partea centrală a regatului e transformată în pašalâc. În 1538, prin Tratatul de la Oradea dintre Ferdinand I și Ioan Zapolya, Ungaria se împarte la doi. În 1541, sultanul îl numește pe fiul lui Ioan Zapolya, un minor născut cu un an înainte, botezat Ioan Sigismund Zapolya, Principele Transilvaniei. Principatul Transilvaniei există între 1540 și 1699 și cuprinde și Maramureșul ca aparținător al comitatelor apusene pe lângă regiunea istorică Transilvania. În 1733 Dieta Transilvaniei a legiferat hotărârea imperială de anexare a Maramureșului la Ungaria unde rămâne până în 1918.

După Mohaci (1526), calvinismul se răspândește în Transilvania, catolicismul pierzând privilegiul de a fi principalul susținător al Coroanei. Interesul pentru calvinism a permis îmbrățișarea reformei ca religie maghiară. Sentimentele antiaustriece îmbrăcau și o formă anticatolică. Prozelitismul reformat se răspândește și în Maramureș. Către 1556, bisericile catolice din comitat deveniseră calvine. Credincioși români, în majoritate ortodocși, suferă și ei „unirea cu Calvin” dar au și avut de câștigat. Insistența reformatilor pentru folosirea limbii materne în biserică a contribuit la răspândirea cărților religioase în limba română. Pe de altă parte, „Cruciada calvină” a precedat „Unirea cu Roma” din 1698. În Maramureș, episcopul Gheorghe de Sângeorz a convocat, în 1566, primul Sinod al preoților români cerându-le să accepte învățătura calvină și liturghia în limba română. (Ștefan Mateș, bibliografie). Nu știu cât de convingător a fost, câtă vreme la Vișeu, în 1651, credincioșii strâneau contribuții bănești pentru a cumpăra bisericii din localitate cartea „Răspunsul împotriva catehismului calvin” scrisă de mitropolitul Sucevei, Varlaam.

Tratatul dintre Mihai Viteazul și Sigismund Bathory, principele Transilvaniei, semnat la Alba Iulia, în luna mai 1595, conținea prevederi exprese privind

ortodoxia din Transilvania și implicit din Maramureș. Negociat de mitropolitul Eftimie al Târgoviștei, de episcopii Luca din Buzău și Teofil de Râmnic, actul de alianță trecea în subordinea Mitropoliei Țării Românești bisericile ortodoxe de peste Carpați. Biserica română dobânda astfel un rol major în politică. În 1599, la tratativele dintre domnitorul muntean și Rudolf al II-lea din dinastia de Habsburg, delegații valahi aveau în vedere Transilvania din care să facă parte și Bihorul cu Oradea dar și Maramureșul cu Cetatea Hust de peste Tisa, ceea ce reprezenta o confirmare indirectă a prezenței acolo a unei populații românești.

În secolul al XVII-lea, doi români au fost confirmați ca episcopi ai Maramureșului: în 1659, Sava Brancovici iar în 1697 Atanasie Anghel. Sinodul Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu jurisdicție și în Maramureș a hotărât să caterisească toți preoții care ar sluji în altă limbă decât limba română vorbită de credincioși. Cum nu toți locuitorii țării Maramureșului erau castelani sau nobili, cei năpăstuiți își căutau norocul în altă parte. Foametea și ciuma loveau ținutul; multe *răle* făceau viața grea: perioade de secetă, năvăliri de oști, furtuni nemaivăzute, epidemii, câteodată incendii. Unii țărani, ca să scape de nevoi, trebuie că mai plecau neștiuți prin „Vama cucului”, dar cei mai mulți apar în acte ca emigranți. Până în 1724 au fost menționate 29 de familii din Moisei (Maramureșul de Sud) plecate din pricina dărilor și sărăciei: 5 spre Polonia, 11 în Transilvania, 10 în Moldova și 3 spre Partium (Partium regni Hungariae) în afara Transilvaniei. Un document din 1731 consemnează alte plecări: 6 în Polonia, 12 spre Moldova, 16 în Transilvania, 7 în Partium. În 1776, cârmuirea din Bucovina înregistra 72 de sate unde trăiau maramureșeni plecați definitiv din locurile lor (Marin Nicolae Tomi, bibl.).

Nedreptățile sociale și naționale l-au determinat pe Pinteza Viteazul (1670-1703) școlit la Aiud dar și la Viena, să lupte de partea celor săraci împotriva asupritorilor. El însuși făcea parte din mica nobilime și a luptat în războiul curuților împotriva regimului Habsburgic alături de Francisc Rakoczi al II-lea (1676-1735). Pinteza cu ceata lui au luptat până la moarte în zona dintre

Maramureș și Țara Chioarului. Nicolae Densușianu l-a considerat unul dintre cei mai însemnați români din veacul al XVII-lea.

Cu timpul, calvinismul a început să piardă din influență pe măsură ce susținătorii săi și-au văzut scăzând influența politică. Deși super intendentul calvin își exercita cu mâna forte controlul asupra celorlalte culte, imperialii de la Viena – catolici – nu tolerau activitatea reformatilor. Încercau, totuși, să păstreze un echilibru între culte: cele trei biserici protestante (calvină, luterană și unitariană) trebuiau să conviețuiască cu religia catolică considerată, de asemenea, religie receptă. Biserica românilor era, din punct de vedere legal, doar tolerată. Când Sofia Bathory, bunica a lui Francisc Rakoczi al II-lea, trece la catolicism după ce susținuse cu ardoare calvinismul, lucrurile încep să se schimbe (1662). Împăratul Leopold I a aprobat catolicilor un episcop cu puteri depline care va fi numit în 1696. Preoții români – sacerdo nationis valachorum – nu se bucurau de privilegiile cultelor recepte. După Unirea cu Roma, la Brest (azi Belarusia), în 1596, a rutenilor, pentru biserica românească părea că se apropie „începutul unei ere de libertate și lumină”, cum spune Iorga. Discuțiile de unire au început în 1693 sub cărja episcopului Teofil Seremi, iar în 1697 se redactează Declarația de unire cu biserica Romei când i se cer împăratului „privilegiuri și scutinte... cum aveau romano-catolicii, luteranii și calvinii”. Episcopul Atanasie Anghel, succesorul vladicii Teofil, devine primul episcop unit. La Alba Iulia s-a organizat un Sinod când se parafează Actul Unirii (5 septembrie 1700). Alături de episcopul Atanasie semnează 54 de protopopi ca și protopopul Ilie din Szaldobos (azi Steblevko, raionul Hust, Transcarpatia, Ucraina) împreună cu nouă preoți din Maramureșul din dreapta Tisei.

Uniația a adus românilor unele înlesniri, dar a generat și o opoziție fățișă față de actul Unirii. Maria Theresia a îndrumat Dieta Transilvaniei să recunoască românilor calitatea de „fii ai Țării” dacă ei aparțineau bisericii greco-catolice. În 1770, aceeași împărăteasă a creat un vicariat greco-catolic al Maramureșului cu statut autonom. O vreme, Țara Românească și Moldova au oferit preoților români

din Transilvania și Maramureș cărțile de cult. Ulterior, un decret emis în 1746 a interzisă se mai aducă astfel de cărți în imperiu. După ce împărăteasa Maria Theresia devine regină a Ungariei, Regatul Ungar ajunge parte integrantă a teritoriilor habsburgice pentru a fi încorporată în Imperiul Austriac. Acesta a existat până în 1867 când s-a transformat în dublă monarhie. Dubla monarhie se numea oficial „Imperiul Austriac și Regatul Ungar. Cuprindea Cisleithania (până la vechea graniță dintre Austria și Ungaria, pe râul Leitha) și Transleithania (care cuprindea pământurile coroanei ungare). În Cisleithania, naționalitățile imperiului aveau, cel puțin declarativ, drepturi egale. În Transleithania, însă, a continuat procesul de maghiarizare, de fapt o asimilare prin limbă și preluarea identității ungurești. Arhiducele Franz Ferdinand al Austriei (după 1889 prim succesori la tronul imperiului) a avut aversiune față de elita maghiară și măsurile de maghiarizare pe care le aplica. (Arhiducele sfârșește asasinat la Sarajevo în 1914, episod tragic care va conduce la prima conflagrație mondială). Austro-Ungaria a cuprins atât sudul, cât și nordul Maramureșului, românii având a suporta deopotrivă, politicile metodice de „colonizare” ale Vienei și obsesiile deznaționalizării minorităților ale Budapestei. Dubla Monarhie își încetează existența în 1918. Popoarele imperiului își revendică dreptul la state naționale proprii și nu au mai avut răbdare să se realizeze proiectul conceput de guvernul cezaro-crăiesc de la Viena prin care în locul imperiului austriac urma să apară o federație de state naționale autonome. Pe data de 16 noiembrie 1918, Ungaria se declară republică. Economistul Mihaly Karolyi a fost ales președintele ei.

În primul război mondial, maramureșenii au fost înrolați în Regimentele 5, 12 și 85 din armata austro-ungară. Un episod puțin cunoscut, pe fondul războiului: 6 divizii ale armatei țariste au intrat în Maramureș, staționând în Slatina Marmației între 3 și 6 octombrie 1914. Povestește Mihai Dan din Apșa de Mijloc, delegatul maramureșean la Alba Iulia în 1918: „asemenea foarte mulți s-au refugiat, mai ales muierile cu prunci minoreni și cu fete fecioare, luând frica deflorării și omorârei lor. Ceea ce nu a fost!” (Dan Mihai bibl.)

Sfârșitul războiului aduce prăbușirea Dublei Monarhii, împărătească și crăiască. Cisleithania a fost prima care se dezintegrează. În Transleithania, românii, slovacii și croații au refuzat autoritatea maghiară. Pe 1 decembrie 1918, Marea Adunare Națională (au fost prezenți peste 100 000 de români) a proclamat unirea cu România a Maramureșului, Transilvaniei, Basarabiei, Bucovinei, Crișanei și Banatului. Se constituie astfel statul național unitar român.

Istoricul Ilie Gherheș a caracterizat inspirat Maramureșul ca fiind o stare de spirit care, de-a lungul timpului a evoluat ca un întreg, o entitate identitară consecventă sieși, dar în comuniune cu românii din celelalte provincii istorice. În ziua de 22 noiembrie 1918 a avut loc alegerea „Consiliului Național Român” al comitatului Maramureș. Vasile Chindriș a convocat la Sighet, reședința comitatensă, o mare adunare pentru desemnarea delegaților „cu credențional” (cu drept de vot) la Alba Iulia. Din dreapta Tisei au venit cu căruțele sau pe jos, reprezentanții satelor maramureșenilor, hotărâți să-și exprime dorința unirii cu Țara mamă. Ilie Filip (Apșa de Jos) și Mihai Dan (Apșa de Mijloc) au primit mandatul de a-i reprezenta.

După Unire, Ilie Filip, reîntors în satul a ajuns primar în 1929. În 1933 a fost omorât în chip mârșav, lângă Teceu. Mihai Dan va fi și el primar în sat între 1923-1927. Un alt maramureșean, Ilie Lazăr din Giulești, Maramureșul de Sud (mama sa era născută în dreapta Tisei) a fost cel mai tânăr semnatar al Actului Unirii de la 1918. În lunile premergătoare a sprijinit realizarea Marii Uniri în chip spectaculos: înrolat în armata austro-ungară, a dezertat cu întreaga sa companie și, împreună, au plecat spre Bucovina cu 3 vagoane și o locomotivă „cumpărată” cu 1300 kg de grâu. Au apărat orașul Cernăuți de bandele de ucraineni, rezistând până la sosirea Diviziei a VII-a, comandată de generalul Iacob Zadik.

Ilie Filip și Mihai Dan, cei doi delegați cu drept de vot de peste Tisa, au fost aleși la întrunirea care a avut loc în 14/27 noiembrie 1918 în satul Slatina, împreună cu N. Nedeliu (protopop la Biserica Albă), Ivan Bilțin-Dăncuș (din partea „Reuniunii învățătorilor”) și Florentin Bilțin-Dăncuș (reprezentantul Gărzii Naționale Române). Potrivit unor mărturii, la Alba Iulia au fost prezenți și românii

din Comitatul Ugocea (Seleușu Mare), învecinat cu Maramureșul. (Gherheș, 2017, bibl.)

Delegația Maramureșului a plecat cu căruțele spre Alba Iulia trecând Munții Gutâi.

Reportajul publicat în „Sfatul”, ziarul oficial al Consiliului Național din Maramureș, descrie în amănunt peripețiile drumului, inclusiv faptul că la crucea de pe Gutâi, delegația „s-a încălzit din plosca domnului protopop.”. În gara Baia Mare au continuat călătoria într-un tren special, urcați într-un vagon pe care era scris „Maramureș”. Peste tot au fost ovaționați. Duceau cu ei un tricolor, făcut din pânză donată de Vasile Goldiș, sfințit înainte de plecare la întrunirea din Slatina. Drapelul fusese brodat de surorile Mihalyi de Apșa, „opt fete domnișoare între 13 și 33 de ani”. Pe drum, garnitura de tren a fost atacată de husarii maghiari cărora le cade jertfă stegarul Ion Arion. Ajunși la destinație, în Alba Iulia, maramureșenii aveau cel mai mare drapel tricolor și cel mai înalt stegar. Au deschis defilarea delegațiilor și le-a fost acordată onoarea de a fi primii care au depus „credențialele” în Sala Unirii.

Miron Cristea, episcopul ortodox al Caransebeșului s-a adresat mării adunări spunând că „da, s-a hotărât unirea într-o singură țară, mare și nedespărțită, care se va întinde de la Nistru pân' la Tisa.” Cu tot entuziasmul și măreția inefabilă a momentului, delegații sosiți de peste apa Tisei vor protesta: „Nu pentru aceea am venit noi din Maramurăș aici, ca pe noi să ne lăsați altora. Noi încă voim să fim uniți cu România Mare. TRĂIASCĂ ROMÂNIA MARE, DE LA NISTRU PÂNĂ PESTE TISA”. Miron Cristea ia din nou cuvântul, spunând – consemnează Ioan Bîlțiu Dăncuș în ziarul „Sfatul”: „De la sâne se înțelege că România Mare în Maramurăș va fi până peste Tisa, până la Carpați. Numai la Seghedin va fi până la Tisa”.

Circumscripția Rahău cuprindea Apșa de Sus (azi cu populație ucraineană); circumscripția Câmpulung era compusă din satele plasei Taras. Circumscripția electorală Sighet – capitala regiunii – avea, în dreapta Tisei, localitățile Apșa de

Jos, Apșa de Mijloc și Slatina; circumscripția electorală Bârsana avea și localitatea Strâmtura din dreapta râului; circumscripția Teceu cuprindea Volova (Okormezo), Berezna, Visc (Vășcova); circumscripția Hust avea plasa Seleușul Mare (fostul comitat Ugocea ale Regatului ungar). (Dr. Gherheș Ilie, bibl. 2022).

Întreaga suflare românească, adunată pe Câmpul lui Horea, aplaudă și strigă: „Trăiască România Mare până peste Tisa! Trăiască maramurășenii!

Nu ne-am ținut de cuvânt: nici generația Unirii, nici după aceea, nici noi, cei de astăzi...

Între 1 Decembrie 1918 și 20 iulie 1920, Maramureșul a fost administrat de statul român. În perioada respectivă, ținutul a fost organizat în 10 plase, dintre care 6 pe malul stâng al Tisei și 4 în dreapta râului. În noiembrie 1919 plasele au fost împărțite în circumscripții electorale, la alegeri participând candidați români și minoritari din dreapta Tisei.

În urma votului au fost aleși deputații: Vasile Pop (Rahău), Teodor Bokotei (Teceu) și Oreste Ilnițchi (Hust). Dr. Iosef Pop a fost ales senator de Teceu. Deputatul Ilnițchi, etnic rutean a declarat în Ședința Adunării Deputaților din 13 decembrie 1919, odată cu sentimentele sale de „nemărginită mulțumire și loialitate... pentru respectarea atât de corectă a drepturilor minorităților cu ocaziunea alegerilor”: „Poporul rutean din părțile Maramureșului dorește și cere să se ia toate măsurile necesare pentru a fi anexat definitiv conform liniei demarcaționale de azi, pentru totdeauna la România Mare.” (Declarații asemănătoare au făcut și președintele Comitetului Național Central al Rutenilor din Ungaria și Sfatul Național Rusin din Sighet.

Situația de la graniță a impus trei intervenții ale armatei române:

În Ungaria s-a constituit Republica Sovietică Ungaria (21 martie 1919 – 6 august 1919) sub conducerea lui Bela Kun (Cohen). Născut la Cehul Silvaniei (România), cu studii la Cluj a înființat, în 1918, Partidul Comunist Ungar. Pentru 133 de zile a aplicat în Ungaria metodele bolșevice, mai ales tortura și asasinarea, planificând unirea Ungariei cu republica Sovietelor. A înființat „gărzi roșii” pentru

a-și reprima opoziții. Ziarele au fost cenzurate, iar greviștii lichidați. În „buna practică” a bolșevismului a înființat „Tribunale revoluționare”.

Întreaga regiune s-a transformat într-un pandemoniu, un sabat sulfuros al tartorilor care va schimba prezentul și viitorul întregii regiuni. Puterea bolșevică a început frenetic constituirea „statelor sovietice.” Revoluția mondială își plasează primii pioni în Europa. După republicile sovietice Ungaria și Slovacia, urmează „republicile”: Komancza (există circa 2 luni la sfârșitul anului 1918), Lemko, Lemko-Rusină, Huțulă (a existat de circa 4 luni în 1919). (Modelul a fost preluat în sec. XXI de Federația Rusă care a continuat să înființeze „republici guberniale” cu populații minuscule, dar cu foarte mulți „comisari ai poporului”; Osetia de Sud și Abhazia au fost recunoscute în 2008, iar Republica Populară Lugansk în 2022, o dată cu Republica Populară Donețk). În acest răstimp, Bela Kun a reușit: să atace Cehoslovacia, să creeze o Republică Sovietică Slovacă, (aceasta a existat doar trei săptămâni, între 16 iunie-7 iulie 1919); să atace România. Pe data de 24 iulie 1919 armata română începe ofensiva peste Tisa. În ziua de 4 august 1919, Budapesta a fost ocupată, trupele țării organizând o defilare pe Bulevardul Andrássy.

(Sergentul Iordan a plasat o opincă pe clădirea Parlamentului). Cu două zile înainte, Bela Kun fugise din Ungaria, îndreptându-se spre Viena unde a fost arestat. Focarul de instabilitate și bolșevizare fusese înlăturat: Bela Kun.)

Epilog cu necrolog: beneficiind de un schimb de prizonieri, „Napoleonul Roșu” a primit cetățenia sovietică fiind numit și în conducerea Cominternului în mai 1937. Acuzat de troțkism, un an mai târziu a fost arestat de NKVD și expedit în gulag. Va fi executat într-un poligon pregătit pentru execuții în masă. Ca în tabloul „Saturn devorându-și fiul” de Francisco Goya, revoluția și-a sfâșiat „eroii”...

Istorici români contemporani califică dezarmarea armatei Ungariei urmată de ocuparea Budapestei din 4 august 1919 drept „prima intervenție armată anticomunistă din istorie”. Pentru Ungaria a însemnat restaurarea monarhiei prin numirea unui regent în persoana amiralului Miklos Horthy.

În condițiile complexe și confuze din anul 1919, armata României a trebuit să răspundă militar și altor provocări. Posibilitatea ca influența sovietelor să se extindă asupra Cehoslovaciei și Ungariei l-a determinat pe Ion I.C. Brătianu să propună Poloniei consolidarea frontierei comune și ocuparea Pocuției. Propunere acceptată de Varșovia. Între 23 mai și 24 august 1919, Divizia 8 Infanterie comandată de generalul Iacob Zadik, alături de unități poloneze, s-a aflată în Pocuția. Campania, cunoscută ca „Operațiunea Pocuția”, a permis armatei noastre intervenția împotriva Ungariei sovietice.

La cererea Consiliului de miniștri, a început la 4 octombrie 1919 evacuarea armatei române, operațiune care pe 18 noiembrie ajunge la râul Tisa; până la 3 martie 1920 toate unitățile militare reveniseră în România.

Generalul Zadik a indicat nevoia de a se stabili legătura dintre trupele române din Bucovina și Maramureș. În proclamația semnată de Iacob Zadik, s-a precizat pentru informarea populației Pocuției: „Armata română nu intră în Galiția pentru a se război cu armata ucraineană, nici cu populația ucraineană”. Evacuarea trupelor a început la 18 august și s-a încheiat pe 24 august 1919. Teritoriul Pocuției ocupat de Trupele regale române a trecut sub cârmuirea polonezilor.

Dispariția Austro-Ungariei a determinat un activism deosebit al forțelor ucrainiene. Orientări politice diferite au dus la apariția Republicii Populare Ucrainiene (1917-1920), a Republicii Populare Ucraina de Vest (1918-1923) și a Republicii Populare a Ucrainei Occidentale (1918-1919).

Amenințarea Armatei Roșii a determinat o alianță între R. P. U. și R. P. a U. O. Întregul teritoriu a fost cucerit în 1920. Galiția, provincie istorică a Imperiului Austriac a ajuns – firește, cu concursul Armatei Roșii – Republica Sovietică Socialistă Galițiană. Nu a existat decât într-un interval de două luni în 1920 în estul Galiției și în Transcarpatia. Ucrainenii au vizat și Maramureșul din dreapta Tisei. Românii care, după Alba Iulia, s-au simțit consolidați ca etnie, vor suferi atacurile unor trupe naționaliste ucrainiene care își doreau constituirea unei noi

entități statale, Rutenia Subcarpatică la granița cu România, Ungaria, Slovacia și Polonia.

Înainte Crăciunului (7 ianuarie pe vechiul calendar) în ianuarie 1919, Maramureșul a fost invadat de trupele ucrainene conduse de locotenent colonelul Vorobeț, acestea ocupând Valea Tisei (inclusiv Sighetul Marmației) și Vișeu până la Leordina. O delegație a maramureșenilor a plecat la Sibiu, de unde Consiliul dirigent al Transilvaniei va interveni pentru ca armata română să elibereze Maramureșul. Regimentul 14 Român sub comanda colonelului Gheorghiu, a trecut Munții Gutâi. Trupele ucrainene au fost învinse pe data de 17 ianuarie 1919 la Cămara (Sighet). Au participat la lupte și voluntari maramureșeni, sprijiniți de un escadron de cavalerie și două baterii de artilerie.

Trupele românești au ocupat ambele maluri ale Tisei, o parte din teritoriul național fiind la cheremul bandelor de teroriști maghiari. În martie – aprilie 1919, încă se purtau lupte grele pe Tisa, la Peri, Hust și alte zone cu trupele maghiare din Maramureșul de Nord aflat sub controlul Republicii Sovietice Ungare. 6 ostași din Regimentul 14 Român au căzut la datorie. Victoria a adus stindardul tricolor în Sighet, fluturând pe clădirea administrativă a comitatului Maramureș. O adresă a Direcției Financiare (citată de dr. Ilie Gherheș) a consemnat sobru și concis, evenimentul: „Preluarea imperiului s-a întâmplat la 1 Mai a. c. 1919”.

Între timp, pe 18 ianuarie 1919 a început conferința de pace de la Paris. Tratatul de la Trianon recunoștea, în secțiunea a IV-a, articolul 48 „deplina independență a statului cehoslovac care va cuprinde și teritoriul autonom al rutenilor”.

(Bucureștiul ar fi dorit să păstreze măcar două plase din cele 4 plase transisene). La început, cehii nu păreau interesați de teritoriul din dreapta Tisei locuit de maramureșeni.

Așa se face că între evacuarea armatei române și 26 iulie 1921 nu s-a grăbit să intre în posesia zonei oferite de Tratat. Ca urmare, pentru mai bine de un an,

Maramureșul s-a aflat fără conducere, având un statut de interregnum. (dr. Ilie Gherheș).

Parlamentarii din Maramureș au trimis un memoriu noului prim ministru Vaida Voievod la 9 decembrie 1919 prin care i-au solicitat ca frontiera de nord să fie stabilită având în vedere înțelegerea din iunie 1919 convenită de comandamentele român și cehoslovac. Cu un nou premier în persoana generalului Alexandru Averescu, Consiliul de Miniștri dispune retragerea administrației românești.

Guvernul român s-a conformat deciziei marilor puteri și a semnat totodată un acord cehoslovaco-român de alianță militară prin care părțile își ofereau ajutor militar reciproc. Conducerea noastră s-a manifestat ca și cum nu ar fi știut ce să facă pentru românii din dreapta Tisei.

Marile puteri au trasat granița în defavoarea a României. România s-a împăcat cu situația și a rămas ca la Paris. Maramureșul de nord (7119 kmp) a trecut la Cehoslovacia.

Ordinul de evacuare a trupelor pe malul stâng al Tisei a arătat, mai curând, faptul că au pierdut din vedere scopul suprem anume unitatea națională.

O amnezie tragică a depărtat clasa politică a vremii de calea spre și dincolo de forța destinului întregului neam. Împrejurarea că Alexandru Vaida Voievod negociase și scenariul păstrării administrației românești în Transcarpatia pentru o vreme controlată și *manu militari* nu face decât să compromită decizia finală. La scara timpului istoric, renunțarea la două treimi din Țara Maramureșului a fost o dramă de proporții biblice ca lupta îngerilor căzuți și o cădere spirituală. Astfel, tratatul semnat cu Ucraina în 1997 nu a fost singurul moment de rătăcire în politica românească. După grația inefabilă a Marii Uniri de la Alba Iulia, a urmat acel moment de nesiguranță când am renunțat la o parte din conaționali și la teritoriul lor istoric.

Tache Ionescu, cel care acceptase partajarea Banatului, în privința Maramureșului de Nord a avut însă o poziție mai tranșantă: „Dacă România la Paris ar fi avut înțelepciunea să discute frontierele noastre punct cu punct sunt sigur că ar fi obținut pentru Maramureș alte granițe.”

(În 1919, armata română a ajutat Cehoslovacia să respingă ofensiva Ungariei bolșevice în Slovacia. În înțelegere cu Cehoslovacia, în întregul Maramureșul a fost instalată administrația militară și civilă în întregul Maramureș. Înțelegerea nu a fost ratificată, așa că în 1920 se revine la hotarul de pe Tisa. Noua graniță româno-cehoslovacă a fost definitivată la 4 mai 1921, când s-a încheiat la Praga „Protocolul privitor la reglementarea unor amănunte ale frontierei între România și Cehoslovacia”).

Două decenii mai târziu, geograful Tiberiu I. Morariu, cu vădită preocupare pentru soarta maramureșenilor redeschide discuția. În studiul „Maramureșul în organismul etnic și politic al Țării Românești” (Morariu, bibl.), profesorul Morariu propune două soluții pentru cuprinderea conaționalilor din dreapta Tisei: „Un fapt geografic de mare importanță este și acela de a anexa regiunea populată, românească din Rutenia Maramureșului (Transcarpatia) întrucât ea face parte din hotarele istorice și naturale ale acestei provincii, iar dacă ipoteza unei rectificări de frontieră în favoarea României nu ar fi posibilă, atunci rămâne o altă soluție, cea a schimbului de populație româno-ruteană, între cele două maluri ale Tisei, menținându-se în schimb *statu-quo*-ul teritorial”.

Starea abulică și lipsa voinței naționale dăinuiește și în prezent: Autoritatea Națională pentru Cetățenie (A.N.C.) consideră că românii din dreapta Tisei nu se califică pentru a primi cetățenia română. Dece? Pentru că nu a aparținut statului român...Administrația românească în Maramureș (1918-1920), organizarea celor 10 plase din dreapta Tisei, alegerile din noiembrie 1919, deputații români aleși din dreapta Tisei (atât români, cât și minoritari, toate aceste „detalii” sunt uitate, după ce, inițial, fuseseră recunoscute. Așa se face că, în aceeași familie, fratele a obținut cetățenia Țării comune, în timp ce sora lui nu s-a aflat sub autoritatea aceluiași stat.

Relațiile cu Cehoslovacia au fost bune, mai ales că cele două țări aveau un inamic comun care oricând ar fi putut să pretindă atât teritorii aparținând României cât și Cehoslovaciei. La propunerea ministrului Eduard Beneș s-a

constituit Mica Înțelegere sau Mica Antantă între România, Cehoslovacia și Iugoslavia. Părțile tindeau să asigure securitatea regională și mai ales să reziste, împreună, revizionismului maghiar.

Se pot remarca eforturile bilaterale care au fost depuse pentru a asigura o apropiere culturală și intelectuală româno-cehoslovacă. Filologul Jan Jarnik a popularizat limba română și a constituit Asociația ceho-română. (Din 1927 transformată în Institutul ceho-roman). Scriitoarea Jindra Huskova Flajhansova a tradus în cehă nuvele românești, semnând și volumul „Slovacii și românii” publicat la Bratislava în 1935. A predat limba română la Universitatea Komensky din Bratislava. Statul ceh a asigurat maramureșenilor dreptul la cultivarea limbii materne și libertatea religioasă.

După acordul de la München din 30 septembrie 1938, Cehoslovacia pierde regiunea sudetă care va ajunge cea mai pro-nazistă regiune a celui de al treilea Reich. Din 7 octombrie 1938, statul se va numi Republica Ceho-Slovacă, transformat, după o săptămână, în „Statul federativ ceho-slovaco-rutean”. În martie 1939 Germania a ocupat Boemia, Moravia și Silezia cehă, Germania nazistă înființând aici un protectorat.

Prin Dictatul de la Viena (30 august 1940), Regatul Român se vede silit să cedeze Ungariei partea de nord-est a Transilvaniei. Trupele maghiare au intrat în teritoriul cedat. Vasile Stoica redactează un raport diplomatic despre Maramureșul de Nord. După cum indică diplomatul la 25 februarie 1942, populația din dreapta Tisei (Transcarpatia) numără 112 179 de persoane. Cifrele indicate de recensământul Cehoslovaciei din 1930 prezintă următoarele etnii: 17,74% români, 17, 74% ruteni, 35,60% huțani (huțuli), 13,90% evrei, 0,63% germani dar numai 8,43% unguri.

Autoritățile maghiare de ocupație dispun măsuri radicale: deportarea evreilor (pentru început, 200 de persoane au fost mutate forțat în Galiția); înființarea Gărzilor Naționale Maghiare; bustul lui Ioan Mihaly de Apșa a fost distrus. Comandamentul militar maghiar îi comunică ierarhului român că „ortodoxia nu

mai există în Maramureș”. Bisericile au fost închise și preoții expulzați; până în 1941, maghiarii au confiscat pământurile deținute de 74 de parohii greco-catolice.

Izbucnirea celui de-al doilea război mondial a fost considerată ocazia așteptată pentru crearea statului ucrainean independent. Organizația Naționaliștilor Ucraineni, condusă de controversatul Stepan Bandera a emis la Liov, pe data de 30 iunie 1941 o primă Declarație de independență a Ucrainei. (După ce fusese arestat de polonezi, Bandera a cunoscut și închisorile naziste. Eliberat din lagăr în 1944, Bandera a fost asasinat prin otrăvire cu cianură, la München, de un agent KGB, în 1959. Au mai fost asasinați fie de naziști, fie de sovietici și frații săi, Alexandr și Vasil. Tatăl lui Bandera a fost condamnat la moarte și executat; surorile liderului, Oxana și Marta-Maria, au fost trimise în Siberia, iar Volodimira a fost condamnată la muncă într-un lagăr sovietic.).

După începerea Campaniei din Est (22 iunie 1941) și atacarea URSS-ului, Maramureșul devine teatru de război. În primăvara anului 1944, Ungaria construiește „Linia de fortificații Arpad” pentru a-și asigura protecția Transcarpatiei și a Transilvaniei de Nord. Cele 29 de fortificații construite prin muncă forțată de către români și evrei nu le-au fost de folos: în octombrie 1944, trupele sovietice au intrat în Maramureș, înaintând spre vestul Transcarpatiei. În noiembrie 1944 la Muncaci (ucr. Mukachevo) aflat la 69 de km de Satu Mare, se organizează o adunare populară bolșevică unde se hotărăște ca Rutenia Transcarpatică să se unească cu Republica Sovietică Socialistă Ucraina.

(Din „cabinetul de curiozități” al istoriei europene: în noiembrie 1938, ca urmare a primului arbitraj de la Viena, rezultat în urma Acordului de la München, Regiunea Autonomă Rutenia Subcarpatică și-a declarat independența (martie 1939) fiind proclamată Republica Ucraina Carpatică. Președintele noului stat a fost Avhustin Voloshyn. Acesta a avut în vedere o unire cu Regatul Român, dar propunerea sa a fost respinsă. Ungaria a ocupat și anexat tânăra republică. (A fost singurul stat din lume care a existat doar pentru o zi).

Efemerul președinte al nu mai puțin efemerei republici, s-a născut în Transcarpatia la Kelecseny, comitatul Maramureș. A urmat gimnaziul la Ujgorod

și Facultatea de teologie din cadrul Universității Budapesta. Hirotonit preot greco-catolic în 1897, activează la Ujgorod. Personalitate culturală și politică, Voloshyn s-a opus maghiarizării.

Deși numele său de familie aparține exonimelor pentru „român, români”, nu și-a asumat niciodată această identitate. Mai mult, a susținut declararea limbii ucrainene ca limbă oficială a Republicii Ucraina Carpatică. Arestat de sovietici, a fost încarcerat la Moscova unde moare în închisoarea Butyrskaya în 1945.

(Mai puțin cunoscută și tot cu o existență scurtă a fost și „Republica sovietică evreiască” declarată la Botoșani pe data de 7 aprilie 1944. Această „republică” s-ar fi bucurat, inițial, și de susținerea tovarășei Ana Pauker, „un Stalin cu fustă” care s-ar fi dezis de ea, mai apoi. Unii istorici consideră că nu a fost altceva decât o idee utopică.)

În 1945 Cehoslovacia cedează Transcarpatia către URSS semnând Acordul sovieto-cehoslovac din 29 iunie 1945 prin care drept graniță comună a fost stabilită frontiera din 1920; aceea dinaintea renunțării de către România la maramureșenii din dreapta Tisei.

Tratatul de pace semnat de Puterile Aliate și România din 1947 a proclamat „nule și neavenite” hotărârile impuse prin dictatul de la Viena. Frontierele a fost stabilite după cum urmează: cu Ungaria, cum erau la 1 ianuarie 1938; cu URSS au fost restabilite cum erau la 28 iunie 1940 (păstrându-se părțile anexate prin Ultimatumul sovietic). Cu alte cuvinte, Maramureșul din dreapta Tisei a intrat în componența URSS. Destinul acestor români fusese a doua oară pecetluit.

În toată Transcarpatia, autoritățile de ocupație organizează „comitete populare” care ar fi trebuit să aprobe, în mod „liber”, hotărârile „de partid și de stat”. În Maramureșul de Sud apare Ion (Ianoș, Ivan) Odoviciuc, ucrainean sosit, nu se știe de unde, în Sighet, abia în 1928. El organizează cedarea către URSS a întregului Maramureș... Apare și o „Comisie de alipire la Ucraina” în ianuarie 1945. O „adunare”, tot „populară”, declară imediat această unire, dar numai pentru Sighetul Marmației. Românii protestează rostind: „Vrem cu toată tăria să

aparținem patriei noastre, România.” În același an are loc un congres al Comitetului Poporului care decide înlocuirea limbii române cu limba ucraineană și păstrarea monedei maghiare. S-a stabilit chiar un drapel al Maramureșului de Sud care (cum altfel?) era un steag roșu cu secera și ciocanul în contrast, inscripționat cu lozinca „Trăiască Unirea Maramureșului cu Ucraina Subcarpatică!” Românii din stânga Tisei vor cunoaște și ei politicile dictate de Uniunea Sovietică prin intermediul regimurilor „democrate” ale României. Blestematul secolului XX, cu războaiele și „revoluțiile” sale aduce pe teritoriul național comunismul de tip bolșevic, sovietizarea, represiunea ateistă și cooperativizarea.

În 1949, în satele din dreapta Tisei – primiseră, între timp și noi denumiri rusești sau ucrainene – apar colhozurile; primul se înființează în Apșa de Jos, pe 7 noiembrie, în cinstea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. În 1957, colhozul va scoate o publicație în limba română cu titlul „Prietenia noroadelor” (după câteva numere a fost sistată apariția a publicației).

Ocupantul a avut în vedere și impunerea „ateismului științific”. Până la venirea sovieticilor, în Maramureșul din dreapta Tisei, componența cultelor era următoarea: 62% greco-catolici, 17% ortodocși, 20% mozaici și 1% atei.

În 1947 a fost asasinat Teodor Romja, episcopul greco-catolic al Transcarpatiei. Până în 1948 au fost trecute cu forța la ortodoxie 73 de biserici unite, 15 preoți au fost arestați (trei morți în penitenciar), 130 de preoți au fost deportați în Kazahstan. Preoții, monahii și intelectualii au fost considerați „membri ai claselor reacționare și instrumente ale Vaticanului obscurantist”. În august 1949, după represalii, Patriarhia Moscovei și a Întregii Rusii anunța victorios că Episcopia greco-catolică de la Muncaci s-a alipit „de bunăvoie” Bisericii Ortodoxe Ruse.

Locuitorii slavi ai Transcarpatiei au fost declarați oficial „ucraineni” iar cultura regională a rutenilor (rusini, rusnaci) a fost considerată ca variantă locală a culturii ucrainiene.

La 1 decembrie 1991, parlamentul ucrainean (Verkhovna Rada a RSS Ucraineană) a adoptat a doua Declarație de Independență a țării... Partidul

Comunist a fost interzis. La Ujgorod mulțimea a dărâmat statuia lui Lenin. La Muncaci, Consiliul Regional proclamă Transcarpatia (ucr. Zakarpattia) drept „regiune autonomă” a Ucrainei. Tot la Muncaci, Asociația Carpato-Rusină (ruteană) acuză noua Ucraină de „ucrainizarea forțată” a rutenilor. Declarația de Independență a fost aprobată cu 92, 59% din voturi în decembrie 1951. Referendumul regional organizat în același timp a avut un rezultat neașteptat: 78% din voturi au susținut autonomia în cadrul Ucrainei. Kievul a respins rezultatul referendumului.

După ideologia totalitară sovietică, o altă ideologie extremă (ultranaționalismul ucrainean) își impune supremația. Maramureșenii au trebuit să își perfecționeze mecanismele de adaptare odată cu protecția culturii lor tradiționale. Un lucru bun de se întâmplă, totuși: ca și „căpșunarii” din România, sunt liberi să lucreze peste hotare. Majoritatea aleg să muncească în Rusia (mai ales la Novosibirsk, cel mai mare oraș din Siberia; unii se îndreaptă și către fosta Cehoslovacie (mai ales către Bratislava și Praga) sub a cărei suveranitate trăiseră până în 1939.

POPULAȚIE ȘI LOCALITĂȚI

Maramureșul din dreapta Tisei aparține administrativ de regiunea Transcarpatia (ucr. Zakarpattia), Ucraina. În urma reformei administrativ-teritoriale, zona a fost împărțită în raioanele Bereg (ucr. Berehovo), Hust (ucr. Khust), Muncaci (ucr. Mukachevo, Rahău (ucr. Rakhiv), Teceu (ucr. Tiachiv) și Ujgorod (ucr. Uzhhorod). Raioanele Rahău și Teceu corespund vechii unități teritoriale a Maramureșului de Nord, fiind locuite compact de români. Populația majoritară din 13 localități este românească.

Recensământul ucrainean din anul 2001 atestă un număr de 32 152 de etnici românii respectiv 2,6 % din populație. În raionul Rahău trăiesc 10500 români (12,4%). Unitatea raională se învecinează la sud cu România, iar la vest cu raionul Teceu. Majoritatea locuitorilor sunt români.

Pentru raionul Teceu, recensământul Indică 21377 români, adică 12,4% din totalul populației raionale. Teceu este cel mai mare raion rural din Ucraina. Cifra oficială a fost contestată: ziaristul Ioan Huzău din Slatina consideră că nu au fost înregistrați etnicii români din Bedeu, Ujgorod, Bereg, Vodița-Plăiuț sau Bocicioiu (ucr. Velichii Bycikiv).

Potrivit recensământului, 350 de români locuiesc în alte raioane din Transcarpatia. Neoficial, maramureșenii consideră populația românească mai numeroasă. Frecvența toponimelor românești sprijină o atare concluzie. Următoarele localități cu denumiri românești au fost, cu siguranță, populate de români și chiar dacă dinamica demografică a redus din numărul lor, românii nu puteau să dispară complet: Frasin pe Tisa Neagră (raionul Rahău), Seleușu Mare (raionul Vynohradiv), Boureni (raionul Mizhhiria), Iloșva (raionul Hust), Bustea, Delureni (raionul Teceu) ș.a.

Statistica ucraineană folosește două etnonime pentru populația românească: „români” și „moldoveni”. Rutenii (rusinii) a fost recenzați ca ucraineni, împreună cu huțulii, boiki și lemki. Basarabenii și transnistrenii sunt trecuți la „moldoveni”; maramureșenii, bucovinenii și herțenii sunt recunoscuți ca „români”.

La nivel individual există mândria apartenenței etnice exprimate prin formula „A fi român la tine acasă nu e o rușine. A fi român la tine acasă e o onoare.” O astfel de mândrie i-a costat mult: din cei 1530 de români care și-au declarat naționalitatea la recensământul sovietic din 1926, 1496 au fost deportați între 1937 și 1938.

Recensământul ucrainean din 2001 constituie singura sursă pentru încercarea de a determina mărimea populației românești din Transcarpatia. Pentru a aproxima dinamica demografică, o analiză cu acuratețe științifică este aproape imposibil de realizat astăzi. Adaug aici câteva statistici mai vechi așa cum sunt menționate de unii autori:

– Recensământul din 1910 al fostului regat ungar indică în Maramureș (nord și sud) 261928 de români respectiv 52,4% din populație (Antonescu Ion, bibl.)

– Recensământul din 1930 realizat de Cehoslovacia pentru Maramureșul de Nord Indică 12 432 români adică 17,74% (Stoica Vasile, bibl.).

– Studiul „Românii de peste hotare” (1945) al Ministerului de Externe român a estimat populația românească din Transcarpatia la circa 15000 de suflete. Se precizează: „Nu există informații despre situația acestor români în urma anexării Ucrainei transcarpatice de către URSS, survenite prin acordul cu Cehoslovacia din 29 iunie 1945 (xxx „Românii de peste hotare”, bibl.).

– Recensămintele efectuate în Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste (URSS) conțin următoarele date despre românii din Transcarpatia: 1946 – 12 412, 1959 – 18 000, 1970 – 23 454, 1979 – 27 155, 1989 (ultimul recensământ al URSS) – 29 485 (Popescu, Ungureanu, bibl.)

Autohtoni pe pământul Maramureșului, românii au conviețuit cu populațiile și grupurile etnice care s-au stabilit de-a lungul timpului în Transcarpatia. Peripețiile istoriei au transformat întregul ținut într-o regiune cu adevărat multietnică.

Maghiarii pătrund în ținut înainte de secolul al XI-lea. În 1063, prințul Lampert din dinastia arpadiană stăpânea moșia Bereg (azi Berehove), zonă care a rămas până în zilele noastre centrul comunității maghiare din Transcarpatia. Maghiarii au stăpânit secole de-a rândul regiunea. Armata maghiară a atacat Cehoslovacia și în 1919 și în 1939, după ce acest stat a dobândit zona.

Comunitatea maghiară contemporană este în scădere ca urmare a emigrării în Ungaria și a scăderii demografice. Beneficiază de un Institut Pedagogic maghiar, un gimnaziu, 6 licee și 68 de școli cu predare în limba maghiară. Implementarea agresivă a politicilor lingvistice adoptate de Kiev după obținerea independenței de către Ucraina a determinat o reacție fermă a Guvernului ungar care a comunicat ucrainenilor că se va opune în toate forurile internaționale oricăror măsuri convenabile Ucrainei. Ca urmare a acestei poziții a Ungariei, Kievul a promis o ajustare a principiilor de impunere a limbii ucrainene.

Germanii au fost colonizați de regalitatea maghiară începând din 1329 când Carol Robert de Anjou acordă orașelor Hust, Visc, Teceu și Câmpulung la Tisa (orașele „oaspeților regali: *saxonum et hungarorum*”), statut de autonomie față de conducerea comitatului Maramureș. Prezența germanilor s-a întărit odată cu sosirea în Maramureș în 1712 a șvabilor, grup etnic german de agricultori aduși în Comitatul Sătmar. Un alt aport la populația germană l-a constituit colonizarea, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea de către administrația austriacă a germanilor originari din Comitatul Zips (azi Spis, Slovacia). Rolul lor era acela de a contribui la exploatarea sistematică a pădurilor din Maramureș. Aceștia, pricepuți la prelucrarea lemnului s-au aflat la originea plutăritului practicat și în Maramureș nu numai pe valea Bistriței, cum știm noi. Români le-au zis „țipteri” (de la „Zipser”), întâlnit frecvent, de atunci, ca nume de familie în județul Maramureș. Numărul germanilor s-a redus din cauza asimilării și mai ales ca urmare a emigrării în Germania.

Rutenii aduși de prințul Teodor Koriatovici au ajuns, încă pe la 1600, majoritari în Maramureș. Inițial, termenul de „ruteni” desemna populațiile slavilor de est stabilite în Europa Centrală și de Est. Imperiul Habsburgic și apoi Austro-Ungaria au folosit termenul până în 1918. La început de secol XX el era folosit în Galiția pentru „Ucraina” și „ucraineni”. Zona Munților Carpați din Regatul Ungariei se numea Rutenia. Rutenia subcarpatică a inclus orașele Muncaci și Ujgorod și centrul istoric Prešov din Slovacia de est. De religie ortodoxă, au trecut, apoi, la greco-catolicism, confesiune care a devenit dominantă în Maramureș.

Sunt rutenii și ucrainenii una și aceeași etnie? Răspunsul e greu de dat. Ucraina spune că da. O parte din ruteni spun că nu. Numiți și „rusini”, „rusnaci” sau „ruși carpatini”, ei nu au avut niciodată un stat propriu. Leagănul civilizației lor a fost actuala Transcarpatie numită Podkarpatska Rus în timpul apartenenței la Cehoslovacia. Fapt cert este că în România funcționează perfect constituțional atât Uniunea Ucrainenilor din România cât și Uniunea Culturală a Rutenilor din

România. Ca orice minoritate etnică, beneficiază fiecare de un loc în Camera Deputaților. Pe data de 9 noiembrie se sărbătorește „Ziua limbii ucrainene în România” iar pe data de 3 martie „Ziua rutenilor din România”. U.C.R.R. are calitatea de membru al Congresului Mondial al Rutenilor. Există chiar un „Imn al rutenilor din România”, după cum există și unul al rutenilor de pretutindeni. Alexander Dukhnovici (1803-1865), cel care a trezit conștiința națională a rusinilor, a fost recunoscut ca erou național. Dukhnovici a compus crezul de nezdruncinat al tuturor rutenilor: „Am fost, sunt și voi rămâne rutean.”

În 2008 preotul ortodox Dmitri Sidor din Transcarpatia a organizat un Congres al Rutenilor Subcarpatici cerând autonomie și statut de republică în cadrul statului ucrainean. „Putem dovedi că puterea ucraineană duce o politică de genocid față de minoritatea noastră” a declarat atunci preotul Dmitri. Răspunsul autorităților ucrainene a fost neechivoc: l-au acuzat pe organizator că subminează integritatea teritorială a Ucrainei.

Evreii sunt atestați în Transcarpatia din 1420 când a fost menționat primul evreu în satul Gănești (ucr. Ganyafalwa) de pe Valea Tarasului. Între 1722 și 1736 erau 371 de evrei în Maramureș. Împărăteasa Maria Terezia a introdus „taxa de toleranță” pentru evrei (per comunitate), taxă cunoscută drept „Darea reginei”. Între 1788 și 1841, toți evreii plăteau taxa de „Tollerantia” pentru a li se permite stabilirea în Maramureș, mai întâi temporară, apoi definitivă. În 1991, când Ucraina își declară independența, mai era doar o mică parte din ceea ce fusese comunitatea evreiască înainte de cel de-al doilea război mondial; mulți dintre evrei erau preocupați să emigreze în Israel.

Volohii (vlahii) nu știau nimic în urmă cu câteva decenii despre noi, românii, așa cum nici noi nu auziserăm de ei. Istoria acestor „rătăciți” românofoni nu este clară. Administrațiile ungară, cehoslovacă, sovietică, ucraineană i-au ignorat: un grup etnic marginal „căzut prin ochiurile plasei”. Deși au trăit de secole izolați de comunitățile românești, au un fel de conștiință de grup și vorbesc o română

arhaică presărată cu împrumuturi rutene sau slovace. Folosesc endonimele „voloh” și „român” pentru a se defini.

Spun: „*Estem volohi de la început, am păzit limba noastră*”, Vorbesc română în familie și intracomunitar. Nu cunosc divorțul, nici recăsătorirea și nici întreruperile de sarcină. Iulia o fostă brigadieră colhoznică, a născut și a crescut 15 prunci. Ucrainenii îi numesc „Țigani albi”. Cei mai mulți sunt lingurari.

Întrebați de istoricul dr. Ilie Gherheș aflat în vizită la ei, cum doresc să fie ajutați, volohii au cerut o „*învățătorică*” de română și muzică „*rumânească*”. Comunitatea volohă, îndrumată de un „*birău*” (un fel de primar rural) ar cuprinde în jur de 10 000 de membri care trăiesc în Transcarpatia, la capătul nord-vestic, opus Maramureșului istoric. Satele lor, enclave lăsate vraiește, circa 11 la număr, sunt așezate în jurul micii localități Poroshkovo din raionul Ujgorod la circa 160 km depărtare de Sighetul Marmației.

UJGOROD

Orașul **Ujgorod** (ucr. Uzhorod) este situat în vestul Ucrainei pe granița a Slovaciei, aproape și de granița Ungariei. Numele îi vine de la râul Uj (ucr. Uzh) care traversează localitatea. Aici funcționează administrația regiunii Transcarpatia (ucr. Zakarpattia Oblast) și, totodată, administrația raionului Ujgorod. Localitatea este înfrățită cu orașul Satu Mare.

Nu avem date despre români: în afara zonelor tradiționale Rahău și Teceu, în statisticile ucrainene etnicii români sunt invizibili. Recensământul din 2001 indică cifre neverosimile: 88 de români din la Ujgorod (la o populație de aproximativ 114 897 locuitori cf. Wikimedia Commons), în întreg raionul Mukacevo 43 conaționali, 9 în raionul Hust, 8 în raionul Beregovo (Popescu, Ungureanu bibl.).

SLATINA

Slatina (ucr. Solotvino) este cel mai mare centru urban românesc din Transcarpatia, raionul Teceu. Datorită apropierii de Sighet, orașelul apare ca un cartier al „capitalei” Maramureșului. În 1360 așezarea e menționată pentru prima dată cu aceeași denumire ca proprietate a voievodului Dragoș din Bedeu, primul descărcător al Moldovei. Spre sfârșitul secolului al 18-lea s-a dezvoltat cartierul minerilor care lucrau în vechea salină. Acesta a fost denumit Ocna Slatinei, iar astăzi s-a contopit cu Slatina. După ce salina a fost închisă s-a amenajat un centru de recreere și cure balneare. Îmbietor? În principiu, da.

Potrivit recensământului din 2001, populația este alcătuită astfel: 60% români 30% maghiari și 10% ucraineni. Din punctul de vedere al limbii materne: 56,97% dintre locuitori vorbesc limba română, 24,3% limba maghiară, 14,54% limba ucraineană și 3,18% limba rusă. Populația totală în anul 2021 a fost de 8 484 locuitori.

Vechea populație evreiască din Slatina (în idiș Slotjina) nu mai există. Cimitirul evreiesc, întreținut cu fonduri provenite din Israel, e singura mărturie a unei comunități cândva înfloritoare. Evreii slătineni au suferit ororile holocaustului fiind deportați de Ungaria care a ocupat zona după cel de al doilea arbitraj de la Viena din 1940.

Episcopul greco-catolic Mihail Pavel a deschis aici o școală confesională. Biserica de zid existentă a fost ridicată în 1895. Vechea biserică de lemn a fost transportată pe care trase de boi peste Tisa în satul Hoteni, azi comuna Ocna Șugatag.

În localitatea de astăzi există 4 spitale și 3 farmacii. În perioada sovietică a fost construit un mare centru cultural, în prezent nefuncțional. În mijlocul localității se înalță statuia lui Ștefan cel Mare (dezvelită în 2011), iar în fața liceului, bustul lui Eminescu.

În Slatina funcționează un consulat român, prezență instituțională indispensabilă pentru maramureșenii din dreapta Tisei. (Până la inaugurarea sa, în

2016, cel mai apropiat consulat se afla la Cernăuți, la 246 km depărtare). Prezența românească a fost întărită de Centrul de informare al României la Solotvino deschis oficial în 2018. Considerăm că ar fi adecvată redenumirea sa astfel: Centrul românesc de informare de la Solotvino/ Slatina.

După Comrat, Bălți (Republica Moldova) și Ismail (regiunea Odesa, Ucraina) centrul din Slatina este cea de a patra instituție esențială pentru sprijinul și protecția conaționalilor noștri din Maramureșul de peste Tisa. Scopurile statutare sunt legitime: promovarea și conservarea identității etnice, culturale și lingvistice a comunităților românești din zonă.

Firește, o atare preocupare are nevoie de o activitate susținută, îmbogățită de competență și implicare reală.

APȘA DE JOS

Mai întâi numele: în 1387 este pomenită într-un document ca „possessio Also Vapsa”. Ocupând Transcarpatia în 1946, sovieticii au rusificat așezarea denumind-o Dibrova.

Noul nume e păstrat și de ucraineni până în 2004 când se produce o nouă schimbare, de această dată numele localității este ucrainizat: Nijnea Apșa. În 1993 se revine – pentru cât timp? – la denumirea originală: Apșa de Jos. Este cea mai mare localitate românească din Transcarpatia și, totodată, cea mai bogată așezare rurală din Ucraina. (Ca și la Certeze, în Maramureșul românesc, oamenii ridică vile cu peste 20 de camere. Nu prea există casă cu un singur nivel. Pentru fală și ”izbândă” în competiția cu vecinii, mai recent au adăugat piscina, sauna și liftul. Banii câștigați în Uniunea Europeană ori în Federația Rusă sunt transformați în aceste adevărate investiții imobiliare.)

Comuna Apșa de jos este formată din satul de reședință și satele Peștera și Podișor aparținând administrativ de raionul Teceu, regiunea Transcarpatia. În 2001 se înregistrează 7227 locuitori. Dintre aceștia 97,69% sunt vorbitori de română, 1,59% aparțin minorității vorbitoare de limba ucraineană iar 0,5% au alte

limbi materne. (Față de 2001 se înregistrează un spor semnificativ al populației, în 2015 înregistrându-se 9580 de locuitori. Primele urme de viață datează din paleolitic. Pe Dealul Bișicura s-a descoperit în 1920 un tezaur de bronz și vestigiile unei cetăți dacice.

În 1387, Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei a donat moșia Apșei de Jos lui Ivan Românul, nepot de soră al fraților Balc și Drag. Prin 1554 a început să bântuie ciuma. Popa Ștefan, slujitor al Domnului în Apșa de Jos, a participat la Soborul Mare 1698 convocat de Iosif Stoica, episcopul Maramureșului, canonizat de B.O.R. în 1992. În 1720 au fost înregistrați 21 de nobili și 9 iobagi numai în Apșa de Jos. Către anul 1750 localnicii transportau sarea cu plutele pe Tisa, îndeletnicire foarte spornică. În 1799, parohia satului număra 1073 de suflete. Între 1854 și 1860 a fost preot aici Mihail Pavel, viitorul episcop mai întâi de Gherla apoi de Oradea Mare.

Cu ocazia unei vizite canonice (1913) episcopul Vasile Hossu găsește la Apșa de Jos 6000 de suflete și circa 1200 de case. Iată cum i-a descris pe maramureșeni: „Sunt oameni foarte frumoși și iar fetele sunt adevărate frumuseți. Îmbrăcămintea li-e cea îndătinată... Poporul e bun, sânguincios și, ce e mai însemnat, nu e băutor.”

În 1929 era primar Ilie Filip, fostul delegat al Maramureșului la Alba Iulia (ucis în 1933 la Teacev).

În martie 1939 Ungaria a ocupat Transcarpatia. Evreii Apșei vor fi deportați. O figură luminoasă a acelor timpuri întunecate rămâne Mihai Marina, istoric, ziarist și diplomat (1907-1980). Născut la Apșa de Jos, a fost consul general al Consulatului Regatului României Mari la Oradea, singura instituție românească rămasă funcțională în oraș în timp ce amiralul Horthy Miklós defila pe un cal alb umbrind apele Crișului repede. Memorialul Yad Vashem i-a recunoscut meritele consulului Mihai Marina în salvarea evreilor, (pe unii trecând granița în România cu mașina consulatului), acordându-i titlul de „Drept Între Popoare”.

Între 1941 și 1944, 87 de români din Apșa de Jos au fost mobilizați și trimiși pe front, iar 140 de localnici au fost trimiși în lagăr de autoritatea maghiară de

ocupație. Pe data de octombrie 1944, Armata sovietică a intrat în Apșa. Transcarpatia este alipită la Uniunea Sovietică la 29 iunie 1945. După ce se înființează prima întovărășire începe revolta și se constituie primele detașamente care vor lupta în munți. Un erou al rezistenței a fost Tologa, un țăran sărac din Apșa de Jos.

În localitate sunt trei școli primare, o școală medie cu predare în română, ucraineană și rusă, există un spital cu 35 de paturi și 12 medici, un spital pentru fizioterapie cu 60 de paturi și 6 medici precum și Sanatoriul „Mineral” cu 110 paturi (2015). În Apșa de Jos se află un Muzeu de istorie a românilor din Transcarpatia (inițiativă particulară).

Localitatea are două biserici ortodoxe, o biserică greco catolică și lăcașurile a două culte neoprotestante: „Martorii lui Iehova” cu opt case de rugăciune și o biserică baptistă. De menționat că, în Apșa de Jos, încă mai străjuiește, din înălțimea dealului, o biserică tradițională din lemn ridicată la 1561.

APȘA DE MIJLOC

Apșa de Mijloc (ucr. Seredne Vodiane) aparține raionului Rahău, Transcarpatia. Comuna este formată din satele Apșa de Mijloc și Dobric. În 2001 avea 6781 locuitori dintre care 6768 de etnie română. Potrivit aceluiași recensământ, 98,56% din totalul locuitorilor vorbeau limba română și doar 1,08 la sută alte limbi. Satul Dobric are 1106 locuitori din care 98,28% românofoni și 0,72 la sută vorbitori de alte limbi.

Localitatea este atestată din anul 1406 când moșia a fost donată nobilului Ivan, fiul lui Vlad. În 1428 a fost construită biserica de lemn care există și azi. Un studiu contemporan precizează că, utilizându-se metoda dendrocronologică, s-a determinat vârsta materialului lemnos, grinzile folosite la ridicarea lăcașului datând din jurul anului 1000. Se află în Suseni (partea de sus a așezării) și are hramul „Sfântul Nicolae”. Aici s-a păstrat steagul sub care au luptat apșenii pentru Francisc Rakoczi al doilea. Ciuruit de gloanțe, stindardul era scos la ceremonii. Cea de-a doua biserică a fost ridicată în 1776. (În 1825 biserica din Suseni avea 800

de suflete iar cea de a doua biserică din Joseni avea tot 800 de enoriași „de limbă valahică”. Cele două enorii sunt reprezentative pentru arhitectura în lemn maramureșeană.

Prima școală s-a deschis în 1769, cu 116 copii.

În 1910 trăiau în Apșa de Mijloc 3719 locuitori din care 3196 români, 12 ruteni, 14 maghiari și 489 evrei. Locuiau în 891 de case dintre care 886 erau din lemn. Doar 127 locuitori știau să scrie și să citească. Mihai Dan al lui Ilie, participant la Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, a fost primar în sat.

Statistica cehoslovacă a consemnat că în perioada 1924-1934, din cauza foametei și a bolilor, au părăsit Transcarpatia 16747 persoane printre care mulți locuitori din Apșa de Mijloc.

În data de 18 octombrie 1944 localitatea a fost ocupată de Armata Roșie. Comuniștii, susținuți de armată, au naționalizat pământul pregătind colectivizarea forțată (colhozificarea).

Primul înființat este colhozul Jdanov numit după odiosul colaborator al lui Stalin. Opoziția față de colhoz a îmbrăcat forme de luptă și haiducie; au urmat deportările în Siberia. Până în martie 1950, doar 206 gospodării din 1118 intraseră în colhoz.

În prezent, Apșa de Mijloc are 25 de magazine (din care 19 private), 5 restaurante private, un oficiu poștal și o stație telefonică, un spital de sector cu 10 paturi, un ambulatoriu cu 32 de cadre medicale și 3 farmacii.. Școala medie în satul de reședință și școala din satul Dobric au împreună 1800 de elevi instruiți de 75 de învățători, fiecare școală cu câte o bibliotecă școlară unde fondul de carte e insuficient. În 2006 Casa de cultură a localității nu funcționa.(Ioan Botoș 2006 bibl.)

Există două parohii catolice, o parohie ortodoxă și un lăcaș neoprotestant „Martorii lui Iehova”.

Dintre personalitățile născute în Apșa de Mijloc îi menționăm pe mitropolitul Victor Mihaly de Apșa (Biserica Unită cu Roma), pe fratele său, istoricul Maramureșului Ioan Mihaly de Apșa, folcloristul și etnologul Mihai Pop.

BISERICA ALBĂ

Biserica Albă (ucr. Bila Tserkva) din Maramureșul de Nord (precizare necesară pentru că se mai află Biserici Albe și în România și în Ucraina) se află în raionul Rahău, regiunea Transcarpatia. Are o populație de 3056 de locuitori. Din punct de vedere lingvistic, situația se prezintă astfel: vorbitori de limba română 97,16%, vorbitori de limba ucraineană 1,26 % și o pondere de 1,5 % vorbitori de alte limbi.

Arheologii din București și Ujgorod au scos la iveală urmele unei cetăți dacice.

Satul este atestat documentar încă de la 1 august 1373 când regele Ludovic cel Mare a hotărât să îl pedepsească pe Bogdan care i-a alungat din Moldova pe urmașii lui Dragoș, primul descălecător. Suveranul maghiar a dispus ca Balc (Balița), Drag și Ivan, fiii voievodului Sas să ia în stăpânire domeniile ce-i aparținuseră celui numit „infidel notoriu”. Între proprietăți s-a aflat și moșia Biserica Albă.

Filipașcu scrie că, până în prima jumătate a secolului al XX-lea, în biserica din localitate se păstra un potir dăruit de Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești, potir, între timp, dispărut.

La Biserica Albă a trăit, o vreme, ierarhul Maramureșului Iosif Stoica considerat, astăzi, un martir al credinței ortodoxe.

În anul 2012 Consiliul Local al localității Biserica Albă a hotărât să recunoască limba română ca limbă regională. Actul normativ intitulat „Despre politicile lingvistice de stat” permitea folosirea în administrație a limbii minoritare dacă numărul acestor persoane depășește 10% din totalul populației. De remarcat că revendicarea statutului de limbă regională s-a făcut pe data de 14 august în condițiile în care fostul președinte ucrainean Viktor Ianukovici promulgase legea cu doar o săptămâna înainte. Biserica Albă a fost cea de a doua localitate care a

adoptat această măsură, prima fiind Tărăsăuți (ucr.Tarasovți) din raionul Noua Suliță din regiunea Cernăuți.

Discuțiile dintre România și Ucraina sunt în curs pentru construcția unui nou pod peste Tisa între Biserica Albă și Sighetul Marmației. Realizarea noului pod de beton se va face de către partea românească din fonduri proprii și va facilita circulația între județul Maramureș și românii din Maramureșul istoric, prin fluidizarea traficului și micșorarea timpilor de parcurs. Noua punte peste Tisa va asigura traficul de autovehicule. Traficul pietonal va fi asigurat în continuare pe vechiul pod de lemn dintre Sighet și orașelul Slatina (Solotvino).

STRÂMTURA

Strâmtura (ucr.Hlibokii Potik) e situată în raionul Teceu, Transcarpatia în vecinătatea celor două Apșe, Bisericii Albe și Slatinei. Primăria Strâmtura cu cătunele sale Bascău, Cărbunești, Bouțu Mare și Bouțu Mic avea 5531 de locuitori din care 98,59% vorbesc limba română.

APȘIȚA VECHE

Apșița Veche (ucr.Vodîțea), comună din raionul Rahău, este formată din satele Apșița Veche și Plăiuț. Populația totală: 2764 locuitori.

Alte localități: satele Bedeu, Visc, Teteș; orașele Taras, Teceu, Buștina, Hust. Puțin semnalăți în statistici sunt românii din orașele mai mari precum Craia (ucr.Korolevo), raionul Vynohradiv, Muncaci (ucr.Mokacevo), raionul Muncaci și din capitala Transcarpatiei, orașul Ujgorod.

LIMBA ROMÂNĂ

În Maramureș, *socăcița* (bucătăreasa) gătește *tocană* (mămăligă cu brânză), *șold* (șuncă de porc pusă la afumat iarna și servită la meniul de Paște, *pască* (pâine

neîndulcită cu ou) *hadaburci* sau *picicoi*_(cartofi) gătiți cu *ai* (usturoi), *haluște* (sarmale), *curechi* (varză) cu *porodică* (roșie, pătlăgea) *leveșe* (supă de pui cu fidea, adică *zamă limpede cu răstăuțe și ludău* (dovleac) cu *pancove* (gogoși). Dacă ai și o *uiagă* (sticlă) cu *horincă* (palincă), să tot mănânci... Dacă nu ești de-al locului, nu înțelegi mare lucru, dar gazdele, întotdeauna, te vor ajuta să le pricepi graiul...

Graiul maramureșean se vorbește în Maramureșul istoric de-a stânga și de-a dreapta Tisei... Este unul din cele cinci graiuri de bază ale dialectului daco-român împreună cu cel muntean, cel moldovean, cel bănățean și cel crișan. Acest grai este plasat de lingviști în grupa nordică de graiuri românești. Geografic, este vorbit în partea de nord-est a județului Maramureș, (pe văile râurilor Tisa, Vișeu, Mara, Iza și Cosău), dar și în Maramureșul de nord, în estul regiunii Transcarpatia, în special în raioanele Rahău și Teceu unde românii, majoritari, locuiesc compact.

Pentru a-ți da seama de bogăția și originalitatea graiului maramureșean, e suficient să consulți, chiar și în grabă, așa cum am procedat și eu, o carte de excepție semnată de Dorin Ștef: „Dicționarul de regionalisme și arhaisme din județul Maramureș”, apărut deja în trei ediții până acum, cu peste 7800 de cuvinte și 448 de pagini. Întreaga istorie a ținutului o regăsim în limba română vorbită de locuitorii săi.

Stăpânirile străine din fiecare etapă istorică au înlesnit împrumuturile din limbile oficiale și au afectat unitatea de bază a lexicului. Dorin Ștef a identificat mai multe straturi lingvistice. Fondul autohton – substratul limbii române – l-a format limba traco-dacă (cuvinte ca: viezure, varză, vatră, urdă, scrum, leurdă („usturoi de pădure”), druete („buștean”), baci, balaur, baltă, mânz, bunget („desiș, pădure deasă întunecată”). Cuvintele moștenite din limba latină se regăsesc în fondul autohton. După unii cercetători, procesul de romanizare a început câteva secole înainte de războaiele daco-romane, ca urmare a schimburilor economice; procesul s-a intensificat după colonizarea Daciei. Treptat, stratul latin a influențat evoluția limbii vorbite între secolele al III-lea și al VI-lea prefăcând limba dacică într-un dialect latin, ducând la apariția, în următoarele două secole, a dialectului

străromân. Cuvintele de circulație regională în Maramureș moștenite din latină ar reprezenta circa 7% din lexic (de pildă; caier din lat. caiulus; căpăstru din lat. capistrum, tindă din lat. tenda, arie din lat. area, scoarță din lat. scortea).

Stratul slav ar reprezenta circa 5% din totalul cuvintelor. Se apreciază că influența slavă s-a manifestat după secolele al IX-lea – al X-lea. (Grupuri mici de slavi au apărut în Maramureș prin secolul al VI-lea). Folosirea limbii slave în administrație, diplomație și biserică a favorizat împrumutul lingvistic (de ex. nădragi din sl. nadragy, grădiște din sl. grădište, blid din sl. blidu, colibă din sl. koliba, voievod din sl. vojevoda, plai din sl. plai).

Alexandru Rosetti în „Istoria Limbii Române” (1978) aprecia că „slavii au învățat românește pentru că limba română participa la prestigiul civilizației romanice”.

Stratul maghiar al graiului maramureșean este urmarea a peste șapte secole de conviețuire româno-maghiară. Începând din secolul al XIV-lea, regiunea s-a găsit sub controlul regatului maghiar. Împrumuturile din maghiară constituie circa 10% din totalul cuvintelor (exemple: gulaș din mgh. gulyas; talger din mgh. talgyer; flintă din mgh. flinta; dâmb din mgh. domb).

Stratul ucrainean/rutean debutează cu sosirea din Lituania a cneazului Koriatovici, stabilit – împreună cu cei care îl însoțeau – la granița de nord-vest a Maramureșului. Prima atestare a rutenilor datează din secolul al XIV-lea Alexandru Filipașcu consideră că sosirea rutenilor a fost determinată și de descălecatul lui Bogdan în Moldova care ar fi dus la depopularea ținuturilor Bereg și Ung. La începutul secolului al XX-lea, Maramureșul din dreapta Tisei a fost copleșit pe numărul mare de ruteni stabiliți aici (granița cu Galiția fusese desființată). Tache Papahagi (1925) afirma că influența ruteană a fost însoțită și de o influență nord-românească în graiul rutean”. Ponderea împrumuturilor din ruteană ar fi de 2,8% din lexic (exemple: suman din ucr. sukman, haluște (sarmale) din ucr. galuška, harbuz din ucr. harbuz, zadie („catrință”) din ucr. zady.

Stratul german se datorează prezenței, începând din secolul al XIV-lea, a germanilor în Maramureșul istoric. Prin diploma din 1329, Carol Robert de Anjou acordă privilegiile coloniștilor germani din „orașele regale” Hust, Visc, Teceu și Câmpulung (la Tisa). „Oaspeții regali” primesc autonomie față de autoritățile locale, împreună cu dreptul de liberă strămutare. Cuvinte împrumutate din limba germană: laibăr din germ. Leibel, șură din germanul Schur, creițer (monedă de argint) din germ. Kreutzer, gater din germ. Gatter.

În onomastică (prenume și nume de familie) găsim aceeași bogăție, ca și în fondul activ sau pasiv al graiului. După cum am mai spus, prietenul Ghiță este numit încă Deorde al lui Țocașu; alte nume: Vlad Văsii al lui Ion al Zugului, (Văsii, adică Vasile), Mărie a lui Ion a Tocănerului sau Mărcuța Marina a lui Ion a Mitrului a lui Ion a Dokiții. Astfel de referințe indicau întocmai ascendenții neamului. (Aceeași construcție onomastică se întâlnea cândva și în Argeș, așa că eu ar fi trebuit să fiu cunoscut drept Mihai a lu’ Radu lu’ Pătan, al lui Plotoagă a lui Neculai al Deaconului).

După cum e quasi-unanim acceptat, „Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung către judele Brașovului” datată 1521 reprezintă primul text în limba română care ni s-a păstrat. Cercetătorii nu exclud ipoteza că s-a scris în română și înaintea textului pomenit. Descoperirea „textelor maramureșene” avansează date anterioare scrisorii lui Neacșu. Textele rotacizante, numite astfel pentru că litera „n” intervocalică devine în textul literar „r” sunt următoarele: „Codicele voronețean”, „Psaltirea voronețeană”, „Psaltirea Hurmuzachi” și „Psaltirea șcheiană”. Textele (de fapt copii ale unor manuscrise mai vechi) au fost descoperite în Moldova, fiind considerate a fi fost realizate în Maramureș. Rotacismul, ca particularitate lingvistică de ordin fonetic, nu este cunoscut în graiul moldovenesc. Totuși, în graiul maramureșean, bătrânii mai spuneau „cer sărin” în loc de „cer senin”, „gerunte” în loc de „genunche” sau „nimăru” în loc de literarul „nimănu”. Nicolae Iorga a susținut că traducerea originală a textelor s-a făcut între 1434 și 1437 la Mănăstirea Peri. Alți istorici literari au susținut că prima fază a limbii

noastre literare a fost o fază maramureșeană. După ce voievodul Balc (Balița) a obținut în 1391 de la patriarhul ecumenic Antonie al IV-lea statutul de stavropighie pentru Mănăstirea Peri, sfântul lăcaș se preface în Episcopie ortodoxă pentru întregul Maramureș și încă mai departe. Egumenul Pahomie trebuia să supravegheze poporul și preoții săi având obligația să-i învețe „cele folositoare și mântuitoare pentru suflet”. Acestea ar fi presupus și o școală teologică și un corp de traducători care să pună la îndemâna credincioșilor cărțile de învățătură. Altfel spus, la Perii Maramureșului va fi existat capacitatea de a realiza carte bisericească în limba română. Ipoteza formulată de Iorga nu indică sursele care o confirmă și nici cercetările ulterioare nu infirmă o atare opinie. Concluzia – care, desigur, va trebui aprofundată – ar putea fi aceea că traducerea au precedat Scrisoarea lui Neacșu așezând limba română în grai maramureșean ca întemeietoare a scrisului în română. Diaconul Coresi, meșter tipograf originar din Târgoviște, satul Cucuteni, Dâmbovița, a tipărită în limba română o Evanghelie (cunoscută sub titlul „Catehism”) considerată în Istoria literaturii române ca o adaptare la limba vorbită în sudul Transilvaniei a unei Evanghelii rotacizante din Maramureș.

Pentru a înțelege „vorba” maramureșenilor, cel mai indicat ar fi să-i vizitați dincolo de Tisa sau în Maramureșul românesc. Redau mai jos câteva mostre de grai.

Colindul care urmează l-am auzit la Slatina de Nașterea Domnului în ianuarie 2017, ilustrând graiul „orășenesc” contemporan:

Să hii gazdă vășăloasă
Că primești colinda-n casă
Plata noastră nu-i nemnică
F-o uiagă de horincă
Și din porcu cel mai mic
Un cârnați și un păsătic
Și din porcul cel mai mare
Un cârnaț și o stinare
Și-o oală de cureți împlut
Că suntem drumari demult

Dar să fie cu groștior
Să ne margă mai ușor
Și zamă de perișoare
Că afară-i geru mare
Răcitură dacă ni-i da
Și pe-acele le-om mânca
Să ajungeți gazde multe
Sfinte sări
Ca sara din i-ast-seară
și ca zăua de mâni!

Pintea Haiducul a rămas până în prezent în memoria maramureșenilor drept adevăratul erou al celor mulți. Textul a fost înregistrat în Transcarpatia, la Podișor, raionul Teceu, în 1984. Informatorul Gheorghe D Popovici (76 de ani) își descrie viteazul folosind atât elemente realiste, cât și magice:

Pintea

Pintea o fost așa un băiet. O fost așa un băiet. El o fost păcurar. El și-o făcut flească de asta cum stau coconii. Și o init mari ploaie... Și el s-o băgat supt o pchiatră de ploaie. De acolo o văzut așa ca un mîț așăzat cu curu-n sus. Arăta curu la nori în sus. Cînd o așchiat una acolo în pchiatra aceea, tăt era albă. Fulger! O picat jos! L-o farmat. El s-o bagat și-o luat sînge de-acela și s-o uns cu sânge și-o fost vitez. Putere o avut. Da, o căpătat putere mare!

Aici în Hust o făcut domnii cetate. S-amu stă. Pinte o stat în Dealu Singelui și-acolo o făcut tun de carpen, plumb de carpăn, țagea di lemn cu verigi, și-o împușcat acolo și-o fărmat zîdu acela. Poporu acolo, mult îl lucra, cu de-a sila. Și-o fărmat, și-o fugit de-acolo. Mai mult n-o lucrat. Și-amu stau ferești așa surupat... fărîmat. Pinte i-o fărîmat.

Ave putere aiși sub coasta dreaptă. O avut boreasă. Boreasa („femeie măritată, soție”) lui o vrut să știe ce-i cu aiasta. Știi cum îi boreasa? O zîs, cî ci puteri, undi-i puterea lui, ci-i, cum? El o spus boresei:

– a, a me putere-i aici subtuoaară. Acolo dacă m-ar împușca cineva cu trei grăunțe di grîu sfânt...amu apăi odată... și pot muri după aceea.

E o mârș ș-o spus mai departe. I-o cătat e în cap lui. L-o pus în poală și i-o cătat în cap și el o adurmit. Și e o pus în pușcă trii (boabe) de grîu șfînt ș-o tras ș-o murit.

Îi galbăn la cap acolo-n Baia Mare. De-un felder. Un felder-douzăș cinci de kile! Di mălai, dacă-i pune. Mălai, grîu, ce.

El o fo' tare!

(„Cît îi Maramureșul”, Chișinău, 1993, bibl.)

Istoria românilor de dincolo de Tisa e binecunoscută locuitorilor care încă relatează etapele înstrăinării.

Povestește Buga Nicolae (78 de ani) din Transcarpatia, Strâmtura, raionul Teceu (înregistrare din 1993):

STRÂMTURA, raionul Teceu, Regiunea Transcarpatia, Ucraina) Înregistrare: 1993; transcriere: MM

Iară-i skimbare

[Se putea trece de la Ieud încoace?]

da pe la siget aiș ș-o trecut da atunce/ că ieră pod aiș/ pă la slatina / cum îi sigetu / ieră pod mare / numa l-au spart / ultim / în uoctomber / îm. patrușpatru I-o spar nemți / și d-aia că sa nu treacă / da iera pod foarte bun/ mașinile trecă / cărăle și tot / pod máre / cu doo dvijenil / doo...unu...un rînd merjă ăltu inea /ș-așa foarte...

[Pe urmă nu s-o mai făcut altul?]

nu l-o mai făcut/ no! // fost-a să-I făcă/ s-o-ncuiet granița-m pátrușasă/ apăi conflicte a foz ruși cu ceie tăt ruși aeștea dac-o fost așa o...opăriz bine bine d'e

niemț/ atunci / iei toată viata pîn-amu numa o făcut arme/ și-atâta armă cât o avut
Rusia păi

[Înainte de a ține de Rusia, de Uniunea Sovietică]

ne-am ținut...ne-am ținut de cehăs/cehie/ de cehie/ da / a fos contra Cehia cu
Carpați doozăj de anj / în truzășnouă cehii au ieșit hăt/ iei au ieșit /pe duhovor//
În triizășinoo a vinit iar unguri / și unguri-au stat pînă-n pătruzășicinci/

Până-n patrușpatru / pân-a trecut războiu // ș-apoi s-au...o-ncepu războiu-n
patrușîunu/ și oa vini războiu șo-a cucerid ruși /șo-a trecut-o ruși pîn la Berlin/

[Înainte de cehi cine o fost?]

înainte Austrie-Ungarie/au fost înainte de cehi / da//

[Și mai înainte?]

apăi numa atîa știu că austrie-ungarie / ș-, apăi cehi ș-așa // și dupăceea
acurna ruși/amu de la ruși trecem la ucraineni/ că iară-i skimbare //

buga nicolai

șazăcișiuopt de ani

(Marin M., Mărgărit I., Neagoe V., Pavel V., „Graiuri românești...” București,
2000, bibl.)

Volohii, enclava românofonă din nord-vestul Transcarpatiei nu aparțin
Maramureșului din dreapta Tisei. Locuiesc în împrejurimile comunei Poroșcovo,
raionul Pereciîn, exact la capătul opus raioanelor Rahău și Tece. Vorbesc o
română arhaică pe care o numesc „volohă”. Exemplele de mai jos constituie o
ilustrare a graiului pe care s-au încăpățânat să-l păstreze deși au fost izolați de alte
comunități românofone. Informator: baba Maria, 82 de ani:

„Rumân iește? Frate iește! D-iși din Poroșcovo mi-am luat și eu al meu vom
(soț). Treișizeci de ani îs de cînd s-a culcat (a murit). Și-am avut cu el unșprizeci
cupii. Canaloș Vasile îi zicea. Și io îs Canaloș Maria Iosefina. No, așe. Să trăiți încă
o dată cât io, frații mei. Dumniezo să v-alduiască!

Informator Vasile Lăcătuș:

„Așa e, ca femeile să rodească mulți cupii. Sub blestem să nu îi lepede nicipând...

Își, tot rumâni. Tuturinde (peste tot) îi tot rumâni... Grăim rumânește, na... Am păzit limba noastră. Eștem volohi de la început, de la moși și didu (bunici) noști. Numai își am fo, n-am plecat arindinea (în altă parte).

Vorba lor te cucerește: apa fiartă e „apă arsă”, laptele crud e „lapte verde”, nora adusă de feciori e „nevastă”, femeia „rodește”, dar pomii „nasc” fructe „mândre”; știu că sunt „zărăștiți”(săraci) și, mai ales, „Nu ne-am mutat nichiri” (nicăieri) (Lupescu B., Rus C., bibl.)

EDUCAȚIA ÎN LIMBA MATERNĂ. ȘCOALA

În Maramureșul din dreapta Tisei locuitorii dispun de următoarele școli:

În Slatina funcționează:

Școala numărul 1 (cu predare în limba ucraineană)

Școala numărul 2 (cu predare în limba română)

Școala numărul 3 (cu predare în limba maghiară)

Școala de arte (se studiază instrumentele pian, vioară, cobză, acordeon, instrumente de suflat, alături de dans, canto clasic și pregătire vocală)

Școala de șoferi.

Există grădinițe în: limba română, limba ucraineană și limba maghiară. Ca urmare a reglementărilor lingvistice adoptate de autoritățile de stat, în grădinițele românești a început predarea în limba ucraineană. Școlile românești cu profil de cultură generală: fosta școală numărul 2 a fost transformată în 2003 în Liceul Slatina cu predarea în limba română, cel de-al doilea liceu care poartă numele poetului național Mihai Eminescu are ca limbă de predare tot limba română.

Școala gimnazială cu predare în limba română, grădinița cu predare în limba română.

În Apșa de Jos există o școală de cultură generală. În prezent s-a introdus limba ucraineană. Există câteva clase în limba română pe cale de dispariție. (Autoritățile preconizau, înainte de conflictul militar cu Federația Rusă, ca până în anul 2023 să fie încheiată trecerea la limba ucraineană în întreg Maramureșul de Nord).

În Apșa de Mijloc funcționează școală de cultură generală de limba română, școală de arte populare (în limba română) și o grădiniță de limba română.

În Biserica Albă există școli de cultură generală și în următoarele sate de sau cătune: Plăiuț, Topcina (din 2019 există aici un bust al lui Eminescu), Dobric, Strâmtura (funcționează și o grădiniță), Cărbunești, Bouțu Mare, Bouțu Mic, Podișor și Valea Malului. (Pentru datele oferite aici am folosit volumul „Școala românească pretutindeni”, Postică Diana, 2007 bibl., discuții cu profesorii din Slatina și o actualizare incompletă din 2021.) Un studiu monografic asupra școlilor din Transcarpatia nu există așa cum, de pildă, am găsit în legătură cu școlile românești din Voivodina.

În cadrul Universității Naționale din Ujgorod funcționează o catedră de limba și literatura română pentru absolvenții școlilor românești din Transcarpatia. Catedra de limbă română din Ujgorod este a treia catedră după Universitatea Națională „Yuri Fedkovych” din Cernăuți (fosta Universitate „Regele Carol I”) și Universitatea Națională „Taras Șevcenko” din Kiev.

În anul 2005 erau menționate 31 de biblioteci în regiunea Transcarpatia dar fondul de carte românească este în continuare insuficient așa cum insuficiente sunt și cărțile de povești pentru preșcolari.

Trebuie notat că schimbările succesive de stăpânire asupra Maramureșului nu au fost favorabile unui sistem educațional cu adevărat național. În plus, schimbările confesionale au încurajat zelul misionar. Inițial, egumenul Pahonie al Mănăstirii din Perii Maramureșului s-a ocupat de instrucția preoților din enorii. Calvinii care au susținut cu consecvență folosirea limbilor naționale în oficierea slujbelor, au deschis la Sighetul Marmației, în 1556, singura școală din comitatul

Maramureșului destinată preoților și învățătorilor. În 1640 ar fi funcționat la Sighet o școală cu predare în limba română (Marian Nicolae Tomi, bibl.). Pentru educarea fiilor lor, nobilii maramureșeni aduceau, mai ales din Moldova, călugări români cu știință de carte. O însemnare făcută, în 1715, pe un Octoih, de dascălul Ioan, pomenește „când eu am șezut în Cuhe (Cuhea lui Bogdan Vodă, azi localitatea Bogdan Vodă) de am învățat coconi în casa lui Mariș Văsăiu.” (ibidem).

Organizarea unui vicariat român în Maramureș (1861) a însemnat un pas uriaș către recuperarea limbii române și a valorilor naționale, „o renaștere națională românească”(Filipașcu, „Istoria Maramureșului”, bibl.) A urmat înființarea „Asociațiunii pentru Cultura Poporului Român din Maramureș” care urma să întrețină o școală românească (Preparandie). În școlile confesionale se preconiza numirea numai a învățătorilor români. Cursurile Preparandiei încep în 1862 cu 15 elevi. Până la desființarea Preparandiei române, peste 100 de învățători au ajuns în satele românești. Dualismul austro-ungar urmărea, însă, ca noile instituții școlare „să servească la trezirea și întărirea spiritului maghiar printre diferite naționalități.”

În acest context trebuie menționat că în cei 18 ani cât a deținut Maramureșul, Cehoslovacia și-a respectat obligațiile față de minoritatea română. Praga a îndeplinit întocmai clauzele Tratatului pentru Protecția minorităților semnat la Saint Germain –en-Laye în ziua de 10 septembrie 1919. A stipendiat patru școli cu limba de predare româna, plătind salariile pentru 20 de învățători plus alți 30 de învățători pentru cătunele fără școală.

În prezent educația în limba română se află sub asaltul politicilor lingvistice implementate de Ucraina. Toate școlile, începând din anul 2021, sunt obligate să înceapă predarea și în limba ucraineană, ponderea orelor predate în ucraineană va crește până în 2023. Și totuși Ucraina este semnatară a Convenției-cadru pentru Protecția minorităților naționale cât și a Cartei europene a Limbilor regionale sau minoritare. În 2017, Comisia de la Veneția critică articolul 7 din Legea educației din Ucraina apreciind că este lipsit de precizie juridică, de claritate și astfel nu

garantează în mod adecvat dreptul la educație în limba minorităților. Doi ani mai târziu, în 2019, după promulgarea legii privind garantarea funcționării limbii ucrainene ca limbă de stat, Comisia de la Veneția a considerat că legea oferă un statut special al limbii ucrainene în detrimentul limbilor minorităților, apreciind necesară modificarea legii. Oficialii au promis să se conformeze recomandărilor Comisiei de la Veneția dar nu a avut loc nici o schimbare de atitudine.

Ziaristul Ion Huzău din Slatina a observat cu perspicacitate cum cotele pentru limba ucraineană la orele de clasă au fost stabilite flexibil (nu mai puțin de 20%, 40% sau 60%) dar nicăieri actul normativ nu prevede mai mult de 20%, 40%, 60% ceea ce înseamnă dar nu mai mult de 100% în toate cazurile. Ei cred că noi nu le înțelege viclenia.”

Aceste realități necesită un sprijin susținut din partea statului român care are datoria esențială să asigure asistență la nivel diplomatic. După cum observa criticul literar Ștefan Hoștiuc: „În momentul în care românii nu vor mai face carte românească în școală, nu vor mai produce carte românească în editurile locale și nu vor mai aduce din Țara-mamă, fără opreliști, literatură română, viul lor grai se va ofili se va retrage ineluctabil în dialect de unde va dispărea treptat în câteva generații.” Concluzia lui Hostiuc este un semnal de alarmă. Al cătelea? *„Românii nu trebuie să uite că păstrarea limbii române literare e cheazășia existenței lor...Pentru ei, limba maternă nu e doar un mijloc de comunicare în societate. Ea este și condiția lor de existență națională într-un cadru geografic în care locuiesc de milenii.”* (Hostiuc Ștefan, bibl.).

în fața tuturor obstacolelor, întotdeauna maramureșenii și-au spus și nimeni n-a putut să-i contrazică: „Am fo' și-om hi!”...

MASS MEDIA

„Mass media” e mult spus. în prezent există un singur ziar românesc în Maramureșul de nord și întreaga regiune Transcarpatia: ziarul „Apșa – gazetă regională social politică”. Încercări au mai fost, dar au avut apariție efemeră, dispărând după câteva numere. De exemplu, publicația „Prietenia noroadelor”, despre care am amintit, a fost publicată între 1957-1958, 6 numere în limba română folosind alfabetul chirilic, după care colhozul din Apșa de Jos/Dîbrova a abandonat activitățile publicistice. Alte tentative: „Renașterea maramureșeană” (1996-1998) în limba română și cu alfabet latin, „Neamul românesc” (un singur număr), „Maramureșenii”, ziar regional, redactor șef ziaristul Ion Huzău, apărut la Slatina din 2001. Dotări: o mașină de dactilografiat. În prezent nu mai apare. „Concordia” – ziar republican finanțat de statul ucrainean prin Ministerul Culturii de la Kiev: publicație cu profil informativ tipărită la Cernăuți dar care avea corespondent în Slatina. Periodicul bilingv „Lumea/ Svit” venea de la Cernăuți.

Publicațiile editate în țară „ajung și nu ajung”. ICR și Departamentul pentru Românii de Pretutindeni trebuie să înlesnească pe mai departe accesul la presa din țară a maramureșenilor de dincolo de Tisa și a românilor din celelalte regiuni locuite de minoritatea românească. Mai mult sau mai puțin oficial ajung acolo „Graiul Maramureșului” din Baia Mare ori „Jurnalul de Sighet” din Sighetu Marmației.

Administrația regională ucraineană impune abonamente forțate pentru bugetari și elevi la ziarele de limba ucraineană „Drujba” și „Zorea Rahivscyny” și „Novyny Zaccarpattia”.

Singurul ziar cu apariție periodică este „Apșa” (director dr. Ion M Botoș, redactor șef Echim Vancea, publicație susținută de Uniunea Regională Dacia a Românilor din Transcarpatia și, uneori, de sponsori din țară. Primul număr a

apărut la 19 mai 2001. Ziarul are un sumar bogat care prezintă cititorilor săi istoria, cultura și tradițiile populare, biografiile oamenilor remarcabili născuți în Transcarpatia, o rubrică a presei care reflectă prezența românilor din dreapta Tisei în mass media din țară și Ucraina. Manifestările culturale locale se bucură consecvent de reportaje în paginile ziarului. Continuitatea apariției, împreună cu o calitate remarcabilă a limbii literare folosite și alfabetul latin dovedesc responsabilitatea și preocuparea pentru românitatea locuitorilor de peste apa Tisei.

Cât despre presa audiovizuală, menționăm posturile de radio „Tisa FM” și „Transcarpatia” (UM) administrate de Compania de Radio-Televiziune de Stat din Transcarpatia care emite din Ujgorod. Emisiuni de televiziune în limba română sunt: „Zi de zi” și „Telerevista săptămânii” (împreună circa o oră).

Mărirea volumului de difuzare este o necesitate, nu doar pentru Maramureș ci și pentru toate comunitățile românești din Ucraina. Asigurarea surselor de informare trebuie să aibă în vedere faptul că România finanțează cinci publicații în limba ucraineană și sprijină funcționarea redacțiilor în ucraineană. Din păcate, partea ucraineană favorizează angajarea unor jurnaliști care nu stăpânesc limba română și este vădită tendința de a reduce numărul jurnaliștilor de naționalitate română.

Există televiziune prin cablu (nu am putut examina grila și conținutul programelor).

Accesul la Internet e disponibil. În iunie 2022 au intrat în vigoare noile prevederi ale legii cu privire la asigurarea funcționării limbii ucrainene ca limbă de stat. Potrivit comisarului pentru protecția limbii de stat, domnul Taras Kremin, toate web-site-urile, paginile de Facebook, YouTube și Viber ale persoanelor juridice trebuie să treacă la ucraineană, măsura fiind obligatorie. În paralel se pot folosi și alte limbi de interfață, ceea ce implică costuri suplimentare pentru a întreține două versiuni. Noile prevederi nu asigură finanțare pentru trecerea la

editarea în două limbi, cea maternă și ucraineană, lucru valabil și pentru presă scrisă.

Un pas înainte pentru mass-media în limba română l-a constituit o inițiativă a Centrului media Buc Press. Această Asociație a Jurnaliștilor Români din Ucraina cu sediul în Cernăuți, Bucovina are, din anul 2014, o filială în regiunea Transcarpatia, la Slatina.

ASOCIAȚII

„Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramureș” simbolizează implicarea civică în scurta perioadă de timp în care a fost permisă de autoritățile maghiare, reușind să exprime caracterul românesc al întregului ținut. În prezent, viața asociativă de aici prezintă realizări și neîmpliniri pe care, cu unele excepții, le regăsim și în alte comunități istorice din vecinătatea României. Revista „Mesager bucovinean” a organizat în 2020 o masă rotundă, moderator fiind criticul literar Ștefan Hostiuc care a abordat problemele comunității românești din Ucraina aflate pe agenda de lucru a ONG-urilor și a mass media de limbă română din regiunile Cernăuți, Odesa și Transcarpatia. Din Maramureș a participat ziaristul Ioan Huzău. Sub titlul „Asociaționism și implicare civică” au fost abordate obiectivele, inițiativele și tatonările societății civile din regiunile respective (vezi „Mesager bucovinean” nr. 1-2/2020). Exista activități, cu toate că, în unele cazuri, odată înființate unele asociații, intră în adormire și se manifestă cu intermitențe; o cauză poate fi finanțarea deficitară dar, mai ales, din cauza dezinteresului autorităților ucrainene care ignoră voia demersurile cultural-identitare pe care le inițiază asociațiile. De aceea, rolul implicării României este atât de important în sprijinirea comunității prin proiecte ferme, mai ales, cu continuitate. Unirea eforturilor ONG-urilor locale ar fi de mare folos minorității românești, nevoia de unitate în mediul asociativ devine evidentă. Teoretic, problemele pot fi depistate dacă avem, cum a susținut avocatul Eugen Pătraș, unitatea comunității, înțelegerea

în spirit democratic a Kievului și susținerea instituțiilor statului român care, de regulă, iau act de problemele comunităților fără să ia și atitudine.

Nu întotdeauna se face popularizarea convenită, așa încât evenimentele rămân de interes local și puțin cunoscute. Mai multe manifestări organizate în Maramureșul din dreapta a Tisei sunt dovada că proiectele inițiate de asociațiile comunitare pot dobândi un caracter stabil. În pofida subfinanțării, Festivalul Regional al Creației Populare Românești din Transcarpatia organizat din anul 1991 continuă și se bucură de participarea a șapte localități din dreapta Tisei. Tot așa continuă și „Zilele Culturii Române din Ucraina”, Concursul literar „Mihai Eminescu” organizat de Uniunea „Dacia” a trecut de 10 ediții, la ediția din 6 februarie 2016 având și invitați 117 copii volohi din Poroșkovo, iar la ediția din 2017 au participat școlile românești din Transcarpatia, studenții români de la Universitatea Ujgorod dar și elevi din Sighetul Marmației. Aceeași Uniune „Dacia” a organizat mai multe ediții ale simpozionului internațional „Români din dreapta Tisei în istoria României”.

Oficial, în Maramureșul din dreapta Tisei funcționează conform legislației ucrainene trei asociații culturale cu statut regional și două asociații cu statut raional:

Asociația social-culturală a românilor din Transcarpatia „George Coșbuc”, Slatina a fost înființată în 1994. Președinți: Gheorghe Simonca, Gheorghe Opriș iar, în prezent, Ruxandra Opriș.

Societatea culturală „Ioan Mihaly de Apșa”, Apșa de Mijloc, înființată în 1999. Președinte: Vasile Iovdi.

Uniunea regională a românilor din Transcarpatia „Dacia”, Apșa de Jos, înregistrată în 2001. Președinte: Ion Botoș. O uniune activă, editează ziarul „Apșa”, cărți. Grupul de dansuri este coordonat de Ileana Botoș.

Organizația non-guvernamentală „Speranța” (Nadia), Slatina, înființată în 2009. Președinte Mihai Tokar, Ileana Șimon vicepreședinte. Participă de 1 decembrie la Ziua României organizată de Consulatul Român din Slatina, organizația fiind

implicată în activitatea Centrului de Informare a României din cadrul Primăriei Slatina.

Centrul de resurse umane „Solotvino”. Coordonator: profesor Mihai Tokar.

Asociația primarilor români din dreapta Tisei, Biserica Albă, înființată în 2004, președinte Gheorghe Berinde.

Societatea Carpatica de colaborare româno-ucraineană „Maramureș-Solotvino/ Slatina” înființată în 2010, președinte Ana Bococi. În 2018 a semnat o înțelegere la Consulatul Român din Slatina privind înființarea și funcționarea Centrului de Informare a României din cadrul Primăriei Slatina.

Asociația Tinerilor Români din Transcarpatia (ATRT), Biserica Albă, înființată în 2018. Director profesorul de limba și literatura română Vasile Țiple.

Asociația „Maramureșenii”, Slatina, înregistrată în 2021. Președinte Adriana Motrea. Activitate: nu dispunem de informații.

Societatea Tineretului Român „Mihai Eminescu” la Ujgorod, capitala Transcarpatiei, înregistrată în 2003, președinte Ion Bococi. Activitate: nu există date.

CULTURA TRADIȚIONALĂ. CULTURALITATE

Eminentul filozof al culturii tradiționale, Ernest Bernea, a descris Maramureșul drept „un ținut de sate”, „purtător de adâncimi istorice”. Singurul său oraș, Sighetul Marmației, așezat în câmpie, este o veche vatră românească atestată pentru prima dată în 1326; capitală regională timp de șase secole. Considerațiile lui Ernest Bernea despre satul arhaic descriu parcă viața românilor maramureșeni întruchipând o realitate organică echilibrată, produs al pământului și istoriei locale, cu ordine spirituală și socială tradițională; un conținut de viață, un mod unic de a fi în lume. Scriu toate acestea pentru că pur și simplu nu am putut să mă desprind de magia, de fascinația pe care Maramureșul continuă să ne-o inspire.

Rânduiala lumească, comună Maramureșului de Sud, dar și Maramureșului din dreapta Tisei, cu toată dezordinea adusă de ocupația sovietică și de prezența ucraineană, reflectă o ordine cosmică, viziunea țărănească a maramureșenilor ținând de o lege a Creației și a Firii. Viața își desfășoară cursul mundan dar nu este mai puțin pătrunsă de religiozitate.

Am avut la dispoziție un volum de studii folclorice redactat de cercetătorii din Chișinău („Cât îi Maramureșul”, 1993, bibl.) dedicat anume Maramureșului de Nord. Interesul acesta pentru Maramureș se explică pe de o parte prin faptul că atât RSS Moldovenească cât și Maramureșul au fost incluse în Uniunea Sovietică, iar pe de altă parte a existat dorința acestor folcloriști de a-și ajuta colegii din țară, ei fiind cetățeni sovietici care puteau circula cu mai puține restricții în Maramureș. Studiile de teren efectuate în anii'80 au fost întreprinse într-o vreme când „specialiștii români maramureșeni nu aveau posibilitatea să efectueze cercetări în această zonă românească tăiată din trupul României și ghimpată și izolată cu sârmă ghimpată” (Precizarea pe care am citat-o este grăitoare și pentru sentimentul de apartenență la civilizația românească, trăit de specialiști în folclor din Basarabia). Mai mult, prefața volumului au încredințat-o etnologului român Mihai Pop, el însuși maramureșean, născut în satul Glod, comuna Strâmtura din Maramureșul de Sud. Cercetările folclorice au fost efectuate în satele Maramureșului din dreapta Tisei: Apșa de Jos, Apșa de Mijloc, Slatina, Biserica Albă, Plăiuț și Cărbunești. „Graiul sublim al maramureșenilor, un pic distinct în pronunție, un pic divers prin unele vocabule specifice regiunii, conferă culoare și farmec și înălțime valorică comorilor de spiritualitate românească.” (Mihai Pop, prefață, bibl.).

După cum consideră profesorul Mihai Pop, viziunea românilor din Maramureș îi cuprinde pe toți, și pe cei vii și pe cei morți, corespunzător celor două lumi: cea albă a vieții și cea întunecată, unde pleacă morții. Instituția fundamentală este neamul, adică familia mare.

De Florii, de Sfintele Paști, străbunii plecați la Domnul sunt pomeniți și rugați să-i protejeze pe cei vii. Se face praznicul celor vii cu cei morți iar strămoșii sunt pomeniți în forme rituale. Frica mare este că cei care în viață au fost însemnați moral sau fizic sunt periculoși, deoarece aceștia se fac strigoi după moarte, adică moroi sau vârcolaci sau, ceea ce e de rău, se fac pricolici. Toți cei care își dorm somnul de veci „în țintirim”, sunt așezați pe deal, mai departe de sat, cimitirele fiind amplasate totdeauna în vecinătatea bisericii. Unii ar putea zice că nu sunt decât superstiții. Se poate spune și așa dar, cu siguranță, această concepție structurează viața oamenilor.

Există un model maramureșean de organizare socială, așa cum există un stil de viață comunitară, continuă profesorul Pop, stiluri ce par a se fi cristalizat încă din vremea cnezatelor de vale și care trăiesc încă în fondul negrăit al identității.

Preceptele despre bine și rău, despre drept și nedrept, despre soartă, noroc și nenoroc se regăsesc în prescripțiile bine păzite care guvernează traiul de zi cu zi. Omul, în spațiu și timp, în relația sa cu mediul natural și cel social, se bazează pe aceeași viziune maramureșeană bine și amănunțit articulată.

Viața nu poate fi trăită oricum. Flăcării trebuie *musai* (neapărat) să se însoțească cu fetele, să-și întemeieze o familie în care copiii sunt bineveniți. Esența concepției acestor oameni despre viață și rostul ei e reamintită, an de an, de colindători în seara de Ajun:

„Câți cărbuni în vatră
Atâția pețitori la fată
Câte pene de cocoș
Atâția copii frumoși.”

Și cum totul începe cu un băiat și cu o fată, poezia de dragoste din folclorul maramureșenilor impresionează prin intensitatea sentimentului de iubire:

„Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
Fă-mă pasăre măiastră,

Să zbor la mândra-n fereastră,
Să bat cu aripele,
Să deschid ferestrele.” (Slatina – Teceu, 1987)

„Pentru mândra care-mi place,
Nici părinții n-au ce-mi face,
Nici primarul satului,
Nici chiar domnii statului...” (Slatina – Teceu, 1987)

„De te-ar mânca, mândro, bănat (mâhnire)
Că rău m-ai mai învățat
Seara cu gurița la gard.
Eu nu pot fără guriță
Ca copilul fără țâță,
Eu nu pot nesărutat
Ca pruncu’ nelegănat.” (Biserica Albă – Rahău)

Cât despre „vrednicia” cuplului am dat peste următoarea povestioară: preotul botează în prunc. Nu ajunge bine acasă, că tatăl copilului îl cheamă iarăși pentru botez: „Părinte, pân-om veni acas’ om mai făcut unul...”.

După măritiș, femeile au un drum bătătorit: munca în gospodărie și copiii. Nevestele devin însă mai curajoase și la nunți, când petrecerea e în toi, adaugă strigăturile lor. Folcloristica românească, de regulă, le lasă deoparte, din pudoare, sau ca nu cumva să știrbească imaginea idealizată a oamenilor din Maramureș. Antropologul Gail Kligman, după un an sabatic la Ieud, a consemnat câteva. Nu te aștepti să găsești așa ceva într-un studiu publicat în 1988 de University of California Press:

„Să trăia bărbatul mne
C-are p. ca un zmeu
Când văd că bărbatul zine
Gândesc că m-a f. bine.”

Ne rușinăm de veselia lor? În fond, este vorba despre ceea ce Freud numea „pornografia adulților”. Mai degrabă, nefățarnic, să identificăm în astfel de versuri o vitalitate torențială care izbucnește cu forța unui gheizer.

În Maramureșul de Sud (comuna Apa) am aflat câte ceva despre „neînțelegerile” care mai pot să apară într-o căsnicie: un soț i-a reproșat tinerei sale neveste că „nu vrea să steie de femeie”. Perechea locuia cu socrii care, auzind acest argument, nu i-a mai reproșat ginerelei nimic.

Vastitatea subiectelor legate de lumea Maramureșului este atât de coplesitoare încât nu am putut să enunț decât câteva teme menite să stârnească cititorului interesul pentru această civilizație tradițională. Fiecare dintre aspectele vieții maramureșenilor merită abordări separate. Astfel, nu pot decât să consemnez: meșteșugul lemnului cu mori de apă, pivele pentru aba (stofă de lână albă), tiarele (războaiele de țesut), olonițe și câte altele... Faimoasa poartă maramureșeană, arhitectura bisericilor de lemn, costumul cu piesele sale de port: cămeșele bărbaților, zadiile (șorțuri, catrințe) femeilor, greba (cojoc), gatii (izmene), smolenci (veșminte de păstori fierte în zer pentru a le face impermeabile)... Înfățișarea caselor cu zorele și zambile, teatrul popular (Vișlaimul de Nașterea Domnului care aduce la un loc personaje biblice și îngeri: Maica Precista, Iosif, Irod, păcurari (păstori), ostași, evrei, căpitani, Judecătorul și Moartea. Nu lipsesc nici „dracii” acoperiți de clopoței și tălăug: un întreg univers mitic. Aceste mărturii ale tehnologiei tradiționale și credințe îndătinat mai există și azi. Și sunt doar câteva crâmpie din lumea magică, fermecătoare a Maramureșului istoric.

Împreună cu aceste repere ale vieții tradiționale, se impun a fi menționate, fie și telegrafic, câteva personalități culturale ale Maramureșului.

Preocupările vechi pentru cultură sunt mai puțin cunoscute și, evident, au fost îngreunate de stăpânirile care s-au perindat în ținut. „Codicele de Petrova” sau „Petrovay Codex” a fost alcătuit de Nicolaus Petrovay, menționat în 1685 ca jude în comitatul Maramureș. Codicele cuprinde cântece cavaleresti maghiare și

trei texte românești, numărându-se între primele scrieri în grafie latină și ortografie maghiară din cultura română. Profesorul Mihai Pop (Cuvânt înainte, „Cât îi Maramureșul”, bibl.) amintește de poezia orală notată în caiete de sătenii Dunca Onuț din Șieu la 1814, de Botezat Lupu din Cornești la 1821 sau de Țicală Dumitru din Dragomirești în 1841. Eforturile acestor harnici culegători de folclor au fost continuate de profesorul Alexandru Țiplea (născut în Biserica Albă) care a publicat, în 1906, prima antologie de poezii populare din Maramureș.

Georgiu (Gheorghe) Vida (1800-1854), născut în satul Iapa, localitate aparținătoare de Sighetul Marmației, a publicat la Buda, în 1833, o „Gramatică româno-franțuzească pentru folosul tinerimii românești”. Trăind în Moldova, cărturarul a predat limba franceză lui Kogălniceanu, Alexandru Ioan Cuza, Negruzzi și Vasile Alecsandri. L-a publicat pe Gheorghe Șincai cu a sa „Hronică a românilor și a mai multor neamuri”. Când își redactează Testamentul, în 1853, maramureșeanul nu uită să îndrume executorul testamentar ca „...*din ceasloave și psaltiri, 100 de exemplare să se trimită în patria mea, Marmația.*”

Personalitate providențială, Georgiu (Gheorghe) Vida a reorganizat învățământul românesc din Maramureș pe baze naționale. La Sighet a pus bazele Preparandiei (școală normală pentru învățători).

În 1827 s-a născut la Recea (azi județul Maramureș) viitorul episcop greco-catolic **Mihail Pavel** (mort în 1902 la Slatina). A fost, pe rând, preot în Apșa de Jos, protopop și vicar al Maramureșului, episcop de Gherla între 1873 și 1879 și apoi al episcop al Oradiei Mari, între 1879 și 1902.

Victor Mihaly de Apșa (născut în 1841 la Ieud, mort în 1918 la Oradea) a fost mitropolit din 1895 până la încetarea din viață, numit de către Papa Leon al XIII-lea și confirmat de împăratul Franz Ioseph. A fost membru al Academiei Române. A susținut autonomia greco-catolicilor români față de biserica latină din Ungaria, Episcopia de Haidudorog. A mers în audiență la cardinalul Rampalla căruia i-a argumentat cererea sa urmărind „ca robiții să ajungă la libertate și unire

cu frații lor de sânge”. (După moartea sa, Nunțiatura Apostolică a recunoscut Vicariatul Național Român pe data de 10 mai 1919).

Ioan Mihaly de Apșa s-anăscut în 1844 la Apșa de Mijloc și s-a stins din viață în 1914 la Gherla. A fost fratele mai mic al mitropolitului Victor. Familia se numea Mihai, dar numele a fost schimbat în timpul regatului ungar când a fost înnobilită. În 1901 a fost ales membru corespondent al Academiei Române.

A publicat, la Sighetul Marmației, în 1900, lucrarea fundamentală pentru cunoașterea stăpânirii obștelor cneziale în Maramureș „Istoria comitatului Maramureș. Diplome maramureșene din secolele XIV și XV”. În 1902 cartea a primit Premiul „Năsturel-Herescu” al Academiei Române.

Gheorghe Bilașcu (născut în 1863 la Petrova, mort în 1926 tot în Petrova), a urmat Liceul de la Sighetul Marmației apoi Facultatea de Medicină din Budapesta după absolvirea căreia devine cel mai cunoscut medic stomatolog din Budapesta. După realizarea Unirii, la chemarea Consiliului dirigent, revine la Cluj preluând conducerea Clinicii stomatologice a Universității clujene. A întemeiat „Asociația medicilor stomatologi din România” și „Revista stomatologică” fiind recunoscut ca fondatorul învățământului stomatologic din România.

Gavrilă Iuga (născut în 1880, mort în 1940) a fost avocat, deputat de Maramureș și prefect al județului. Ofițer în armata austro-ungară în Primul Război Mondial, a căzut prizonier pe frontul de est. A contribuit la formarea „Corpului voluntarilor români din Rusia”, unitate alcătuită din prizonierii de război austro-ungari de naționalitate română (cu sediul la Dornița/Ucraina), circa 10000-10500 de militari. Drapelul de luptă al unității era tricolorul românesc cu inscripția „Trăiască România Mare!”.

În 1936 a publicat la Sighet studiul de referință „Spicuri din viața composesoratelor din Maramureș”, o premieră la timpul său. Lucrarea examina instituția composesoratelor, o formă de proprietate obștească asupra terenurilor și

pășunilor, asemănătoare proprietății devălmașe, specifice Maramureșului. În aprilie 1920, dr. Gavril Iuga a trimis cabinetului prim-ministrului Averescu documentația cu argumentele istorice, geografice și economice care ar fi permis încorporarea întregului Maramureș la Regatul Român. (În scurta perioadă în care a deținut funcția de ministru de externe, între 13 martie și 12 iunie 1920, Duiliu Zamfirescu a sprijinit amânarea evacuării Maramureșului de Nord). Preocupat de păstrarea unității Maramureșului, dr. Gavrilă Iuga a desfășurat o laborioasă activitate în cadrul Comisiei pentru stabilirea frontierelor de nord ale României. În toamna anului 1940 a fost condamnat la moarte de guvernul maghiar (trei sentințe capitale...). Cedarea Ardealului îi pricinuisse un șoc. Refugiat la Vatra Dornei, se stinge din viață.

Traian Bâlțiu Dăncuș (născut în 1899 la Ieud, mort în 1975 la București). Pictor al vieții rurale maramureșene, a fost un tradiționalist îndrăgostit de satul și peisajele ținutului natal. Urmează studii la Școala de Arte Frumoase din București și în capitala Franței. Întors la Sighet, a fost profesor la Liceul „Dragoș Vodă”. După Dictatul de la Viena s-a refugiat la București. Opera sa, ca și aceea a sculptorului Gheza Vida (1913-1980) constituie o expresie a celui mai frumos elogiu adus oamenilor Maramureșului, atât din dreapta, cât și din stânga Tisei.

Alexandru Filipașcu, născut în 1902 la Petrova, Maramureș, decedat în 1952 la Valea Neagră, Constanța, a fost istoric, profesor și preot greco-catolic. a studiat la Seminarul pontifical „Lateranum” din Roma. Doctor în filologie (1922), doctor în teologie (1928), membru al „Asociației pentru cultura poporului român din Maramureș”, s-a implicat în mișcarea unionistă, afirmându-se ca o voce puternică împotriva șovinismului revizionismului maghiar și a revizionismului ucrainean. A fost activ în combaterea „renegatismului” care se manifesta în epocă. La Vișeu a funcționat o vreme în club al intelectualilor unde trona inscripția: „Intrarea câinilor și conversația valahă strict interzise!”. Pretorul Pop Simion (maramureșean născut la Vișeu de Sus, dar filomaghiar) amenința că-i va împușca cu mâna lui pe

toți aceia care vor susține unirea cu Regatul României. În această atmosferă, Alexandru Filipașcu a găsit puterea de a duce la bun sfârșit „Istoria Maramureșului” (1940), operă pe care istoricul Ilie Gherheș o consideră „cea mai citită și cea mai invocată carte” dedicată ținutului mirific din nordul țării. A rămas, până în prezent, un model de monografie istorică regională esențială pentru formarea conștiinței naționale a moroșenilor. A primit Ordinul „Coroana României” în 1936 și Premiul „Herescu-Năsturel” al Academiei Române în 1941. În data de 15 august 1952 a fost arestat politic de noile autorități comuniste fiind trimis la canalul Dunăre-Marea Neagră. Încetează din viață în colonia de muncă din peninsula Valea Neagră, azi comuna Lumina din județul Constanța.

Mihai Pop, născut în 1907 la Glod, în Maramureș, decedat în anul 2000 în București. Fiul preotului unit Pop din Glod, Strâmtura, provenea dintr-o familie veche de nemeși. A făcut parte din echipele de cercetare ale școlii sociologice din cadrul Institutului Social Român fondat de Dimitrie Gusti. Atașat cultural al Ambasadei României din Bratislava (1941-1944). În 1949 se îngrijește, alături de etnomuzicologul Harry Brauner, de organizarea Institutului de Folclor din București. Între 1948 și 1957 a fost îndepărtat din învățământ. Prestigiul de care s-a bucurat ca folclorist, etnolog și antropolog cultural i-a adus recunoașterea internațională: este distins cu Premiul Herder al Universității din Viena. Este ales președinte al Societății Internaționale de Etnologie și Folclor, al societăților de etnologie și folclor din Paris și New York, membru al Academiei Americane de Științe Sociale. A fost profesor invitat la mari universități din Paris, Marburg, Berkeley și Ann Arbor. Este numit membru de onoare al Academiei Române.

Despre oamenii în mijlocul cărora a văzut lumina zilei, profesorul Pop a scris: *„Ideea de libertate și cea de dreptate, așezată în Cumpăna dreaptă cu atașamentul față de locul neamului și de comunitate, cu gândul la necesitatea de a-i cinsti pe ceilalți pentru a fi și tu cinstit, sunt conotațiile esențiale ale demnității oamenilor de aici, a ceea ce, în general, se cheamă omenie maramureșeană.”*

Sunt dator cu următoarea mențiune: astăzi, doamna **Ileana Șiman** pe care am avut privilegiul să o întâlnesc în Slatina, continuă eforturile înaintașilor. Un animator cultural care știe aproape totul despre colțul ei de Maramureș înstrăinat. Conduce corul „Speranța” al bisericii ortodoxe „Arhanghelii Mihail și Gavriil” care interpretează cântări armonice dar și cântarea monodică de strană (cântările liturgice). „Mătușa Ileana” le recomandă cu insistență colindătorilor din parohie să preia colindele vechi ale locului în locul celor așa-zis populare ale nelipsitului Ștefan Hrușcă sau celor preluate din emisiunile televiziunilor, cu alte cuvinte îi roagă: *„Păstrați autenticitatea cântecelor maramureșene!”*

BISERICA

Până în ziua de astăzi, maramureșenii din dreapta Tisei, când se întâlnesc pe uliță, se salută rostind „Lăudăm pe Cristos!”. Răspunsul vine imediat: „Lăudat fie în veci!”.

Bisericile sunt pline. În pofida schimbărilor survenite în viața lor spirituală, românii au rămas devotați credinței. La slujbele duminicale, mai toată lumea e prezentă în lăcașul de cult, fetele și femeile își acoperă capul, ordinea e bine statornicită: bărbații în primele rânduri, în naos, femeile în spatele lor, în pronaos. (Am înțeles rostul acestei ordini abia atunci când am vizitat Moscheea Albastră din Istanbul. O turistă japoneză considerase aceasta o discriminare a femeilor dar ghidul i-a explicat că frumusețea femeilor nu trebuie să perturbe atenția de la oficierea slujbei. Cum a explicat ghidul turc: „Vedeți dumneavoastră, doamnă, dacă femeile ar sta în față, bărbații n-or să se mai gândească la Prea-puternicul Allah...”)

În majoritatea bisericilor din Muntenia în mod tradițional grupul bărbaților ocupă partea din dreapta, iar cel al femeilor ocupă partea din stânga.

La marile sărbători și praznice – am văzut obiceiul la Slatina, în biserica episcopului unit Mihail Pavel – curtea bisericii se umple de coșuri pline de bucate

care trebuie binecuvântate de preot. Numai după ce au fost sfințite se pot mânca bunătățile aduse de acasă sau pot fi împărțite celor nevoiași.

Înainte de înființarea stavropighiei de la Peri au existat biserici ortodoxe în Maramureș. Cnezatele de vale erau de credință ortodoxă. După pătrunderea maghiarilor, încă din vremea regilor angevini, locuitorii de credință răsăriteană au fost obligați să îmbrățișeze catolicismul sau au suferit restricții majore, de exemplu li s-a interzis să clădească biserici de piatră. Au urmat ierarhi sârbi – ortodocși și ei – care s-au luptat pentru sufletele românilor. În 1427, Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei a cedat despotului sârb Gheorghe Brancovici câteva moșii, dintre care unele se întindeau până în Maramureș. În noua situație, episcopii sârbi nu au întârziat să-și întindă pretențiile eclesiastice, cu toate că mănăstirea Peri avea drepturi de exarhat. În 1551, împăratul Ferdinand I de Habsburg a pus sub autoritatea Episcopiei Ortodoxe de la Muncaci întregul Maramureș.

Atunci când protestantismul calvinilor a acaparat puterea politică, a impus, bineînțeles, regulile proprii (un aspect negativ: ortodocșii s-au aflat sub supravegherea Sinodului calvinesc. Și un aspect pozitiv: urmând convingerile calvine, ortodocșii oficiază slujba în limba maternă.)

La mijlocul secolului al XVI-lea s-a deschis la Sighet singura școală din comitatul Maramureșului care trebuia să formeze preoți și învățători. (Principele Gabriel Bethlen va acorda și fiilor de iobagi dreptul de a urma o școală). Au fost tipărite, pentru nevoile cultului, cărți liturgice în limba română. Au crescut: tirajul, numărul de titluri ca și aria de răspândire a cărților religioase în română. Calvinizarea urmărea însă deznaționalizarea românilor și pentru aceasta dispunea pe o întregă panoplie de mijloace de constrângere: sărăcirea preoților și credincioșilor, confiscarea bisericilor, întemnițarea opozanților dar și înobilarea apostatilor. Cu tot prozelitismul lor, calvinii – scrie Ștefan Meteș – se temeau, totuși, de „blestemul” (anatema) popilor ortodocși.

În această atmosferă ostilă creștinismului românesc, un moment (neîmplinit) de afirmare l-a constituit scurta unire personală realizată de Mihai Viteazul. După

ce a ajuns și domn al Transilvaniei la 1600, voievodul a ctitorit o catedrală ortodoxă la Alba Iulia pe care o va subordona Mitropoliei Țării Românești. A fost un act de putere, de mare putere, prin care se afirma credința că „ortodoxia constituie temelia unității românești.” Trecerea credincioșilor români din Transilvania la biserica de neam negociată (la 1600) de Mihai Viteazul cu Principele Transilvaniei, nu a devenit, însă, efectivă (cum nici instituțiile de conducere nu au fost schimbate). Următorii pași către recunoașterea oficială a confesiunii ortodoxe nu s-au mai făcut, după moartea domnitorului român survenită în 1601.

Dominația bisericii rutene a fost o perioadă de oprimare a ortodocșilor. Inocențiu Micu-Klein a protestat pe lângă împărat împotriva abuzurilor Episcopiei de Muncaci. Români din Maramureș, ca de altfel din întreaga Transilvanie au dus lupte naționale și, totodată, și lupte confesionale. Episcopia de la Muncaci a numit primul vicar rutean în 1733, dar până în 1856, nu a fost numiți decât trei vicari de etnie română. Către 1780, deputații maramureșeni din Dieta Ungariei au pretins „un episcop din neamul lor” în locul celor ruteni. Subordonarea bisericii ortodoxe din Maramureș a încetat abia în 1856 când a fost înființată Episcopia greco-catolică de la Gherla.

Târziu, în 1902, românii din Uglea (Transcarpatia) își revendicau încă naționalitatea română recunoscând că, primind prelați ruteni, ei s-au rutenizat prin biserică.

O dată cu realizarea unirii cu Roma, în 1596 a luat ființă la Brest (azi în R. Belarus), prima biserică greco-catolică. Actul numit „Uniunea de la Brest” îl trecea pe mitropolitul de Kiev în subordinea Vaticanului. A urmat „Uniunea de la Ujgorod” din 1646 care a pus bazele bisericii greco-catolice rutene. Atanasie Anghel, mitropolitul ortodox de Bălgrad (Alba Iulia) a fost primul episcop român unit. În anul 1698, Atanasie Anghel a convocat Sinodul de la Alba Iulia, în urma căruia românii din Transilvania au acceptat și ei autoritatea Sfântului Scaun. Oficial, greco-catolicismul românesc purta numele „Biserica Unită cu Roma”. La cererea supușilor români, Crăiasa (Maria Theresa) a acceptat să înființeze un

vicariat greco-catolic pentru Maramureș (1776). Acesta funcționează până în 1885 grupând credincioșii români și ruteni. După acest an se deschide un Vicariat greco-catolic românesc pentru Maramureș.

Nu știu cât de mult a pătruns uniția în sufletul românilor pentru că, în septembrie 1869, unii dintre ei îi mai cereau mitropolitului Andrei Șaguna să încuviințeze să revină la ortodoxie, argumentând: „Părinții noștri, seduși fiind, s-au despărțit.” Actul de unire a fost privit de mulți ca o altă încercare de deznaționalizare sau chiar ca o politică favorabilă maghiarizării.

Nici viața celor care n-au trecut la greco-catolicism nu a fost ușoară, câtă vreme o însemnare înregistrată de Ioan Bârlea vorbește despre jertfa celor care și-au păstrat credința strămoșească: „*O, români nefericiți, care suntem neuniți.*” (Bârlea Ioan, 1909, bibl.)

O amintire de luptător pentru ortodoxie a lăsat episcopul ortodox Iosif Stoica (1692-1711). Vlădica fusese hirotonit în Moldova ca arhiepiscop pentru Maramureș de către mitropolitul cărturar Dosoftei. În 1701 a fost chemat la Viena unde i s-a cerut să repudieze ortodoxia („religie tolerată”). A refuzat să se treacă la „religiile recepte”: romano-catolică, luterană, calvină și unitariană (care susțin un singur Dumnezeu (în limba latină, „*Unus est Deus*”); respinge învățătura Sfintei Treimi). Au început învinuirile și calomniile. Nu a cedat. A fost arestat și încarcerat în cetatea Hust. A fost proslăvit de Biserica Ortodoxă Română care l-a canonizat în anul 2003 sub numele „Sfântul Ierarh Iosif Mărturisitorul din Maramureș” cu ziua de pomenire 24 aprilie.

Greco-catolicismul a ajuns dominant, dar nu exclusiv, în Maramureș. O parte din locuitori au rămas statornici în credința ortodoxă, bucurându-se de ajutorul mitropoliilor din Țara Românească și Moldova. „Uniții” au fost priviți drept cruciați nesinceri, bănuți că erau interesați mai degrabă de taxele enoriașilor decât de mântuirea lor. Convinși că „papistașii” (termen peiorativ pentru catolici și greco-catolici) au afirmat că aceștia sunt botezați în „saramură” iar nu în apă limpede, curată, de izvor. (Era aici o trimitere la Ocna Slatinei, în prezent închisă

și inundată). Au făcut chiar mai mult decât atât: au sprijinit, cu arma în mână, răscoala anti-uniție între 1759 și 1761 condusă de călugărul Sofronie de la Cioara (azi Săliște, județul Alba), cel care – apreciază Silviu Dragomir – a reușit să le trezească instinctul de viață românească” (Dragomir S., bibl.).

După alipirea Maramureșului la Cehoslovacia, în anele diocezanegreco-catolice apare protopopiatul Apșa cu șase parohii aparținătoare de Episcopia greco-catolică din România ce fusese înființată în 1938.

Pătrunsă în Maramureș în urma Dictatului de la Viena (1940), Ungaria expulzează, la ordinul regentului Horthy, toți preoții ortodocși. Episcopul Vasile Stan s-a refugiat la Sibiu. Pe reședința episcopală a fluturat drapelul maghiar. (Episcopia ortodoxă a Maramureșului înființată de Regatul Român în 1938 a funcționat până în 1948 când a fost închisă de către autoritățile comuniste aflate la conducerea țării). După anexarea Ucrainei transcarpatice survenite în urma acordului din 25 iunie 1945 dintre Uniunea Sovietică și Cehoslovacia. Soarta românilor greco-catolici a suportat politicile antireligioase ale noilor ocupanți. În 1947, preotul Teodor Romja, episcopul greco-catolic al Transcarpatiei a fost grav rănit în urma unui „accident de mașină”. În spital a fost otrăvit. Biserica greco-catolică a fost, treptat, lichidată după moartea episcopului, în 1948.

În 1990, Sfântul Sinod al B.O.R. a decis reactivarea Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmarului (cu sediul episcopal în orașul Baia Mare). Aceasta are jurisdicție doar în Maramureșul românesc, dar este prezentă în dreapta Tisei prin numeroase vizite pastorale ale ierarhilor. Din 2011 își reia activitatea și Episcopia Româna Unită cu Roma (greco-catolică) cu sediul în Baia Mare.

Îndelungata jertfă a creștinilor maramureșeni a fost descrisă, în puține cuvinte, de cardinalul Iuliu Hossu, astfel: „Dacă Iisus ar fi trăit printre acești oameni, nimeni nu l-ar fi putut răstigni.”

În prezent, în Maramureșul din dreapta Tisei, funcționează următoarele lăcașuri de cult cu slujire în limba română (date actualizate în 2021):

Slatina:

Biserica ortodoxă cu hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil”, preot paroh Dorin Biletschi. Cu prilejul sărbătorii Nașterii Domnului, în anul 2017, am fost la slujbă. Preotul Dorin Biletschi a citit enoriașilor Scrisoarea pastorală a Patriarhului Daniel. Pe un perete din naos se putea vedea portretul vrednicului de pomenire Teoctist, regretatul Patriarh al B.O.R.

Biserica ortodoxă cu hramul „Acoperământul Maicii Domnului” situată în centrul localității (preot paroh Ilie Bococi). Biserica a fost ctitorită de familia Vlad Victor.

Biserica ortodoxă în construcție la **Ceredi**

Biserică greco-catolică situată lângă Oficiul Poștal

Biserica greco-catolică cu hramul „Nașterea Maicii Domnului” situată sub **Colnicu Crindului**.

La **Ocna Slatina** funcționează Biserica romano-catolică servind preponderent nevoilor spirituale ale comunității maghiare din localitate.

Biserica Albă:

Biserica greco-catolică

Mănăstirea ortodoxă cu hramul „Sfântul Ierarh Iosif Mărturisitorul”: aici se slujește în limba ucraineană și, uneori și în limba română.

Apșa de Jos:

Biserica ortodoxă cu hramul „Sfinții Apostoli Petru și Pavel: preot paroh Ștefan Bilețchi, tatăl preotului Dorin Bilețchi din Slatina.

Biserica romano-catolică

Apșa de Mijloc:

Biserica ortodoxă cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”: preot Iurie Alb

Biserica greco-catolică cu hramul „Sfinții apostoli Petru și Pavel”: preot Nuțu Dan

Biserica veche de lemn din deal

Biserica veche de lemn, monument de arhitectură maramureșeană datată 1428, nu mai săvârșește decât foarte rar slujba îndătinată. Lemnăria are nevoie urgentă de restaurare și conservare.

Cea de-a doua biserică de lemn situată pe deal (circa 1440) nu mai este folosită și are nevoie urgentă de asemenea, de restaurare a structurii și frescelor interioare. Oamenii spuneau că icoanele mobile au fost luate la Ujgorod pentru conservare și nu au mai fost restituite.

Strâmtura:

Biserica ortodoxă cu hramul „Înălțarea Sfintei Cruci”: preot paroh Mihail Marina

Plăiuț:

Biserica ortodoxă cu hramul „Sfântul proroc Ilie Tesviteanu”: preot paroh Ilie Bococi.

Topcina:

Biserica ortodoxă cu hramul „Înălțarea Domnului”: preot paroh Iurie Ofrim.

Toate bisericile ortodoxe românești sunt aparținătoare de Biserica Ortodoxă Ucraineană/ Patriarhia Moscovei care slujește potrivit calendarului vechi (Nașterea Domnului/Crăciunul se sărbătorește pe 7 ianuarie). În 2022, ca urmare a invaziei ruse în Ucraina, această structură și-a declarat independența față de Moscova (Anterior acestei date, Biserica Ortodoxă Ucraineană avea statut de autonomie, deși nu era recunoscută la întrunirile ortodoxe internaționale). Până în prezent, niciuna dintre bisericile maramureșene nu a trecut la Biserica Ucraineană Autocefală.

Se cuvine amintit faptul că Patriarhia Rusă a hotărât canonizarea pe seama eparhiei Hust a unui român din Maramureș născut în satul Iza din Transcarpatia. Astfel, patericul cu viețile călugărilor trecuți de biserică în rândul Sfinților menționează și numele Sfântului Iov din Uglea (1902-1985) născut Codrea, român după tată. Acest sfânt contemporan nu a fost recunoscut deocamdată de B.O.R.

Reciprocitatea prețuirii canonice a funcționat în trecut în cazul Sfântului Antipa de la Calapodești (Biserica Ortodoxă Română și Biserica Ortodoxă Rusă), a Sfântului Ierarh Petru Movilă (Biserica Ortodoxă Ucraineană și Biserica Ortodoxă Română) și recent a Sfintei Cuvioase Teofana Basarab (Biserica Ortodoxă Bulgară și Biserica Ortodoxă Română).

Pe fondul războiului declanșat de Federația Rusă (2022), cinci biserici românești din Maramureșul de nord și-au făcut publică dorința de a ieși de sub jurisdicția Moscovei. Acest fapt fără precedent ridică multe necunoscute, inclusiv temerea multor enoriași maramureșeni pentru apariția neînțelegerilor în cadrul comunităților. Nu există o soluție salvatoare la această problemă și, în orice caz, rezolvarea situației nou apărute implică un dialog între bisericile română, ucraineană și cea rusă, dialog purtat împreună cu patriarhia ecumenică constantinopolitană. Într-o abordare democratică, românii maramureșeni pot revendica libertatea de a solicita apartenența la B.O.R. eventual prin Episcopia Ortodoxă Română a Maramureșului și Sătmăruului. Cealaltă opțiune ar fi aderarea la Biserica Ortodoxă autocefală, varianta care în mod previzibil va fi cerută sau chiar impusă de către autoritățile ucrainene.

Reglementarea libertății religioase și de asociere se regăsește în legislația Ucrainei care urmărește punerea de acord a aspirațiilor sale europene cu principiile de drept respectate în Uniunea Europeană.

O referință în acest sens ar putea fi statutul prezent al Mănăstirii Bănceni, Herța care funcționează, practic, ca o stavropighie a Bisericii Ortodoxe Ruse. O problemă spinoasă de competența exclusivă a Sfântului Sinod al B.O.R. și, în același timp, o problemă cu implicații profunde în viața etnicilor români. B.O.R. a precizat, încă din 1992, când a reactivat Mitropolia Basarabiei, că desființarea Mitropoliei Bucovinei cu sediul la Cernăuți nu a fost niciodată recunoscută iar această observație ar putea fi avută în vedere și în cazul altor regiuni istorice dacă acestea ar dori să adere canonic la B.O.R. Revenirea credincioșilor în comuniunea cu B.O.R. de la care au fost smulși la sfârșitul celui de-al doilea război mondial nu

poate fi privită ca o încălcare a teritoriului canonic al Bisericii autocefale ucrainene care de altfel nu exista la momentul desprinderii bisericilor românești, nefiind recunoscută decât pe data de 7 ianuarie 2019. Examinând noua situație creată de decizia preoților maramureșeni, constatăm că un model (chiar dacă imperfect) ar putea fi relația cu biserica sârbă, precedent care a condus la acceptarea reciprocă a faptului că sârbii ortodocși din România aparțin canonic de Patriarhia sârbă organizați în Episcopia ortodoxă sârbă de Timișoara, iar comunitățile ortodoxe românești din Serbia se află în jurisdicția directă a Patriarhiei Române, Episcopia „Dacia Felix” cu sediul la Vârșeț fiind o eparhie a Bisericii Ortodoxe Române. De altfel, Biserica Ortodoxă Sârbă recunoaște, în protocoalele sale, apartenența românilor (vlahilor) la națiunea română, folosind expresia *Rumun pravoslavne vere* (român de credință ortodoxă).

Recent, în noiembrie 2022, ortodocșii de rit vechi din Ucraina au hotărât să se desprindă de Moscova și au intrat în subordinea canonică a Mitropoliei de Rit Vechi de la Brăila căreia îi recunosc întâietatea și dreptul de jurisdicție asupra ortodocșilor de rit vechi din întreaga lume.

Precedentul rușilor lipoveni poate fi avut în vedere și în cazul bisericilor ortodoxe românești din Transcarpatia (Maramureșul din dreapta Tisei), ca și în stabilirea unui nou statut pentru bisericile ortodoxe din Bucovina. (vezi Vlad Cubreacov, „Ortodoxia românească din Ucraina-punte între București și Kiev”, cubreacovblog.wordpress.com). Firește, hotărârea aparține enoriașilor români și Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române.

MARAMUREȘ: IMAGINI VECHI

Maramureșancă torcând la poartă

Păcurar (oier) purtând smolenci (haine îmbibate în unt, impermeabile) și chisau (brâu lat de piele, chimir), 1941

Lăutul torturilor la râu, iarna (spălatul rufelor de câneșă), 1939

Fotografii: Ioniță G. Andron (1917-1989)

Sursa: <https://teofil-ivanciuc.weebly.com/fotografii-vechi-din-oa351-351i-maramure351-realizate-de-ioni355259-andron.html>

MARAMUREȘ: IMAGINI NOI

Biserica din sus anul 1427 (Apșa de Mijloc)

Biserica de Sus din Apșa de mijloc
circa 1427

Copii din dreapta Tisei la Festivalul din
Sighetul Marmației din 2009

Procesiune religioasă la Slatina

Fotografii: Gheorghe Marina

BUCOVINA: CERNĂUȚI ÎN CÂTEVA IPOSTASURI

La început a fost Moldova. Bucovina nu exista. Această Moldova scrie Cantemir era divizată în trei: Țara de Jos, Țara de Sus și Basarabia.

La rândul ei, Țara de Sus era împărțită în șapte ținuturi între care Cernăuți, Hotin și Suceava. Ținutul Cernăuți se întindea, la început de secol XVIII, pe frontiera dinspre Polonia. Așezat pe malul de nord al Prutului, era cel mai important târg și se afla sub ascultarea marelui spătar. Aproape de Cernăuți, la aproximativ 62 de km distanță, Cetatea Hotinului, una dintre cele mai vechi cetăți din Moldova, apărată la răsărit de malul stâncos al Nistrului, a intrat, în 1713, sub stăpânirea Imperiului Otoman care, în 1714, a cucerit și ținutul Cernăuților ce va fi alipit în la raiaua Hotinului.

Cetatea Sucevei, aflată la circa 122 km depărtare de Cernăuți, a fost, multă vreme, reședința domnilor Moldovei și scaun mitropolitan până la Ieremia Movilă (1595-1606) care a mutat capitala la Iași.

Cronica bizantină a lui Nicetas Choniales (1155-1215) amintește că la hotarele de sud ale Galiției se găseau voievozii valahi de la Strășineț și Onuțu.

Până în 1774, când monarhia habsburgică ocupă, după tatonări anterioare, Țara de Sus a Moldovei (Ținutul Cernăuților și o parte din Ținutul Sucevei), moldovenii formau populația majoritară a regiunii.

Ținutul se bucura de cel mai fertil sol, prielnic pentru agricultură. Regiunea, cu târguri înfloritoare și oameni harnici, era bine dezvoltată bucurându-se de privilegiile domnești.

Mai mult, o viață spirituală se înfiripa în Moldova de Sus, cu ierarhi iubitori de cultură și binecredincioși devotați ortodoxiei românești. Mănăstirile din Bucovina îmbină armonios elemente de arhitectură bizantină și gotică cu fresce realizate în stil post bizantin, cu influențe renașcentiste și gotice. (Nu întâmplător în clopotnița mănăstirii de la Voroneț a fost descoperit Codicele voronețean,

vechiul izvor al limbii române). De aceea, poate, se cântă până în zilele noastre: „În Ardeal și Bucovina / Are Dumnezeu grădina”.

Cuvântul „bucovina”, substantiv comun, însemna frumoasele „păduri de fag”, nefiind un toponim. Domnitorul Roman I Mușat menționează cuvântul pentru prima dată într-un document de curte datat 30 martie 1392, prin care îl împroprietărea pe Ionaș Viteazul cu trei sate de pe apa Siretului: „în sus până la bucovina cea mare pe unde arată drumul...” Către sfârșitul secolului al XIV-lea, un tratat semnat între Sigismund al Ungariei și Croației și Vladislav al doilea al Poloniei folosește același substantiv comun pentru a indica două păduri: bucovina mare și bucovina mică.

Familiile cronicarilor Miron Costin și Ioan Neculce proveneau din Țara de Sus/ Bucovina. Mai târziu, familia Hurmuzachi stăpânea moșia de la Cernăuca, lângă Noua Suliță.

Istoria ne arată că între 1346 și 1774 Moldova a stăpânit netulburată, fără întrerupere, întreaga regiune.

În anii 1774-1775 începea ocupația monarhiei habsburgice. Au apărut schimbările, odată cu noul nume impus teritoriului anexat: Bucovina, provenit din substantivul comun „bucovina”. (Inițial se dorea ca pământurile însușite de imperiu să poarte numele „Moldova austriacă”). Treptat, s-au depus eforturi pentru modificarea caracterului românesc și a „moldoveniei” pământurilor în principal prin colonizări și acordarea dreptului de ședere a celor străini de loc.

Monarhia habsburgică a păstrat provincia până în 1804 când a trecut o sub administrarea Imperiului Austriac (1804-1867) și mai apoi a Imperiului Austro-Ungar (1867-1918).

Istoria Bucovinei este, într-adevăr, impresionantă, cascada evenimentelor istorice și sociale aducând mari schimbări dar fără să împiedice populația românească să-și păstreze limba maternă, credința și cultura. Ion Nistor menționează în bibliografia care însoțește monumentala sa Istorie a Bucovinei,

peste 200 de titluri, cu toate că opera sa se ocupă doar de cei 144 de ani cât s-a aflat sub ocupație austriacă.

Fresca enormă a condiției românilor prin timp și timpuri nu ar putea fi descrisă în puținele pagini ale unui singur capitol. Iată, așadar, motivul pentru care am preferat să renunțăm la structura de până acum a cărții, concentrându-ne, ca și în cazul Basarabiei pe o singură, unică temă.. Tot astfel, nu am avut spațiul necesar în economia volumului să ne ocupăm de literatura din Bucovina deși avem scriitori prestigioși de limbă germană precum Rose Austlander (1901-1988), Paul Celan (1920-1970) sau de limbă idiș precum Itzik Manger (1901-1969) supranumit „prințul baladei evreiești”, fabulistul Eliezer Stenberg (1880-1932) sau poeta Lotte Berg (1907-1981) sau de limbă ucraineană Isydor Vorobkevyci (1836-1903), Evhenia Iaroșînsko (1864-1904) sau Olga Kobîleanska (1863-1942) scriitoarea care s-a opus Unirii Bucovinei cu România.

Greu dacă nu imposibil să cuprinzi atâta aspecte multiculturale în câteva pagini de carte...În ceea ce privește numai literatura din Bucovina în perioada 1924-2005 au fost publicate nu mai puțin de cinci monografii. În 2005 criticul literar Ștefan Hostiuc își publică volumul despre scriitorii români. Enciclopedia Bucovinei cuprinde, în nu mai puțin de trei volume masive, referințe la personalități, asociații culturale, presă, instituții. Autori: Satco Emil și Niculică Aliș, bibl.

Bucovina a fost un centru de iradiere a ethosului românesc, dar cum a reușit să se mențină românească într-o istorie aproape ostilă? Mi-a plăcut observația lui Adrian Dinu Rachieru, criticul și eseistul nostru din Soloneț, Suceava: „O Bucovină răpită, modelată germanic, românizată, detrunchiată, sovietizată, bolșevizată, ucrainizată etc. încearcă să supraviețuiască, recuperând imaginea unei Bucovine de demult.” (Rachieru Adrian Dinu, bibl.)

Orașul Cernăuți, centrul și capitala Bucovinei, reprezintă esența spiritului bucovinean. Chiar și în acest caz, succesiunea schimbărilor regionale și a evenimentelor este copleșitoare. A aparținut Moldovei între 1346 și 1774, Austriei

între 1775 și 1918, României între 1918-1940, URSS între 1940 și 1941, României între 1941-1944, URSS între 1944-1991 și Ucrainei din 1991 până în prezent.

ÎN ȚARA MOLDOVEI

În antichitate, partea de nord la Moldovei (viitoarea Bucovina) apare în opera lui Ptolemeu care îi menționează pe dacii și costobocii care locuiau între Carpați și Nistru. Geograful grec i-a localizat pe costoboci în zona Nistrului Superior și a Prutului Superior, în Maramureș, Bucovina dar și în vestul actualei Ucraine: Cernăuți și Lvov. Costobocii au fost considerați „strămoșii de geniu ai bucovinenilor”.

În cea de a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în vecinătatea actualului oraș Cernăuți, pe dealul Țețina (538 m), cel mai înalt dintre dealurile care veghează așezarea, a fost construită cetatea moldovenească Țețina.

Profesorul Virgil Vătășianu (1902-1993) a susținut că cetatea ar fi fost ridicată de Petru I Mușat care a domnit între 1375-1379, după ce a luat Pocuția de la Cazimir al III-lea, regele Poloniei. (Alți istorici scriu că cetatea a fost construită de însuși regele Cazimir sau de prințul lituanian Jurg Koriatovici).

Istoriografia ucraineană consemnează însă că cetatea a fost zidită de un cneaz galițian. Ipoteza trebuie analizată din perspectivă regională: în secolul al XIV-lea Polonia și Lituania au ocupat o mare parte a teritoriului de astăzi al Ucrainei: Polonia au ocupat Galiția, iar Lituania, Volînia. Din această perspectivă, perioada nu se dovedea propice întemeierii de noi cetăți. De altfel, numele „Ucraina” însemnând „la margine”, apare în secolul al XII-lea. Însă, pe hărțile politice, nu a existat până în secolul al XV –lea

Țețina a fost distrusă cândva după anul 1481. Moldovenii au fost interesați să-și apere regiunea dintre Prut și Nistru, râul Nistru oferind condițiile pentru asigurarea frontierei de nord. Numele istoric al Moldovei de nord era Țara

Șipenițului a cărei populație era românească iar stăpânirea moldovenească durabilă.

Cernăuțiul apare menționat pentru prima dată în hrisovul lui Alexandru cel Bun prin care domnitorul acorda privilegii comerciale negustorilor din Liov, documentul fiind datat 8 octombrie 1408. Cu siguranță, a existat înainte de această atestare.

O reproducere uriașă a hrisovului a fost expusă în Piața primăriei Cernăuțiului în 2022 după care oficialii au dispus eliminarea documentului și plasarea în același loc a unui gigantic drapel ucrainean. Hrisovul nu a mai fost afișat nicăieri în oraș

După 1456, dregătorii ținutului devin cunoscuți sub numele de „starosti de Cernăuți”. Starostele Ion Grumaz, sub Ștefan cel Mare, era și „boier sfetnic al Țării Moldovei” în ținutul Cernăuților. Granița cu Polonia era asigurată de un căpitan și mai multe steaguri de călărași (Bocănețu Al., bibl.) Printre atribuții intrau: supravegherea regiunii, împiedicarea contrabandei sau trecerile neîngrădite peste frontiere.

În 1497, la Cernăuți au fost înfrânți polonii care scăpaseră cu viață după lupta din Codrii Cosminului.

Dezvoltarea târgului a fost favorizată și de proximitatea celor două drumuri comerciale ce străbăteau Bucovina: Drumul Șniatinului care trecea prin Șipeniț și ajungea la Cernăuți și Drumul Sării care începea în târgul polonez Horodenca (aproape de Nistru) și ducea tot la Cernăuți.

Vama de hotar pentru Moldova se plătea la Cernăuți, plus o vamă de vad la trecerea râului. Marfa nu se deschidea, negustorii fiind „crezuți pe cuvânt” dacă jurau că nu au marfă nepermisă precum argint, ceară, blănuri de jder. Pentru caii cumpărați Moldova se plătea vamă la Cernăuți, vameșul dându-i neguțătorului o „pecete” drept dovadă că a achitat taxa, așa încât era scutit să mai dea vamă la Suceava. La târguri și iarmaroace se mai încasa „cotăritul” pentru „fieștecare dugheană” ce va vinde marfa „cu cotul”.

Orașul Cernăuți era supus direct domnitorului, dar cernăuțenii se bucurau, totuși, de o oarecare autonomie. În 1771, înainte de ocupația austriacă, existau 8 iarmaroace aflate în grija starostelului care asigura ordinea și îi anunța când se ține târgul, atât pe pământeni cât și pe străini.

Satele erau conduse de vornici și jurați care aveau și unele atribuții judecătorești.

Tributul îl plăteau în mod diferit, țaranii, mica boierime, preoții, armenii, evreii și meseriașii.

Târgoveții se ocupau de comerț iar numărul prăvăliilor crescuse. Meseriașii asigurau toate nevoile, îndeletnicirile fiind numeroase: jocari, croitori, cușmari, ciobotari, pânzari și alții. Bijutierii erau nemți și evrei. Țigani erau „covaci” (fierari), dar și lăutari. (Bocănețu Al., bibl.)

Numele locuitorilor erau românești: Manciul, Murguleț, Pârciu, Ursuleac, Coștaș, Sireteanu...

Populația evreiască urma, ca număr, imediat după cea românească. Comunitatea se numea „cahal” fiind condusă de un judecător; aveau rabini și hahami (persoana care sacrifica cușer vitele și păsările). La începutul secolului al XVIII-lea aveau școală și casă de rugăciuni. La începutul ocupației austriece unii dintre evreii veniți din Polonia s-au germanizat.

Istoriografia ucraineană, mergând pe urmele celei sovietice și post sovietice, a urmărit să impună teza „Cernăuți – oraș slav”.

Prezența slavilor de est s-a întărit după ce Imperiul Habsburgic a ocupat regiunea.

Bisericile din ținut erau construite din lemn și țineau de Episcopia Rădăuților: biserica „Sfântul Nicolae”, biserica „Adormirea Maicii Domnului” sau Biserica Domnească, biserica „Sfânta Parascheva” sau mănăstirea Horecea, mănăstirea Putna deținea proprietăți în Cernăuți.

Puținele studii dedicate acestei perioade ne ajută să înțelegem organizarea Bucovinei sub sceptrul voievozilor români. Departe de a fi în stare de declin, a

înflorit o civilizație moldovenească impresionantă, o adevărată sinteză între Bizanț și Occident, deși diferită de modelul occidental al Imperiului austriac.

După anexare, Grigore Ghica al III-lea (1724-1779) i-a scris sultanului: „Partea ocupată a Moldovei (Bucovina) întrece în îmbelșugare și valoare toată cealaltă parte a țării.”

ADMINISTRAȚIA AUSTRIACĂ

Viena a arătat constant un interes pentru pământurile Moldovei. În 1716, imperiul a intrat în Țara de Sus prin Câmpulung, ajungând până la Iași. În 1717 are loc o nouă invazie și Mihai Racoviță, domnitor la acea vreme, a trebuit să plătească austriecilor o despăgubire în bani. (După pacea de la Passarowitz din 1718, austriecii s-au îndreptat către Oltenia dar n-au zăbovit mult acolo...). În 1771, Casa de Austria obține din partea otomanilor cedarea viitoare a Bucovinei. Aparențele au fost păstrate: Viena a pretextat că teritoriul ar fi aparținut în vechime regatului Galiției și Lodomeriei pe care tocmai îl ocupase în 1772; prin urmare, „trebuia” retrocedat de drept monarhiei habsburgice.

Diplomații imperiali au început tratativele cu Înalta Poartă pentru cedarea Bucovinei. Prin Convenția din 7 mai 1775, Imperiul Otoman acceptă, angajându-se să cedeze pentru totdeauna teritoriul dintre Nistru, Pocuția, Ungaria și Transilvania.

E interesant că, aflat într-o călătorie în Transilvania, Împăratul Iosif i-a scris mamei sale Maria Terezia încă din 19 iunie 1773:

„Am vizitat Munții Ciucului și ai Ghergăului, cu trecătorile spre Moldova și, cu toată sălbăția acestor regiuni, ne-am convins ce minunat ar fi dacă am putea căpăta colțul de pământ ce se găsește între Transilvania, Maramureș și Pocuția...”

Această declarație privată arată și un interes strategic al Austriei pentru acest colț de pământ care putea asigura o legătură naturală cu Galiția de curând cucerită, ceea ce a determinat-o pe împărăteasă să trimită, în toamna lui 1773,

specialiști militari care să studieze locurile, activitate finalizată în primăvara anului următor cu întocmirea unei hărți a Moldovei învecinate. Printr-un acord secret, Curtea de la Viena a primit și „binecuvântarea” Rusiei țariste cu învoirea feldmareșalului rus, contele Romanțov. Urmarea a fost că, la 31 august 1774, trupele austriece (patru batalioane de infanterie și un regiment de husari) au pătruns în Moldova și au ocupat ținutul Cernăuțiului. Orașul a fost primul ocupat (la 1 septembrie) urmat de localitățile Siret și Suceava (2 septembrie), apoi Capu Codrului pe data de 3 septembrie 1774.

Stâlpii cu pajură au fost fixați la hotarele noii provincii. A fost instaurată administrația militară. Împăratul Iosif al doilea i-a încredințat generalului Gabriel Splény (născut în Ungaria superioară într-o familie germană protestantă). Și-a început cariera militară la 18 ani, s-a remarcat în mai multe bătălii ceea ce i-a adus gradul de maior în 1759, de colonel în 1768, în 1773 fiind promovat general-maior. Numit director al administrației, baronul Splény von Mihály își propusese „să elibereze provincia din starea ei de decădere, să-i deschidă accesul la cultura apuseană, să introducă o nouă ordine a lucrurilor și să lipească, cu o mână îngăduitoare, această parte nouă vechiului imperiu.” (XXX „Bucovina în primele descrieri...”, bibl.)

Problema era Grigore al III-lea Ghica (1724-1779), domn al Moldovei (a doua domnie: 1774-1777) care a refuzat să accepte ocuparea Țării de Sus (Bucovina) și care a continuat să protesteze împotriva raptului austriac. Această atitudine a fost de ajuns să-l piardă. Curtea de la Viena le-a cerut turcilor să-l îndepărteze. Au urmat mazilirea și decapitarea domnului român. Asasinatul a avut loc la Iași unde capugiul (trimisul sultanului cu sarcina mazilirii) l-a atras pe Voievod într-o capcană iar gealatul (călăul) și-a făcut treaba.

Cronicarul Iordache Sion povestește cu durere jertfa lui Vodă: „O, vai de dânsul cum l-au omorât și ce fel de moarte au murit, săracul – și pi Doamna lui și beizadelele i-au luat la Țarigrad – o vai de dânșii...”

Încă din primul an petrecut la conducerea districtului militar, baronul Splény a întocmit o „Descriere a districtului Bucovina după desprinderea ei de la țara

Moldovei”. Raportul a fost însoțit de un tabel al localităților din Bucovina. Principalii beneficiari ai raportului trebuiau să fie împărăteasa Maria Terezia și împăratul Iosif al II-lea, cei doi co-regenți ai Austriei. Nimic nu a scăpat atenției raportorului: granițele, apele curgătoare, clima, diversitatea regiunilor, așezările și descrierea economică, creșterea vitelor și altele.

Totul a fost inventariat cu rigoare și metodă. Raportul pare inspirat de modelul statului iluminist, așa cum a fost descris de Joseph von Sonnenfels în 1732-1817, jurist austriac.

Târgul Cernăuților a fost prezentat ca o localitate „destul de populată”, constatându-se că cele mai bune case aparțineau evreilor care erau în număr mare în oraș. Sunt menționate 119 sate pe lângă Cernăuți, nouă sate la Hotin și 142 sate la Suceava.

Tabelul localităților oferă date despre componența populației, de exemplu în Ocolul Cernăuților locuiau trei boieri, 28 de mazili (mic boier fără funcție publică), 1312 țărani și 43 de preoți.

Dintre descrierile Bucovinei care ni s-au păstrat, Raportul Splény a fost cel mai citit și citat. Amintesc și două descrieri întocmite de românii Vasile Balș, singurul boier moldovean rămas în Bucovina după anexare și Ion Budai Deleanu, consilier gubernial la Lemberg.

Informațiile despre mănăstiri arată interesul Coroanei catolice pentru creștinismul răsăritean (ortodox). Lista cuprinde „mănăstirile mari”, „mănăstirile mici” dar și „sihăstriile mici aflate în pădure”. Între ele Putna, Sucevița, Horecea, Moldovița, Voroneț, Umor, Dragomirna, Voloca. Se consemnează că viețuitorii monahi erau în număr de 554 de suflete.

Întreg capitolul al XIV-lea a fost dedicat locuitorilor, prezentând un portret colectiv al acestora, în parte măgulitor, în parte critic. Din acest punct de vedere, raportul e o lectură necesară ce se cuvine parcursă simultan cu paginile scrise de Cantemir în *Descriptio Moldaviae* asupra acelorași aspecte de „psihologie poporană” sau chiar alături de studiile lui Rădulescu-Motru sau Mircea Vulcănescu.

Citez câteva din constatările baronului Splény de Mihálydy:

„Geniul acestei națiuni are la bază un umor natural dar înclinat mai mult spre șiretenie. Aceasta îi face să fie, în ceea ce fac și în ceea ce omit să facă, prefăcuți și ambigui, așa încât nu te prea poți încrede nici în faptele, nici în vorbele unui moldovean.” (p. 57)

„La primejdie sunt neînfricați și aproape neiertători în jignire; în același timp, sunt ușuratici și înclinați spre schimbarea autorității din dragoste pentru libertate.”

„Hoția nu este la ei ceva neobișnuit, în general, în toate acțiunile și neacțiunile lor sunt neșlefuiți și comparabili mai mult cu un popor barbar decât cu un popor pe jumătate civilizat.”

„În ce privește religia ei aparțin cu toții, cu excepția câtorva străini și catolici ardeleni, religiei grecești neunite...ei sunt atât de fanatici în religia lor încât abia dacă îi consideră pe ceilalți creștini mai ales însă pe catolici, mai buni decât evreii sau păgânii.”

„S-ar pune întrebarea dacă această națiune ar putea simpatiza cu guvernul împărătesc-regesc. După părerea mea, sunt sigur că dacă ar fi eliberat de apăsarea frecventelor podvezi și dacă nu ne-am amesteca în religia lor și în evidentele lor libertăți și obiceiuri gospodărești, adică nu ne am preocupa de bunurile și averea lor amănunțit, ei s-ar simți fericiți sub această guvernare și se vor lăsa călăuziți în îmbunătățirea făcută în folosul visteriei.”

„Drept cauze principale ale neglijării agriculturii pot fi considerate avantajele obținute fără chin și fără muncă de către țărani în creșterea vitelor. În acest scop această țară este cea mai bună care s-ar putea găsi...”

„În țară, fabricile nu sunt cunoscute nici măcar cu numele... numeroasele păduri, ape și materii prime ale țării rămân în starea lor inițială naturală.”

Baronul Splény a susținut o formă de guvernare care se potrivea cel mai bine cu starea descrisă a districtului:

– guvernarea militară este, spunea el, mai potrivită acestui district decât cea civilă.

– districtul va putea fi numit „Generalatul de graniță galițian sau cernăuțean împărțit în două cantoane regimentare. Primul urma să se întindă de la Nistru până la Siret, iar celălalt de la Siret până la hotarul cu Transilvania. Capitalele urmau să fie Suceava și Sadagura.

Splény, cu programul său de reformă, avea în vedere integrarea Bucovinei, cât mai rapidă, în structurile imperiale, sub sceptrul dinastiei habsburgice. S-a bucurat de atenție la curte chiar dacă nu toate recomandările lui au fost puse în aplicare.

Organizarea Bucovinei cunoaște următoarele etape:

- Districtul Militar al monarhiei habsburgice (1775-1787)
- Districtul regatului Galiției și Lodomeriei (1787-1849)
- Districtul de coroană al Imperiului Austriac (1849-1867) și
- Districtul Cisleithaniei în perioada Imperiului Austro-Ungar (1867-1918),
cu titlul: Ducatul Bucovinei.

În perioada administrației militare, galițienii (ruteni) se refugiau în Bucovina sperând într-un trai mai bun. În 1778 au fost înregistrați peste 5000 de imigranți ardeleni din care 4587 de români și 431 secui din Transilvania. Au fost colonizați și șvabi dunăreni.

Orașul Cernăuți devine, în 1777, capitala Bucovinei (Buchenland, Țara Fagilor): numele dat de austrieci a fost Czernowitz.

În 1781, Episcopia de la Rădăuți a fost desființată, fiind strămutată la Cernăuți. Parhia sufragana a Mitropoliei Moldovei a fost trecută sub jurisdicția Mitropoliei Carloviț (astăzi Sremski Karlovici). În 1873 episcopia a fost ridicată la rang de arhiepiscopie și a devenit Mitropolia Bucovinei, inițial Mitropolia Bucovinei și Dalmației). Avea în ascultare tot teritoriul Bucovinei și, formal, regatul Galiției și Lodomeriei plus două parohii la Viena și o biserică ortodoxă la Praga.

După Splény, al doilea guvernator militar a fost numit Carl von Enzenberg, comandantul militar al regimentului valah din ținutul Rodna și Năsăud. (Grigorovitza, E., bibl.). În timpul guvernoratului, Austria a secularizat posesiunile

mănăstirești și alte proprietăți pe care vor fi întemeiate câteva colonii germane și ungurești.

În 1793 s-a introdus învățământul obligatoriu în limbile germană și română. Funcționarii administrației au fost obligați să învețe limba română.

Ca parte a Galiției și Lodomeriei, până în 1848, bucovinenii au avut opt deputați români în Parlamentul de la Viena cu drepturi egale cu ceilalți reprezentanți; participau la dezbateri, discursurile lor politice fiind traduse în limba română. În 1848, bucovinenii au cerut printr-un memorandum mai multă autonomie și crearea unui ducat românesc. Au fost de acord ca în titlurile imperiale ale împăratului Franz Josef să fie inclusă mențiunea „Mare Duce al românilor.”

Prin Decret Imperial (1849) se trece în Constituția din 4 martie 1849 mențiunea noului statut: Ducatul Bucovinei formează o țară de Coroană Autonomă. (Kronland) administrat de un regent cu reședința la Cernăuți.

După ce a ieșit din Sfântul Imperiul Roman, monarhia habsburgică a condus Imperiul Austriac, formațiune statală care a existat până în 1867 când a fost împărțită între cele două monarhii ale Austriei și Ungariei.

În 1875 a fost înființată Universitatea Cernăuți. Primul rector a fost profesorul de drept și deputatul Constantin Tomasciu al cărui tată era rutean, iar mama româncă (1840-1889).

La ordinul Ministerului cultelor din Viena s-a construit, între 1864-1882, Palatul Mitropolitan după planurile arhitectului ceh Josef Hlávka. Prin stilul său mauro-bizantin a rămas peste ani monumentul arhitectural reprezentativ al orașului Cernăuți.

Până în 1910, populația Bucovinei a crescut de 11 ori de la circa 70 000 de locuitori (1775) la circa 800 000 de locuitori (1910). Au existat și mulți locuitori români care și au părăsit locurile natale. Recensământul rusesc din 1774, amintit aici, indică următoarele: circa 60% români, circa 31-32% ruteni și circa 8% alte etnii (în special evrei, armeni, romi).

În 1910, populația românească (la început predominantă) mai avea o pondere de 34,4%, iar populația ortodoxă s-a redus de la 90% la 68,4% români, ruteni, ucraineni și o minoritate sârbă. Elementul „malorus” (ucrainean) a pătruns în Bucovina în număr mare în timpul ocupației austriece, dar mai ales după ce regiunea a fost alipită la Galiția și Lodomeria. Refugiații galițieni și cei din Podolia se refugiau aici din cauza războaielor, dar veneau și pentru servituțile mai mici (zilele de clacă în favoarea marilor proprietari). Contau și motivele economice, dar și militare (coloniștii erau scutiți de serviciul militar pentru o anumită perioadă). Se stabileau în satele de hotar, unele așezări având o populație mixtă.

Cum era de așteptat, a sporit elementul german. Din secolul al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, au fost colonizați în Bucovina mineri și țărani germani și svabi, catolici, protestanți și evanghelici. Ponderea germanofonilor era semnificativă, etnicilor germani adăugându-li-se populația evreiască vorbitoare de germană. Prin colonizări au apărut și lipoveni, polonezi, slovaci, maghiari și chiar locuitori ai Moldovei (Ungureanu Constantin, bibl.)

Structura etnică nu poate fi stabilită cu exactitate, opiniile diverșilor autori sunt diferite, uneori contradictorii, mai ales că, până la mijlocul secolului al XIX-lea nu s-au efectuat recensăminte oficiale. De la o epocă în care românii răspândiți în toată regiunea constituiau majoritatea absolută, în cei 144 de ani de ocupație austriacă Bucovina a devenit o provincie multietnică și multiconfesională.

Importanța Cernăuților crește constant sub austrieci atât economic cât și civilizațional, apropiindu-se de nivelul cunoscut în țările vestice și centrale europene. Un morav, poetul Ernst Rudolf Neubauer (1828-1890) vreme de două decenii profesor la un liceu din Cernăuți, a descris cel mai bine atmosfera din Bucovina: „Cine sosește aici nu-și crede ochilor: brusc, e din nou în Apus unde cultura, buna cuviință și fețele albe de masă sunt la ele acasă.” („Halb-Asien”, vol. II, 1889). Echilibrul etniilor fusese asigurat. Fizicianul Radu Grigorovici, el însuși bucovinean născut la Cernăuți în 1911, a intuit foarte bine cum stăteau lucrurile în provincia natală: „Bucovina a fost o țară a toleranței reciproce și nu o țară a înțelegerii reciproce.” (Nicolae, Mihai, bibl.) Nicolae Mihai bibl.

Cu toate că populația românească s-a diminuat, spiritul național s-a păstrat cu îndârjire. De exemplu, în timpul revoluției de la 1848 când românii au revendicat separarea de Galiția și un statut de autonomie, a fost afirmată cu stăruință românitatea Bucovinei.

Istoricul Eudoxiu Hurmuzachi (1812-1874), mareșal al Bucovinei, trebuia să întocmească programul de revendicări ale tuturor românilor, iar basarabeanul Alecu Russo, aflat în drum spre Viena, urma să-l prezinte împăratului. Aveau în vedere unirea conaționalilor din imperiu, dar și din afara lui într-un stat „daco-românesc” sub conducerea unui principe din Casa de Habsburg.

Familia Hurmuzachi a avut o contribuție capitală la menținerea conștiinței naționale în Bucovina. Doxachi Hurmuzachi (1782-1857), patriarhul familiei le-a insuflat copiilor săi credința în care îi crescuse: „Aceste trei datorii sunt Patria, Limba și Biserica. Românească e țara aceasta în care trăim, câștigată și păstrată cu sângele străbunilor noștri și înzestrată cu drepturi românești. Limba română este sufletul naționalității noastre pe care ne-au păstrat-o străbunii noștri în timpul barbariei chiar cu răpunerea vieții. Biserica țării noastre este biserica ortodoxă, odorul cel mai scump al sufletelor noastre.”

La Cernăuța, lângă Noua Suliță (azi Ucraina), pe superbul domeniu al familiei, au fost adăpostiți pașoptiștii moldoveni și transilvăneni. Kogălniceanu, Cuza, Alecsandri, Negruzzi s-au bucurat de ospitalitate și sprijin financiar.

Frații Gheorghe și Alexandru (Alec) Hurmuzachi au fondat, în 1862, la Cernăuți, „Reuniunea pentru Leptură devenită, după 1865, „Societatea pentru literatura și cultura română în Bucovina”. (Reactivată în 1990 cu numele „Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina” este activă și în prezent). Să ne amintim că Eminescu a urmat clasele a III-a și a IV-a la Cernăuți la National Hauptschule. În Cernăuți mai stă în picioare casa profesorului său Aron Pumnul pe care încă nu am reușit să o restaurăm și să o conservăm. Poetul nostru național a revenit la Cernăuți în octombrie 1875, la serbarea inaugurării

Universității. În același an, Eminescu aducea sute de exemplare din broșura lui Kogălniceanu „Răpirea Bucovinei”, trecută ilegal pe sub nasul vameșilor imperiali.

În decembrie, a intervenit acordul prin care s-a fondat Dubla Monarhie: împăratul Franz Josef și delegația maghiară condusă de Ferenc Deak au promulgat compromisul Austro-ungar (în germană Ausgleich). Compromisul a urmat înfrângerii Imperiului austriac de către Prusia și Italia în războiul din 1866, pensiunile interne putând compromite Imperiul fiindcă maghiarii aveau un rol important în întreținerea unei situații tensionate. Prin noua organizare, guvernul din Ungaria a dobândit drepturi egale cu cele recunoscute guvernului de la Viena. Cele două state erau separate, fiecare având constituție, parlament, administrație și forțe de ordine proprii, singurele organisme comune, esențiale, fiind suveranul, ministerele pentru politică externă, politică economică și militară. (La început, Austria a asigurat cheltuielile comune în proporție de 70%). A urmat reducerea, prin măsurile legislative, a revendicărilor multelor grupuri etnice din imperiu la un numitor comun. Contrar politicilor promovate de Budapesta, a fost adoptată o lege a minorităților menită să protejeze drepturile românilor și sârbilor. Ocazional, legea a mai fost încălcată.

Partea austriacă a resimțit influența Ungariei care a respins orice reformă internă pe care Viena o aprecia ca necesară. La fiecare 10 ani, compromisul (Ausgleich) era renegociat. Oamenii politici aveau convingerea că reformarea Austro-Ungariei nu va fi posibilă fără să fie anexate teritorii noi, ale căror populații puteau să reechilibreze politicile maghiare.

Termenul german „Ausgleich” tradus prin „compromis” însemna și echilibru și, mai larg, mediere, acord. Gândit ca o soluție de supraviețuire și de calmare a tensiunilor existente, după acordul cu Ungaria din 1867, s-a încheiat un „compromis” cu Moravia (1905) și Galiția (1914). Bucovina, în care niciuna din comunități nu avea o poziție dominantă, fiind mai mult sau mai puțin egale, a fost considerată un model, o vitrină și pentru celelalte provincii. După alegerile

din 1907, s-a pus din nou problema Ausgleich-ului propunându-se separarea cercurilor electorale după modelul aplicat în 1905 în Moravia.

În 1909, o comisie permanentă, condusă de Cavaler Alexandru von Hurmuzachi (1869-1945) a propus o soluție mulțumitoare pentru toată lumea. (Alexandru era nepotul lui Doxachi Hurmuzachi și ultimul mareșal al Bucovinei). Soluția însemna crearea listelor de alegători după apartenența națională (români, ruteni, nemți, polonezi și evrei). Rezultatul a condus la formarea fracțiunilor parlamentare nu după partide, ci după naționalitate. Totuși, o problemă s-a ivit: evreii fuseseră recunoscuți ca entitate religioasă în 1867 și nu ca grup etnic, drept urmare ministrul de interne de la Viena de teamă ca separarea evreilor să nu inspire alte comunități, a respins cadastrul (registrul) evreiesc. În schimb, au fost asimilați cu germanii, mai ales că evreii erau germanofoni și chiar limba idiș vorbită de evreii askenazi este o limbă vest-germanică.

În Parlamentul de la Cernăuți, în perioada 1909-1910, pe lângă cele două mandate din oficiu, două mandate la camera de comerț, 13 mandate pentru latifundiar și 28 de mandate la Cadastrul General pentru clasa generală de alegători, mai erau încă 18 mandate. Soluția a fost un compromis pe care monarhia l-a trâmbițat ca un consens demn de a fi urmat de toți. Astfel, per total, românii aveau 23 de mandate, rutenii 17, evreii 9, germanii 8 și polonezii 6. Oficial, formula găsită era o dovadă a faptului că minoritățile sunt protejate în raport cu majoritatea. (Mulțumesc prietenului Dan Bârcea, cetățean austriac de naționalitate română, care mi-a lămurit subtilele nuanțe ale „compromisului” electoral.) Cu atât de multe etnii și confesiuni, administrația austriacă a reușit să ofere un exemplu de colaborare interetnică. Grupurile etnice din Bucovina s-au manifestat fie în cadrul unor societăți național-culturale, fie în cel al unor formațiuni politice structurate de criterii supranaționale sau interetnice. Patriotismul supranațional al ținutului avea la bază un consens ideologic: identificarea locuitorilor cu regiunea în care trăiau, sistem legal funcțional,

toleranță, progres social și cultural; loialitatea aceasta nu excludea loialitatea față de identitatea etnică sau confesională proprie.

A fost politica Ausgleich-ului cheia indiscutabilei propășiri economice și culturale a Bucovinei? Este Ausgleich-ul austriac cheia unui model de conviețuire? Unii dintre autorii de studii culturale, majoritatea austrieci, dar nu numai, au răspuns afirmativ, vorbind despre:

„Bucovina, un stat model al împărăției” (Eric Zollner, 1965)

„Un model cultural și economic autentic”

„O mică piesă model al conceptului supranațional”

„O strălucită prefigurare a politicii de integrare” (Otto von Habsburg, 1975)

Lucian Blaga a vorbit despre „funcția catalitică a culturii germane”.

Un istoric român de naționalitate germană a recunoscut „influența covârșitoare și binefacerile factorului german, respectiv al politicii inteligente, luminate care s-a promovat în Bucovina” (Adolf Ambruster, 1996).

Același istoric consideră experiența Bucovinei ca o sursă de inspirație și pentru Uniunea Europeană ca suprastat multinațional: „Bucovina oferă în ansamblul său arhitectura ideii europene”.

Desigur, bunăstarea supusului depinde de cât de mult a evoluat stăpânul. Examinăți comparativ ocupația austriacă în Bucovina ocupația sovietică (bolșevică) a Bucovinei.

În același timp, administrația austriacă tinde să ignore pauperizarea românilor, efectele colonizărilor și imigrărilor dirijate asupra populației românești rurale, efectele schimbărilor care au avut loc în privința proprietăților funciare.

Privită în raport cu alte provincii ale imperiului, chiar dezvoltarea Bucovinei a rămas în urmă.

A fost politica Ausgleich-ului responsabilă cu formarea unei noi identități definite drept „homo bucovinensis”? Așadar ce era „omul bucovinean”? El era bucovinean? Nu, el era: „bucovinean” iar nu român; gospodar harnic, disciplinat și ordonat; loial autorității cezaro-crăiești; un model de conviețuire interetnică,

fără conștiință națională, dar mândru a fi „bucovinean”; produs al școlii germane; alfabetizat.” (Olaru Marian, Grigorovici Radu, 1996, bibl.).

Până la un punct se aseamănă unei noțiuni propagandistice ca „moldoveanul” impus în perioada stalinistă sau ca „omul unic planetarizat” în teoriile globaliste. Astfel, „homo bucovinensis” se vede ca o specie sui generis: nici români, nici germani, nici ruteni...

Imaginea bucolică a circulat înainte de Unirea cu România iar Ion Nistor avea să o demonteze în articolul „Homo bucovinensis” publicat în Glasul Bucovinei la 11 decembrie 1918, cu două săptămâni înainte de Unirea din 28 noiembrie 1918. Publicația a apărut la Cernăuți în luna octombrie 1918 ca organ de propagandă pentru unirea politică a românilor de pretutindeni, înlocuind publicația „Czernowitzer Zeitung”.

Ion Nistor a scris atunci: „Bucovina a fost și a rămas o țară românească atât prin tradițiile istorice cât și prin caracterul ei etnografic, faptul acesta, indiscutabil a fost întotdeauna un goz (reg. „pleavă”, n.n.) în ochii foștilor guvernanți și pentru aceea ei au căutat în chip și fel de a șterge urmele trecutului și de a înăbuși conștiința națională la populația băștinașă. În năzuința aceasta, fostul regim a găsit sprijin la concetățenii noștri de altă limbă și lege, care venind din alte părți aveau un vădit interes de a sprijini o doctrină care tindea să șteargă deosebiriile dintre străini și băștinași. Cum unii dintre aceștia nu aveau patrie, iar alții o aveau în altă parte, ei începură să propovăduiască doctrina „bucovenismului” (Bucowinachtum) așa de favorită guvernului de la Viena și Cernăuți. Conform principiilor acestei doctrine, toate neamurile din Bucovina și în special românii trebuiau să se desfacă de convingerile lor naționale, să rupă a se contopi cu conaționalii lor, să-și abandoneze limba și să uite datinile și obiceiurile strămoșești pentru a se contopi cu celelalte neamuri și într-o specie exotică bucovineană cu limba de conversație germană...” (Ion Nistor în Ion N. Oprea, bibl.).

Oamenii pe care am avut privilegiul se cunosc au și acum ceva „nemțesc” (cum mai spunem și despre ardeleni): o atitudine rezervată, tact și calm.

Conștiința apartenenței la trunchiul românesc coexistă cu o mândrie regională care ne vorbește despre identificarea cu locurile natale. Ascultați încă o dată „cântecul înstrăinării” compus, în 1904, de Constantin Mandicevschi pe melodia unui cântec de jale bucovinean:

„Cântă cucul, bată-l vina/De răsună Bucovina/ Cântă cucu-n zori pe rouă/Bucovina-i ruptă-n două,/ Bucovina, plai cu flori/ unde sunt ai tăi feciori/Au fost duși în altă țară/Dar se întorc la primăvară...”

Cum se spune, speranța moare ultima...

UNIREA (PERIOADA ROMÂNEASCĂ: 1918-1940)

Iată, pe scurt, cronologia Unirii cu România:

4 octombrie 1918: în camera superioară a Parlamentului austriac se discută propunerile președintelui american Woodrow Wilson. A fost afirmat principiul autodeterminării naționalităților.

12 octombrie: un grup de intelectuali români din Cernăuți se întâlnesc la inițiativa lui Sextil Pușcariu (1877-1948), transilvănean, profesor de limba și literatura română la Universitatea din Cernăuți. Se hotărăște o acțiune pentru afirmarea drepturilor naționale ale poporului român din Bucovina.

15 octombrie: deputații români din Parlamentul de la Viena și Dieta Bucovinei se strâng în casa lui Alexandru Hurmuzachi. Printre ei Nicu Flondor (fratele lui Iancu Flondor, viitor primar al orașului Cernăuți), Sextil Pușcariu și Aurel Onciu, deputat proaustriac care a susținut împărțirea Bucovinei între români și ucraineni.

16 octombrie: Iancu Flondor, fost președinte al Partidului Național Român, vine în Cernăuți de la reședința familiei din Storojineț. Se opune cu îndârjire oricărei soluții care urmărea împărțirea Bucovinei.

17 octombrie: împăratul Carol al IV-lea al Austriei dă „Proclamația către popoarele mele credincioase”.

Popoarele sunt libere să își exprime dorințele prin deputații aleși care urmau să hotărască modul de creare a unor state naționale autonome în cadrul viitorului stat.

La Lemberg (Liov sau Lvov) începe să funcționeze Rada ucraineană. Se confruntă două tabere: una dorea crearea unui stat autonom în cadrul monarhiei austro-ungare care ar fi trebuit să cuprindă ucrainenii din Galiția și Bucovina (opțiune majoritară). Cealaltă tabără urmărea unirea Galiției de est, Bucovina până la Siret și teritoriile populate de ucraineni din Ucraina subcarpatică, azi Transcarpatia cu Ucraina mare de la Kiev (opțiune minoritară). Deputatul Nicolae Vassilko l-a informat telegrafic asupra discuțiilor purtate pe arhiducele Wilhelm aflat la Cernăuți, comandantul Legiunii ucrainene formate în cadrul armatei austro-ungare.

18 octombrie: Alexandru Vaida Voievod ia cuvântul în Parlamentul de la Budapesta susținând dreptul la autodeterminare. Cuvântarea sa a avut un puternic ecou în rândul minorităților din monarhia austro-ungară.

22 octombrie: ca urmare a proclamației lui Carol al IV-lea în Parlamentul de la Viena, au loc dezbateri privind națiunea română. C. Isopescu-Grecul (1871-1938), președintele Clubului Parlamentarilor Români, cere, pentru românii din Bucovina și Ucraina, recunoașterea dreptului de a se organiza într-un stat propriu în cadrul noii confederații de state din Austria. Oratorul a afirmat: „Nouă, românilor, nu ne rămâne decât o singură direcție în existența noastră: dreptul de autodeterminare națională. Suntem uniți cu toții și știm ce vrem.”

Și-a încheiat discursul recitând primele versuri din poemul „Deșteaptă-te, române” de Andrei Mureșanu (în prezent, imnul național al României).

Deputatul social-democrat Gheorghe Grigorovici (1871-1950, decedat la 79 de ani în închisoarea Văcărești) conchide: „Românii sunt astăzi un suflet și o gândire. Noi vrem Unirea și o vom avea!”

Deputatul ucraineano-rutean Nicolae Cavaler de Vassilko (1868-1924) a cerut împărțirea Bucovinei între români și ucraineni. (Ion Nistor a susținut că era de origine română; nu vorbea nici rusă, nici ucraineană.)

Ultimul orator, deputatul german Anton Keschmann (1870-1947), în numele celor 200 000 de germani bucovineni s-a declarat împotriva unei Bucovine partajate.

27 octombrie: se deschid lucrările Adunării Naționale a Românilor din Bucovina.

A condus Dionisie Bejan (1837-1923), preot ortodox, decan de vârstă, președintele Societății pentru cultură și literatură română în Bucovina din Cernăuți. La propunerea lui Bejan, Iancu Flondor (1865-1924) a fost ales președinte.

Moțiunea adunării a fost citită de Dorimedont (Dori) Popovici (1874-1950), o vreme ajutor de primar al orașului Cernăuți. (A avut o viață tragică: a fost unul dintre unioniștii de frunte ai Bucovinei și ministru de stat fără portofoliu pentru problemele Bucovinei în guvernele conduse de generalul Alexandru Averescu. După venirea la putere a regimului comunist, a fost arestat și deținut fără judecată în închisoarea de la Sighetul Marmației, a fost bătut – avea 77 de ani. Nu a rezistat decât 37 de zile și a plecat la Domnul.)

Moțiunea a respins cu hotărâre orice încercare care țintea știrbirea Bucovinei comunicând că noul Consiliu Național Român format dorește să se înțeleagă cu popoarele conlocuitoare.

28 octombrie: Iancu Flondor, Dori Popovici și Gheorghe Sârbu (1869-1934), deputat în Parlamentul de la Viena, s-au prezentat la Josef Graf von Ezdorf (1879-1950), ultimul guvernator austriac al Bucovinei, unde au solicitat predarea puterii retragerea soldaților români înrolați în armata austriacă și aducerea lor acasă, în Bucovina.

2 noiembrie 1918: militarii ucraineni au ocupat cazarmele din Cernăuți și, în noaptea de 2 spre 3 noiembrie au devastat magazinele de stat și particulare. În

rândul populației civile s-au înregistrat un mort, 30 de răniți grav care au necesitat spitalizare și mai mulți civili cu răni ușoare. Urmăreau să preia imediat puterea. Tot pe 2 noiembrie, Iancu Flondor l-a delegat pe Vasile Botnărescu să discute la Iași cu Guvernul român eventualul sprijin pe care îl putea oferi pentru restabilirea ordinii în oraș.

3 noiembrie: deputații ucraineni au convocat, la Cernăuți, Adunarea Ucrainenilor. S-a intonat cântecul patriotic „Pentru învierea Ucrainei”. Deputatul ucrainean Omelian Popowicz i-a cerut guvernatorului să le predea puterea, fiind refuzat de acesta.

5 noiembrie: legionarii ucraineni au sechestrat camioanele autorităților, au ocupat sediul Jandarmeriei, Direcția Poștei și gara din Cernăuți unde au instalat un comandant. Consiliul Național Ucrainean a răspândit în oraș manifeste în limbile ucraineană, germană și română prin care au anunțat preluarea puterii.

Au primit întăriri din Colomea ceea ce le-a permis să ocupe palatul guvernatorului. Palatul Național Român a fost devastat. Iancu Flondor și bătrânul preot Dionisie Bejan s-au refugiat în reședința mitropolitană. În cursul zilei, primele detașamente de grăniceri și jandarmi români au intrat în sudul Bucovinei, la Suceava, Gura Humorului și Câmpulung Moldovenesc.

6 noiembrie: primul ministru Constantin Coandă a dat ordin de mobilizare a diviziei a opta comandată de generalii Iacob Zadik încredințându-i misiunea de a intra în Bucovina pentru a asigura liniștea în Cernăuți.

7 noiembrie: În fruntea unei mari unități (circa 3000 de soldați), generalul Zadik ajunge la Burdujeni. Are o întrevvedere cu Aurel Onciu, austrofil, care îl informează că Bucovina rămâne în cadrul Federației Austriece. (Când se va scrie Istoria duplicității românești, A. Onciu va avea asigurat un loc important: în fața evidențelor a recunoscut că alegerea sa politică a fost greșită, manifestându-și bucuria că Bucovina a revenit României... S-a retras din politică, iar în 1920 s-a stabilit la București unde a profesat avocatura. Moare în 1925).

9 noiembrie: în Cernăuți continuă anarhia. Se aud împușcături. Legiunea ucraineană acționează dezorganizat și tolerează abuzurile. Securitatea locuitorilor nu mai este asigurată. În aceste condiții, un ajutor neașteptat vine din partea maramureșeanului Ilie Lazăr, sublocotenentul armatei austro-ungare care intră în capitala Bucovinei împreună cu Detașamentul său de 180 de soldați români originari din Lugoj, Banat. Pe la orele 13:00-14:00, un avion românesc împrăștie proclamația generalului Zadik:

„Răspunzând la chemarea Consiliului Național Român, armata română din înaltul ordin al M.S. Regele Ferdinand al României, a pășit pe pământul marelui Voievod Ștefan pentru a ocroti viața, avutul și libertatea locuitorilor de orice neam și credință împotriva bandelor de criminali care au început opera lor de distrugere în faimoasa voastră țară. Trecând hotarul pus între noi de o soartă vitregă acum 100 de ani și mai bine, trupele române sosesc în mijlocul vostru aducându-vă dragostea și sprijinul lor pentru libera împărțire a dorințelor născute din dreptul legitim al popoarelor de a dispune de soarta lor...”

(Un secol și ceva mai târziu, președintele Volodimir Zelenski al Ucrainei a oferit propria interpretare a evenimentelor trecute afirmând: „În 1918, armata română a ocupat Bucovina noastră...”)

11 noiembrie: Împăratul Carol I renunță la prerogative, dar refuză să abdice. A doua zi, Adunarea Națională proclamă Republica Austria.

Armata română a intrat în Cernăuți. Locuitorii i-au întâmpinat în Piața Centrală, mulți în costume naționale. Un grup de polonezi au fost alături de români. În oraș ordinea a revenit. S-a constituit guvernul Bucovinei sub președinția lui Iancu Flondor. Se renunță la titulatura de „ducat”.

12 noiembrie: se votează Legea fundamentală provizorie asupra puterilor Țării Bucovinei (11 secretari de stat activau în cadrul departamentelor). Flondor emite o proclamație către poporul român din Bucovina.

15 noiembrie: Sextil Pușcariu, secretar de stat la externe, pleacă la Iași pentru a informa guvernul român în legătură cu formarea unui guvern tranzitoriu în Bucovina.

Va fi primit și de Regele Ferdinand.

25 noiembrie: are loc a patra ședință a Consiliului Național Român. Iancu Flondor a propus convocarea unui congres al poporului bucovinean pe data de 28 noiembrie 1918 urmând să aibă loc la Cernăuți, în sala sinodală a Palatului Mitropolitan. Ordinea de zi: „Stabilirea raportului politic între țara Bucovinei și România”.

28 noiembrie: La congres au fost invitați să participe reprezentanți ai minorităților: Consiliul Național Polon (6 membri), Consiliul Național German (7 membri) și un număr de primari și reprezentanți ai unor localități unde ucrainenii erau majoritari. Au mai fost invitați ca oaspeți membri ai Sfatului țării din Basarabia, 4 delegați și ai Consiliului Național Român din Transilvania și Ungaria (3 delegați).

Delegații polonezi și germani, în cuvântul lor, au comunicat adeziunea de unire a minorităților pe care le reprezentau. Adeziunile armenilor și evreilor au sosit după încheierea congresului.

Polonezii, prin vocea lui Stanislav Kwiatkowski, au exprimat „încrederea nestrămutată că poporul român (le) va acorda o măsurată participare constituțională.” Consiliul Național German prin prof. Alois Lebonton s-a declarat, în numele poporului german, pentru alipirea Bucovinei la regatul României. Telegrama a expediată Congresului de către comunitatea armeană orientală, saluta, „cu infinită însuflețire, Unirea scumpei Bucovine cu Patria mamă și va sta pururea cu credință alături de poporul român.” Iacob Hecht, industriaș din circumscripția Cernăuți, senator în primul parlament al României Mari, a declarat în numele coreligionarilor săi: „...evreii din Bucovina doresc, ca și

cetățenii de rasă română, să vadă salvate, atât din punct de vedere economic, cât și politic, interesele vitale ale Patriei comune.”

Iancu Flondor va prezida lucrările congresului. Moțiunea congresului, votată cu frenezie, a stabilit „Unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei în vechile hotare, până la Ceremuș, Colaciu și Nistru, cu Regatul României.”

De la Iași, mitropolitul Pimen al Moldovei l-a felicitat pe mitropolitul Vladimir de Repta, cel care a binecuvântat Congresul Unirii.

În seara zilei de 28 noiembrie, o delegație a Bucovinei a plecat la Iași spre a înmâna regelui Ferdinand și reginei Maria, Actul Unirii.

29 noiembrie: Iancu Flondor, omul providențial al unirii Bucovinei, rostește, înainte de a înmâna documentul suveranului român, o scurtă cuvântare:

„Plecați mai puțini, ne întoarcem, acum, mai mulți. Sufletul cel vechi e neschimbat, l-am transmis oaspeților și fraților noștri de alt neam care, împreună cu noi, vin în fața Majestății Voastre. Nu e o cucerire a armelor, ci întoarcerea la vatră a fraților despărțiți care, în Majestatea Voastră, regăsesc pe părintele demult pierdut și mult dorit!”

Prin Decretul-Lege numărul 3744/1918, Unirea a fost instituită oficial.

Articolul 1: „Bucovina, în cuprinsul granițelor istorice, este și rămâne de-a pururea Unită cu Regatul României.”

Pentru scurta cronologie prezentată aici, am preluat datele regăsite în două volume de referință: „Unirea Bucovinei” de Ion Nistor, publicată în 1928, la împlinirea a 10 ani de viață națională comună și nu mai puțin remarcabilul volum „Unirea Bucovinei 1918” de Radu Economu. (vezi bibl.)

Neasemuita noastră Bucovină se întorsese acasă...

Unirea a fost recunoscută internațional prin Tratatul de la Saint Germain en Laye (1919) și prin Tratatul de la Trianon (1920). Republica Austria Germană (stat format din dezintegrarea Imperiului Austro-Ungar care a existat între 1918-1919) și Regatul Ungariei au renunțat la orice pretenție asupra Bucovinei.

A urmat un laborios proces de integrare în statul unitar român a Bucovinei, cu atât mai dificil cât trebuia realizată și unirea legislativă. Armonizarea legislativă trebuia să țină cont și de opiniile, adeseori divergente, ale personalităților ținutare. Unii considerau că revenirea în granițele Regatului Român a condus la o periferizare a Bucovinei. Sub acest aspect trebuie să apreciem la justa valoare efortul colosal depus de Regatul Român după realizarea Unirii din 1918: în Basarabia unită cu țara pe 27 martie 1918, se aplica legislația țaristă, în Bucovina unită la 28 noiembrie 1918, funcționa legislația austriacă iar în Transilvania, unită la 1 Decembrie 1918, funcționa o legislație austriacă cu multe aspecte ale legislației ungurești. De exemplu, sistemul de publicitate imobiliară al Cărții Funciare bazat pe cadastrare, era prevăzut în Codul Civil austriac dar nu și în Muntenia și Moldova. După câteva încercări parțiale, regele Carol al II-lea a adoptat legea numărul 23 din 12 aprilie 1933 pentru organizarea cadastrului funciar și pentru introducerea cărților funciare în Regat și Basarabia. Demersul legislativ a continuat cu decretul-lege nr. 478/1 octombrie 1938 privind extinderea, în Bucovina, a legislației din vechiul Regat. Atribuțiile legislative au fost preluate de guvernul central, iar Bucovina nu va mai avea autonomie în acest domeniu, printr-o Dietă proprie, cum avusese în perioada Ducatului. La început, s-a păstrat conducerea locală prin guvernul Bucovinei (noiembrie 1918-ianuarie 1919), urmată de o conducere politică și administrativă tranzitorie prin ministrul delegat, secretariatele locale din Cernăuți și Ministerul pentru Bucovina (ianuarie 1919 – aprilie 1920).

Jurisdicțional, s-a înființat o Curte de Apel la Cernăuți. (În sistemul instanțelor austriece, căile de atac se judecau la Curtea de apel de la Liov și Curtea de Casație din Viena). S-a constituit Baroul Bucovinei (din 602 avocați, 102 erau români). S-a menținut instituția notarului public care nu a existat în Regat. Universitatea din Cernăuți, de limbă germană, devine, în septembrie 1920, Universitatea „Regele Carol I”. Fondul de carte al bibliotecii a sporit cu publicații periodice și cărți în limba română. Societățile studențești s-au bucurat de

autonomie universitară și se constituiau pe criteriul național. Moneda națională, leul, a fost recunoscută, din punct de vedere legal, drept monedă unică.

Unificarea monetară a reprezentat un proces laborios care a implicat costuri semnificative pentru statul român. După înfăptuirea Marii Uniri, pe teritoriul național au mai circulat, o vreme:

- leul românesc
- leul emis în timpul Administrației Militare de ocupație în România
- coroana austro-ungară în Banat, Bucovina și Transilvania emisă de banca Austro-Ungariei și o variantă emisă de guvernarea lui Karolyi Mihaly („coroana albă” sau forinț)
- rubla în Basarabia, cu două variante: rubla Romanov, emisă de țar și rubla emisă de guvernul lui Aleksandr Kerenski

Leii românești au fost introduși în Basarabia în aprilie 1918, iar în teritoriile austro-ungare în decembrie 1918. O „Lege pentru retragerea din circulație a coroanelor și rublelor” a fost publicată în Monitorul Oficial pe data de 13 august 1920.

Schimbarea vechilor monede s-a făcut pe baza declarațiilor persoanelor fizice și juridice deținătoare. Finalizarea unificării monetare s-a încheiat între 1 februarie 1921 și 31 iulie 1921. (În noiembrie 1919 cursul de schimb era: o rublă = 1 Rleu, două coroane = 1 leu).

BNR a suportat întreaga operațiune financiară, costul unificării fiind de 7 079 000 00 lei. Pe 15 ianuarie 1919, Ministerul de Finanțe a lansat „Împrumutul Unirii” pe titluri de rentă 5%, amortizabile 90% în 40 de ani.

Inflația determinată de Primul Război Mondial ca și înstrăinarea Tezaurului la Moscova (peste 93 tone de aur în monede istorice din care 2,4 tone în lingouri), nerecuperat până în prezent, au slăbit leul și totuși moneda națională a fost factorul important în realizarea unirii economice și financiare. Sistemul bazat pe leu a putut să acopere costurile unificării monetare și integrarea în Regatul

României a Bucovinei, Basarabiei, Banatului și Transilvaniei. (Victor Axenciuc, bibl.)

(Notă despre puterea de cumpărare: în 1921, pâinea costa 2,06 lei/kilogram, ouăle, 10 bucăți, costau 12,5 lei, laptele 4,25 lei/l, brânza de oaie 23,16 lei, iar carnea de porc 13,91 lei/kg)

Încă din 1919, localitățile urbane și rurale au revenit la toponimia românească. Bucovina a trimis, în primul Parlament al României Mari (1919), 26 de deputați între care doi ucraineni și un german și 11 senatori, plus Mitropolitul Bucovinei (senator de drept) și un ales al Universității Cernăuți. La deschiderea lucrărilor Adunării Deputaților, basarabeanul Vasile Stroescu (1845-1926), decanul de vârstă, a spus răspicat: „Cel dintâi factor care a lucrat la unitatea românilor a fost însuși poporul românesc.”

În 1920 se desființează secretariatele de stat ca și Directoratele din Basarabia și Consiliul dirigent din Transilvania – măsură nu tocmai populară, dar necesară pentru consolidarea unificării. După adoptarea Constituției din 1923, Bucovina a fost integrată în administrația centrală.

Au urmat legile de unificare din 1924 și 1925 pentru organizarea administrativă a teritoriului țării. S-a recunoscut autonomia locală la nivelul județelor, orașelor și comunelor. Apar consiliile județene orașenești și comunale. Prefecții aveau atribuții la nivelul județelor. (Economu, Radu, bibl.)

Enciclopedia României (bibl.) oferă suficiente date pentru o imagine de ansamblu a vieții economice și culturale în instituțiile din Bucovina reunită:

ÎNVĂȚĂMÂNTUL

– Universitatea Cernăuți cu patru facultăți: Drept; Litere și filozofie; Științe; Teologie. (Cernăuți era a treilea centru universitar al României.)

- Institutul de educație
- Conservatorul de muzică și artă dramatică
- Școala inferioară de agricultură

Școli secundare:

- Liceul Militar
- Seminarul Teologic
- 7 licee de băieți
- două gimnazii de băieți
- trei licee de fete
- un liceu comercial de băieți
- un liceu comercial cu clase mixte
- un liceu industrial de băieți
- un liceu industrial de fete
- două școli normale de fete
- o școală de cântăreți

Școli pentru nevoi speciale:

- un institut de surdomuți și nevăzători

Grădinițe:

- 45 de unități dintre care 13 în mediul rural și 32 în mediul urban

Existau 33 de școli private (din care 13 confesionale)

INSTITUȚII CULTURALE

- Centrala Caselor Naționale
- Liga Culturală Regală „Principele Carol”
- Liga Culturală (Cernăuți)
- Societatea pentru cultură și literatură română (Cernăuți)

În 11 localități funcționau filiale culturale ale Societății

- Palatul Național Cernăuți (bibliotecă și săli de lectură)
- Tipografia „Mitropolitul Silvestru”, Cernăuți
- Casa Școalelor și Culturii Poporului (administra în județul Cernăuți: 85 de cămine culturale, 12 societăți muzicale și 31 de biblioteci, în total 128 de organizații culturale)

În alte localități din Bucovina:

Cozmeni: Clubul „Unirea” și Cercul de lectură polonez

Sadagura: un cinematograf

Zastavna: Societatea izraelită „Theodor Hertzl” și Cercul de lectură polonez

RELIGIE

Existau 107 biserici ortodoxe, 19 romano-catolice, șase biserici și capele greco-catolice rutene, două biserici evanghelice, șase biserici armene, două case de rugăciune evanghelice, o casă de rugăciune a lipovenilor, 8 biserici baptiste, 14 adventiste, mai multe sinagogi și case de rugăciune mozaice.

În Cernăuți exista o mănăstire de maici și trei mănăstiri romano-catolice. Aici era sediul Mitropoliei Bucovinei și al Arhiepiscopiei Cernăuților. În județ funcționau două protopopiate ortodoxe și unul romano-catolic rutean.

ORGANIZAREA JUDECĂTOREASCĂ: Curtea de Apel din Cernăuți menționată mai sus, avea două secții cu 17 judecători și un Parchet General

Existau judecătorii la Cernăuți, Cozmeni, Sadagura, Zastavna și Boian.

O judecătorie pentru litigii de muncă la Cernăuți.

ORGANIZARE SANITARĂ, ASISTENȚĂ ȘI PREVEDERI SOCIALE:

- 16 spitale în Cernăuți
- dispensare în alte 16 localități
- Casa de Asigurări Sociale
- Centrul pentru copii din Cernăuți
- Societatea de cruce roșie
- Societatea „Principele Mircea” cu patru dispensare
- Societatea „Ocrotirea orfanilor de război”
- Societatea pentru profilaxia tuberculozei (un dispensar)
- Societatea pentru profilaxia tuberculozei între evrei (un dispensar)
- Societatea de ajutorare a surdomuților
- 37 de societăți de ajutorare a săracilor, bătrânilor etc.

- 10 orfelinate
- 4 cămine studențești
- 6 internate

Pentru minoritățile din județul Cernăuți:

- Maternitatea evreiască, Spitalul Evreiesc, Societatea pentru ajutorarea lehzuzelor evreice, Societatea pentru ajutorarea copiilor evrei, Societatea „Regina Maria” pentru ajutorarea copiilor săraci evrei ș. a., 3 dispensare evreiești
- Orfelinate: polonez (de băieți), polonez (de fete), catolic german mixt și catolic german de băieți, evanghelic german.

Astfel arată un compendiu incomplet al vieții asociative și, în general, imaginea societății bucovinene. Nu am prezentat date despre viața economică, agricultură, creșterea vitelor etc. deoarece aceste aspecte ar necesita dezvoltări ample.

Pe lângă cele consemnate mai sus, trebuie menționate următoarele:

- Muzeul Regional Bucovina cu exponate inclusiv arheologice,
- Muzeul Industrial,
- Muzeul ucrainean,
- Muzeul de industrie casnică.

Biblioteca Universității avea, la data de 1 octombrie 1936, 435 788 volume; alte 20 de biblioteci ofereau împrumut de carte în limba română dar și în germană, ucraineană, poloneză, franceză sau idiș.

În Cernăuți își aveau sediul:

- Societatea „Aron Pumnul”,
- Societatea Artiștilor și Amicii artelor din Bucovina,
- Societatea „Școala modernă”
- Asociația Presei din Bucovina și Moldova de Sus
- Societatea culturală „Amicii Poloniei”
- Asociația „Prietenii Cehoslovaciei”
- Societatea pentru încurajarea învățământului clasic al fetelor

- Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeii române
- Societatea culturală Academia Gospodinelor „Rosa”
- Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor
- Societatea de Cultură și literatură din Bucovina
- Societatea catolică germană
- Societatea „Ucrainsca Scola”
- Societatea Clerului Ortodox Român
- Societatea Doamnelor Monasteriste
- Uniunea tinerelor catolice germane
- Asociația doamnelor poloneze
- Asociația Tinerimii polone
- Societatea învățătorilor poloni
- Societatea evreiască din Bucovina
- Societatea germanilor creștini

În capitală funcționau 8 cinematografe și 23 de organizații studentești, 15 asociații muzicale și corale precum și 28 de organizații sportive.

Presa expunea la chioșcurile de ziare în limba română: un cotidian („Glasul Bucovinei”), un bisăptămânal „Filmul meu”. un bilunar „Munții noștri” și șapte publicații lunare în limba germană: un cotidian („Czernowitzer Allgemeine Zeitung”), un săptămânal, un bilunar („Bukowiner Volkszeitung”) și și două publicații lunare.

Comunitatea evreiască publica în limba germană „Czernowitzer Morgenblatt” care a apărut între 1918-1940 și era difuzat în Bucovina, România, Basarabia și Galiția de est.

În limba ucraineană apărea cotidianul „Ceas”, iar în polonă apărea un săptămânal.

La Cernăuți funcționa și un Sindicat al ziaristilor bucovineni.

Să adăugăm că Bucovina avea 150 de km de drumuri naționale, 413 km de drumuri județene și 269 de km de drumuri comunale. Rețeaua de căi ferate avea o

lungime de 253 de km, itinerarul principal fiind București – Cernăuți – Grigore Ghica Vodă (azi Nepolocăuți) pe care circulau trenuri rapide și accelerate. Rețeaua feroviară asigura legăturile cu toate marile orașe ale Regatului Român cât și legături internaționale (Varșovia, Berlin, Praga, Moscova).

La 4 km de Cernăuți a funcționat un aeroport a cărui aerogară a fost construită între 1930-1936 (arhitect C. Dragu). Aerodromul trebuia să servească companiile aeriene interne și internaționale, mai ales polono-române. Aerogara este în funcțiune și astăzi. În 1931, Universitatea Cernăuți a înființat un aeroclub și o școală de pilotaj.

Orașul Cernăuți supranumit și „Mica Vienă”, a cunoscut, în perioada austriacă, un proces de sincronizare cu civilizația apuseană și a urmat, desigur, modelul de dezvoltare arhitectural urbană al capitalei imperiale, Marea Vienă. Splendidele monumente de arhitectură neoclasică sau în stil eclectic și, după 1900, influențate de stilurile Jugendstil, Secession, Art Nouveau s-au alăturat, ulterior, altor monumente de arhitectură în stilurile neoromânesc proiectate de arhitectul Ion Mincu (1852-1912) și modernist. Orașul a dobândit și influențe ale „micului Paris”, Bucureștiul. O secvență arhitecturală s-a păstrat până azi: vecinătatea Casei Naționale a Evreilor cu Palatul Cultural al Românilor. Prima, inaugurată în 1908, construită în stil eclectic (arhitecți J. Bochner, J. Schreiber), iar a doua construcție începută în 1937 (arhitect Horia Creangă 1892-1943) reprezintă „cea mai valoroasă realizare a arhitecturii moderne din Cernăuți” (am citat din monografia excepțională scrisă de arhitectul Carabela Octavian și colaboratorii, bibl.)

„Mica Vienă” și „Micul Paris” au reușit să coexiste.

Pentru gurmanzi și mâncăcioși, orașul era cunoscut prin restaurantele „Pajura neagră”, „Drăguleanu”, „Lucullus”, cafenele precum „L'Europe”, „Astoria” sau patiseria „Râpeanu” unde, între altele, se puteau cumpăra ciocolată, bomboane și biscuiți produse de firmele locale „Efca”, „Heiman” sau „König”.

Toate acestea, din perioada 1918-1940 au existat și au funcționat nu într-un imperiu multinațional ci în Statul Național Român.

Am prezentat toate aceste aspecte ale societății bucovinene pentru că adesea studiile românești și străine insistă numai pe unele aspecte extreme: legionarismul, bolșevismul, antisemitismul, oferind, prin urmare, doar o imagine incompletă a societății bucovinene din perioada menționată.

ULTIMATUMUL SOVIETIC

În anul 1940, statul totalitar sovietic ocupă Bucovina. Pentru bucovineni, ca și pentru basarabeni, începe, înainte de vreme, apocalipsa: închisoare, deportări, masacre. În noaptea de 23-24 august 1939, ministrul de externe german Joachim von Ribbentrop și comisarul poporului pentru afaceri externe Veaceslav Molotov au semnat Tratatul de neagresiune dintre Germania nazistă și Rusia sovietică. Acordul cunoscut ca Pactul Ribbentrop-Molotov a trasat sferele de influență ale părților, fiindu-i atașat un protocol adițional secret de împărțire a Europei de Est. Protocolul a fost însoțit de hărți, cele două puteri totalitare căzând de acord asupra acaparării unor teritorii cum ar fi Bucovina care nu fusese menționată în textul protocolului. Interesul sovieticilor pentru provincia de nord a României i-a luat prin surprindere pe germani. Explicația lui Molotov a fost că, fiind locuită de ucraineni, trebuia să facă parte din Uniunea Sovietică și RSS Ucraineană. Au cedat, însă, într-o singură privință: și-au limitat pretențiile doar la nordul Bucovinei. Într-un final, Adolf Hitler și-a dat acordul.

Urmările sunt cunoscute.

Pe data de 26 iunie 1940, la orele 22:00, Molotov a convocat la Moscova pe ministrul plenipotențiar al Regatului Român, diplomatul Gheorghe Davidescu pentru a-l pune în fața unei solicitări niciodată abordate mai înainte. Molotov i-a transmis pretențiile Moscovei cunoscute ulterior în istoriografia românească ca „ultimatumul sovietic”: retrocedarea Basarabiei până la data de 28 iunie 1940 și transferul părții de nord a Bucovinei cu titlu de despăgubire pentru cei 22 de ani când Basarabia, după Unirea din 27 martie 1918, se aflase integrată în Regatul

României. În ziua următoare, 27 iunie 1940, a urmat cel de-al doilea ultimatum prin care Moscova soma Guvernul român să evacueze în patru zile administrația și armata din Basarabia cu începere din 28 iunie ora 12:00 cu toate că armata roșie trecuse granița, orașele Chișinău, Cernăuți și Cetatea Albă fiind deja ocupate în după amiaza zilei de 27 iunie.

Guvernul a declarat pe 27 iunie mobilizarea armatei. Molotov a răspuns cu o amenințare: în caz de nerespectare a cererilor sovietice, trupele sovietice vor trece frontiera româno-sovietică. În aceeași zi de 27 iunie a fost convocat de două ori Consiliul de Coroană, organ cu rol consultativ. În cele din urmă s-a acceptat ultimatumul (s-a folosit termenul „retragere” în locul cuvântului „cedare”). Votul consilierilor regali a fost lipsit de curaj, iar explicațiile oferite au fost penibile („Teritoriile vor fi recuperate mai târziu”). Lașitate, prudență excesivă sau amândouă? Rezultatul votului: 6 voturi pentru respingerea ultimatumului, o abținere și 20 de voturi pentru acceptare. Cei șase care și-au dat votul pentru apărarea Bucovinei și Basarabiei au fost: Ștefan Ciobanu, istoric născut în Basarabia, Silviu Dragomir, istoric născut în Hunedoara, Victoria Iamandi, politician născut la Cotnari, Nicolae Iorga, istoric, fost președinte al Senatului României, Ernest Urdăreanu, ministrul Casei Regale.

Consecințele ultimatumului se vădesc până în clipa de față. După 23 august 1944, când armata roșie a intrat în București, nu am mai avut voie să vorbim despre Basarabia, despre Bucovina.

În 1947, prin Tratatul de pace de la Paris, frontierele cele două țări s-au stabilit în conformitate cu înțelegerea sovieto-română din 28 iunie 1940 (sic!) cu toată că nu fusese negociată nicio înțelegere iar consiliul de coroană nu a făcut altceva decât să răspundă amenințării sovietice.

Primejdia care amenința țara a favorizat apropierea de Germania nazistă care, oricum, avea privirea ațintită asupra petrolului din Prahova, de care era interesată și Uniunea Sovietică.

În ziua de 28 iunie, după prânz, poliția sovietică de frontieră a preluat podurile de pe Ceremuș, Prut și Nistru. În cursul aceleiași zile, armata roșie a

intrat forțând Nistrul pe teritoriul actualei regiuni Cernăuți „pentru a elibera românii de jugul asupritorilor români” și „pentru triumful dreptății sociale”.

Ce idealuri nobile...

„Din greșeală” cum au explicat sovieticii, au ocupat și ținutul Herța, acesta nefiind menționat în textul Ultimatumului.

Între 28 iunie-1 iulie, ocupantul și-a instalat administrația, prima măsură fiind deposedarea de bunuri a mai multor instituții din Cernăuți și Chișinău. În mod surprinzător, invazia și-a avut simpatizanții săi, în special ucraineni, puțini evrei bolșevizați și alte grupuri de localnici prosovietici. Peste 200 000 de oameni din Bucovina și Basarabia au izbutit să se refugieze în vatra românească liberă.

Pe data de 3 iulie, trupele sovietice au închis punctele de trecere a frontierei. În provinciile ocupate au fost aplicate planurile deja stabilite. Pe 2 august 1940 s-a creat Republica Sovietică Socialistă Moldovenească în care au fost incluse și șase raioane din Transnistria (Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească). Cinci zile mai târziu, la 7 august 1940, au înființat regiunea Cernăuți cu Bucovina de Nord, ținutul Herța și părți din județele din județul Hotin al Basarabiei, ambele provincii fiind alipite la Republica Sovietică Socialistă Ucraineană, măsura fiind decisă de o comisie condusă de N.S. Hrusciiov, viitorul secretar general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (1953) și prim-ministru al Uniunii Sovietice (1958).

În prezent, istoricii români recomandă să folosim expresia sudul / nordul Bucovinei în loc de Bucovina de Nord sau de Sud care poate conduce la concluzia falsă că ar exista două Bucovine. Prin limbă, neam, tradiție și istorie, Bucovina formează o singură entitate românească cu sudul ținutului aflat în granițele naționale și nordul aflat sub autoritate străină.

Opinia publică a resimțit intens tragedia detrunchierii României. Ziarul „România” din 29 iunie 1940 a scris: „Cutremurătoarele vremi abătute asupra Europei nu ne-au ocolit. Nu ne cruță...”

Ziarul „Universul” din 1 iulie 1940: „Primejdia nu s-a terminat și în fața ei suntem singuri.”

Ziarul „Timpul” din 4 iunie iulie 1940: „Oțeliți de durere, cu lacrimile secate, trăim această dramă a istoriei, cu dârzenia de piatră a unui neam care a înfrânt, în milenii de viață națională, urgii și mai grele.”

Generalul Ion Antonescu îi prezintă regelui, la 1 iunie 1940, un memoriu subliniind drama poporului român:

„Maiestate, Țara se prăbușește. În Basarabia și Bucovina se petrec scene sfâșietoare. Mari și mici unități abandonate de șefi și surprinse fără ordine, se lasă dezarmate la prima amenințare. Funcționarii, familiile lor și ale ofițerilor au fost lăsate pradă celei mai năpraznice urgii.”

Adversitatea locuitorilor din Bucovina față de ideologia bolșevică, dar și opoziția fățișă față de colectivizare (colhozificare) îi îndeamnă la rezistență pasivă și la tentative de trecere a frontierei în România. Se produc mai multe manifestări anti-sovietice:

- Masacrul de la Lunca (6-7 februarie 1941). 400 de tineri din satul Lunca de lângă Herța au încercat să treacă în țară unde au ajuns doar 57. Ceilalți au fost uciși de grănicerii sovietici cu focul puștilor mitralieră. Morții au fost îngropați în gropi comune săpate în albia Prutului. Mormintele au fost măturate de viitura Prutului care a avut loc în martie-aprilie 1941. Răniții au fost transportați la spitalul din Cernăuți unde li s-a refuzat un minim de tratament fiind lăsați să moară. Dintre cei care au scăpat de gloanțe, unii au fost prinși și condamnați la pedepse grele. Au fost executați la 13 iunie 1941 la ordinul comandantului penitenciarului din Cernăuți când a fost evacuată închisoarea.

- Demonstrația de la Storojineț (26 martie 1941). Mulțimea a strigat: Huo! Jos comuniștii! În fața Sovietului orășenesc mulțimea a fost blocată de cordoane de soldați înarmați.

- Genocidul de la Fântâna Albă (1 aprilie 1941). Despre Fântâna Albă s-a spus că ar fi Katyn-ul românesc. A compara două masacre este și inadecvat și cinic, fiecare fiind o tragedie unică prin circumstanțe și consecințe. Numărul celor uciși a fost de ordinul miilor fiind estimat la 2000-4000 de români. Unii martori

au susținut că răniții au fost executați sau îngropați de vii iar alții au fost ridicați de NKVD pentru a fi torturați și uciși. După ce, inițial, au atribuit genocidul fie românilor, fie Armatei germane, propaganda sovietică a admis că armata roșie a creat acest „regretabil incident de frontieră” dar că nu au pierit decât 20-30 de țărani români care au încălcat regimul zonei de graniță încercând să treacă în România.(sic!) S-a spus că administrația sovietică a răspândit zvonul că trecerea era posibilă.

Ziaristul Ion Dominte de la ziarul „Bucovina” din Cernăuți, după eliberarea ținutului, a publicat mai multe articole în perioada februarie-mai 1942 reconstituind drumul spre graniță al țăranilor martiri. În dimineața zilei de 1 aprilie 1942, au plecat spre frontieră, după ce au dat la vite mâncare și apă, s-au format două coloane care se întindeau pe aproape 2 km. Țăranul Timiș Vasile din Cupca a rostit o rugăciune repetată de toți cei prezenți. La Suceveni s-au alăturat alte grupuri care aveau cruci și prapori luate din biserică cu aprobarea preotului Simion Ivaniuc.

În Poiana de la Varnița s-a dezlănțuit iadul: grănicerii sovietici au tras din tranșee săpate pe trei laturi, cu puști și mitraliere... (Ilica Vasile, „Martiri și mărturii”, bibl.)

– Asasinatele de la Igești (iunie 1941). Totul a început cu o horă sătească și s-a terminat cu o tragedie. Așa cum au stabilit autoritățile române, cu o săptămână înainte de „întoarcerea românilor”, au fost împușcați de regimul bolșevic din localitate Ion Lența de 27 de ani, Gheorghe Cazanciuc de 29 de ani și Ion Groșu, 40 de ani. (Ilica Vasile, bibl.)

– În primul an de ocupație sovietică, o campanie de arestare și deportare a fost programată în noaptea de 12 spre 13 iunie 1941. Măsura viza reprimarea a 32.423 persoane din Bucovina, Herța și Basarabia. Unele dintre aceste „elemente antisovietice și contrarevoluționare” au avut norocul să scape, dar datele disponibile pentru Basarabia indică faptul că numărul arestațiilor se ridică la 18 392 persoane. Nu am găsit statistici pentru Bucovina unde ocupantul a procedat în același fel.

Prin Legea numărul 68/10 mai 2011, Parlamentul României a instituit ziua de 1 aprilie ca Zi Națională de cinstire a memoriei românilor – victime ale masacrelor de la Fântâna Albă și alte zone, ale deportărilor, ale foametei și ale altor forme de represiune organizate de regimul totalitar sovietic în Ținutul Herța, nordul Bucovinei și întreaga Basarabie.

(Ultimatumul a încurajat o parte din populația evreiască din Bucovina să inițieze acțiuni ostile. Nu a existat o vinovăție colectivă, dar manifestări antiromânești au fost:

– După ce au aflat de evacuare, evreii din Cernăuți au rupt și au scuipat Tricolorul, arborând pe monumentul Unirii, steagul roșu. La catedrală, simpatizanții comuniști au dat jos crucea și au pus drapelul Uniunii Sovietice cu fotografia lui Stalin. (Notă informativă din 30 iunie 1940).

– Evreii comuniști au comis acte de barbarie, dezarmând soldați români, ofițeri și polițiști, înfingându-le propriile baionete. (Notă din 1 iulie 1940).

– La Cernăuți, comisar al poporului a fost evreul Galo Brüll, de profesie fotograf, primar evreul Glaubach, ajutor de primar Hitzig, iar prefect Beer. (Raportul „Acțiunea evreiască” datat 2 iulie 1940)

– Preotul bisericii catolice din Cernăuți a fost împușcat de evrei (Raport contrainformativ nr. 4 din 2 iulie 1940, Biroul Statistic Militar)

– vineri 29 iunie 1940 ora 14:00, circa 200 de lucrători evrei s-au adunat în Piața Unirii din Cernăuți și au arborat pe clădirea primăriei un steag roșu ce avea cusut pe el secerea și ciocanul; tablourile lui Stalin și Molotov au fost plasate pe monumentul Unirii (Nota informativă nr. 133 din 6 iulie 1940, referitoare la activitatea în Cernăuți în primele zile de ocupare).

Reacția populației românești nu a întârziat să apară. În cele mai multe cazuri raportate, victimele au fost evrei care nu aveau nicio legătură cu acțiunile antiromânești. (Nota informativă nr. 133/6 iulie 1940.)

Situația era destul de gravă pentru ca generalul Antonescu să intervină. Prin Ordinul nr. 255 din 4 iulie 1941, acesta a atenționat Ministerul Apărării Naționale și Ministerul de Interne:

„Nu este admisibil ca fiecare cetățean sau fiecare soldat să-și asume rolul de a soluționa problema evreiască prin jafuri și masacre...”

„Opresc dar cu desăvârșire orice acțiune pornită din acțiune individuală și fac răspunzătoare autoritățile militare de executarea întocmai a acestui ordin.” (Notele informative citate pot fi consultate în: Duțu Alesandru, Botoran Cotoran, op. cit., bibl.).

În perioada 1940-1941 ocupația sovietică a introdus o dictatură militară implementând modelul politic și social experimentat în Rusia. NKVD-ul local a fost întărit prin resurse și oameni. S-a urmărit deznaționalizarea și sovietizarea populației, arestarea în primul rând a fruntașilor bucovineni a fost practică permanent între 28 iunie 1940 și 22 iunie 1941.

Țăranii mijlocași au fost deposedați de micul lor avut. Locuitorii care fuseseră educați în școlile românești au fost considerați potențial periculoși și prin urmare trimiși la „reeducare” în lagărele de muncă din Uniunea Sovietică.

În toamna anului 1940, după venirea generalului Ion Antonescu în fruntea statului român la 4 septembrie 1940 și în primăvara lui 1941, autoritățile centrale au colectat date referitoare la comportamentul sovieticilor în regiunile românești ocupate. Documentarea avea în vedere formularea argumentelor României la viitoarea conferință de pace postbelică, sursa principală constituind-o declarațiile refugiaților.

DEZROBIREA

În noaptea de 21 spre 22 iunie 1941, armata română a declanșat ofensiva militară menită să dezrobească nordul Bucovinei și Basarabia de sub ocupația Uniunii Sovietice. Întreaga țară a sprijinit campania de eliberare a celor două

provincii românești. Armata Română s-a alăturat Germaniei naziste iar ziarele au vorbit despre o cruciadă anticomunistă. Ordinul către armată semnat de generalul Antonescu la 22 iunie 1941 a indicat obiectivele fundamentale ale campaniei: „Zdrobiți vrăjmașul din răsărit și miazănoapte. Dezrobiți din jugul roșu al bolșevismului pe frații voștri cotropiți. Reîmpliniți în trupul țării glia străbună a Basarabilor și codrii voievodali ai Bucovinei, ogoarele și plaiurile voastre...Să luptați pentru dezrobirea fraților noștri, a Basarabiei și Bucovinei, pentru cinstirea bisericilor, a vieții și căminelor batjocorite de păgânii cotropitori...” Bătălia pentru Cernăuți era parte din Operațiunea „München” care a permis eliberarea orașului de sub ocupația sovietică începută prin Ultimatumul din iunie 1940. În acest timp grupul german de armate „Sud” sub comanda feldmareșalului Gerd von Rundstedt înregistra succese pe frontul galițian. Grupul de armate „General Ion Antonescu” și armata a XI-a germană, începând din 2 iulie 1941, au început ofensiva. Principala misiune era eliberarea orașului Cernăuți, capitala Bucovinei, urmând să ajungă cât mai repede pe Nistru între Râșcov și Darabani. Generalul Petru Dumitrescu a stabilit planul tactic. Batalioanele 1 și 2 vânători de munte, Brigada 1 mixtă munte s-au îndreptat spre Storojineț prin Siret unde au eliberat orașul și au stabilit un cap de pod la nord de râu. În seara zilei de 3 iulie 1941 au reocupat Cernăuțiul, populația i-a primit cu flori. S-a cântat: *„Aseară la Prut / Oștire-a trecut /să ia înapoi /Moșia pierdută astă vară.”*

Batalioanele 3 și 23 Vânători de munte au fost primele unități militare revenite în Cernăuți. Victoria a permis trupelor să înainteze ofensiv până la Hotin unde bătălia victorioasă purtată între 6-8 iulie 1941 de forțele române a reușit respingerea trupelor sovietice și eliberarea Nordului Basarabiei. Ziarul „Universul” a omagiat bărbăția ostașilor: „Ne închinăm cu recunoștința adâncă și sinceră pietate în fața tuturor acelor care, prin sacrificiul lor, ne-au dat acest ceas istoric.”

În perioada 1 august – 18 decembrie 1941, avocatul Traian Popovici (1892-1946), absolvent al Universității Cernăuți a fost primarul Cernăuților. În această

calitate s-a opus înființării unui ghetou în oraș și a oprit deportarea a 20 000 de evrei din Bucovina. (Străbunicul său, preotul Andrei din comuna Udești, jud. Suceava a refuzat în 1977 să depună Jurământul față de stăpânirea austriacă, iar unchiul său Dorimedont Popovici fusese ministru pentru problemele Bucovinei.) Considerat „jidovit”, a fost eliberat din postul de primar. Israelul i-a acordat post-mortem titlul de „Drept între popoare” în 1969 și cetățenia de onoare a Israelului.

Pe data de 24 iulie, 1941 Regele Mihai și Regina mamă Elena alături de generalul Antonescu au vizitat orașul, fiind întâmpinați cu entuziasm. Generalul s-a adresat ziaristilor, spunând: „Aici totul este românesc, aici este leagănul nostru... întregul nostru tezaur național.” Pentru scurt timp, suveranitatea românească a fost restabilită...

Împuternicitul Guvernului pentru organizarea Bucovinei a fost desemnat colonelul Alexandru Rioșanu care, pe 7 iulie, a ajuns la Cernăuți. Până în 25 iulie 1941, toți prefecții, pretorii și notarii se găseau la posturi. Până la organizarea guvernământului provinciei Bucovina, a fost creat, provizoriu, un consiliu de stat al Bucovinei format din reprezentanții autorităților militare și civile.

Administrația a fost reorganizată pe model românesc pentru a permite integrarea mai repede a Bucovinei în România. La 19 august 1941 conducătorul statului a inspectat personal și Bucovina și Basarabia constatând, printre altele, că organele administrative nu își fac datoria. Iată ce spunea Antonescu: „Atrag atenția că au fost trimiși în Basarabia și Bucovina, în multe cazuri, toți hoții și nemernicii care au exploatat și ruinat provinciile 20 de ani. Ei se cunosc între ei și au început din prima zi o hoție organizată. S-a procedat cu toată lipsa de seriozitate, deși am atras atenția la timp...”

Pe data de 3 septembrie 1941 apărea Decretul-Lege numărul 790/1941 pentru organizarea Basarabiei și Bucovinei.

Din cauza mobilizărilor, în primăvara-vara anului 1942 era lipsă de funcționari publici. Pentru 1942-1943 s-a propus soluția lucrului în instituțiile publice a ofițerilor, subofițerilor și a militarilor din trupă.

La începutul anului 1943 s-a încercat înlocuirea în administrație a funcționarilor militari cu civili. Activitatea funcționarilor publici în Bucovina a fost supusă controlului prin inspecții și verificări numeroase.

Nu au fost realizări edilitare remarcabile dar, în mod cert, în perioada 1941-1944, s-au făcut eforturi pentru curmarea abuzurilor din administrație. A fost implementată o concepție nouă, bazată pe principiul descentralizării, cu finalitatea unor rezultate mai bune în domeniile social, economic și cultural. Se dorea ca Bucovina și Basarabia, eliberate de ocupația sovietică, să devină provincii model pentru restul țării.

S-a reușit repunerea în funcțiune și deschiderea noilor întreprinderi industriale și comerciale, mecanizarea agriculturii, redeschiderea băncilor, întreținerea căilor ferate și a drumurilor publice, a căilor de telecomunicații, mărirea numărului de școli și spitale, utilizarea lor și multe altele.(Moraru Pavel, bibl.)

După Stalingrad, evoluția frontului a fost, cum se știe, dezastruoasă: în toamna lui 1943, Ion Antonescu a cerut să fie elaborat un plan de evacuare a Basarabiei și Bucovinei. În prima jumătate a anului 1944, planul a fost pus în aplicare: administrația românească și o parte dintre românii bucovineni și basarabeni s-au retras dincolo de Prut, dar cei care au ales să rămână în locurile natale au plătit mai apoi un preț crunt pentru temeritatea lor.

BUCOVINA „CONSTRUIEȘTE SOCIALISMUL”

Între 25 și 30 martie 1944, s-au purtat lupte grele în încercarea de a stopa înaintarea Armatei Roșii. Peste 1500 de militari români și germani au murit pentru apărarea Cernăuților. La 30 martie, sovieticii au ocupat orașul și au reanexat nordul Bucovinei. Până pe 12 septembrie 1944, trupele lui Stalin controlau de facto Bucovina și Basarabia.

Frontiera româno-sovietică a fost confirmată de Tratatul de pace de la Paris din 1947, în conformitate cu „înțelegerea” din 1940; mai mult aceleași granițe au fost menționate și în tratatul bilateral semnat la Moscova la 5 aprilie 1991 neratificat de Parlamentul român făcându-se referire la hotarele „recunoscute” în 1947.

După martie 1944, românii au fost înrolați în armata sovietică și vor lupta până la sfârșitul războiului în 1945. După război, capitala Cernăuți și întreaga regiune erau alocate Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene. Vremurile bune pe care le cunoscuseră bucovinenii au rămas o amintire. Chiar și perioada interbelică românească a reprezentat un moment de înflorire economică și culturală, societatea multietnică și multiculturală a ținutului a izbutind nu numai să coexiste dar și să conviețuiască întreținând un modus vivendi care oferă o rezolvare a tensiunilor interetnice, echilibrul între etnii fiind asigurat prin Ausgleich-ul renegociat la fiecare deceniu.

Între 1944-1991, URSS-ul a procedat la sovietizarea Bucovinei. Ce a însemnat această politică? Într-o definiție concisă a însemnat anihilarea proprietății private, etatizare, ateism, represiune politică, intoxicare ideologică. Bucovinenii, oameni gospodari, se bucurau de o situație materială bună, aveau sate bogate și păstrau spiritul libertății ceea ce în vederile ocupanților sovietici însemna o populație de contrarevoluționari: țărani mijlocași înstăriți și proprietarii de moșii (culacii) trebuiau deposedați și condamnați ca dușmani de clasă ce erau...Arestările, deportările și execuțiile sumare au fost mijloace sângeroase pentru instaurarea brutală a regimului comunist.

Ocupații nu aveau încredere în români. A fost evident, din primele zile ale ocupației că nu va fi posibilă colhozificarea locuitorilor iar reprezentanții puterii sovietice vedeau în identitatea națională a bucovinenilor un obstacol în calea instaurării regimului comunist. Marile încercări prin care a trecut populația au dus la depopularea regiunii. Pentru a compensa pierderile demografice s-a trecut la colonizări în regiunea Cernăuți, în principal cu etnici ruși și ucraineni, primii

stabilindu-se exclusiv în orașe, iar în satele cu populație mixtă s-a observat o tendință de ucrainizare. În perioada sovietică, ponderea populației ucrainene a crescut de la circa 66,90% în 1959 la circa 70,8% în 1989. (Ungureanu Constantin, 2018 bibl.)

Pentru a explica procesul complex desfășurat în Bucovina și Basarabia, au fost folosite concepte noi:

– „Rusificare” însemnând diseminarea culturii ruse în teritoriile neruse. Ca și în perioada țaristă, rusificarea a însemnat, în primul rând, deznaționalizare și asimilare forțată.

– „Rusianizare” înseamnă răspândirea limbii și culturii ruse cu influențe puternice asupra limbilor naționale având ca obiectiv strategic de transformare a locuitorilor (neruși) în ruși sadea. Se urmărea crearea unui nou popor, poporul sovietic, „sovietski narod”. În URSS se vorbea de un popor sovietic în curs de formare.

În limba rusă există cuvintele „ruskii” cu înțelesul de etnie rusă, dar și cuvântul „rossyanin” cu sensul de cetățean al Rusiei țariste sau sovietice. Potrivit acestui detaliu lingvistic se făcea o distincție între cetățenii URSS, bucovinenii fiind considerați rossyani, dar nu ruskii. (Niciunul din acești termeni nu este echivalent cu fenomenul de aculturație, nici cu cel de asimilare culturală.)

– Korenizare (indigenizare sau autohtonizare) se referea la măsurile politice care urmăreau promovarea localnicilor autohtoni în partid și administrația locală. S-a urmărit formarea unui „om sovietic”, a „poporului sovietic”, a „națiunilor socialiste”. Încercarea a fost făcută până la mijlocul deceniului al IV-lea al secolului XX. În Bucovina, korenizarea nu a dat roade din cauza profunde incompatibilități dintre ocupanți și ocupați.

Din cauza distrugerilor din timpul războiului, a secetei dar și a politicilor agricole ale guvernului sovietic, între 1946-1947 foametea a afectat și bucovinenii dar nu a atins proporțiile abominabile ale holodomorului ucrainean. În anii 1932-1933 Bucovina cea bogată cândva a avut de suferit. Sovieticii aveau un minister al

achiziționărilor ai cărui responsabili cu achizițiile au luat prin violență pâinea de la gura țăranilor Pentru a umple hambarele rusești, sacii de grâu au plecat lăsând oamenii înfomețați. O locuitoare din Stănești, raionul Hliboca a povestit cum, pentru a-și hrăni copiii, fierbea terci din cocenii de porumb, tulpini de floarea soarelui și stuf. (apud Ilica Vasile, „Martiri și mărturii” bibl.)

Monumentul Unirii din Cernăuți care urmărea eternizarea spiritului Marii Uniri din 1918, dezvelit în ziua de 11 noiembrie 1924, a fost demolat. În locul lui a fost înălțat monumentul soldatului sovietic eliberator.

Limba rusă a devenit obligatorie. Făcând haz de necaz, bucovinenii spuneau: „Măi, Toderăș, tu ești mai urât ca limba rusă...” Principala metodă de asimilare lingvistică era învățământul în limba „moldovenească” mai precis în limba română scrisă cu alfabet chirilic. Spre deosebire de Basarabia unde toți au fost declarați moldoveni, în regiunea Cernăuți, autoritățile sovietice au permis locuitorilor să se declare români în actele de stare civilă.

(Chiar cu o limbă oficială declarată moldovenească în perioada sovietică, Chișinăul a devenit capitală românească: veneau aici să studieze conaționali noștri din Bucovina, din Maramureșul de peste Tisa, din sudul Basarabiei, din Bugeac, din Transnistria și mai puțin din Transbugia.)

După moartea lui Stalin, în 1953 li s-a permis locuitorilor români să-și viziteze o dată pe an, în anumite condiții, neamurile din țară.

În perioada ocupației sovietice, „agricultura socialistă” a început cu „întovărășirile agricole”: primul pas spre „colhozificarea” deplină. Niște gărzi rurale înarmate numite numite „striboace” de către români se aflau în fruntea represiunilor îndreptate împotriva țăranilor care refuzau să intre în colhoz. Membrii acestor formațiuni „stribocii” erau scutiți de toate dările și obligațiile în muncă.

Represalii au avut loc și în România în anii '50-'60 împotriva țăranilor care nu voiau să își cedeze pământul și animalele cooperativelor agricole de producție.

Cei în intrați în CAP-uri spuneau „Mă duc la colectivă să îmi iau zilele.” referindu-se la semnificantele plăți în bani și produse corespunzătoare zilelor de

muncă prestate. „Dușmanii orânduirii socialiste” au fost deportați. Au existat gulag-uri în regiunile Altai, Krasnoiarsk, Novosibirsk, Omsk, Kazahstan și, la vest de Urali, în Republica Sovietică Autonomă Komi. Bucovinenii au fost deportați mai ales în Karelia, Donbas, Arhanghelsk, Peciora sau Kazahstan. (Unii autori au susținut că Hitler a înființat lagărele germane de concentrare inspirat de lagărele construite în Rusia sovietică în timpul lui Stalin).

Au existat și deportări din motive de relații de rudenie cu dușmanii poporului, așa cum au existat și strămutări forțate. (Lavric Aurelian, bibl.)

Prigoana a început să scadă treptat în intensitate și cruzime după decesul lui Stalin. Marile deșteleniri din perioada lui Hrusciiov și marile proiecte inițiate în perioada lui Brejnev au folosit munca românilor, dar altfel, pe bază de voluntariat și în unele cazuri pentru venituri care ofereau motivația de a părăsi regiunile natale.

Cărțile, revistele și ziarele în limba română nu se găseau nici în Bucovina nici în Basarabia. Se puteau, totuși, cumpăra la Moscova în rețeaua de librării „Drujba”. Dacă erau mai aproape de granițele cu România, românii de dincolo de Prut mai prindeau emisiunile radiofonice din țară, când nu erau bruiate.

BUCOVINA ÎN COMPONENTA UCRAINEI INDEPENDENTE

Sovietul Suprem al Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene a adoptat, pe data de 16 iulie 1990, o Declarație cu privire la suveranitatea de stat a Ucrainei. Republica unională râvnea să devină stat de sine stătător. Visul i s-a împlinit în ziua de 24 august 1991 când 346 de deputați și-au dat votul pentru separarea de URSS. Ziua este sărbătorită de atunci ca zi a Independenței Ucrainei.

Patru zile mai târziu, Rada adresează un Apel către toate naționalitățile (28 august 1991). După ce precizează că pe teritoriul statului locuiesc peste 110 naționalități, apelul afirmă „De acum înainte se deschide o eră nouă în dezvoltarea relațiilor interetnice”. Formularea generală a fost urmată, pe

1 noiembrie 1991, de declarația drepturilor naționalităților din Ucraina, exact cu o lună înainte de consultarea întregii populații. Art.1 garantează tuturor popoarelor, grupurilor naționale, cetățenilor, drepturi politice, economice, sociale și culturale egale: păstrarea așezămintelor tradiționale (art. 2); dreptul la libera folosire a limbilor materne (art. 3), dreptul de libertate religioasă, folosirea propriilor simboluri naționale, respectarea zilelor naționale și a sărbătorilor proprii (art. 4); ocrotirea monumentelor de istorie și cultură ale popoarelor și grupurilor naționale (art. 5); dreptul de a-și crea centre culturale, organizații, asociații cărora li s-au recunoscut dreptul să fondeze ziare, reviste, edituri, muzee, ansambluri artistice și teatrale (art. 6) și, în sfârșit, articolul 7 recunoștea dreptul la contacte libere cu patria istorică (apud. Pătraș Eugen, 1999, bibl.).

În decembrie 1991 a fost organizat referendumul popular care a înregistrat 92,3% din voturi favorabile pentru alegerea unei căi proprii separate de URSS și de Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă. Regiunile Donbas, Odessa și Crimeea cu populație rusă și etnic distincte au votat și ele pentru independență fără să invoce persecuții de natură identitară. (În legătură cu Referendumul, Parlamentul României a dat publicității Declarația din 28 noiembrie 1991 în care se specifică: Art. 3 „Parlamentul României declară solemn că referendumul organizat de autoritățile de la Kiev în teritoriile românești încorporate cu forța în cadrul fostei URSS respectiv Bucovina de Nord, Ținutul Herța, Ținutul Hotin precum și în județele din sudul Basarabiei – este nul și neavenit, precum și consecințele acestuia.”

Art. 4 „Parlamentul României cere parlamentelor și guvernelor tuturor statelor care vor recunoaște independența Ucrainei se declare expres că această recunoaștere nu se extinde asupra teritoriilor românești menționate.”

Art. 5 și 6 ale Declarației invită Parlamentul de la Kiev la începerea unui dialog, cerând totodată guvernul lui român să înceapă de Urgență negocieri cu autoritățile de la Kiev în problema teritoriilor anexate de URSS (textul integral în Monitorul Oficial al României în anul III, nr. 243 / vineri 29 noiembrie 1991).

Boris Elțin, devenit primul președinte al Rusiei, va fi nevoit să admită noul statut al Ucrainei. Tot în decembrie 1991, noul stat, alături de Federația Rusă și Belarus au pus bazele Comunității Statelor Independente CSI. Nimic nu prevestea adversitatea care va urma în relațiile bilaterale. Primul președinte al statului a fost Leonid Kravciuk, un fost secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Ucrainean. Statul ucrainean independent a preluat autoritatea asupra Bucovinei. Opțiunea Europeană și respectarea drepturilor minorităților au fost recunoscute ca principii de bază ale politicii de stat. În iunie 1996 a fost adoptată prima constituție post sovietică a Ucrainei. După obținerea independenței de stat s-au făcut progrese. Mai multe articole din Constituție se ocupă cu recunoașterea și definirea minorităților naționale, a drepturilor acestora, a rolului și participării lor la viața politică a țării. Conform recensământului din 2001, ucrainenii formau 77,8% din populație urmați de ruși 17,3%, de români 0,85%, de belaruși 0,6% tătari, de tătari crimeeni 0,5% și de alte grupuri etnice mai puțin numeroase. Principiile democratice conținute în declarația Radei Supreme din 28 august 1991 au fost consacrate în Constituție alături de dreptul la educație în limba maternă, dreptul minorităților de a fi reprezentate în organele legislative, executive, juridice, în administrația locală și regională.

Articolul 11 precizează: „Statul contribuie la consolidarea și dezvoltarea națiunii ucrainene, conștiinței istorice, tradițiilor și culturii ei, precum și la dezvoltarea specificului etnic, cultural, al limbii și religiei tuturor popoarelor și minorităților naționale autohtone din Ucraina.”

Au fost adoptate „Convenția-cadru privind protecția minorităților” și „Carta Europeană a Limbilor regionale și minoritare”, legislația aliniindu-se reglementărilor europene.

Încă o dată, în Tratatul dintre România și Ucraina semnat la Constanța pe 2 iunie 1997, au fost oferite mai multe garanții atât pentru românii din Ucraina cât și pentru ucrainenii din România vizând următoarele drepturi:

- alegerea liberă a naționalității
- nediscriminare și egalitate în fața legii

- protecția contra oricărei încercări de asimilare
- dreptul de a păstra și dezvolta cultura proprie
- crearea condițiilor pentru studierea și instruirea în limba maternă.

Aplicarea acordului bilateral a avut rezultate îndoielnice de partea ucraineană, cu orientare spre consolidarea unui etnostat, viziunea asimilaționistă ocupând poziții centrale. Președinții Kravciuk și Kucima deși mai apropiați de centru, au înclinat pentru mai mult naționalism în domeniile militar și educațional.

Principiile diversității și toleranței declarate la început au fost treptat ajustate prin legile ulterioare. Trebuie observat că acestea (legea limbii ucrainene ca limbă de stat, legea privind limbile minoritare adoptată încă din 1989 în perioada R.S.S.Ucraineană, Legea nr. 0901/16 ian. 2020 privind învățământul secundar și multe alte acte normative.) au fost modificate în permanență astfel că ultimele reglementări constituie practic restrângeri ale drepturilor recunoscute anterior.

Ucraina a început etnicizarea unilaterală a procesului de învățământ. (Talmacec Natalia, bibl.) Potrivit autorului citat, între 1989-1996, în regiunea Cernăuți au fost trecute administrativ de la limba rusă de predare la limba ucraineană un număr de 26 de școli. În 19 sate din regiunea Cernăuți cu populație românească majoritară, existau doar școli cu limba ucraineană de predare și niciuna care în care să se predea în limba maternă a elevilor. Normele statului de drept, recunoscute declarativ, au fost reinterpretate printr-o prismă naționalistă gândită „să forjeze” o identitate ucraineană.

Inventarierea situațiilor de încălcare de către Ucraina a Tratatului bilateral din 1997 a înregistrat suficiente elemente care ar justifica inițierea procedurii de denunțare a acordului, prevăzută în art. 27.

Întregul proces legislativ, sub toate aspectele, reflectă preocuparea pentru asigurarea unei refondări în secolul al XXI-lea al statului independent. O căutare a drumului...

Calea aleasă nu este lipsită de pericole.(Buzan Berry, bibl.), deși naționalismul Ucrainei aflate în război nu este repudiat de democrațiile occidentale, state în care ideea însăși de naționalism este respinsă.

Îndelungata și complicata istorie a națiunii și a statului a fost defavorabilă afirmării unui specific propriu. Relația strânsă cu Rusia, continuată timp de secole, a condus la nevoia unei „ucranizări” a Ucrainei, victimele colaterale ale acestui demers dramatic au fost minoritarii, inclusiv populația autohtonă românească a Bucovinei.

Esențială a fost derusificarea, cu toate că tocmai Rusia a fost veacuri la rând modelul de urmat în lipsa unuia mai apropiat de etnosul ucrainean. Rusia însăși s-a confruntat cu o dilemă asemănătoare: stat european sau țara „rusianității”?

Cu alte cuvinte, modelul „ruskii mir” („lumea rusă”) a fost preluat și transformat în proiectul „ukrainskii mir” („lumea ucraineană”). În acest caz vorbim de o identitate difuză care se caută și care este nesigură de sine, dar, în același timp, își intuiește autenticitatea. Putem spune că avem în față o identitate dubitativă. Prințul Nikolai S. Trubetzkoy (1890-1938), lingvist îmbrățișând doctrina eurasiatică, constatase: Rusia nu are vocație europeană. Nu este nici asiatică. Este o entitate aparte, cu un destin special. Excepționalismul rus nu este însă același lucru cu tipologia ucraineană. Nesiguranța identitară se vedește în varietatea concepțiilor elaborate: ucrainenii se văd un popor, rușii îi văd același popor, rutenii cred că sunt un popor, ucrainenii susțin că sunt același popor...

Vladislav Surkov, fostul prim adjunct al șefului Administrației Prezidențiale, considerat principalul ideolog al președintelui Putin, „eminența cenușie” a Kremlinului nu credea că există un stat ucrainean, ci că există numai „ucrainitate”. Președintele Putin însuși a declarat în mai multe rânduri ucrainenii și rușii sunt unul și același popor.

Există două idei despre identitate: tipul „ucrainean” și tipul „slavului estic”. În Ucraina de Vest este predominantă concepția bazată pe etnia, limba și cultura ucrainene. Concepția „slavismului estic” acceptată în sud estul țării pleacă de la

premise că națiunea ucraineană s-a creat pe baza a două grupuri etnice, ucrainean și rus, a două limbi și a două culturi. Indiferent de ideea îmbrățișată, cultura (în sens larg) ucraineană nu a fost pe deplin rusificată, dar nici pe deplin ucrainizată. Revoluția portocalie din Piața Independenței (Maidan) din Kiev din februarie 2014, ocuparea Crimeei (februarie-martie 2014) și războiul declanșat de Moscova (2022 – prezent) au accentuat sentimentele naționaliste și au unit națiunea într-un front comun împotriva agresiunii. Cei care nu au fost de acord s-au trezit etichetați drept „barbari” și „retrograzi” adică, în cuvinte peiorative, „slavi”, „sovki” și „vatniki”; o nouă falie s-a creat, exploatată până la violență de extremiștii ucraineni și propagandistic de Federația Rusă. Discordia apărută a fost alimentată de „occidentalizare”, idei susținute în vest dar respinse în est de cei care vorbesc rusă și prețuiesc cultura rusă. (Este semnificativ faptul că 75% din locuitorii regiunilor Lugansk și Donețk nu au susținut revoluția portocalie). Viitorul post-sovietic pare dominat de poziții ireconciliabile: pro-occidentalism sau pro-rusism. Consecințele au fost revolta din Donbas, intervenția antiteroristă a Armatei ucrainene, urmând acordurile de la Minsk (neaplicate) și grozăvia războiului aflat în derulare (Baysha Olga, bibl.).

Etimologic, cuvântul Ucraina desemna nu statul ci teritoriul, „ținutul de la margine”. Ce conotații pot aduce caracterizări sau flash-uri de genul: grâнарul Rusiei, URSS, Cernobil, revoluția portocalie...? Două personalități ale poporului ucrainean au trasat calea pentru afirmarea acestei identități: poetul Taras Șevcenko (1814-1861) care a impus limba ucraineană ca și ideea unei națiuni distincte, alături de Mihail Serhiovici Hrusevki (1866-1934), fondatorul istoriografiei naționale. Istoriografia sovietică a confiscat istoria vechii Rusii kievene susținând că ucrainenii au apărut după dispariția acesteia și au dorit, de atunci, regăsirea în Rusia. Abia în 1654 în timpul răscoalei cazacilor conduși de Bogdan Hmelnițki (1596-1657) țarul Alexei I al Rusiei a fost declarat protectorul statului căzăcesc prin Tratatul de la Pereiaslav. La rândul lor, ucrainenii susțin că

Rusia kieveană a fost primul leagăn al lor iar poporul rus își are rădăcinile într-o regiune ucraineană.

Exemplul menționat vorbește de la sine despre natura ireductibilă a relațiilor ruso-ucrainene, explicând de ce conducerea actuală a Ucrainei consideră că derusificarea este atât de necesară țării și de ce pacea nu se poate întrezări. Viitorul pare încă împiedicat de racilele trecutului în aspirația lui către democrația europeană. Ucraina și-a depus candidatura la Consiliul Europei la 14 iulie 1992. În baza avizului nr 190/1995 adoptat de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei (APCE). Parlamentului ucrainean i s-a acordat statutul de invitat special și 12 locuri în Adunarea Parlamentară. Prin rezoluția numărul 1179/199 privind respectarea obligațiilor și angajamentelor Ucrainei, Adunarea și-a exprimat preocuparea pentru „încetineala cu care țara își onorează promisiunile neîndeplinite.”

Punctul 4 al rezoluției a constatat că autoritățile „mai au multe de făcut pentru instaurarea statului de drept”.

Punctul 15 a precizat că „va recomanda Consiliului de Miniștri anularea mandatelor delegației parlamentare din Ucraina (litera a) și suspendarea dreptului de reprezentare (litera b). (Talmacec Natalia, bibl.)

Autoritățile nu recunosc autohtonitatea românilor continuatori ai populației indigene care, de la carpi, pelasgi, traci în genere, au locuit neîntrerupt în acele ținuturi.

Într-un efort futil de a reduce statistic numărul românilor din Bucovina, Kievul recunoaște o minoritate fictivă, aceea a moldovenilor, fiind vorba, evident, de românii vorbitori de limbă română. Intervențiile Bucureștiului au rămas fără rezultat. Mai mult, după ce Curtea Constituțională de la Chișinău a recunoscut la 5 decembrie 2013, graiul moldovenesc drept ramură estică a limbii române, autoritățile ucrainene au ignorat această decizie.

În martie 2023, președintele Republicii Moldova a promulgat legea privind înlocuirea sintagmei „limba moldovenească” cu „limba română” în toate actele

normative dar și această decizie cu putere de lege a fost ignorată, Kievul continuând politica moldovenistă. Soluția pe care a găsit-o a fost surprinzătoare: una din cele 13 limbi minoritare recunoscute de Ucraina este...limba minorității moldovenești (sic!). Nici română, nici „moldovenească”.

Au circulat tot felul de fantasmagorii precum teoria conform căreia moldovenească ar fi o limbă galițiană (sic!). Astfel de abordări indică faptul că europenizarea Ucrainei independente depășește granițele geopolitice și implică adoptarea de bună credință, reală a standardelor europene de civilizație.

Regiunea Cernăuți (în ucraineană Cernivețka Oblast) aflată în componența Ucrainei are o populație de 919 000 de locuitori și 70 de naționalități. românii inclusiv locuitorii care se declară moldoveni reprezintă circa 20%. Ei sunt majoritari în raioanele Herța, 94% din 32200 de locuitori, Noua Suliță, 64% din 87.000 de locuitori și Adâncata /ucr. Hliboca 51% din 72,700 locuitori. În raionul Storojineț populația românească reprezintă 37% din 95300 de locuitori, regiunea având în componență 11 raioane. Acestea sunt: Adâncata, Chelmenți, Cozmeni, Herța, Hotin, Noua Suliță, Putila, Secureni, Storojineț, Vijnîța și Zastavna. Regiunea are 11 orașe, 8 orașele și 398 de sate. După 2012, în mai multe raioane (Adâncata, Herța și Noua Suliță) limba română a primit statut de limbă regională. În 2012, președintele prorus Viktor Ianukovici promulgase o lege care recunoștea limbile minoritare inclusiv limba română ca limbi regionale în ariile unde trăiesc peste 10% din nativii limbii respective.

Capitala Cernăuți este împărțită în trei raioane: 1 Mai, Sadagura și Șevcenko. Populația (cf. recensământului din 2013) este de 259.419 locuitori dintre care 10.553 români plus 3829 locuitori autodeclarați „moldoveni”. Populația ucraineană este majoritară: 189.021 locuitori. În orașe își au sediul: Consulatul General al României, Consulatul Onorific al Austriei și Consulatul Onorific al Germaniei. recensământul austriac 1910 15257 ucrainean în oraș consulatul Onorific al Germaniei. (În perioada 1918-1944 existau șapte consulate).

Iar regiunea Cernăuți, în 1998, funcționau 94 de școli cu predarea în limba română sau mixte, româno-ucrainene dintre care în 2013 mai rămăseseră doar 86 iar în iunie 2016 mai rămăseseră 60 de școli (cf. Centrului European de studii în probleme etnice al Academiei Române, director prof. univ. dr. Radu Baltasiu). Rapiditatea cu care dispar școlile cu predare în limba română constituie unul din cele mai grave aspecte care afectează conservarea identității românești în Bucovina.

ȘCOALA ÎN LIMBA MATERNĂ

Încă din 1991, Consiliul Regional de deputați ai Poporului a aprobat un „Program de dezvoltare și a altor limbi naționale” cu termen de realizare anul 2000. A fost realizat până în 1996, dar numai pentru limba ucraineană, autoritățile reluând permanent discuția despre drepturile lingvistice pe data de 1 iulie 1997 când cabinetul de miniștri al Ucrainei a adoptat proiectul legii privind dezvoltarea și folosirea limbilor. Proiectul a fost aprobat de Consiliul pentru probleme de politică lingvistică de pe lângă președintele Republicii. Limbile minoritare au fost acceptate numai pentru lucrări de secretariat, nu însă și în activitatea instituțională. Dreptul la învățământ în limbile materne poate fi folosit în paralel cu limba de stat „atunci când există un număr suficient de persoane”. O primă condiționare urmând alte prevederi cu privire la bilingvism:

- în școlile, clasele cu limba maternă de predare începând cu clasa a IV-a se instituie „învățământul bilingv sau trecerea treptată la predarea tuturor disciplinelor în limba ucraineană.”
- școlile naționale altele decât școlile ucrainene le pot fi deschise cu statut de școli serale sau fără frecvență (sic!)

Modificările permanente, sistematice ale legislației au urmărit cu obstinație statutul minoritarilor, limbile naționale și regimul școlilor în limba maternă. De aceea revenirea la numărul de școli cu predare în limba română existente până în

1991 reprezintă o revendicare prioritară și legitimă a comunității românești din Ucraina.

Pe data de 5 septembrie 2017, Rada Supremă a produs o lege nouă: Legea Educației. A fost imediat promulgată de președintele Petro Poroșenko. Suntem după ocuparea Crimeei de către Federația Rusă). Art. 7 restricționează educația în limba maternă, vizând limba rusă. Prevederile legii s-au aplicat și școlilor celorlalte minorități. Tot Petro Poroșenko a semnat în mai 2019 legea cu privire la funcționarea limbii ucrainene ca limbă de stat. Actul normativ prevedea și limba presei tipărite stabilind în acest domeniu obligativitatea traducerii în ucraineană alături de limba minoritară, prevederea constituind o povară în plus pentru editarea presei în limbile minorităților care oricum întâmpină dificultăți de finanțare chiar cu subvențiile statului înrudit.

În privința românilor, legea a urmărit integrarea lor în societatea ucraineană deoarece, cum a remarcat politologul Marin Gherman (în Mesagerul Bucovinean nr. 4 /2017 bibl.), în opinia legislatorilor:

- românii reprezintă o enclavă lingvistică
- românii, alături de maghiari nu rămân în țară, preferând să migreze în țările mamă
- etnicii români nu sunt loiali
- absolvenții școlilor românești nu ar avea nicio perspectivă în Ucraina

Argumentele acestea sunt false deoarece elevii români sunt printre premianții olimpiadelor de limbă ucraineană.

În 2018, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei considera legea un obstacol pentru educația minorităților în limba maternă. Cu toate acestea, legea educației din 2017 (legea cadru în domeniu) servește ca referință pentru alte schimbări legislative.

La sfârșitul anului 2022 a fost adoptată legea nouă a minorităților (legea numărul 8224/ 13 decembrie 2022). Articolul 11 este dedicat sumar procesului educativ și articolul 12, referindu-se la dreptul de conservare a identităților

culturale declară că statul promovează studiul istoriei și culturii acestora. În afara acestei prevederi benefice, legea menține cotele lingvistice în educație, cote care nu sunt la alegerea elevului și care vor crește din clasa a V-a (20% discipline până la 80% la liceu). Cu toate că Ucraina este angajată în războiul declanșat de Federația Rusă, noi schimbări în legislație au fost considerate prioritare. Recent, pe data de 10 august 2023, „Agenția de stat în probleme de etno-politică” și „Comitetul pentru Drepturile omului și minorități” au organizat o ședință online cu reprezentanții asociațiilor etnice.

Cu acest prilej, Uniunea Interregională Comunitatea românească din Ucraina și-a prezentat doleanțele și a solicitat:

- păstrarea, în continuare, a limbii materne
- păstrarea statutului de minoritate tradițională, revendicări considerate garanții pentru a fi evitată o asimilare forțată. (Comisia de la Veneția a formulat, a repetate rânduri, critici la adresa schimbărilor preconizate). Totuși, un grup de deputați ai Radei Supreme au înaintat un document cu „îmbunătățiri”... Proiectul a vizat criteriile pentru o metodologie de utilizare a limbilor minoritare în comunicarea cu autoritățile și folosirea toponimiei în localitățile populate tradițional de grupurile etnice. Se propunea pentru aceste aspecte responsabilitatea guvernului central ca și limitarea prin lege a drepturilor și libertăților minorităților „dacă sunt necesare în societatea democratică.” (considerăm că formularea aceasta este o contradicție în termeni care eludează normele europene și internaționale.)

Contenciosul care dă naștere la discuții între oameni și politici cuprinde o listă întreagă de situații care trebuie să-și găsească rezolvarea prin dialog bilateral.

În luna septembrie 2023, un vicepremier ucrainean a declarat pentru publicația „Financial Times” că vor începe negocieri bilaterale, administrația de stat fiind pregătită să aducă modificări legislației referitoare la minorități: „dacă va fi necesar”... Bunăvoința de ultimă oră vizează începerea procesului de adecvare la blocul european. Comisia de la Veneția solicitat deja Ucrainei să protejeze drepturile lingvistice ale comunităților etnice, inclusiv ale vorbitorilor de limbă

rusă. Protejarea drepturilor identitare și lingvistice ale acestora constituie unul dintre cele șapte criterii avute în vedere de Uniunea Europeană înainte de începerea procedurilor de pre-aderare.

Guvernul ucrainean cunoștea cerințele Uniunii Europene încă din octombrie 1996 când Fundația pentru relații interetnice de la Haga a elaborat documentul intitulat „Recomandările de la Haga privind drepturile la educație al minorităților naționale”. Potrivit recomandărilor: „În învățământul primar toate materiile ar trebui predate în limba minorității, iar limba oficială ar trebui predată ca disciplină distinctă.”

Președintele Ucrainei, Volodimir Zelenski a susținut în fața Parlamentului român la 4 aprilie în 2022 că subiectele comunității românești vor fi discutate după război. Soluție pragmatică sau amânare sine die? Cu altă ocazie a vorbit despre „drepturi în oglindă” sugerând aplicarea unei reguli de reciprocitate, cu referire directă la grupul ucrainean care trăiește în România. (Să nu pierdem din vedere că aceștia se bucură deja de recunoașterea pleneră a drepturilor prevăzute pe plan internațional).

Membrii comunității ucrainene reprezintă al treilea grup etnic minoritar, în număr de 50 900 locuitori (cf. recensământului din 2011) repartizați în județele Maramureș, Suceava, Timiș și Caraș Severin. În 12 comune dețin majoritatea. (Românii din Cernăuți și regiunea Cernăuți sunt de circa 9 ori mai numeroși și ca atare se impune o discuție despre paritate și proporționalitate. Minoritatea ucraineană beneficiază de 45 de școli primare și gimnaziale, 10 licee (Liceul „Taras Șevcenko din Sighetu Marmației fiind unitate școlară reprezentativă) și secții de limba ucraineană la Facultățile de Litere din București, Iași, Suceava și Cluj Napoca. Sub egida Uniunii Ucrainenilor din România apar 6 ziare și reviste lunare. Se editează cărțile scriitorilor de limba ucraineană. Mai multe muzee prezintă tradițiile proprii în județele Maramureș, Suceava, Botoșani, Satu Mare.

Exercitarea religiei în limba maternă e liberă fiind organizată de vicariatul ortodox ucrainean din Sighetu Marmației și de vicariatul general ucrainean al

bisericii greco-catolice din Suceava. Minoritatea ucraineană are 25 de parohii recunoscute și beneficiază de un reprezentant în Camera Deputaților.

Bucovina de nord: după mandatul deputatului Ion Popescu, comunitatea românească nu mai are în prezent un reprezentant în Rada ucraineană.

REFORMA ADMINISTRATIV TERITORIALĂ

În anul 2014 a început un proces de descentralizare prin comasarea mai multor localități în „comunități teritoriale”. În mai 2020, Consiliul de Miniștri al Ucrainei a adoptat „Planul de perspectivă a regiunii Cernăuți” iar unele localități au fost unite cu centrul regional Cernăuți, deși consilierii locali ai comunității nu au fost de acord cu această măsură. În iunie 2020 a fost trimis Radei proiectul legislativ numărul 3650 prin care se propunea înființarea a 129 de raioane, proiect aprobat în subcomitetul privind reforma descentralizării. S-a decis împărțirea regiunii Cernăuți în trei districte: Vâjnița, Nistru și Cernăuți. Majoritatea localităților românești urmau să fie grupate cu așezări majoritar ucrainene. Herța și Noua Suliță nu au fost incluse în actuala comunitate teritorială Mămăliga (cu majoritate românească) ci la viitorul raion Nistru, cu centrul administrativ la Chelmenți (localitate preponderent ucraineană).

Indiferent de variantele propuse, în noua organizare teritorială, comunitatea românească va fi divizată; din punct de vedere etnic, nu va mai fi majoritară, cu toate că anterior, românii dețineau majoritatea în 4 din cele 11 raioane. Rezultatul va fi reprezentarea redusă la nivelul consiliilor locale, comunitatea românilor temându-se că nu vor mai putea să-și promoveze drepturile lingvistice și educaționale prevăzute în Constituția Ucrainei. (Articolul 16 din Convenția-Cadru pentru protecția minorităților recomandă expres abținerea de la inițierea unor măsuri care ar conduce la modificarea proporțiilor populației în ariile locuite de persoane care aparțin minorităților naționale).

Reacția oficialilor din București la reforma administrativă a fost timidă dar nu inexistentă. Bulgaria, de pildă, (etnicii bulgari sunt majoritari în localitatea

Bolgrad, regiunea Odesa) a obținut, prin presiuni la nivel înalt, un consens privind includerea tuturor localităților cu populație bulgărească într-un singur raion. La fel Ungaria (maghiarii sunt majoritari în raionul Berevogo din Transcarpatia) a obținut gruparea localităților cu majoritate maghiară într-un singur microraion „ungar”.

Atât Bulgaria cât și Ungaria au negociat și pe tema păstrării limbii materne în comunitățile lor. La 4 septembrie 2023, Péter Szijjártó, ministrul de externe al Ungariei a declarat în cadrul Conferinței anuale a diplomaților ungari: „Atâta timp cât Ucraina refuză să restaureze drepturile comunității ungare, noi nu putem sprijini începerea negocierilor sale de aderare la Uniunea Europeană.

Consiliul Național al Românilor din Ucraina fondat la 30 iulie 2019 prin acordul a 17 asociații și organe de presă, le-a solicitat autorităților centrale ca cele patru raioane din regiunea Cernăuți (Herța, Noua Suliță, Hliboca și Storojineț) să fie incluse într-o singură unitate administrativ-teritorială.

Nu este clar cum va răspunde Kievul: va primi cererea sau va prefera să decline răspunsul la îndreptățite revendicări ale românilor.

VIZELE DE INTRARE CA REPRESALII

Autorităților ucrainene refuză în multe cazuri să acorde vize de intrare în țară persoanelor cu cetățenie română și deopotrivă unor cetățeni ucraineni de etnie română. Motivele pentru care acestea sunt declarat persoana non grata în general sunt secrete de stat și nu se comunică celor vizați. Uneori, temeiul legal al interdicției este explicat (când este explicat) prin formule standard: „hotărârea organelor superioare de la Kiev”, „răspândirea de materiale unioniste”, „incitare la ură etnică”, „periclitarea siguranței statului ucrainean”. Durata interdicției este de regulă de 3-5 ani, dar și pe timp nelimitat. Printre cei coborâți din mașini la vamă se numără un fost premier al Republicii Moldova, un deputat român, un consilier parlamentar, un blogger, un preot din regiunea Odesa, istorici, profesori și mulți jurnaliști. Motivele oficiale se pot deduce chiar dacă nu sunt explicate, iar în cazul

ziariștilor, interdicția vine ca sancțiune după ce au relatat despre realitățile din Ucraina sau au susținut drepturile constituționale ale românilor. Între cei aflați pe lista neagră a poliției de frontieră a fost și regretatul Vasile Ilica (1924-2015). Născut la Broscăuții Noi (raionul Storojineț), Vasile Ilica mergea în fiecare an la mormântul părinților pentru a aprinde o candelă și a le face după datină pomenirea și parastasele rânduite. A încetat din viață înainte ca interdicția să fie ridicată...

Între 1993-2022 s-au consemnat 24 de interdicții și, desigur, au existat și cazuri neraportate în presă și astfel rămase necunoscute. (Bulumac Ovidiana, Rupe Narcis bibl.)

În 1993 s-a întâmplat în caz mai special. Dintotdeauna creștinii români din Bucovina de ambele părți ale frontierei obișnuiau să facă pelerinaje la bisericile și mănăstirile de peste graniță. Pe data de 24 octombrie 1993, Gheorghe Filipciuc, guvernatorul regiunii Cernăuți a comunicat la Suceava că sosirea credincioșilor invitați la sfințirea bisericii din Hrușăuți, comuna Voloca pe Ceremuș raionul Vîjnița este „inoportună”.

Interdicțiile sunt decise de Serviciul de Securitate a Ucrainei S B U, succesorul oficial al KGB-ului din perioada sovietică. Serviciul, subordonat președintelui statului, a fost înființat în 1991 și are atribuții în asigurarea securității naționale, combaterea crimei organizate și terorismului.

Doctorul în drept Eugen Pătraș, fost vicepreședinte al Societății pentru Cultură Românească „Mihai Eminescu” din Cernăuți, ctitorul Centrului Cultural „Eudoxiu Hurmuzachi” născut la Bahrinești, raionul Adâncata, a fost interzis în 2002 pentru cinci ani. Corespunde, nu-i așa, portretului robot al unui terorist...

BISERICA

După unire, Mitropolia Bucovinei s-a integrat în Biserica Ortodoxă Română.

După ocuparea sovietică a Bucovinei, la sfârșitul celui de al doilea război mondial Mitropolia Bucovinei a încetat să mai existe. Ultimii doi mitropoliți au avut mult de suferit: Visarion Puiu (1935-1940) a fost condamnat la moarte în

contumacie (se refugiasse în 1944 în străinătate) de un Tribunal al Poporului, în 1946. Sfântul Sinod al BOR l-a caterisit în 1950 dar a fost reintegrat post mortem în rândul clerului în septembrie 1990. A murit în Franța în 1964,

Tit Simedrea care i-a urmat în scaunul mitropolitan, a păstorit bucovinenii până în 1945 când s-a retras la schitul Darvari din București, apoi la Mănăstirea Cernica de unde pleacă dintre noi în 1971.

Pământul și alte proprietăți mitropolitane au fost naționalizate. În iunie 1944, Patriarhia Moscovei a trecut sub jurisdicția sa biserica ortodoxă din Bucovina. Primul conducător a fost ucraineanul Eutimie Kaverninski, un simplu preot, sfințit la Kiev în 1945 cu numele Teodosie, episcop al Cernăuților și Bucovinei. Subordonarea bisericească s-a menținut și după declararea independenței Ucrainei. După ce mitropolitul Onufrie Berezovski a ajuns în fruntea bisericii kievene, cele 125 de biserici și opt mănăstiri care săvârșesc slujba în limba română au continuat legăturile spirituale cu Patriarhia Moscovei și a întregii Rusii. (Elementul determinant l-a constituit dreptul de a folosi limba maternă la rugăciuni care îi fusese respectat și de sovietici.)

După obținerea Tomosului de Autocefalie (2019) al Bisericii Ortodoxe Autocefale Ucrainene (B.O.A.U.), credincioșii români s-au arătat neîncrezători în canonicitatea acestei biserici. (Se cuvine menționat aici comunicatul din 9 aprilie 1992 al cancelariei B.O.R. în care s-a specificat: „Sfântul Sinod nu a recunoscut niciodată desființarea Mitropoliei Basarabiei cu sediul la Chișinău și nici Mitropolia Bucovinei cu sediul la Cernăuți. Patriarhia Română nu a acceptat și nu poate accepta niciodată consecințele nefaste ale pactului Ribbentrop-Molotov.”

Invadarea Ucrainei declanșată la 24 februarie 2022 a creat o falie în geopolitica ortodoxiei. Mitropolitul Onufrie i-a cerut patriarhului rus Kiril I să intervină pentru a opri războiul fratricid. Biserica Ortodoxă Ucraineană / Patriarhia Moscovei s-a despărțit de Biserica Ortodoxă Rusă declarându-se independentă.

B.O.A.U. nu a reușit să creeze un curent popular pentru a realiza – așa cum s-a dorit – unitatea ortodoxiei ucrainene. Potrivit Agenției de știri BucPress din

Cernăuți, până în aprilie 2023, doar 63 de enorii aparținătoare de mitropolitul Onofrie au trecut la B.O.A.U. Dintre acestea, 20 de parohii sunt din regiunea Kiev, 10 din regiunea Vinița și alte 10 din regiunea Hmelnâțkîi. Cifrele nu coincid nici în acest caz: alte surse vorbesc de 458 de parohii...). În timp ce guvernul de la Kiev folosește starea de război pentru a continua să restrângă drepturile minorităților, există temerea că se vor folosi măsuri coercitive pentru a determina comunitățile ortodoxe să se alăture bisericii autocefale.

Circulă pe internet filmări care arată trupele de securitate S.B.U. în acțiune, ocupând bisericile în timpul serviciului religios, bruscând slujitorii altarului, percheziționând locul în căutare de documente care să dovedească că preoții au cetățenie rusă sau legături cu Rusia. Mitropolitului Meletie al Cernăuților și Bucovinei i-a fost retrasă cetățenia ucraineană prin ordinul prezidențial. Părintele Longhin (numele de mirean Mihail Jar), ctitorul și starețul Mănăstirii Bănceni, a fost deja audiat în dosarul care i s-a deschis. Procuratura regională Cernăuți susține că ierarhul a folosit în predicile sale cuvinte menite să încurajeze și să incite la ură interreligioasă între B. O. U., fosta Patriarhie a Moscovei și B.O.A.U., în comuniune cu Patriarhia Ecumenică de Constantinopol (Istanbul). Pedepsa prevăzută de lege pentru această infracțiune este amenda sau închisoarea până la trei ani. Învinuirea i s-a comunicat ierarhului pe data de 22 mai 2023, iar pe data de 11 septembrie 2023, dosarul a fost trimis în instanță. Inculpatul care deține Ordinul de stat „Erou al Ucrainei” a declarat că nu cunoaște motivele care ar putea susține acuzațiile. Părintele Longhin le-a spus credincioșilor săi: „Dragii și iubiiții mei români, vă mulțumesc din suflet pentru că sunteți cu adevărul. Vă iubesc. Îmi este greu. Rugați-vă! Suntem un neam, suntem un sânge, suntem România! Vă iubesc! Suntem ortodocși!”

Deja, Consiliul Local Cernăuți a adoptat, pe data de 27 aprilie 2023, o decizie de limitare a dreptului de folosință a terenurilor care aparțin primăriei unde funcționează 22 de biserici (între ele și biserica „Sfântul Nicolae” din strada Rusca, construită în 1939 și având ca model vechea biserică „Sfântul Nicolae Domnesc” din Curtea de Argeș.)

O atare decizie nu intră în atribuțiile deputaților locali, fiind de competență exclusivă a instanțelor judecătorești. În plus, nu există teme juridic pentru anularea dreptului de folosință asupra terenului pe care a fost construită o biserică și, oricum, aceasta beneficiază de o servitute de trecere pentru accesul la sfântul locaș al enoriașilor.

În condițiile în care bisericile românești din Maramureșul de peste Tisa și cele din Bucovina s-au desprins deja de Patriarhia rusă ca urmare a războiului, se pune întrebarea: ce statut pot dobândi aceste biserici cu limba română ca limbă liturgică?

– Jurisdicția B.O.A.U.?

– Vicariat propriu, după modelul comunității ortodoxe ucrainene din România?

sau

– Personalitate juridică distinctă recunoscută și legalizată sub Autoritatea Mitropoliei Basarabiei din cadrul Patriarhiei Române?

Desigur, Sfântul Sinod al Patriarhiei Române constituie singur autoritate care se poate pronunța în chestiunea noului statut, împreună cu fiii duhovnicești români din Bucovina.

Cu această precizare îmi exprim, totuși, preferința pentru cea de a treia soluție, ideală și perfect canonică.

Reamintim că nici o „migrație canonică” și nici un „prizonierat canonic” nu pot fi luate în calcul. Geopolitica nu are loc în lumea ortodoxă; solidaritate întru Hristos, da. Ortodoxia își întemeiază organizarea spirituală pe un principiu etnic. Potrivit Canonului apostolic 34: „Se cade ca episcopii fiecărui neam să cunoască pe cel dintâi dintre dâșii și să-l socotească pe el drept căpetenie.”

Vlad Cubreacov, consilier cu misiuni speciale al Mitropoliei Basarabiei, susține (cubreacovblog.wordpress.com) că este cu puțință ca bisericile românești din Ucraina să dobândească un statut distinct de organizare și funcționare ca „Biserică Ortodoxă Română din Ucraina”. Vlad Cubreacov invocă, în acest sens,

precedentul rușilor lipoveni din Ucraina. (Lipovenii, cunoscuți și ca „staroveri” sau „nekrasoviți”, urmează regulile stabilite în secolul al XVIII-lea de către Ignat Nekrasov cuprinse în „Legământul lui Ignat”, *Zavetî ignata*.)

În cazul acestora, „Serviciul de stat pentru etnopolitică și libertatea de conștiință” aflat în sub ordinea Cabinetului de miniștri al Ucrainei, a înregistrat Biserica veche Ortodoxă din Ucraina (2022). Înregistrarea a intervenit numai după ce Biserica Ortodoxă Rusă de rit vechi din Ucraina a ieșit din subordinea Mitropoliei de Rit Vechi de la Moscova și a intrat în comuniune cu Mitropolia de Rit Vechi de la Brăila, schimbându-și titulatura veche cu o nouă titulatură: Biserica Veche Ortodoxă a Ucrainei.

Creștinii români din Ucraina s-au desprins de Patriarhia Rusă odată cu întreaga B.O. Ucr./P.M. acum fiind în măsură să-și declare propria eparhie. Existența precedentului rușilor lipoveni poate fi de natură să îlesnească recunoașterea bisericii românești.

Alte exemplificări?

– Aproape anecdotic: „Cântă cucu-n Bucovina”, cântecul compus de Constantin Mandicevski în 1905, la cererea lui Iorga și Spiru Haret, este considerat subversiv.

– Economistul Petrișor Peiu, analizând salariul mediu din Ucraina, a constatat că, în anul 2019, regiunile cu populație românească erau cele mai sărace. Raionul Cernăuți era în fruntea clasamentului cu cel de-al doilea cel mai scăzut salariu mediu din Ucraina, cu 337 dolari urmat de regiunea Odessa (sudul Basarabiei) cu 371 dolari și Transcarpatia (Maramureșul din dreapta Tisei) cu 375 dolari. Prin urmare, avem nu doar un dosar cultural și educațional dar și unul economic.

– În anul 1997 s-au împlinit 500 de ani de la victoria Moldovei împotriva armatei poloneze. Românii din regiunea Cernăuți au dorit să înalțe un monument în memoria domnitorului Ștefan cel Mare la locul istoricei bătălii din Codrii Cosminului. Consiliul raional Hliboca unde urma să fie amplasat monumentul ca

și primăria Voloca și-au dat acordul. Administrația regională de stat a refuzat să autorizeze proiectul ce trebuia să fie finalizat prin donații personale. Argumentele autorităților au fost uluitoare sau, chiar, suprealiste: bătălia din codrii Cosminului a însemnat „ocuparea definitivă de către Ștefan cel Mare a pământurilor ucrainene.” (sic!)

– În oastea poloneză au fost și soldați ucraineni care au luptat deci a curs și sânge ucrainean, ceea ce ar împiedica ridicarea monumentului comemorativ.

– În plus, monumentul va afecta relațiile de bună vecinătate cu Polonia.(sic!)

De reamintit că între 1386-1569, teritoriul actualei Ucraina se afla sub controlul Uniunii polono-lituaniene ceea ce făcea puțin probabil un control asupra Moldovei medievale. După cele trei împărțiri ale Poloniei, Imperiul țarist și-a extins până la sfârșitul secolului al XVII-lea, stăpânirea asupra respectivelor teritorii, cu excepția Bucovinei și Galiției intrate sub dominația habsburgică.

Românii din Bucovina au continuat să viziteze Codrii Cosminului, dar proiectul monumentului a fost definitiv pierdut în birocrăția ucraineană.

– În anul 2023, când românii bucovineni au comemorat, conform tradiției, 82 de ani de la masacrul de la Fântâna Albă, au fost prezenți și oficiali ai administrației de stat din Cernăuți. De această dată au slujit în limba ucraineană preoții ucraineni, a fost arborat doar steagul ucrainean, s-a cântat doar imnul ucrainean iar autoritățile au venit mai devreme și au vorbit despre victimele poporului bucovinean ucrainean masacrate de regimul sovietic. Românii secerăți de mitraliere nu au fost pomeniți. Comemorarea a fost astfel confiscată prin ucrainizarea trecutului dureros al românilor și anexarea la propaganda oficială antirusă.

– Până în 2022 când Federația Rusă a atacat Ucraina, concepția de apărare a acestui stat a prezentat România ca fiind principalul pericol pentru integritatea sa teritorială.

În prezent, unii dintre oficialii locali, cei mai mulți din regiunile Cernăuți și Odessa, folosesc frecvent expresiile „colonizatorii români” sau „politica colonială a Regatului Român”.

– În 2018, Anul Centenarului, forțele de securitate S. B. U. au descins la sediul Centrului Cultural Român „Eudoxiu Hurmuzachi” din Cernăuți unde au percheziționat și au ridicat cărțile referitoare la Unirea Bucovinei cu Țara-mamă și hărțile vechi. Pe data de 22 mai 2018 a fost începută cercetarea penală în rem „pentru acțiuni premeditate având ca scop modificarea teritoriului sau a frontierei de stat a Ucrainei.” Operațiunea a fost mediatizată prin titluri senzaționaliste: „S. B. U. i-a desconspirat pe separatiștii români de la Cernăuți.” Pe data de 23 iulie 2020, Secția de poliție Cernăuți a clasat acțiunea penală. Bunurile ridicate cu ocazia percheziției (cărți, reviste, hărți, CD-uri nu au fost restituite. Nu s-au prezentat scuze pentru prejudiciul material și cel moral adus Centrului Cultural Român „Eudoxiu Hurmuzachi”.

– În actualele condiții de război, orice revendicare a drepturilor recunoscute de Constituția Ucrainei este taxată drept „sabotare” a efortului de război. Orice protest este etichetat drept „putinist”.

– Ziarul ucrainean „Ceas” din Cernăuți, cunoscut pentru articolele sale extremiste, s-a întrecut pe sine într-o așa numită „Adresare” publicată pe data de 17 septembrie 1999. Redactorul anonim al notiței a afirmat că Mihai Eminescu ar fi fost „un renegat ucrainean”, un „trădător al cărui nume era Mihailo Eminovici și un activist anti-ucrainian care a contribuit cu ideile sale la aducerea Bucovinei, pământ ucrainean, în 1918, sub jugul românesc.” (în Ilica Vasile, „Mihai Eminescu contestat la Cernăuți”, în „Familia română”, nr. 3/1999, Oradea).

În urma Revoluției Ruse din 1917, pe teritoriul actual al Ucrainei s-a format o Republică Populară Ucraineană care a rezistat până în 1920 când bolșevicii înființează Republica Sovietică Socialistă Ucraineană. În această perioadă, printr-o lovitură de stat a apărut o formațiune diferită numită Hatmanatul sau Statul ucrainean. Pentru opt luni (29 aprilie 1918-14 Decembrie 1918), acesta a fost numele sub care a fost cunoscută țara.

O dilemă istorică: Ucraina independentă este:

a) continuatoarea Hatmanatului (statul ucrainean din 1918 așa cum a declarat Parlamentul)

b) este succesoarea Uniunii Sovietice?

În cazul primei variante, vechiul stat a avut granițele la Nistru și prin urmare noul stat nu poate avea o teritorialitate diferită. În al doilea caz, actuala teritorialitate este afectată de nulitatea Pactului secret Ribbentrop-Molotov. Urmând logica celor două ipoteze, Ucraina ar trebui să restituie ceea ce nu i-a aparținut... (Ilica Vasile, op. cit. 2010, bibl.).

– Suntem recunoscători oamenilor de cultură din Cernăuți și din întreaga Bucovină pentru determinarea cu care au susținut permanent revendicările identitare ale comunității. Acestea se fac auzite încă înainte de obținerea independenței de stat a Ucrainei și nu trebuie să uităm că în septembrie 1990 a avut loc la Cernăuți prima demonstrație românească pentru drepturi naționale. Grație acestor eforturi, prin petiții și memorii adresate autorităților din țară și celor ucrainene, a existat și continuă să existe o agendă realistă, pragmatică privitoare la respectarea drepturilor minorităților, drepturi recunoscute pe plan internațional. România, statul și poporul român au susținut Ucraina și eforturile sale pentru independență.

– În 1916, când Cristian Rakovski (pe numele adevărat Krăstio Gheorghev Stancev) ajuns prim ministru al Ucrainei sovietice, a decretat că „restabilirea Ucrainei este o utopie”, bucovineanul Zamfir C. Arbore, născut la Cernăuți în 1845, a scris: „Un stat ucrainean neatârnat ar fi un zid de apărare pentru Țara Românească în contra colosului putred din nord. Statul ucrainean ar fi un vecin pacinic pentru o Românie Mare. Textul a apărut într-o broșură publicată de Editura Uniunii pentru eliberarea Ucrainei. Între timp, elita politică din statul vecin a uitat că în 1916, la București, funcționa legal o astfel de editură și o astfel de Uniune.

România s-a numărat, în 1991, printre primele state care au recunoscut Independența Ucrainei. Nu s-a opus la eventuala aderare la Uniunea Europeană și NATO a Ucrainei, a susținut dreptul de viză oferit de statele membre ale UE în favoarea cetățenilor ucraineni.

După începerea agresiunii ruse, guvernul român a hotărât să sprijine Ucraina în acest război, „până la victorie”; și aceasta, desigur, în acord cu politicile euro atlantice și transatlantice ale aliaților noștri.

Când a început exodul refugiaților, peste 86 000 de cetățeni ucraineni și-au găsit adăpost pe teritoriul României unde au primit ajutoare bănești, școlarizare pentru copii și posibilitatea de a urmări pe Televiziunea Națională programe TV preluate din Ucraina.

Între timp s-au mai auzit pe străzile Cernăuților, amenințător, lozinci șovine anti românești: „Ia aminte, străine, aici ucraineanul este stăpân!”, „Cine zice că e român, să vorbească acasă românește ori să plece în România!”

Pe site-uri ucrainene mai apar insulte la adresa românilor.

precum „românii sunt ca păduchii”, etc.

Măsurile neprietenoase și nejustificate ale autorităților ucrainene pot fi analizate sine ira et studio într-un studiu separat. Acele câteva observații prezentate sumar aici nu fac decât să sublinieze discrepanța dintre politicile oficiale privind minoritățile și nevoile reale ale românilor din Bucovina, în fond cetățeni leali ai Ucrainei. În aceste condiții, ar fi prea mult să cerem Kievului, conform principiului reciprocității, să respecte drepturile comunităților românești și propria constituție?

BUCOVINA: IMAGINI VECHI

Monumentul Unirii distrus de sovietici

Piața Teatrului din Cernăuți

Piața Primăriei din Cernăuți

Fotografii: https://www.memoria.ro/multimedia/galerie_de_imagini/
https://ro.wikipedia.org/wiki/Ducatul_Bucovinei

Octavian Carabela et al. CERNĂUȚI, Arhitectură Europeană, Arhitectură Românească, 1860-1940-CHERNIVTSI, European Architecture, Romanian Architecture, 1860-1940

BUCOVINA: IMAGINI VECHI

Cernăuți Ringplaz

Str. Iancu Flondor cu Banca de Est

Fotografii: https://www.memoria.ro/multimedia/galerie_de_imagini/

https://ro.wikipedia.org/wiki/Ducatul_Bucovinei

Octavian Carabela et al. CERNĂUȚI, Arhitectură Europeană, Arhitectură Românească, 1860-1940-CHERNIVTSI, European Architecture, Romanian Architecture, 1860-1940

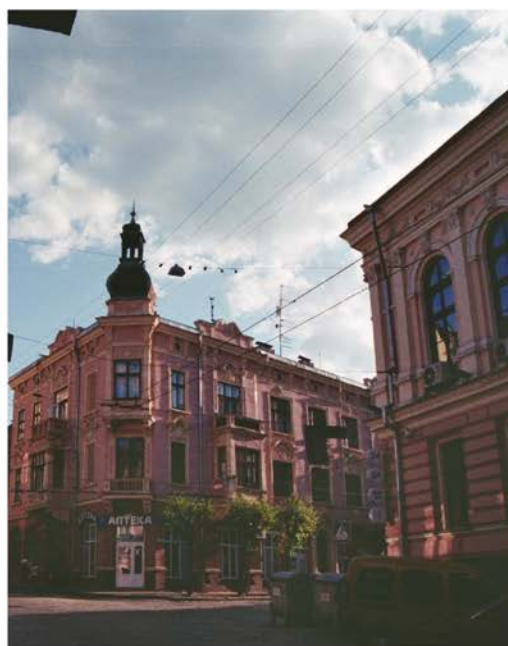
BUCOVINA: IMAGINI NOI

Casa Națională a Evreilor și Palatul Cultural al Românilor

Fântâna Albă Varnița
Foto: Vasile Bâcu (22 iunie 1941)

Stradă în Cernăuți
Foto: Institutul Frații Golescu

*Fotografii: https://www.memoria.ro/multimedia/galerie_de_imagini/
https://ro.wikipedia.org/wiki/Ducatul_Bucovinei
Octavian Carabela et al. CERNĂUȚI, Arhitectură Europeană, Arhitectură Românească,
1860-1940-CHERNIVTSI, European Architecture, Romanian Architecture, 1860-1940*

BASARABIA: ALTARE ȘI FRONTIERE

Prin 1993, poetul moldav Cezar Ivănescu, născut la Bârlad, a spus, cu voce tare, pentru ca toată lumea să audă: „Cred în Învierea Domnului și a Moldovei.” Acest crez poate fi considerat rugăciunea de suflet a celor care cred în reintegrarea națiunii române. În urma etnogenezei, determinismul cultural comun și spiritualitatea creștină au făcut capabilă comunitatea noastră sufletească să se regăsească. Unitatea aceasta este indivizibilă; obligația de a înfăptui reunificarea este inalienabilă, adică netransmisibilă pentru că nu o putem delega nimănui, ci trebuie să o înfăptuim, fiecare dintre noi; reîntregirea este imprescriptibilă, rămânând valabilă de-a pururi, indiferent de neputințele noastre individuale sau vicisitudinile pe care vecinătățile geografice sau politice le pot crea. Putem crede că nici chiar Belial, demonul favorit al Satanei, nu are puterea să ne stea în cale.

După Tratatul de la București din 16/28 mai 1812, destinul comun părea că încetează să mai existe. S-a dovedit, însă, indestructibil: ne-au rămas, în chip miraculos, limba română, tradițiile și rugăciunea.

Prețul plătit de români rămași între Prut și Nistru a fost neînchipuit de mare. A constat în istorie și geopolitică, conviețuiri; au fost sfinți, dar și impostori mesianici, intelectuali care s-au identificat cu locurile de baștină. (Nicolae Popovschi amintește o zicătoare care stă mărturie pentru atașamentul față de pământul lor, un rudiment de identitate regională: „De la Nistru până la Prut, mai departe nu mă duc.”)

De aceea, Basarabia a fost aproape orice pentru aproape oricine: „Cuvânt cu patru a / ca o biserică cu patru turle albe” (poetul interbelic Tudor Plop-Ulmanu citat de Călinescu în „Istoria literaturii române de la origini până în prezent”, a fost și „Bessarabia Moia”; a devenit vatra „Moldovei mari” a comunistului Voronin Vladimir, dar și mireasa din cântecul vechi „Basarabie frumoasă,/ Bine te-ai gătit mireasă/ Că-ți trimitem pețitor/ Mândrul nostru tricolor.” Poate ar fi mai bine să o chemăm cu numele ei de fată: România de est.

Orientată către Europa, Basarabia reprezintă astăzi macheta la scară a noii ordini mondiale: multietnică, multiculturală, multilingvă. A dat Europei pe Dimitrie Bogos cu viziunea sa teză „Statele Unite ale Europei” (1914) și României pe Vasile Stroescu. A dat Rusiei țariste pe Leon Casso (numit, în 1910, ministrul instrucțiunii publice) și României pe Halippa Pantelimon. Ni l-a dat pe Hasdeu, iar lui Stalin pe Alexandru Marinescu, asul submarinelor. Serbiei i-a dat o regină (Natalia Kesco). Cu toate acestea, Basarabia rămâne ostatică în Eurasia, prinsă între Uniunea Europeană și Federația Rusă.

A pierdut din zestrea lăsată de voievozii Moldovei: Hotinul nu-i mai aparține, nici sudul dunărean; Transnistria (Balta) ține de Ucraina, iar Transnistria (Tiraspol) este o fosilă geopolitică sovietică secolului al XXI-lea. Chinuită, siluită, tranșată fără politețuri diplomatice și fără anestezie într-o vivisecție fără sfârșit nu s-a lepădat și nici nu s-a dezis de românitatea ei.

Problematică Basarabiei este imensă și imposibil de abordat într-un singur capitol de carte. Numai o cronologie sumară a subiectului ar putea acoperi un întreg volum. Exemplificări: preotul Paul Mihail și fiica sa Zamfira Mihail au dedicat o întreagă monografie actelor în limba română (proclamații, înștiințări, foi volante). Primul volum care nu acoperă decât 18 ani (1812-1830) cuprinde nu mai puțin de 411 pagini. Autorii spun în prefață: „Închinăm străduința noastră acestui pământ românesc și oamenilor din ramura de răsărit a Patriei.”

Fiecare aspect, istoric, cultural, economic, social din trecutul provinciei impune elaborarea de ample analize. La fel, omul de cultură și eseistul Iurie Colesnic a publicat doar studii dedicate personalităților basarabene în 10 volume masive; și misiunea nu s-a încheiat.

De aceea, ca și în cazul Bucovinei, am preferat să modific structura capitolului abordând un singur subiect definitoriu pentru Moldova Transpruteană: Mitropolia Basarabiei. Studiul a fost publicat inițial în anul 2018 de către Alianța pentru Basarabia și distribuit atunci gratuit participanților la procesiunea de

onoare organizată la Cimitirul Eroilor Români de la Țiganca, la slujba divină oficiată de PS Veniamin, episcopul Basarabiei de Sud (22 iunie 2018).

Informațiile disponibile pe internet ne arată că între Prut și Nistru trăiesc 3.552 milioane de locuitori. În funcție de statistici, se adaugă sau se scade populația din regiunea separatistă și respectiv, din municipiul Tighina. Dintre aceștia, ucrainenii reprezintă 8,34%, rușii 5,95 %, găgăuzii 4,36 %, bulgarii 1,94%, astfel încât credincioșii ortodocși reprezintă majoritatea religioasă, chiar dacă subordonarea lor ierarhică, declarată sau discretă ar presupune mai multe nuanțări. Potrivit datelor recensământului din 2014, din totalul cetățenilor care și-au declarat religia 96,8% se identifică drept creștini ortodocși, procent în creștere față de recensământul din anul 2004, când doar 93,43 % au declarat că aparțin ortodoxiei. Prima întrebare care se ridică este de ce populația românească a binecredincioșilor moldoveni se află în ascultarea a două patriarhii: Mitropolia Basarabiei, aflat sub jurisdicția bisericii ortodoxe române și Mitropolia Moldovei supusă bisericii ortodoxe ruse.

A doua întrebare care apare în chip legitim privește unitatea de credință: dacă împreună ne închinăm Mântuitorului Isus Hristos, de ce a fost nevoie de două structuri ecleziastice, de ce nu este posibilă o unire – în faptă și în gând – a ortodocsilor care trăiesc în spațiul pruto-nistrean? Nu încapе îndoială că ambele eparhii au destui slujitori în credință și în dăruirea cu care își păstoresc enoriașii. Răspunsul trebuie căutat în istoria celor două mitropolii, istorie care reflectă nu atât adevărurile de credință, cât mai ales evoluțiile secular – politice care au avut loc în Basarabia și, mai apoi, în Republica Moldova. În același timp, cheia înțelegerii acestor frământate evenimente nu poate fi deslușită fără a urmări – de la primele secole creștine până în prezentul nostru – rosturile și rânduielile bisericеști, așa cum au fost păstrate de-a lungul secolelor.

BISERICA PÂNĂ ÎN 1812

Este cunoscut că strămoșii noștri au îmbrățișat creștinismul în urma lucrării misionare a Sfântului Andrei. El și-a început propovăduirea în Asia Mică pentru ca mai apoi să străbată teritoriile geto-dacilor. Misiunea sa apostolică l-a purtat în Dacia Pontica – viitoarea Dobrogea – precum și în nordul Mării Negre. Călătoriile și predicile sale au avut rolul hotărâtor în creștinarea geto-dacilor, așa cum scrie de timpuriu, în sec. al VII-lea, călugărul Epifanie.

Primind botezul creștin, locuitorii de la nord de Dunăre izbutesc să păstreze vie învățătura creștină de-a lungul primului mileniu. În „Viața Sfântului Dumitru de Tesalonic”, lucrare scrisă în sec. al IX-lea se menționează, de exemplu, ca pe vremea stăpânirii avare în Dacia exista o „foarte numeroasă și mare populațiune creștină de origine romană”. (Târziu, către sfârșitul secolul al X-lea, Sfântul Vladimir – cneaz al Novgorodului, iar mai apoi, mare cneaz al Kievului – creștinează slavii și introduce creștinismul ca religie de stat).

După apariția statelor feudale române, organizarea bisericească locală se consolidează și se dezvoltă continuu. Încununarea acestor eforturi purtate prin veacuri vine odată cu recunoașterea Mitropoliei Țării Românești în 1359 și a Mitropoliei Moldovei în anul 1401.

În ceea ce privește creștinii Moldovei răsăritene, de dincolo de Prut și chiar, dincolo de Nistru, ei s-au aflat în ascultarea spirituală a trei așezăminte religioase, erau păstoriți de preoți și ierarhi din neamul lor, organizați într-o biserică proprie care, vreme de veacuri, reușise să conducă neabătut creștinismul românesc.

Până la semnarea Păcii de la București pe data 16 mai 1812, parohiile românești din Sudul Basarabiei țineau de Mitropolia Proilavei, cele din ținuturile Cahul, Fălciu, Tigheci, Lăpușna, Orhei și Soroca depindeau de Episcopia Hușilor, ca subdiviziune administrativă a scaunului mitropolitan de la Iași, iar partea de nord a Basarabiei aparținea direct Mitropoliei Moldovei.

Evenimentele lumești, războaie, dominație străină, ocupație au influențat, desigur, importanța și influența acestor centre religioase, ca și aria lor de acoperire geografică. Este interesant că unul dintre autorii ruși care aprofundaseră realitatea istorică și de credință a Moldovei de Est, identificând locuitorii ei cu marea familie a românilor, istoricul rus Evgheni Golubinski (1834-1912) a publicat în anul 1871 un studiu despre bisericile din Valahia și Moldova, considerându-le a fi una și aceeași biserică: biserica română.

Mitropolia Proilavei, cu reședința la Braila (Ibrail pentru turci), uneori la Ismail, Reni, Căușeni sau Galați, a aparținut de Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol.

După căderea Imperiului Bizantin, liderul spiritual al ortodoxiei a rămas singura autoritate recunoscută de sultanul Mahomed al II-lea. Acesta îi acordă patriarhului ecumenic Ghenadie al II-lea Scholarius titlul de „etnarh”. (de la cuvântul „etnarhie”, provincie a Imperiului Roman, Bizantin sau Otoman, având o anumită comunitate etnică). După pătrunderea Imperiului Otoman la nord de Dunăre se creează o mitropolie, cândva între 1540-1580, pentru a conduce viața spirituală a creștinilor din raialele de pe malul stâng al fluviului, acoperind Sudul Basarabiei (intrau aici: Reni, Ismail, Căușeni, Cetatea Albă) și teritoriile înconjurătoare, cu ambele maluri ale Nistrului, Ucraina Hanului, cu regiunea dintre Nistru și Bug. Își încetează existența în 1828, când se desființează raialele turcești. (Basarabeanul Iustin Frățiman – născut la Cuhureștii de Jos/Soroca – a aprofundat istoricul acestei mitropolii în mai multe studii, utile și în prezent).

Episcopia Hușilor ia ființă în 1598, în timpul domniei lui Ieremia Movila, sub păstorirea mitropolitului Gheorghe Movilă, fratele domnitorului. Titularii episcopiei erau promovați la Rădăuți sau Roman și câteodată chiar în scaunul mitropolitan. (Episcopul Melchisedec, care va conduce eparhia Dunării de Jos, cu reședința la Ismail (1865-1879) a scris o istorie documentată a episcopiei:

„Cronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire” publicată la București în 1869).

După urcarea pe tron a domnului Alexandru cel Bun a fost înființată Mitropolia Moldovei undeva între 1381-1386.

Patriarhia de la Constantinopol recunoaște mitropolia în anul 1401 pe vremea mitropolitului Iosif Mușat. Trebuie notat că prima menționare a existenței sale apare într-un manual bizantin de cancelarie, în lucrarea cu titlul „Expunere nouă” din 1386.

Inițial, reședința sa a fost la Rădăuți, mutată în 1402 la Suceava, iar la mijlocul sec. al XVII-lea va fi transferată la Iași.

În mod firesc, Mitropolia Moldovei a acordat permanent cuvenita atenție bisericilor și parohiilor, preoților și mirenilor din Moldova transpruteană, ca adevăratul centru al vieții religioase de acolo. Stau mărturie mănăstirile și schiturile ctitorite de domnitorii, ierarhii, dregătorii și boierii țării: Căpriană, Orhei, Căușeni, Vărzărești, Hâncu, Gârbova, Condrița, Răciula, Frumoasa și multe, multe altele. De altfel, Dimitrie Cantemir include în „Descrierea Moldovei” un întreg capitol „Despre cele bisericesti și ale învățaturii” din Moldova.

De-a lungul sec. al XVIII-lea, Imperiul Rus înregistrează victorii semnificative, punând stăpânire pe țărmul nordic al Mării Negre, pavând astfel drumul către sudul otoman, Marea Mediterană și metropola Constantinopolului. În 1739 Rusia devine stăpână pe Marea de Azov. În 1774 ia în stăpânire coasta Mării Negre până la Gurile Bugului. În același an, Rusia revendică și obține dreptul de putere protectoare a creștinilor ortodocși din Imperiul Otoman, dobândind astfel un nesperat și inequizabil pretext pentru toate intervențiile sale ulterioare. În același timp, ortodoxia devine, dintr-un domeniu pur religios, o anexă a politicii seculare imperiale; din putere sacerdotală, biserica se transformă într-un instrument al puterii laice. În anul 1783 anexează Crimeea, Armenia în 1813, apoi 1828. În 1792 traversează Bugul, atingând malul stâng al Nistrului. Georgia este anexată în 1801. Imperiul Rus se apropia amenințător de Balcani, iar lațul se strângea în jurul Țărilor Române... Războaiele ruso-turce (1769-1774, 1787-1791, 1806-1812) se poartă, potrivit propagandei imperiale, pentru „eliberarea popoarelor frățești și

apărarea ortodoxiei”. Aceasta însemna pentru politica Moscovei o extindere a teritoriului imperial, dar și al celui (ne) canonic al bisericii ortodoxe ruse, cu obiectivul nedeclarat, strategic, de subordonare a bisericilor românești existente. Din punct de vedere tactic, aceste ingerințe nedorite și abuzive din perspectiva dreptului istoric și al tradițiilor bisericii urmăreau, de o parte consolidarea pozițiilor armatelor rusești, iar pe de altă parte aservirea credincioșilor români. În timpul ocupării principatelor, arhiepiscopul Ambrozie de Poltava, care însoțise trupele imperiale va fi numit, în 1789, locțiitor al mitropolitului Moldovei. După numai trei ani, sinodul rus îl alege pe Gavriil Bănulescu Bodoni pentru funcția de mitropolit al Moldovei și al Munteniei. Forțat de domnitor să părăsească poziția de chiriarh, vlădica Gavriil rămâne în serviciul țarului și ascultarea sinodului rus, hotărât „să se consacre voinței și serviciului țarinei”, cum îi scria mitropolitului Novgorodului.

În 1808 guvernul înființează un exarhat cu competențe peste Moldova, Valahia și... Basarabia, când biserica ortodoxă din principatele române se va afla sub administrație rusească, pe timpul războiului ruso-turc (1806-1812). Noul „exarh” este același Bodoni, care la vremea aceea activa ca episcop de Bender și Akkerman (Cetatea Albă). El va introduce în țările române ocupate schimbările preconizate de sinodul rusesc, în esență, măsuri politice motivate de interesele imperiale și mai puțin de smerenie creștină. Veniamin Costachi, mitropolitul legitim al Moldovei este nevoit să se retragă din scaun. După un an, în 1809, va fi surghiunit și Dositei Filitis, mitropolitul Valahiei (Munteniei).

Instituția exarhatului nu este o invenție rusească. Se definește ca un drept de jurisdicție extrateritorială, peste limitele administrative tradiționale ale eparhiilor respective; erau avute în vedere considerații de comuniune, de înrudire de neam sau alte elemente ale legăturilor comune. Cel mai cunoscut dintre toate, Exarhatul de Ravenna a fost unul din centrele de putere bizantină din Italia de la finele sec. al VI-lea până în anul 751. Bulgaria, multă vreme a fost exarhat al Patriarhiei de la Constantinopol. De-a lungul timpului, mitropoliții de Târgoviște, mai apoi de

București, ca și cei ai Sucevei, ulterior de Iași purtau și titlul de „Exarh al Plaiurilor”. După reactivarea Mitropoliei Basarabiei, aceasta a primit în octombrie 1995 și titlul de „Exarhat al Plaiurilor”, la ea putând adera, extrateritorial și comunități ortodoxe românești din afara Republicii Moldova.

Măsurile militare de ocupație, ca și măsurile administrative bisericești aveau o finalitate riguros articulată pe care o lămurește, mai târziu, ministrul instrucțiunii din Imperiul Țarist, basarabeanul Leon Casso (născut în 1865 la Ciutulești/Soroca, mort în 1914 la Petersburg).

În lucrarea sa „Rusia la Dunăre” (Petersburg, 1913) acesta explica întregul plan expansionist: „La 1806 noi credeam să cucerim, fără lupte, ambele principate... și să formăm din ele patru gubernii. Conte Prozorovsky făcuse și proiectul împărțirii principatelor în patru gubernii: Besarabskaia, Moldovskaia, Oltenskaia și Valahskaia. La sfârșit a fost nevoie să ne mulțumim cu o achiziție mai modestă din care s-a putut apoi croi numai provincia Basarabiei...”.

Soarta Moldovei răsăritene și destinul oamenilor ei, evoluția ulterioară a bisericii locale erau deja hotărâte. La București, în saloanele Hanului Manuc se încheie Pacea de la București. „Exarhul” Gavriil trece Prutul și se stabilește la Chișinău, unde va păstori clerul și mirenii ca făcând parte din „fosta” sa mitropolie. Autoritatea domnului Moldovei, ca și a mitropolitului de Iași încetează. Însuși Gavriil semna corespondența oficială cu titlul „Gavriil, mitropolit și exarh”, insistând pe fosta sa calitate de ierarh. În felul acesta, două țări de sine stătătoare și două mitropolii consacrate sunt, formal, unite sub diriguirea sa de reprezentant al sinodului rus. În 1803, la vârsta de 57 de ani, se retrage, din motive de boală, în târgul Dubăsarilor unde îl va găsi, la 27 martie 1808, ordinul împăratului Alexandru I:

„...Iară fostul mitropolit al Chievului iarăși să se numească părtaș al Preasfințitului Sinod și exarh al lui în Moldova, Muntenia și Basarabia”.

Cine era omul căruia suveranul Rusiei îi acorda această încredere? Născut în 1746 în Transilvania, la Bistrița-Năsăud și-a făcut studiile în această localitate,

apoi la Budapesta. În 1771 pleacă la Kiev, urmând Academia Teologică. În doi ani termină cursurile și după câteva pelerinaje la mănăstirile Greciei se întoarce în țară, stabilindu-se la Iași. Mitropolitul Moldovei îl recomandă patriarhului din Țarigrad. Aici, la Constantinopol, feciorul de răzeș român (în tinerețe îl strigau „Grigore al lu' Grigore Bănulescu „) se călugărește luând numele monahal de Gavriil, în semn de respect pentru protectorul sau Gavriil Callimachi, mitropolitul de atunci al Moldovei. În 1781 devine ierodiacon, apoi ieromonah, fiind numit propovăduitor la mitropolia Iașilor. După numai un an pleacă la Poltava, revenind în 1784, unde este hirotonisit arhimandrit. Propus pentru scaunul episcopal de la Roman, se lovește de refuzul domniei. În 1786 pornește iarăși spre Poltava, unde va ajunge rectorul seminarului de aici.

Cumva, „drumurile” sale au prefigurat traseul sinuos al carierei sale ecleziastice. În ziua de 26 decembrie 1791 va fi investit episcop de Cetatea Albă și Bender. Împărăteasa Ecaterina a II-a îl numește prin ucazul din 11 februarie 1792 mitropolit al Moldovei și Țării Românești. Însăunarea are loc la Iași sub protecția trupelor imperiale. În cadrul ceremoniei de ridicare în scaunul mitropolitan al Moldovei, rolul domnitorului a fost „jucat” de contele M. Cahovschi, comandantul suprem al armatei ruse. Adunarea boierilor s-a ținut în clădirea comandamentului, iar în catedrală, Gavriil a fost proclamat mitropolit, nu de mitropolitul primat al Moldovei, cum cerea tradiția, ci de Ambrozie, arhiepiscopul Ecaterinoslavului. Câteva luni mai târziu, noul domnitor al Moldovei Alexandru Moruzzi îi cere pe 19 iunie 1792 să părăsească Iașul. Cum „mitropolitul” rușilor refuză, vodă trimite arnăuții să-l aresteze și îl trimite, sub escortă, la Constantinopol unde este închis pentru „uzurparea autorității mitropolitane”.

În același timp, Patriarhul de Constantinopol era vădit împotriva sa pentru că numirea fusese făcută contrar canoanelor, fără să fie ales de popor, fara Axios – aclamația liturgică din timpul hirotonisirii – și, obstacol de nedepășit, fără încuviințarea patriarhală. După patru luni de închisoare, la intervenția țarinei,

Gavriil va fi eliberat, Ecaterina însăși dăruindu-i un potcap alb și o cruce bătută cu nestemate.

După stabilirea în 1812 la Chișinău, Gavriil Bănulescu Bodoni elaborează un proiect de organizare a vieții bisericești în Basarabia. În aceeași an primește Ordinul „Sfântul Andrei” cu briliante și chiar țarul Alexandru I Romanov îi dăruiește o șubă de samur, mulțumindu-i pentru „slujba credincioasă”.

Viitorul mitropolit se bucura de încredere la curtea imperială așa că anume lui i se încredințează sarcina organizării unei noi eparhii. Propunerea fusese luata deja de sinodul rus împreună cu ober procurorul sinodal (reprezentantul țarului și puterii seculare în sinod, „ochiul și urechea „suveranului din sânul bisericii), cum rezulta din scrisoarea, datată 6 august 1812, adresată de Gavriil amiralului Pavel Vasiliievici Ciceagov.

Bodoni susține că nevoia unei eparhii separate vine din împrejurarea că în Basarabia recent anexată, ca și în regiunea Oceacovului locuiau români, dar „rușii sunt foarte puțini”. Menționarea Oceacovului pare să indice că ierarhul instalat de ruși era la curent cu tradiția bisericii răsăritene ca cei păstoriti să fie conduși de ierarhi de același neam.

Proiectul acorda atenție faptului că structura locală a bisericii – moștenită, de altfel, de la Mitropolia Moldovei – cuprindea 749 de biserici în 755 de sate și târguri, cu o populație omogenă care avea în comun – mireni și clerici – limba română/„moldovenească”, obiceiurile și moravurile. Potrivit proiectul redactat de Bodoni, noua organizare trebuia să cuprindă nu numai Moldova Transpruteană, dar și stepa Oceacovului, între Nistru și Bug, cuprinzând localitățile Tiraspol, Dubăsari, Ovidiopol din eparhia Ecaterinoslavului, târgul Oceacov din gubernia Cherson, plus câteva alte sate. Putem deduce că în calitate de fost episcop al Cetății Albe și Bender cunoștea naționalitatea celor păstoriți, câtă vreme eparhia sa cuprindea sate românești. De aceea, proiectul prevedea că administrarea trebuia să fie în temeiul „obiceiurilor locale”, atât cât nu contravenea „așezămintelor din imperiul rosienesc”, susținând suplimentar că „în latura civilă, acestui popor îi

sunt acordate drepturile moldovenești din trecut”. Noua structură propusă trebuia să poarte numele de „eparhie a Chișinăului și Hotinului” cu rang de „mitropolie și exarhie”. (Acest teritoriu, așa cum fusese croit va fi „rectificat” de biserica rusă îndată ce Bănulescu Bodoni va fi plecat la Domnul. Se va înființa o arhidieceză nouă, „a Odesei și Chersonului” numai pentru Transnistria și părțile de dincolo de Bug; în mai puțin de două decenii unitatea spirituală a populației românești fusese desființată de două ori, cei rămași dincolo de Nistru fiind văduviți până în zilele noastre de limbă, școală, biserică și cultură națională, fiindu-le retezate toate elementele de sprijin identitar).

Țarul aprobă proiectul pe data de 21 august 1813. Înființarea eparhiei de Chișinău a însemnat actul de naștere al bisericii rusești din Basarabia care, cu multe și dureroase evoluții a supraviețuit până în prezent. Ca atare, putem să considerăm că actuala Mitropolie a Chișinăului și a Întregii Moldove este succesoarea proiectului inițiat și implementat sub supravegherea sinodului rus de către Gavriil Bănulescu Bodoni. Tot astfel, Mitropolia Basarabiei a continuat – atunci când vremurile au fost prielnice – orânduiala statornicită din vechime prin Mitropolia Moldovei de la Iași.

Mitropolitul Bodoni încetează din viață în dimineața zilei de 30 martie 1821, fiindu-i rezervat locul de veșnică odihnă la Mănăstirea Căpriană. După un secol, în ședința sinodului bisericii ortodoxe ruse din 15 iulie 2016, Patriarhia Moscovei și a Întregii Rusii, prin filiala sa locală hotărăște canonizarea mitropolitului ca sfânt al bisericii „în ceata sfinților cu cinstire locală”. Pe data de 3 septembrie 2016, în cadrul slujbei solemne de la mănăstirea Căpriană se citește Tomosul de canonizare, menționându-se viața sa pilduitoare, dar și „slujirea sa pastoral misionară pentru luminarea clerului și poporului drept măritor dintre Prut și Nistru „.

Cuvântul „misionar” caracterizează cel mai bine activitatea fostului arhieru, ca și intențiile sinodului moscovit. Potrivit definiției din dicționar, misionarul este „persoana trimisă să răspândească creștinismul în țări păgâne sau de altă religie”

or realitatea spirituală din Moldova și provincia sa răsăriteană se baza pe o îndelungată slujire creștină, care nu justifica în niciun caz activități „pastoral-misionare”.

Posteritatea i-a reproșat ambiguitatea acțiunilor sale, constatând servilismul față de autoritățile imperiale, ca și sentimentele lui filoruse. În 1792, după numirea sa ca mitropolit al principatelor, Bodoni îi scria țarinei Ecaterina cea Mare asigurând-o că: „Zile și nopți voi implora bunătatea lui Dumnezeu să-mi dea vrednicie sa-mi îndeplinesc „datoria, „ anume: „să mă închin cu toata turma înaintea preasfințitului scaun al Măriei Tale împărătești, nu ca pribeag și străin, ci ca fiu al patriei și bisericii rosienesti”. Declarația de supunere a repetat-o în precuvântarea „Liturghiei” în 1815 când funcționa deja ca mitropolit al Chișinăului. (apud: Nicolae Popovschi). Într-adevar, ca român, educat și susținut în ascensiunea sa de ierarhii mitropoliei din Iași, el a ales să slujeasca Rusiei provoslavnice care la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea nu era în principate decât o putere ocupantă; cu alte cuvinte s-a pus de voie în slujba ocupantului. Pușkin, aflat atunci în Basarabia, a asistat la ceremonia sa funerară și a descris începutul înmormântării. Poetul îl numește, ironic și ireverențios pe defunct: „mitropolitul, nesătul cărunt...”.

În realitate, experiența de viață a viitorului exarh și mitropolit ne obligă să privim lucrurile mai nuanțat. Născut în Transilvania, tânărul Grigore a cunoscut direct prigoana Imperiului Habsburgic împotriva românilor de credință ortodoxă; poate și de aceea și-a continuat cariera bisericească în Moldova, departe de Năsăudul natal. În același timp nu putea să ignore prestigiul statului rus de protector autodeclarat al ortodoxiei în Imperiul Otoman, în condițiile în care Moldova se afla sub suzeranitate otomană și totodată sub presiunea puternică a funcționarilor și a arhierilor greci omniprezenți în principate.

Mai mult, activismul rusesc era, în epoca sa, acceptat ca o soluție împotriva „turcului păgân”. Naționalitatea ierarhului conta mai puțin decât confesiunea sa ortodoxă. Astfel, transilvăneanul Bănulescu Bodoni va conduce timp de patru ani

și destinele mitropoliei de la Kiev, la fel cum, înaintea sa, moldoveanul Petru Movilă din Suceava fusese înscăunat în anul 1633 ca mitropolit al Kievului, Galiției și Întregii Rusii.

În același timp, opiniile favorabile personalității sale complexe susțin o hagiografie mergând până la i se atribui statutul de „simbol al identității basarabene”. Unii autori îi recunosc un consecvent rol cultural, în cel mai larg sens al cuvântului, care i-a ferit pe românii moldoveni – cel puțin pentru o vreme – de pericolul rusificării complete, asigurându-le, pe cât s-a putut, conservarea ființei lor naționale.

Mitropolitul a avut, astfel, inițiativa construirii seminarului teologic din Chișinău, folosind chiar proprii săi bani în acest scop. Seminariștii învățau în limba rusă, dar erau obligați să scrie și să rostească predicile și în limba română, chiar dacă „limba moldovenească „avea un rol minor în programa seminarului. A obligat preoții să-și trimită odraslele să învețe carte. A deschis școli laice pentru cei în nevoie și tot el a inaugurat primul liceu de băieți din Chișinău. (Pentru elevii meritorii, mitropolitul oferea personal burse de studii). Cât timp a condus biserica, s-a dovedit un bun administrator al învățământului bisericesc. Chiar de la început, din anul 1813 a deschis la Chișinău tipografia exarhicească pentru a putea asigura cărțile necesare bisericilor și parohienilor. Multe dintre volume erau traduceri după cărțile scoase de sinodul din Moscova. Ultima carte tipărită apare cu un an înaintea morții, în 1820.

Nu în ultimul rând, desemnarea Chișinăului ca reședință pentru Eparhia Chișinăului și Hotinului a contribuit semnificativ la dezvoltarea localității, până atunci „un târgușor de mai mică însemnătate așezat pe râul Bâcului”, cum îl descria Cantemir cu un veac mai înainte.

Aceste merite incontestabile alternau cu preaslăvirea fără sfială a puterii rusești, așa că, în momentul de față, este greu de stabilit o concluzie definitivă: a fost Bodoni un patriot al neamului său ori doar un pragmatic care a știut printr-o abilă diplomatie să-și urmeze interesele în cariera ecleziastică?

Cu toate acestea, o critică a conduitei sale rămâne în picioare: o personalitatea bisericească remarcabilă, cu o vastă experiență și cultură teologică, Bănulescu Bodoni nu putea să ignore normele de drept canonic elaborate de-a lungul timpului. Este de presupus ca mitropolitul cunoștea sau trebuia să cunoască Canonul nr. 17 al celui de-al IV-lea Sinod ecumenic (451) care a stabilit ca, în niciun caz, „clericii să nu fie primiți într-o eparhiei străină fără carte canonică – scrisoare de slobozenie de la propriului episcop”; la fel, Canonul nr. 15 al Sinodului I-II de la Constantinopol (861) care interzice „numirea de episcopi într-o eparhie al cărei titular e încă în viață”. Având în vedere activitatea sa anterioară în biserica moldavă, ca și jurământul de credință față de biserica aparținătoare (a Moldovei n.n.), ofertele bisericii ruse nu trebuiau să constituie, în cazul său, o ispită. În realitate, mitropolitul Gavriil a acceptat toate posturile ce-i fuseseră propuse de o putere străină. Or, la data numirii ca mitropolit, în scaunul de chiriarh al Moldovei se afla mitropolitul Iacob Stamati (1792-1803). În mod asemănător, numirea sa din martie 1808, la porunca țarului Alexandru I, ca exarh la Moldovei, Munteniei și Basarabiei ridică o problema de conformitate canonică atâta vreme cât mitropolitul Veniamin Costachi (1803-1842) păstora credințioșii Moldovei, deci implicit ai Basarabiei. Înalt Prea Sfințitul Veniamin e forțat să demisioneze după intrarea armatelor rusești în Moldova. Mitropolitul de drept va sta retras până în 1812 când era deja prea târziu: o rană greu de vindecat fusese deja deschisă în trupul Moldovei.

BISERICA DUPĂ 1812

După încetarea din viață a chiriarhului Basarabiei, conducerea eparhiei va fi încredințată ierarhilor ruși. (La fel s-a întâmplat și în administrația civilă a provinciei: boierul moldovean Scarlat Sturdza va fi primul și singurul guvernator din neamul supușilor imperiali.) Toți diriguitorii bisericii vor fi, fără excepție, de origine rusă. Aceștia vor purta titlul de episcopi eparhioți sau arhiepiscopi. Titlul

de mitropolit pe care l-a purtat Bodoni nu se va transmite succesorilor în funcție. Titlul fusese atribuit la cererea sa și acordat ca o recunoaștere a autorității și prestigiului personal a fostului conducător. Aceeași origine rusă au avut-o și arhieriei vicari ai eparhiei basarabene, respectiv vicarii de Akkerman și – din 1909 când se creează noua funcție – vicarii de Ismail. Dionisie Erhan, care va fi viitorul arhieriu vicar de Chișinău și mai apoi, episcop de Ismail – născut în satul Bardar/Lăpușna – observa corect: „Iată, nouă, basarabenilor, rușii ne-au impus până în anul 1918 episcopi de-ai lor, ruși, nu de-ai noștri, dar pentru rușii lor din Japonia și America au trimis episcopi ruși. Cum stăm atunci cu dreptatea și aplicarea aceleiași măsuri pentru toți?”.

Dacă, la început, Dimitrie Sulima, primul arhiepiscop care îi urmează lui Bodoni va menține orânduiala statornică de predecesorul său, ierarhii care i-au urmat s-au străduit să anuleze toate atributele identitare ale românilor moldoveni: limba, alfabetul, cultura și istoria națională. D. Sulima, ucrainean prin naștere a fost colaborator apropiat al lui Bodoni, cunoștea limba română și a încercat să-și apropie turma. Avea însă temeri în această privință, cum îi raporta în 1828 mitropolitului de Novgorod, considerând „deocamdată inevitabilă” tolerarea limbii materne a enoriașilor or, deși: „cunoscându-mi datoria, nu încetez deloc de a îndemna preoțimea prin măsurile convenite ca să aiba staruința să cunoască limba rusienească”, dar, cum spunea: „nu am puțința de a obliga preoțimea să întrebuințeze în case limba rusienească...”. Rusificarea românilor s-a încercat neobosit până în 1918 prin cele două instrumente pe care le aveau la îndemână: școala și biserica. Școala se afla oricum în legătură cu biserica, iar aceasta trebuia să urmeze fidel măsurile dispuse de Sinodul rus. Obiectivul urmărit sistematic de conducătorii religioși în noua gubernie a fost deznaționalizarea, cu consecința unei asimilări rapide. În acest mod, nu numai „poporenii” trebuiau să uite cine sunt cu adevărat, dar și românii din țară trebuiau să ignore legătura de sânge care ne lega, descurajând astfel orice năzuință de readucere la vatra națională a celor cotropiți. S-a obținut astfel o „reducție” a modelului cultural național care,

împreună cu politica de colonizare a unor grupuri alogene de populație și politica de strămutare a autohtonilor, trebuiau să contribuie la „corcirea” supușilor imperiali. (De altfel, aceste măsuri de „metisare prin anihilare” s-au aplicat pe tot cuprinsul imperiului țarist, din Karelia până în Altai). Odata intrați în „pântecele chitului” – ca mai demult Iona din Biblie – țărani basarabeni păreau să fi pierdut speranța în renașterea lor națională. Politicile oficiale față de naționalitățile imperiului își propuneau nu doar o acceptare a preceptelor „lumii ruse”, ci pur și simplu, distrugerea oricărei conștiințe naționale. Clasele de sus, ademenite cu unele avantaje, se rusificau, țăranimea păstrându-se însă românească, având un sprijin neclintit în preoții rămași alături de popor.

Respingând fățiș sau tăcut metodele de rusificare contra naturii, cei păstoriți și-au conservat în bună măsură un anume specific propriu. În acest sens sunt pilduitoare declarațiile unor demnitari ai imperiului:

La începutul sec. al XIX-lea, contele N.B. Rumeanțev, într-o scrisoare din 15/27 iunie 1809 adresată generalului S.F. Golițan constata că: „metode eficace de administrare pot oferi doar acele regimuri politice care sunt în stare să-i facă pe membrii etniilor să-și uite originea, limba, strămoșii, legile și tradițiile lor”. Contele oferea și exemplul „strălucit” al Bielorusiei (azi Republica Belarus), ai carei locuitori „într-un timp relativ scurt, după încorporarea lor la Imperiul Rus și-au uitat limba, originea etnică și sub toate aspectele au devenit ruși”.

După reocuparea Sudului Basarabiei în 1878, generalul Sebeco le spune locuitorilor din Ismail: „Voi vă contopiți pe deplin cu celelalte părți ale imperiului... Arătați-vă vrednici cetățeni ai marelui stat care vă primește în sânul său cu aceeași dragoste cu care mama își primește copiii care erau pierduți și iar au fost găsiți...”. Imediat după cuvântare, în telegrama adresată țarului Alexandru își dezvăluie intențiile adevărate, comunicându-i suveranului: „Basarabia românească nu mai există”.

Cu același prilej, arhiepiscopul Pavel Lebedev, cel de-al patrulea episcop rus al Chișinăului va spune: „Ține minte, Țară nou alipită, că tu ești avanpostul

poporului rus și al bisericii ruse – avanpostul prin care poporul rus și biserica rusă intră în atingere cu popoarele de o credință și de un sânge cu noi”.

Acest conducător al bisericii – născut în 1827 – pe care Ion Pelivan îl caracteriza drept „cel mai blestemat călău în haină bisericească” – a rămas cunoscut în istorie cu porecla „Românofagul”. A închis 340 de biserici, a persecutat preoții atașați valorilor naționale, unii au fost chiar expulzați și, cum a relatat chiar presa rusească, a dat dispoziție ca toate cărțile liturgice tipărite în limba română să fie adunate și aduse la reședința sa; cu volumele colectate a încălzit vreo câțiva ani sobele din palatul episcopal. Biserica urma consecvent politica promovată de administrația țaristă. După primul regulament care prevedea o oarecare autonomie pentru noua provincie anexată, Moscova schimba statul regiunii prin „Așezământul privind înființarea regiunii Basarabia” din 1818, așezământul promulgat la 28 februarie 1828 prin ucazul împăratului Nicolae I. În 1873 Basarabia este transformată într-o simplă gubernie a Imperiului Rus. Statutul gubernial va fi desființat abia în 1917 când se proclama Republica Democratică Moldovenească. La început, în administrația locală se foloseau, deopotrivă, limba română și limba rusă; din 1828 actele oficiale se publicau doar în limba rusă; în 1836 se acorda o dispensă de șapte ani, perioadă în care administrația mai putea primi și actele redactate în limba română; pana în 1842 limba română este acceptată ca limbă de predare în școlile publice, devenind apoi, obiect de studiu secundar; la seminarul din Chișinău, așa cum dorise mitropolitul Bodoni, limba maternă era printre materiile de studiu obligatoriu (zece ore pe săptămână); în 1863 catedra respectiva e desființată, iar în 1871, ucazul intitulat „Asupra suspendării studierii limbii române în școlile din Basarabia” o scoate din programă. Măsura a fost motivată prin faptul că... „în imperiul rus nu se studiază limbile locale”. (O statistica mai veche, indica faptul că în 1852 românii /moldovenii erau 74% din populația regiunii, rușii și ucrainenii 12%, iar evreii 8%).

Conducerea eparhiei însă a trebuit să tolereze limba română în serviciul divin, chiar dacă rolul ei a fost redus, fiind înlocuită cu limba rusă sau folosită în paralel cu această („a doua strană”). Motivația era cât se poate de simplă: enoriașii nu se mai duceau la biserică atunci când slujbele se țineau în rusă.

După Lebedev, la conducerea bisericii urmează doi ierarhi – respectiv al optulea și al nouălea episcop în ordinea ridicării în treaptă – cu un adevărat duh creștin, care au lăsat amintirea luminoasă a unor păstori care s-au îngrijit de parohienii lor. Iacov Piatnițki (care a păstorit între 1898-1904) lasă grija rusificării în seama altora, cum se exprima preotul român N.N. Topologeanu, iar el s-a ocupat de credincioși, înțelegându-și „rostul de luminător și povățuitor al turmei spre cele Dumnezeiești”. Într-un raport către sinod din anul 1900, I. Piatnițki observa că supușii săi „cunosc numai limba moldovenească și cu desăvârșire nu cunosc limba slavă bisericească sau pe cea rusească, nici chiar în forma ei vorbită”. El va obține încuviințarea sinodală și tipărește cărțile cu conținut religios și moral, povești creștine în „limba moldovenească”, dar cu litere chirilice. Urmașul sau, Vladimir Sînicovschi (1904 – 1908) fusese misionar și înțelegea foarte bine importanța slujbelor în limba vorbită de popor. „Căci zadarnic este – considera episcopul – „a propovădui unui norod într-o limbă pe care el nu o pricepe, precum zadarnic ar fi fost Pogorârea Sfântului Duh asupra apostolilor, dacă nu i-ar fi luminat a înțelege și a grăi în limbile noroadelor, iar nu noroadele în limba lor „. El însuși învăța română, predicând toate duminicile și sărbătorile în această limbă. A dispus studierea din nou a limbii române în seminarul din Chișinău. În 1905 reactivează, cu permisiunea sinodului, tipografia eparhială. La cererea preoților de a avea o publicație proprie, vlădica Vladimir pune următoarea rezoluție: „Deplin împărtășesc dorința preoților mei de a avea jurnal în limba moldovenească”; așa apare, în ianuarie 1908, „Luminătorul”, prima revistă bisericească în limba română în Basarabia. (redactori: protoiereul C. Popovici și ieromonahul Gurie Grosu, viitorul mitropolit al Basarabiei).

Episcopul Vladimir Sînicovschi, prin atitudinea sa blândă și luminată, a făcut posibilă conturarea unui curent național românesc în rândul clericilor. Poate tocmai de aceea, sinodul moscovit a găsit de cuviință să trimită la Chișinău pe cel de-al X-lea episcop eparhiot, în persoana unui adevărat patriot rus: Serafim Ciciagov. Născut Leonid, urmează o carieră militară ca ofițer de artilerie; erou la Plevna, după moartea soției sale, în 1898, se călugărește – primind numele de Serafim – intrând în obștea lavrei „Sfântul Serghie „de lângă Moscova. Arhiepiscopul Chișinăului (1908-1914) prezent la numirea unui nou vicar la Ismail, îl sfătuiește cu această ocazie pe noul slujitor: „Până acum, în această parte spălată de Dunăre s-a făcut prea puțin pentru unirea ei cu spiritul pravoslavnic rusesc și cultura rusă. Te chem la activitate de sacrificiu de patriot rus”. Convingerile sale velicoruse îl îndeamnă, cu totul nerealist, să le ceară clericilor locali să se înroleze în „Asociația patrioților ruși”. S-a arătat un neînduplecat adversar al mișcării lui Inochentie de la Balta care poftise să facă slujbele numai în... „moldovenească”. Chiar Serafim constata în mod corect că o parte din membrii clerului propovăduiesc o „înnoire” în biserică, pentru a obține o cârmuire autohtonă. Nu poate totuși să nu recunoască faptul că:

„În Basarabia, moldofilismul – acesta era cuvântul de ocară folosit de conducătorii ruși – are o oarecare putere, de asemenea și un temei... Preoții moldofili, puțini la număr sunt, din nefericire, cei mai capabili, mai tari, cu putere de muncă și cu influență în eparhie”.

Brutalitatea istoriei a făcut ca acest „patriot rus”, nepotul amiralului Ciciagov, cel care semnase Pacea de la București și adusesse Basarabia în frontierele imperiului țarist, să fie el însuși o victimă a stalinismului. La vârsta senectuții, retras din activitate, el este arestat la vârsta de 81 de ani și acuzat de „agitație monarhistă contrarevoluționară”. Umilit și forțat să se dezică de Hristos, el refuză.

Își sfârșește zilele în fața plutonului de execuție, fiind împușcat în poligonul N.K.V.D.-ului din localitatea Butovo pe data de 11 decembrie 1937. În 1997 este canonizat de biserica rusă cu numele „Sfântul Mucenic Serafim Ciciagov”.

Cât de mult s-a reușit prin aplicarea încăpățânată și nefiresc de nemiloasă a politicii de rusificare? O spun câțiva comentatori ruși lucizi:

F.F. Vighel, un fost viceguvernator al Basarabiei între 1824-1826 va scrie, după revenirea în Rusia, în memoriile sale: „Nimeni din ei nu știa rusește și nu a avut curiozitatea să vadă Moscova sau Petersburgul; din cuvintele lor se putea observa că ei consideră nordul nostru ca o țară sălbatică”. („Memorii”, partea a VI-a, Moscova, 1865). Când a ajuns la post la Chișinău, viceguvernatorul avea o abordare, ceva mai „optimistă”: „Nu numai Basarabia, dar și Principatele Dunărene, cu timpul, sau se vor încorpora în statul rus sau își vor lega soarta lor de soarta imperiului...”.

Scriitorul A. Afanasiev-Ciujbînski constata ca: „Moldovenii nu au învățat limba rusa” (volumul „Călătorie în sudul Rusiei”, 1863). La fel, Vsevolod Garsin stă câteva zile în Basarabia și îi scrie în 1877 mamei sale: „Chișinăul e cu totul nerusc. Pe străzile lui nu se aude nicăieri limba rusă...”.

Publicistul L. Tihomirov face o descoperire asemănătoare. („Teritoriu mic care nu are nimic rusesc...”).

Istoric și etnograf, Pompei Nickolaievici Batiuscov (1811-1892) scrie în studiul său „Basarabia. Descriere istorică”, volum publicat în 1892): „Populația rusă românizată în urma unei lungi dominații românești și a puterii sentimentului național al moldovenilor este departe de a-și renega identitatea”. Veritabil agent de rusificare, Batiuscov nu propune altceva decât continuarea rusificării: „Dacă dorim ca Basarabia să devină cu adevărat provincie rusească... trebuie ca prin intermediul școlii să-i familiarizăm pe țărani cu limba slavă bisericească și să-i rusificăm cel puțin pe jumătate”.

Când autoritățile țariste au „sărbătorit” centenarul ocupării Basarabiei (1812 – 1912), moment de bilanț pentru ocupant, jurnalistul N.N. Durnovo a temperat festivismul oficial, întrebându-se: „în timpul acestor 100 de ani de dominație rusă în Basarabia ne întrebam ce-am făcut noi pentru populația moldovenească din punct de vedere spiritual? Absolut nimic, fiindcă în Basarabia

toate școlile au fost înființate cu unicul scop de a face din români ruși și nici măcar n-am reușit”.

La începutul sec. al XX-lea, când imperiul țarist intrase deja în marasmul care a condus la revoluția bolșevică, filozoful și teologul Vladimir Soloviev va scrie în 1901: „La noi ortodoxismul în loc să fie un steag al popoarelor, atotcuprinzător și universal, devine un simplu atribut sau anexă a statului rus... Întâiul mijloc elementar pentru regenerarea ortodoxismului adevărat, a reînnoirii generale a puterilor noastre bisericești, în turmă și păstori, este acela de a izbăvi biserica noastră de paza codului penal și a cenzurii, de a desființa ortodoxismul silit”.

Cel de-al XII-lea conducător rus al bisericii basarabene – și ultimul – este Anastasie Gribanovschi. Numit episcop pe data 15 decembrie 1915 și arhiepiscop pe 16 mai 1916 se va confrunta cu noua situație politică creată de primul război mondial. Lovitura bolșevică din octombrie 1917 a avut consecințe profunde asupra vieții bisericești: slăbirea autorității centrale, începerea războiului civil, laolaltă cu lozinca autodeterminării națiunilor captive au făcut posibilă închegarea mișcărilor de eliberare națională. Astfel are loc la Chișinău (19-25 aprilie 1917) Congresul eparhial al preoțimii și mirenilor care au cerut răspicat să se înființeze o mitropolie românească basarabeană cu mitropolit și episcopi aleși dintre basarabeni, insistând ca limba română să fie folosită în școală și biserică. Decretul Consiliului Comisarilor Poporului din 23 ianuarie 1918 „Cu privire la separarea bisericii de stat și a școlii de biserică” hotăra libertatea completa de conștiință. În realitate, Vladimir Ilici Ulianov (Lenin), președintele consiliului, avea cu totul alte obiective. Preocupat de rezistența opusă de cler și de populația creștină, V.I. Lenin stabilește, într-o scrisoare din 19 martie 1922 strategia terorii de partid și de stat, propunând o ședință secretă a partidului, „cu participarea tuturor sau... aproape a tuturor delegaților”: „La această ședință să promovăm o hotărâre secretă a congresului despre ridicarea lucrurilor de preț a celor mai bogate lavre, mănăstiri și biserici, care trebuie să aibă loc cu cea mai necruțătoare fermitate, bineînțeles în cel mai scurt timp și fără rețineri. Cu cât mai mare va fi numărul reprezentanților

burgheziei reacționare și ai clerului reacționar pe care vom reuși să-i împușcăm cu această ocazie, cu atât mai bine”. (Coșmarul hidos se va prelungi prin îmbălsămarea leșului aceluiași Lenin și prin înmulțirea statuilor lui pe tot cuprinsul Rusiei, fiind încurajat, cu „moaște” cu tot, un cult grotesc al leninismului care ar fi trebuit să devină în timp un fel de religie de stat).

În această atmosferă tensionată și confuză, arhiepiscopul Gribanovschi propune pe data de 26 ianuarie 1918 crearea unei comisii care să convoace sinodul local pentru a pune bazele autonomiei bisericești ca urmare a independenței față de imperiul rus. Comisia va discuta și raportul care ar trebui să existe între cele două biserici ortodoxe românești. Pe data de 7 aprilie 1918 o delegație eparhială pleacă la Iași pentru a discuta cu mitropolitul Pimen al Moldovei. I.P.S. Pimen (1853-1924) le împărtășește delegaților basarabeni concluzia sa, apreciind că independența politică înseamnă, din punct de vedere bisericesc, restabilirea în fapt a legăturii canonice între celor două biserici. Mai mult, mitropolitul – considerat „Mitropolitul Războiului și al Întregirii Neamului Românesc” – privea aspectele ridicate de clericii basarabeni ca „o problemă a întregii Biserici Ortodoxe Române”. La sfârșitul aceluiași an, în pastorală pe care o dedica Zilei de 1 Decembrie, mitropolitul afirma cu convingere: „Trăim vremuri mari. Visul străbunilor noștri, al marilor voievozi Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare despre unirea tuturor românilor s-a împlinit. Țara noastră a ieșit din Marele Război mărită cu toate ținuturile locuite de români... această unire s-a făcut ca o dreaptă răsplată pentru suferințele și jertfele pe care le-a făcut poporul nostru românesc...”.

În ziua de 27 martie 1918, la Chișinău, Sfatul Țării declara, în numele poporului Basarabiei, unirea Republicii Democratice Moldovenești cu Regatul Român: „în puterea dreptului istoric și a dreptului de neam, pe baza principiului ca noroadale singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu Mama sa România”.

Arhiepiscopul Anastasie Gribanovschi părăsește Chișinăul după 21 aprilie 1918 îndreptându-se spre Moscova. (Fostul ierarh va emigra în 1919 în S.U.A., unde va conduce biserica ortodoxa rusă din exil; încetează din viață acolo, în vârsta de 91 de ani, în anul 1965). Episcopii Gavriil Cepur al Akkermanului și Dionisie Susnovschi al Ismailului renunță, la rândul lor, la rangurile lor de vicari ai eparhiei Chișinăului, abandonând Basarabia pe data de 18 iunie 1918.

Patriarhul Tihon al Moscovei și al Întregii Rusii emite gramota din 23 mai 1918 prin care acordă slujitorilor bisericii și binecredincioșilor basarabeni libertatea să decidă, fără constrângere, relațiile jurisdicționale pe viitor, îndemnându-i să aleagă cu ce biserică autocefală să intre în comuniune. Patriarhul rus îi comunică totodată mitropolitului Pimen al Moldovei decizia de renunțare la Basarabia. Preafericitul Tihon, întemnițat de bolșevici pentru atitudinea sa curajoasă, se petrece din viață în 1925. Privit ca un mucenic al credinței, după implozia U.R.S.S.-ului, biserica rusă îl canonizează ca „Sfântul Tihon al Moscovei”, fiind prăznuit împreună cu „Noii martiri și mărturisitori ai Rusiei”, între ei și țarul Nicolae al II-lea, cneaghina Alexandra și cei cinci copii ai lor.

Prin plecarea ultimilor conducători ruși, biserica din Basarabia își vede împlinită speranța reluării legăturilor străvechi de comuniune spirituală cu biserica românească a Moldovei, întrevăzând pentru prima dată în 106 ani perspectiva refacerii legăturii canonice naturale, întrerupta prin anexarea din anul 1812.

HOTĂRĂRI SINODALE. CANOANELE APOSTOLICE

Creștinătatea primelor secole, în condițiile înmulțirii comunităților, a simțit nevoia normării multor aspecte de credință. Această misiune a revenit sinoadelor ecumenice, ale căror hotărâri aveau autoritate universală, constituind, până astăzi, elementele principale ale tradiției canonice ortodoxe. Rolul lor a fost să clarifice atât aspectele dogmatice – mai ales atunci când o erezie amenința unitatea de

gândire teologică – cât și stabilirea unor reguli clare care să guverneze modul de administrare al bisericilor, chestiunile de morală sau de disciplină bisericească.

Primul sinod ecumenic, convocat la Niceea de împăratul Constantin cel Mare (325) stabilește adevărul de credință, elaborând „Crezul”, piatra de temelie a credinței creștine. În celelalte concilii care au urmat, hotărârile adoptate au constituit și ele o sursă de autoritate și, cel mai important, un izvor de drept canonic.

Cel de-al doilea sinod ecumenic are loc în Constantinopol la inițiativa împăratului Teodosie cel Mare în anul 381. Conciliul al II-lea stabilește, cu putere de lege, faptul că „Episcopii diecezelor sunt opriți a trece hotărele diecezelor lor pentru hirotonie sau alte treburi bisericești... nici să nu se tulbure bisericile” (Canonul 2).

Sinodul a sancționat și acțiunile răuvoitoare: „deoarece unii, voind a tulbura și a răsturna buna rânduială bisericească, cu vrăjmășie și cu clevetire plăsmuiesc oarecari pricini... nimic altceva urmărind decât a păta buna cinstire a preoților și să pună la cale tulburări între popoarele (credincioșii n. n.) pașnice”.

Sinodul de la Cartagina (419 d.Hr.) întărește autonomia diecezană reglementând și rangurile mai mici sau chiar citeții din biserică: „...dacă oricine ar citi în biserică, chiar și numai o dată, să nu se primească de altă biserică în cler”.

Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes (431 d.Hr.) – convocat sub împăratul Teodosie al II-lea – analizând situația din Cipru, oprește amestecul aici al episcopilor din Antiohia, întărind autocefalia bisericii cipriote: „... niciunul dintre preaiubiții de Dumnezeu episcopi să nu apuce o altă eparhie care nu a fost mai demult și dintr-un început sub mâna lui și a celor dinaintea sa. Iar dacă cineva a ocupat o eparhie străină și în chip silnic a pus-o sub stăpânirea sa pe aceasta să o dea înapoi ca să nu se încalce canoanele părinților și nici sub cuvânt de lucrare sfântită să se furișeze trufia stăpânirii lumești”. Sfinții părinți care au decis astfel la Efes au oferit, totodată, temeiul profund al libertății noastre: „Și să nu trecem cu

vederea că pierdem câte puțin libertatea pe care ne-a dăruit-o nouă cu sângele său Domnul nostru Isus Hristos, Eliberatorul tuturor oamenilor” (Canonul 8).

Hotărârile istorice ale sinodului de la Efes extind astfel, în toata biserica, principiul neamestecului în alte eparhii.

Aceleași principii de organizare sunt reconfirmate și de Sinodul Trulan sau Quinisext (Al cinci-șaselea) convocat de Iustinian al II-lea la Constantinopol (692). Toti participanții la acest sinod și anume 211 episcopi erau din Imperiul Roman de Răsărit.

Sinodul local de la Constantinopol (861) – cunoscut drept „Sinodul I-II de la Constantinopol” va aborda aspectele vieții interioare a bisericilor, rigorile disciplinei ecleziastice, interzicând ca un ierarh să se „îndepărteze” de comuniunea cu propriul sau patriarh, căci: „...cei ce sub pretextul oricăror vinovații se depărtează de întâii lor stătători fac schismă și rup unitatea Bisericii” (Canonul 15). Mai departe Sinodul I – II stabilește: „în privința gâlcevilor și tulburărilor, cele ce se întâmplă în Biserica lui Dumnezeu este nevoie să se hotărască și această: cu niciun chip sa nu se așeze episcop în biserica al cărei întâistător trăiește... și se află în demnitatea sa” (Canonul 16).

Trebuie menționat că atât autocefalia, cât și autonomia se regăsesc în Canoanele Apostolice. Astfel, Canonul 34 susține cu autoritate: „Se cade ca episcopii fiecărui neam să cunoască pe cel dintâi între dânșii și să-l socotească pe el drept căpetenie... și fiecare să facă numai acelea care privesc eparhia sa și satele de sub stăpânirea ei”. Canonul 35 Apostolic reglementează riguros regula de urmat: „Episcopul să nu îndrăznească să facă hirotonii în afara eparhiei sale, în cetățile și satele care nu-i sunt supuse lui; iar de s-ar dovedi că a făcut aceasta, fără încuviințarea celor cărora le aparțin cetățile și satele acelea, să se caterisească și el și cei pe care i-a hirotonit”.

În spațiul răsăritean, definirea teritoriului canonic („buna rânduială bisericească”) a cuprins atâtea sensuri câte interese au îmbrățișat bisericile naționale. Naționalismul religios a depășit zona sa geografică pentru a cuprinde

etnicii săi din afara frontierelor recunoscute la un moment dat. Astfel s-a răspândit tendința de asociere a „teritoriului canonic” cu etnia și mai puțin cu teritoriul geografic. (Cemîrtan, Romeo, 2020, bibl.) Patriarhul Daniel al României a explicat realitatea istorică a poporului prin legătura preexistentă dintre unitatea ortodoxă și identitatea națională: „Nu considerăm că sentimentele naționale sincere ale vreunui popor ar putea dăuna unității ortodoxiei. Sentimentul de apartenență la un popor care are o limbă și o cultură aparte este un firesc dat de Dumnezeu, iar țara în care te-ai născut reprezintă ceva aparte pentru fiecare om. Nu ne putem dezice de identitatea națională, căci aceasta ar însemna să ne renegăm părinții și strămoșii...Înglobarea forțată a popoarelor în structuri supranaționale și desființarea identității lingvistice și culturale sub pretextul unității, creează tensiuni și resentimente de vindecate...” (apud Cemîrtan R., 2020 bibl.)

După Marea Schismă care are loc în anul 1054, când se separă lumea creștină, biserica catolică a urmat o direcție definită de îmbrățișare a universalismului și a infailibilității papei. Creștinismul răsăritean a menținut principiile sinodale anterioare, recunoscând autonomia bisericilor naționale, considerând Sfintele Canoane și Sfânta Tradiție temelia vieții religioase. De aceea bisericile ortodoxe au fost rânduite în baza principiului național, fiind identificate prin etnonimul poporului (neamul) pe care îl păstoresc; astfel se prezintă până în prezent toate cele nouă patriarhii ortodoxe – cu excepția Patriarhiei ecumenice cu sediul la Istanbul, care are statut special – și cele cinci biserici ortodoxe autocefale. În primele traduceri din ebraică a „Vechiului Testament” apare mențiunea că numărul neamurilor este egal cu numărul îngerilor lui Dumnezeu, atribuind astfel, o întemeiere mistică și tainică a popoarelor. Părintele Dumitru Stăniloae a explicat comuniunea și diversitatea neamurilor în Hristos cu următoarele cuvinte: „Creștinismul recunoaște realitatea neamurilor, ca grupări cu grai, cu tradiții, cu aplecări și cu comori spirituale proprii. Omenirea este o unitate, dar nu o unitate monotonă, asemenea unei mase anorganice, sau a unei serii de piese identice,

produse într-o fabrică. Ci unitatea ei cuprinde, fără a prejudicia, bogăția unor nesfârșite nuanțări”.

Am menționat hotărârile Sfințelor Sinoade pentru a putea înțelege, pe deplin, politica religioasă a Imperiului Rus, ca și a structurilor ulterioare ale statului rus.

Odată cu creșterea puterii militare a statului și lărgirea teritoriului lui pe seama altor țări și popoare – inclusiv ortodoxe – a fost urmărită de către conducătorii laici și o lărgire a teritoriului canonic recunoscut al bisericii ruse, expansiune privită ca o extensie a administrației militare și civile, „spre măreția imperiului pravoslavnic și gloria țării tuturor Rusiilor”.

Geopolitica ecleziastică a fost încorporată politicii imperiale. Rusia se autoproclama „A treia Romă și ultima” – Constantinopolul fiind cea de-a doua – bazându-se pe religiozitatea poporului. Nu întâmplător Dostoievski, referindu-se la compatrioți, vorbea despre „un popor teofor” (gr. „purtător de Dumnezeu”). Concepția mesianică și ideea de „popor ales”, care se conturează încă din sec. al XV-lea și al XVI-lea vin să sprijine „idealul calculat al imperialismului panslavist” (Emil Diaconescu). În sec. al XVII-lea, starețul Arsenie va afirma: „Patriarhul Moscovei e ca și cel din Constantinopol și-i egal chiar cu Papa, deoarece poartă potcapul alb al lui Silvestru.” Simbolul potcapului alb face trimitere la legenda potrivit căreia Constantin cel Mare i-ar fi oferit Sfântului Silvestru-papa de la Roma între 314-335 – acest acoperământ de cap ca emblemă a autorității sale; această piesă de port împreună cu camilafca albă, fac parte și acum din vestimentația solemnă a patriarhilor ruși.

Mistica pravoslaviei rusești a fost inclusă, dincolo de rostul ei firesc, într-o concepție politică pe care s-a clădit conceptul central de „lume rusă” („Russkiy Mir”): religie ortodoxă, limba rusă, memoria istorică și culturală. Această ideologie a fost folosită eficient pentru controlul spațiului rus și al proximităților sale. Astfel, ortodoxia a rămas – până la ateismul îmbrățișat odată cu Lenin, Stalin și ceilalți bolșevici mai mari sau mai mici – o prezență constantă în politica oficială, clădită pe cei trei piloni: hegemonie, mesianism și slavofilie; termenii îi regăsim, într-o formă sau alta și în discursul contemporan al B.O.R.

Sanctitatea sa Kiril al II-lea, în ultima sa vizita la Chișinău a vorbit despre „Sfânta Rusie” („Svyataya Rus”), „Trupul bisericesc rus”, „Biserica Mamă Rusă”, deși, cum știm, românii – indiferent unde trăiesc și cum sunt numiți – din punct de vedere canonic, istoric și etnic – au o singură „biserica mamă”: Biserica Română. „În fața lui Dumnezeu – a mai spus patriarhul rus – noi suntem un singur popor”. Argumentul său e evident: în fața Creatorului Tuturor Celor Văzute și Nevăzute noi toți suntem într-adevăr fii întru Domnul. Sanctitatea sa a folosit o sentință globalizatoare, dar care nu-și găsește locul în religia lui Isus care respectă diversitatea de comuniune a etniilor – a neamurilor în Hristos – îndrumate spre Mântuire și Viață Veșnică. De altfel, toate ecteniile și ierurgiile de binecuvântare rostite în biserică trebuie să se îndrepte cu precădere către obștea binecredincioșilor și a pământului unde viețuiesc.

Din perspectiva Sfințelor canoane pe care le-am evocat, rolul bisericilor naționale este de netăgăduit, ca și autoritatea normativă a regulilor stabilite în sinoade. Episcopii participanți la istoricele conclave nu s-au reprezentat pe ei înșiși, ci tocmai bisericile lor locale. Ei nu puteau să se rupă de poporul credincios pentru că acesta avea „dreptul de a refuza primirea unui vladică necerut și neiubit de el”. De aceea, în baza principiului sinodalității (conducerea bisericii prin sinoade) hotărârile adoptate au și putere și obligativitate. De aceea și evoluția bisericii ortodoxe din Basarabia trebuie așadar privită prin prisma normelor canonice.

Trebuie precizat că atât biserica română, cât și biserica rusă recunosc aceste temeuri canonice, deși interpretările lor diferă în mod substanțial. Patriarhia rusă ne reproșează „încălcarea teritoriului său canonic”. Dar intrarea în Principatele Române s-a făcut cu forța armelor și încălcarea unei ordini bisericesti bine consolidate. Potrivit principiilor de drept laic, o faptă ilicită nu poate produce efecte juridice licite. Din punct de vedere canonic, de asemenea, nu putem interpreta siluirea bisericii moldovene și ca un act conform canoanelor, câtă vreme numirea unui locțiitor de mitropolit la Iași în 1789 a fost rezultatul ocupării

militare, Ambrozie însuși intrând în Moldova odată cu grenadierii ruși. Cum altfel putem explica îndepărtarea lui Veniamin Costachi, mitropolitul canonic al Moldovei? Amintim ca Sinodul al IV-lea ecumenic ținut la Calcedon în anul 451 la inițiativa împăratului Marcian a decis neechivoc: „Parohiile păstorate de un episcop (conducător) timp de 30 de ani să rămână mereu sub autoritatea acestuia” (Canonul 17). Când armata țaristă încălca frontierele Moldovei, mitropolia de aici funcționa de aproape 400 de ani, fiind recunoscută ca autoritate ecleziastică a poporului românesc, într-un teritoriu etnic și istoric bine definit geografic.

(În anul 2002, patriarhul Alexei al II-lea a folosit același argument al „încălțării teritoriului canonic” pentru a condamna crearea de către Vatican a unei diocese catolice în Rusia. Sfântul Scaun a fost acuzat de tentative de prozelitism catolic într-o țară majoritar ortodoxă, deși minoritatea catolică din Rusia exista neconținut din sec. al XVIII-lea (primele mențiuni în sec. al XII-lea), având în prezent 220 de parohii și un seminar la St. Petersburg).

UNIREA CU ROMÂNIA. MITROPOLIA BASARABIEI

Dorințele credincioșilor basarabeni au fost ascultate. Sfântul Sinod publică, la 16 iunie 1918, „Cartea pastorală” prin care recunoaște autonomia bisericii Basarabiei. Documentul preciza: „Sfântul Sinod și înaltul guvern al Regatului României își ia îndatorirea să împlinească clerului basarabeian toate dorințele, care se pot împăca cu păstrarea neștirbită a ortodoxiei, cu fața națională a ei și cu îndatorirea de a fi cheag de bună rânduială în această biserică, ajunsă una și nedespărțită cu biserica autocefală drept slăvitoare de Răsărit a Regatului României „.

Episcopul Hușilor, P.S. Nicodim este desemnat ca loțiitor de arhiepiscop „până la alegerea unui titular”. La instalare, în prima sa cuvântare, loțiitorul avea să spună:

„Nu se poate pricepe cu mintea ca Basarabia să fie alipită cu trupul la țară de peste Prut, iar cu sufletul să rătăcească peste Nistru. Aceasta nu se poate nici după

cerințele unui stat neatârnat, nici după rânduielile canonice...” Câteva zile mai târziu, arhiereul emite un ordin către protopopi, preoți și cântăreți, împlinind dorinți mai vechi ale credincioșilor basarabeni, dar păstrând totodată drepturile altor minorități ortodoxe:

În comunele și satele cu populație românească, slujba divină să se facă curat în limba română. În localitățile cu populație amestecată, slujba se face în limbile română și slavă. În comunele cu populație curat rusă și bulgară, slujba să se facă în limba slavonă.

- Poporul (prihod) se va numi de azi înainte „parohie”
- Bлагocинии se numesc de azi înainte „protopopi”.

Noua eparhie avea vicariate la Ismail, Akkerman și Bălți. Arhiepiscopul Nicodim Munteanu deține funcția până în decembrie 1919 când își depune demisia și revine în scaunul episcopal de la Huși. (Se retrage și de aici pentru a fi starețul mănăstirii Neamț între 1924-1935. După moartea mitropolitului Pimen este ales mitropolitul Moldovei. În urma dispariției patriarhului Miron Cristea, pe data de 5 iulie 1939 Nicodim Munteanu este înscăunat ca cel de-al doilea patriarh al României, deținând înalta funcție până la săvârșirea din viață).

Sinodul Bisericii Ortodoxe Române, cu participarea ierarhilor tuturor provinciilor românești, hotărăște în ședință extraordinară că: „după cum s-a realizat unirea teritoriilor române la Patria-Mamă, tot astfel să se realizeze și unitatea bisericească pe întreg pământul României întregite, într-o singură biserică autocefală ortodoxă”.

La Chișinău, Congresul Eparhial din februarie 1920 îl alege pe Gurie Grosu – la acea dată era vicarul Mitropoliei Moldovei și Sucevei (Iași) – arhiepiscop titular al bisericilor din Basarabia. Alegerea e recunoscută de Sfântul Sinod și aprobată prin decret regal. Încăunarea are loc în 1921.

Un nou congres eparhial excepțional are loc în iulie 1923. Congresul manifesta dorința mai veche a credincioșilor din Basarabia să aibă Arhiepiscopia

Chișinăului ridicată la treapta de mitropolie. Cele două eparhii basarabene create odată cu Arhiepiscopia Chișinăului, adică Episcopia Hotinului și Episcopia Cetății Albe – Ismail rămân episcopii sufragane, legate canonic de mitropolie.

Legea de organizare a bisericii ortodoxe române din 1925 înființează Patriarhia Română, arhiepiscopia de Chișinău fiind ridicată la rang de mitropolie, Gurie Grosu devenind mitropolitul Basarabiei. În această înaltă demnitate funcționează până în anul 1936 când este pensionat. Astfel, după „5 ani – prima dată după Gavriil Bănulescu Bodoni – biserica Basarabiei va avea un întâistătător român, în persoana basarabeianului Gurie Grosu.

Mitropolitul Gurie a susținut un program ambițios de reconstrucție, reparând bisericile, dotându-le cu cele necesare bunei funcționări, îngrijindu-se să construiască noi lăcașuri de cult. Se cuvine menționată catedrala „Sfinții Împărați Constantin și Elena” din Bălți. După înființarea Episcopiei Hotinului, noul ierarh este Visarion Puiu care înțelege nevoia unei impunătoare „catedrale a nordului”, atât ca lăcaș central al episcopiei, cât și ca simbol românesc.

Piatra de temelie se pune în 28 septembrie 1924, în prezența principelui moștenitor Carol de România, iar un an mai târziu încep lucrările la nava bisericii. Lipsa fondurilor a întârziat consacrarea lăcașului care va avea loc abia în iunie 1935. Catedrala, un monument al arhitecturii neoromânești a fost acoperită cu plăci de aramă, iar interiorul, de mari dimensiuni, putea primi la sărbători peste 1.000 de credincioși. Pictura în frescă respectă stilul clasic bizantin.

Gurie Grosu s-a născut în satul Nimorani/Lăpușna în familia unui cântăreț bisericesc. Învață să scrie și să citească la mănăstirea Curchi, urmând apoi școala spirituală și seminarul teologic din Chișinău. Obține titlul de magistru în teologie la Academia Duhovnicească de la Kiev, la a cărei întemeiere a contribuit și moldoveanul Petru Movilă. Călugarit la mănăstirea Noul Neamț a dobândit numele monahal de Gurie. În 1909 e ridicat în rang de arhimandrit. Luptător fără odihnă pentru drepturile religioase ale românilor dintre Prut și Nistru a militat întreaga viață pentru folosirea limbii române; în biserică a slujit consecvent în

limba sa maternă; a sprijinit apariția revistei bisericești „Luminătorul” – în a cărei redacție a lucrat și corector și redactor, ajutând ori de câte ori era solicitat; a fost profesor de limba română la liceul nr. 3 de băieți din Chișinău. A publicat „Abecedarul” său, mai întâi în alfabet chirilic („Bucoavna moldovenească”, 1909), apoi în alfabetul latin, începând cu ediția a VI-a apărută în 1922.

Când Serafim Ciciagov a ales să urmeze politică șovină a lui Pavel Lebedev, continuându-i prigoana împotriva cărților românești, el a selectat pentru autodafeurile sale tocmai manualele părintelui Gurie. Autoritățile rusești îl exilează într-o mănăstire îndepărtată. Revenit la Chișinău, în 1917, va lucra în comisia școlară a zemstvei guberniale pentru naționalizarea programelor de învățământ. Când se deschide cel dintâi Sfat al Țării, arhimandritul Gurie Grosu ține slujba de binecuvântare a lucrărilor și, în numele bisericii moldovenești, rostește o cuvântare.

În timpul păstoririi sale, Î.P.S. Gurie s-a confruntat cu dificila problemă a împărțirii averii bisericești între cele trei episcopii nou create – a Hotinului, a Cetății Albe-Ismail, și respectiv Arhiepiscopia Chișinăului. A dispus instituirea unei Eforii bisericești care trebuia să administreze averea comună. Realizările sale cuprind și înființarea Facultății de teologie din Chișinău sub autoritatea Universității din Iași. Nichifor Crainic aprecia că: „O adevărată conștiință românească s-a cristalizat în jurul acestei școli de ortodoxie națională”. Facultatea a fost inaugurată luni, 8 noiembrie, 1926, de „Soborul Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil și a tuturor cereștilor puteri” în prezența mitropolitului Gurie care va spune în cuvântul său: „Instituția de înaltă cultură teologică pe care o deschidem astăzi și care e primită cu entuziasm de toată populația acestui oraș și acestei provincii, dovedește că românii sunt stăpânii firești ai ei și această provincie poate să fie și trebuie să fie numai a românilor”. (Ca un exemplu de consecvență și continuitate, menționăm acordul semnat pe data de 15 decembrie 2022 între Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași și Universitatea de Stat din Moldova. Înțelegerea a avut la bază Protocolul de colaborare între Ministerul Educației din

România și Ministerul Educației din Republica Moldova semnat pe 27 aprilie 2010 prin care părțile au convenit să înființeze la Chișinău, începând cu anul universitar 2023-2024, o extensiune a Universității ieșene în cadrul căreia va funcționa programul de studii de licență „Teologie ortodoxă pastorală” cu durata de patru ani. În mai 2023 și Universitatea București a semnat cu USM un parteneriat în vederea înființării, tot la Chișinău, a unei extensiuni proprii.)

Biblia, tradusă de Gala Galaction și preotul Vasile Radu, ambii profesori la facultatea de teologie va fi cunoscută ca „Biblia de la Chișinău” și prețuită ca un autentic monument de cultură și limbă românească. Un alt subiect dificil s-a dovedit a fi adoptarea „Calendarului îndreptat”, calendarul Gregorian, pe care România îl adopta printr-un Decret-Lege în martie 1919 („Cele 13 zile”). Pentru adepții „vechiului calendar”, trecerea la „noul calendar” reprezenta „stricarea legii” sau, chiar „catolicism” de-a dreptul. Î.P.S. Gurie Grosu îi solicita lui Octavian Goga – la acel moment ministru regal de interne – clarificarea acestui subiect, cu adevărat exploziv. Telegrama de răspuns al ministrului Goga va lămuri lucrurile, în sensul că fiecare închinător al bisericii va hotărî individual ce calendar anume dorește să respecte: „Interesul obștesc – preciza telegrama – cerând ca fiecare cetățean să se poată bucura cu prilejul Sfintei Învierii în liniște, în pace și în deplină seninătate sufletească”. Mitropolitul basarabean se săvârșește din viață în 1943 și își află locul de veci la mănăstirea Cernica de lângă București.

Între anii 1936-1944 biserica Basarabiei va fi păstorită, scurtă vreme, cu titlu de locțiitor, de Î.P.S. Nicodim Mitropolitul Moldovei, de P.S. Episcop Cosma Petrovici al Dunării de Jos și, ultimul ierarh, Efrem Enăchescu.

OCUPAȚIA SOVIETICĂ

Ca urmare a înțelegerii dintre Hitler și Stalin, miniștrii de externe ai celor două dictaturi semnează acordul cunoscut ca „Pactul Ribbentrop-Molotov”. Pe data de 26 iunie 1940, guvernul sovietic îi cere României, în termeni ultimativi, să

evacueze armata și administrația civilă din partea de nord a Bucovinei și din Basarabia. Sub amenințarea războiului, guvernul de la București cedează.

Cetățenii români sunt anunțați oficial despre ultimatum și intenția de a evacua Basarabia prin comunicatul nr. 25/28 iunie 1940, ora 9:00. Momentul a constituit o tragedie înfiorătoare pentru locuitorii din dreapta Prutului. Preotul Paul Mihail va descrie proporțiile apocaliptice ale dezastrului folosind cuvintele de pe urmă ale Mântuitorului pe cruce: „E vinerea patimilor României Mari. Săvârșitu-s-a!”.

Atmosfera înspăimântătoare pe care o trăiau locuitorii Chișinăului, amenințați de iminenta intrare a armatei roșii se regăsește în admirabila descriere făcută de scriitorul Iorgu Tudor: *„Străzile Chișinăului ofereau o priveliște tristă. Bărbați, femei și copii, cu geamantane, boccele, cu mici pachete în mâinile tremurătoare, în toropeală, în nebunie, se grăbeau undeva, fugeau: spre gară, spre șosea, spre necunoscut, fugeau mânați de năluciri. Chioșcurile și magazinele erau închise. Din ferestre ne priveau ochi halucinanți, figuri tragice ne întâmpinau în cale. Nu ne mai salutam. Sau dacă ne salutam, inconștient, mecanic, nu ne vorbeam. Era de prisos. Nu era nici timpul și nici locul. Străini și stranii erau călătorii din tramvaie. Tăcuți. Aiuriți. O lume tâmpită. Nebună. Mâine va fi altfel. Altă lume. Alți oameni. Se vor înstrăina și oamenii, și străzile...”* (Apud dr. Corneanu Constantin, bibl.)

Intuițiile scriitorului basarabean au devenit, în curând, realitate. Începeau persecuțiile nemiloase, comparabile cu prigonirea primilor creștinilor în imperiul roman; începea martirizarea românilor bucovineni și basarabeni...

După ocuparea Basarabiei, autoritățile bolșevice nu s-au arătat deloc preocupate să dirijeze viața economică și socială a regiunii. Prima lor grijă a fost arestarea și pedepsirea deputaților din Sfatul Țării care votaseră pe 27 martie 1918 Unirea. (Ironia a fost că au dispus inclusiv arestarea celor trei deputați care au votat împotriva Unirii). Astfel, pe 31 august 1940, la doar două luni după reanexarea Basarabiei, va fi arestat bătrânul preot Alexandru Baltaga – avea

79 de ani – figura emblematică a bisericii basarabene. Absolvent al seminarului din Chișinău a slujit neîntrerupt, timp de 54 de ani la Călărași-Sat/Chișinău.

Pentru meritele sale a fost ales de mai multe ori președinte al congreselor eparhiale și președinte al Uniunii Clericilor Ortodocși din Basarabia. Preoțimea îl alege deputat în Sfatul Țării unde s-a pronunțat pentru Unire. După Reîntregire a fost membru al Comitetului de unificare a bisericilor din România Mare, decorat cu ordine și medalii ale Regatului Român. Ceea ce i-au imputat comisarii roșii este pilduitor pentru procedurile represiunii staliniste:

părintele este învinuit că „în anul 1918 a avut o atitudine dușmănoasă față de Rusia Sovietică, a fost membru activ al Sfatului Țării, votând pentru dezlipirea Basarabiei de Rusia Sovietică și alipirea la România, fiind răsplătit cu 50 ha. de pământ”. Potrivit codului penal sovietic a mai fost învinuit și de „acordarea de ajutor aripii reacționare a burjoaziei mondiale” (art. 54, alin. 4), „lupta activă împotriva clasei muncitoare și mișcării revoluționare” (art. 54, alin. 13) și

„sabotaj contrarevoluționar” (art. 54, alin. 14). A fost deținut în închisoarea din Chișinău până în iunie 1941 când, urmare a înaintării armatei române și eliberarea Basarabiei este evacuat – împreună cu alți deținuți „prețioși” – în închisoarea din Kazan, R.A.S.S.Tătara. Înaintat în vârstă, nu a putut suporta condițiile inumane de detenție, încetând din viață în pușcăria tătară în ziua de 7 august 1941. În anul 1991 a fost reabilitat de către Procuratura generală din Republica Moldova. Va urma un șir lung de martiri ai credinței...

Măsurile dispuse de „puterea sovietică” urmăreau, înainte de orice, răspândirea terorii pe întreg teritoriul ocupat.

În septembrie 1940 Consiliul Comisarilor Poporului din R.S.S. Moldovenească adopta hotărârea „Cu privire la confiscarea cărților bisericești de toate riturile și ale sectelor religioase”. Bibliotecile bisericești sunt desființate, măsură abuzivă, mai ales că preoții nu mai aveau voie să dăruiască credincioșilor cărți duhovnicești, fiind acuzați și condamnați pentru „propagandă religioasă”. Tot în septembrie 1940 se decretează trecerea în proprietatea statului a averilor

bisericești, măsură ce viza paralizarea activității lăcașurilor de cult. În mai 1941 este aprobat „Regulamentul cu privire la modul de aplicare a deportării față de unele categorii de criminali”. În concepția stalinistă preoții îngroșau categoria „criminalilor” și vor suporta consecințe monstruoase: părintele Vasile Bodrug (sat Dușmani/Râșcani) condamnat la moarte e împușcat în 1941, preotul Dumitru Ciornei (com. Cliscăuți/Hotin) ucis în 1940, Mina Țăruș (jud. Orhei) ucis în 1940, preotul Mihai Ghili (sat Untești/ Ungheni) arestat în 1941 de NKVD, exilat la Barnaul/Rusia, împușcat în 1942, părintele Gheorghe Mihalache (Căușeni/Tighina) deportat în Krasnoiarsk, lichidat în 1949, preot Porfirie Șoim (sat Părcăni/Soroca) împușcat în 1941. Ion Ștefănescu, starețul mănăstirii rupestre Țipova e deportat, dar economul Teofil Ioviță care, după eliberarea Basarabiei, în 1941, îndeplinește funcția de stareț, va fi lichidat de securitate. Părintele Gheorghe Munteanu suferă moarte mucenicească în fata catedralei din Ismail unde este batjocorit, torturat, bărbierit și tuns de soldați. Va fi omorât prin zdrobirea capului de treptele de piatră ale catedralei. În timpul retragerii din vara anului 1941, trupele sovietice îl împușcă pe Eustatie Chiriță din comuna Pitușca, înfuriate că preotul oficiase un Te Deum pentru victoria armatelor române. Deportați în Siberia, următorii preoți nu se mai întorc din tundră: Vladimir Cernăuțeanu (jud. Tighina), Anton Cernăuțeanu (Chișinău), Petre Cernăuțeanu (Chișinău), Alexandru Grosu (Olănești/Cetatea Albă), Vasile Doncilă, preot pensionar (Chișinău), Alexandru Chipetchi, preot pensionar (Chișinău). Lista martirilor e lungă, rămânând deschisa noilor cercetări...

Odată cu lichidarea corpului preoțesc, bolșevicii au luat măsuri draconice (arestări, deportări, crime) împotriva învățătorilor – a intelectualilor în general – a țăranilor înstăriți („culaci”). Cu o săptămână înaintea ofensivei armatei regale, în noaptea de 13 spre 14 iunie 1941, din Basarabia au fost deportate 22.648 de persoane, expediate în vagoane de marfă spre lagărele din Altai, Kirov, Krasnoiarsk, Omsk, Kazahstan, Komi; un adevărat holocaust roșu...

Între 1939-1941 comisarii sovietici încep războiul și cu bisericile ortodoxe și-l vor continua cu diabolică consecvență după 1944: stăreția mănăstirii Bocancea e dată în folosință brigăzii de tractoare, trapeza mănăstirii Căpriană găzduiește clubul pentru petreceri tovărășești, mănăstirea Curchi se transforma în depozit (biserica de vară), club (biserica de iarnă), întregul complex mănăstiresc adăpostește un spital de psihiatrie; mănăstirea Dobrușa va fi transformată în club, cantină, apoi depozit alimentară; cimitirul Sfintei mănăstiri e nivelat cu buldozerul și transformat în... teren de tenis, mănăstirea Pripiceni-Curchi adăpostește o cantină, cu altarul folosit drept bucătărie, mănăstirea Țipova, (biserica de suprafață) e depozit de tutun, iar biserica rupestră pângărită cu tot felul de dejecții; lista este incompletă și în cazul mănăstirilor și bisericilor...

Ocupați cu aceste represalii, bolșevicii nu au dat atenție aspectelor organizatorice. Abia în decembrie 1940 își face apariția la Chișinău episcopul sovietic Alexei de Tula – localitatea Tula se află la 165 km sud de Moscova – înputernicit de biserica ortodoxă rusă să dirijeze și să supravegheze cultele în R.S.S.M. Mitropolia Basarabiei e desființată; în locul ei va funcționa o eparhie a Chișinăului pusă la comanda patriarhiei moscovite. Biserica Ortodoxă Română nu a recunoscut, nici atunci, nici mai târziu, punerea Basarabiei sub jurisdicția canonică a forului religios rus.

Alexei de Tula va folosi titulatura de „arhiepiscop al Chișinăului și Basarabiei”. Născut în 1899 (numele mirean: Victor Iovici Sergheev). Călugărit în 1927, e ridicat în treapta de ieromonah de Vartolomeu Remev. Acesta va ține cursuri clandestine de teologie. În 1936 poliția secretă află de existența „școlii” și îl arestează. Denunțatorul era chiar monahul Alexei care se prezintă la proces, susținând acuzațiile formulate împotriva părintelui său duhovnicesc. A urmat condamnarea la moarte, arhiepiscopul Remev fiind executat pe data de 26 iulie 1939.

După această „ispravă”, Alexei, ca om de încredere al partidului, e promovat episcop la Tula, Serpuhovsk și Vologda. În 1939 sinodul îl trimite în judecată

arhierească și este, chiar, pus sub interdicție de a sluji cele Sfinte. La scurtă vreme, în mod inexplicabil, prin decret patriarhal, este desemnat și confirmat în scaunul din Chișinău. (Unii autori afirma că în iunie 1941 ar fi fost arestat de autoritățile sovietice, deși noi documente arată că, după evacuarea sa din Basarabia, Alexei și-a continuat în URSS „cariera” de înalt prelat. În noile sale funcții a cerut preoților ruși să reducă durata serviciului divin, interzicându-le să mai tragă clopotele în noaptea de Înviere. Moare în 1968).

În timpul în care s-a aflat la Chișinău, Alexei de Tula a dat dispoziții ca slujbele să se facă în slavonește, iar Sfântul Crăciun să urmeze calendarul vechi. Românofob convins, bârfea biserica română și îi considera trădători pe acei preoți care se refugiaseră în țara, scăpând astfel de crâncenul destin rezervat de sovietici preoților basarabeni.

A fost considerat „primul ocupant sovietic al bisericii din Basarabia”.

Din această perioadă a rămas consemnat un episod de o măreție tragică și totodată înfricoșătoare. Pe data de 20 aprilie 1941, în preajma Sfințelor Paști, singurul preot din comuna Bravicea/Orhei este condus de un milițian la sediul sovietului sătesc. I se pune în vedere că trebuie să lucreze voluntar la îngrijirea drumului comunal. Părintele se oferă să plătească un înlocuitor pentru a putea săvârși slujbele, măcar în perioada pascală. Politrucii locali îi refuză propunerea, reținându-l în sediul sovietului. Aflând de necazul preotului, sătenii încep să se adune în fața clădirii, cerând eliberarea sa. Strigau: „Lasați-l liber pe Părinte. Nu vi-l dăm nici morți. Omorâți-ne pe noi și pe copiii noștri!” (Confrunțați cu primejdia ca răscoala țăranilor să ia amploare, sovietul îi permite preotului să plece acasă; de data aceasta...; ulterior, în satul Caruna/Tighina, câțiva țărani care protestau împotriva incendierii bisericii vor fi împușcați fără milă și fără remușcări...).

ELIBERAREA BASARABIEI

Începută pe data de 22 iunie 1941, ofensiva armatei române de eliberare a Basarabiei și Bucovinei s-a lovit de rezistență feroce a trupelor sovietice, constituite într-o „superforță” militară, pregătită, de altfel, să intre în România și să ocupe câmpurile petrolifere din Prahova.

Numai în luptele de la Țiganca și Cania pentru traversarea Prutului, zeci de mii de militari români au fost răniți, dispăruți sau omorâți. Până în anii din urmă s-a păstrat cântecul trist: „La Țiganca, la Țiganca/Curge sângele ca apa/ Cu căruța cărau morții/, când plâneau, plâneau cu toții...”.

Deseori auzim reproșul că România a cedat Basarabia fără luptă, aserțiune abil întreținută de propagandă.

În mai puțin de un an, ostașii români au spălat rușinea deciziei luate în iunie 1940 de Consiliul de Coroană, așa încât eroii militari au „dezrobit de sub jugul roșu al bolșevismului frații cotropiți” și au făcut posibilă eliberarea „glikei străbune a Basarabilor”, cum titrau ziarele din țară. Noi, cei de azi, le datorăm, cu prisosință, un gând pios. (La Țiganca, în cimitirul de onoare, sunt înhumați o parte din soldații care, cu prețul propriilor vieți tinere au reîntregit România, fie și pentru o scurtă perioadă). Sublim eroism...

La revenirea în Basarabia, administrația românească a descoperit o realitate cumplită: populația terorizată de comisari, o bună parte din țărani – deportați, gospodării distruse, familii separate, represii, o regiune pustiită... Preoții care nu s-au supus controlului bisericii moscovite – și nu au fost puțini – au suferit persecuții, ca adevărați mucenici ai credinței sau au rămas să îngrașe pământul

îndepărtat al Siberiei. Când trupele bolșevice au pătruns în România de Est, Mitropolia Basarabiei păstora peste 1090 biserici de parohie și 30 de mănăstiri. Dintre acestea, o bună parte au fost distruse, profanate sau închise. Constantin Tomescu (1890-1983), profesor la Facultatea de teologie din Chișinău avea să

scrie: „Mai toate aceste clădiri de piatră, în forma de cruce... au rămas decapitate însă de cupole și crucile lor, ca niște săli încăpătoare și cu multă lumină”.

Reinstalarea administrației românești și prezența armatei au permis reactivarea Mitropoliei Basarabiei, sub atenta grijă a Sfântului Sinod, cu sprijinul necondiționat al autorităților civile.

Ales în 1938 arhiepiscop vicar cu titlul de „Tighineanu” și locțiitor de arhiepiscop al Chișinăului, Efrem Enachescu se retrage în țară după Ultimatumul sovietic din 1940. După eliberarea Basarabiei, Î.P.S. Efrem Enachescu se întoarce în Chișinău ca să înceapă anevoioasa muncă de reclădire a speranței, la vreme de război, și a întăririi încrederii în viitorul național. Atenția sa a fost îndreptată spre restaurarea bisericilor vandalizate, a celor distruse de bombardamente, ca și înzestrarea cu icoane și alte podoabe de cult a lăcașurilor jefuite de armata roșie. În noiembrie 1941 solicita, de exemplu, prefectului județului Lăpușna întocmirea unei liste cu toate bisericile județene care aveau nevoie de subvenții în anul bugetar 1941/1942. În 1942, consiliul eparhial Chișinău a propus refacerea palatului mitropolitan pe același amplasament, clădirea fiind incendiată de sovietici. La Catedrala Mitropolitană, arsă de ocupanți în momentul retragerii din Chișinău s-a început șantierul de reconstrucție, refăcându-se turla, pictura și instalația electrică. O parte din sumele necesare au fost donate de cetățenii români din toată țara. Lucrările au continuat cu refacerea altarului și completarea mobilierului. (S-au primit donații și pentru lucrările la interior). Sfințirea din nou a catedralei are loc pe data de 31 octombrie 1941, în prezența regelui Mihai și a reginei mame Elena.

În 1943 arhiepiscopul Efrem invita clericii să strângă mărturii și materiale documentare pentru alcătuirea unui „Martirologiu al Bisericii Basarabene” în care urma să fie incluși atât preoți slujitori, cât și credincioși. Inițiativa sa va fi finalizată după 52 de ani, în 1995, când Adunarea Eparhială a Mitropoliei, prezidată de Î.P.S. Petru a hotărât crearea unei comisii special de studiu.

Arhipăstorul a reușit să-și impună autoritatea, sancționând, de pildă, vânzarea lumânărilor la prețuri majorate sau alte aspecte care țineau de o bună și corectă gospodărire a parohiilor. Alte măsuri erau necesare pentru a contracara dispozițiile conducerii bolșevice, ca și urmările politicilor antibisericești ale ocupantului ateu. Astfel în unele parohii, deasupra frumoaselor biserici moldovenești a apărut crucea rusă, atât de armonioasă în cazul arhitecturii bisericești rusești, dar inadecvată în cazul lăcașurilor naționale, împodobite prin tradiție, cu crucea latină. Preocupat de regenerarea vieții naționale, mitropolitul Efrem a dispus ca în cancelariile parohiale să fie la vedere portretul suveranului român. A cerut, printr-o circulară, ca steagurile (praporii) și crucile de procesiune care purtau emblema vulturului bicefal să fie înlocuite. A propus totodată ca antimisele românești (antimis = obiect liturgic imprimat cu icoana Punerii în mormânt a Mântuitorului) să le înlocuiască pe cele rusești.

Un cuvânt despre Transnistria: înaintarea spre răsărit a impus organizarea unei Misiuni Ortodoxe Române la Tiraspol. Populația Transnistriei – acest teritoriu nu făcea parte din granițele de est ale României, așa cum au fost recunoscute prin Tratatul de la Paris din 28 octombrie 1920 – majoritar ortodoxă suferise o cruntă prigoană. În 1917, teritoriul avea 1017 biserici, pentru ca la data preluării administrației de către România să nu mai existe decât o singură biserică în Odessa. Misiunea a avut o rodnică activitate, așa încât în 1943 funcționau deja 445 de biserici, 187 case de rugăciune, în timp ce alte 222 de biserici și 43 case de rugăciune așteptau să fie sfințite și redeschise.

La începutul anului 1944, în ziua de 12 ianuarie, Efrem Enăchescu este ales arhiepiscop titular al Chișinăului și Mitropolit al Basarabiei, dar din cauza evoluției frontului se va concentra să salveze ceea ce se mai putea salva și să îmbărbăteze credincioșii, oferindu-le o dreaptă mângâiere duhovnicească. Mitropolitul slujea în fiecare duminică sau zi de sărbătoare, afirmând astfel prezența activă a Mitropoliei Basarabiei în teritoriul său canonic.

În luna mai 1944, când frontul se afla la câțiva zeci de kilometri de capitală, Î.P.S. Efrem a efectuat 42 de vizite în biserici și parohii, încercând să sprijine, în zona devenită teatru de operații militare, o viață creștinească neîntreruptă. În același timp, continua să pregătească evacuarea clerului și a bunurilor bisericești. Adunarea eparhială pe anul în curs va fi convocată pentru 20 iulie 1944 la reședința protoieriei din orașul Comrat. Ulterior, sediul consiliului eparhial va fi stabilit provizoriu în localul muzeului regional din Craiova. Retragerea a fost considerată atunci o soluție excepțională, o măsură temporară determinată de brutalitatea războiului, dar și ca urmare a nevoii de conservare a ființei naționale pentru momentul, așteptat cu intensitate, al reîntoarcerii.

Pentru că mulți preoți se refugiaseră deja în țară, din cauza bombardamentelor se dau dispoziții adecvate situației militare din teritoriu: „Pentru o mai judicioasă ocârmuire a credincioșilor rămași în regiunile evacuate, parohiile din acele regiuni vor fi grupate câte patru sau cinci la un loc și deservite de către un preot”. Se recomandă ca, în caz de evacuare, obiectele de cult de prisos, cu valoare artistică sau istorică să fie împachetate în lăzi și expediate în locuri sigure. Preoții sunt îndrumați să se prezinte la posturi „acolo unde se afla autoritatea românești”. A existat o permanentă preocupare ca măsurile de necesitate dispuse să nu poată fi, ulterior, interpretate ca o întrerupere a autorității canonice sau drept o abandonare a teritoriului canonic și istoric.

După intrarea armatei roșii, arhipăstorul se reîntoarce în țară, unde va avea de înfruntat noii conducători politici din România bolșevizată. Susținut de patriarhul Nicodim Munteanu, funcționează o scurtă perioadă la Internatul teologic (1947-1948), iar apoi va conduce comunitatea monahală a Mănăstirii Cernica. S-a săvârșit din viață pe data de 5 decembrie 1968, lăsând amintirea unui ierarh vrednic și curajos.

BASARABIA SOVIETICĂ (1944-1991)

Armata roșie, condusă de generalii Tolbuhin și Malinovski, începe pe data de 20 august 1944 operațiunea Iași – Chișinău. Trupele sovietice pătrund în Chișinău. Basarabia e reocupată de soviete, iar biserica basarabeană cunoaște din nou ocupația noilor clerici sovietici.

Noile autorități desființează Mitropolia Basarabiei și organizează între Prut și Nistru (cu modificările geografice operate de forțele de ocupație) o nouă structură religioasă, după modelul vechii eparhii înființate în 1812, subordonată patriarhiei Moscovei. Primul conducător este desemnat Ieronim Zaharov, care cu titlu de episcop își desfășoară activitatea în perioada 1944-1947. (Născut la Moscova, se călugărește fiind numit paroh al bisericii „Sfântul Arhanghel Mihail”, poziție din care ajunge la Chișinău pe data de 3 decembrie 1944). Îi urmează în scaun, pentru un scurt timp, episcopul Benedict Poleacov (1947-1948). Succesorul său este Nectarie Grigoriev (1948 – 1969) supranumit „episcopul roșu”. Acesta, ca și ceilalți apostafi pune în aplicare „principiile marxist-leniniste” în conducerea eparhiei „încredințate”. (Anterior, în calitate de episcop de Tiraspol administrase scurtă vreme și biserica din Chișinău. Numit episcop în 1956, capătă rangul de arhiepiscop, pentru ca în 1963 să fie numit mitropolit. S-a remarcat prin zelul nemilos cu care a aplicat politică ateista a statului sovietic. Noul episcop, Vartolomeu Condatovici, rămâne în scaun trei ani (1969-1972), iar Ionatan Capolovici (1972-1987), cu rang de arhiepiscop va pleca din post, invocând sănătatea precară. Ultimul conducător sovietic al bisericii basarabene este Serapion Fadeev (1987-1989) care a continuat politicile distructive începute de Nectarie, având, ca și cel pomenit, rang de mitropolit. Îl precede pe actualul mitropolit al Moldovei și a dus pe „noi culmi” aservirea casei Domnului față de măsurile seculare, antibisericești aplicate de Kremlin. Va pleca din post de bună voie, deși presiunea credincioșilor basarabeni a avut un cuvânt de spus...

Toți cei numiți aici aveau în comun elementele de biografie (toți se formează în perioada terorii staliniste) și o înțelegere a faptului că nu sunt decât „soldați în sutană ai partidului”; ca atare, au urmat, fără șovăire, concepția statului sovietic față de religie și biserică. Schimbările introduse în scurtul „dezgheț” din perioada cât Nikita Sergheevici Hrușciiov a ocupat funcția de secretar general al P.C.U.S. și nici celelalte „ajustări” politice de mai târziu nu au modificat radical cei doi piloni ai puterii sovietice în Basarabia, devenită R.S.S. Moldovenească: „moldovenismul” și „ateismul științific”. Dacă în timpul țarilor, politica față de națiunile captive urmărea să transforme popoarele asupraite în ruși sadea, alături de consolidarea ortodoxiei rusești, politica sovietică a introdus două noi utopii: crearea omului nou, „homo sovieticus” și a „omului agnostic”, ateu, „eliberat” de respectul pentru Cel Atotputemic.

„Homo sovieticus” era depozat de identitatea națională proprie, un „hibrid” redus la existența biologică și, de aceea, lesne de înglobat cu forța printre „constructorii comunismului”. Ateul reprezenta tipul îndepărtat de valorile morale și creștine, un păgân, străin de legătura cu divinitatea, dar ușor de mânuit prin propaganda de partid. Pe aceste baze ideologice, școala și biserica, ca instrumente ale sovietismului și rusificării trebuiau să obțină alterarea modelului cultural național, ca o premisă a deznaționalizării și, ulterior, a asimilării. (Să adăugăm pe listă o altă unealtă: căsătoriile mixte, promovate și încurajate). Prin urmare, românii basarabeni au fost lipsiți de limbă, alfabet, istorie, tradiții și credința strămoșilor. În toată această ofensivă genocidală, preoții au rămas alături de popor, plătind, în multe cazuri, cu propria viață și libertate. Astfel a fost posibil ca majoritatea locuitorilor Basarabiei să-și păstreze conștiința religioasă.

Începând cu cea de-a doua ocupație sovietică, în 1944, regimul s-a ocupat cu prioritate de eliminarea „elementelor antisovietice” din rândurile preoților și a credincioșilor. O bună parte din clerul basarabean nu a recunoscut canonicitatea eparhiei de Chișinău, acoperită de felonul prea larg al ortodoxiei moscovite, contestând chiar numirea unui ierarh sovietic la conducerea ei. În 1945, episcopul

Ieronim trimis la Chișinău denunța „la centru” actul de frondă a doi preoți care nu îi recunosc autoritatea și continuă sa slujească – conform notei sale informative – „de sine stătător”. Studiile recente arată că rezistența spirituală a fost mai amplă decât lasă propaganda să se întrevadă, infirmând categoric o părere greșită care susține lipsa oricărei opoziții în fața ocupantului. Apare un fenomen uimitor: cel al „preoților călători”, care, fără să fie titulari ai vreunei parohii, călătoreau prin sate și slujeau chiar în bisericile închise de sovietici. Această opoziție tăcută va continua, pregătind începutul renașterii intelectuale din anii '70.

Consiliul de miniștri din URSS adopta hotărârea nr. 2.584/3 decembrie 1946 cu privire la impozitarea slujitorilor cultelor. Sarcini fiscale exorbitante grăbeau închiderea bisericilor și a mănăstirilor. Pentru a înțelege severitatea noilor măsuri fiscale trebuie consemnat că mănăstirile trebuiau sa achite statului 40% din venitul indispensabil funcționării, în timp ce colhozurile – întreprinderi cu profil și profit economic – nu contribuiau decât cu 25%.

De la început au fost interzise procesiunile religioase cu prapori (steaguri), cruci și icoane. Sunt declarate ilegale chiar și pomenirile de obște pentru cei decedați. Sfințirea locurilor publice nu mai este îngăduită (de exemplu: sfințirea unei fântâni de folos comunal).

În 1949 din cele 931 de biserici mai funcționau 558, restul de 373 de lăcașuri fiind închise. După patru ani, la moartea lui Stalin (1953) mai activau în R.S.S. Moldovenească doar aproximativ 500 de biserici, distrugerea continuând cu îndârjire proletară. (De exemplu, în Peresecina/Orhei, unde erau două biserici, în 1958 este închisă tocmai biserica veche, remarcabil monument care servise satul mai bine de 400 de ani, fiind ridicată imediat după întemeierea localității în 1436). După 1958 se închid alte 300 de biserici, așa încât în anul 1988 mai funcționau doar 193 de biserici și o singură mănăstire. (Această era mănăstirea Japca unde slavona era limba liturgică, iar majoritatea măicuțelor erau rusoaice sau poloneze). Pentru comparație, amintim ca în 1960 activau 7 mănăstiri, dar în 1961 dintre acestea mai funcționau doar patru: două pentru monahi și două pentru monahii.

Trebuie subliniat că a existat o preocupare deosebită pentru a distruge vestigiile românești și, în special, lăcașurile de cult ridicate sau redeschise de administrația românească între 1941-1944. Propaganda ocupantului a lucrat continuu pentru a impune falsificarea istoriei: unirea Basarabiei cu România din 27 martie 1918 a fost prezentată ca „ocupație militară românească”, dar ocupațiile sovietice din 1940 și 1944 erau calificate drept „eliberare”.

Transformați în „popor moldovenesc”, românii de peste Prut au fost obligați să-și cânte fericirea de a fi fost incluși în uniunea sovietică. Iată versurile, evident, propagandistice:

„Moldova, țărișoara mea,/ Din Naslavcea-n Giurgiulești/ Ca un strugure de poamă/pe harta Uniunii crești.”

Ucrainizarea și rusificarea ca și campaniile ideologice urmăreau nimicirea specificului național și crearea unui popor sovietic.

Prin hotărârea consiliului de miniștri a RSSM din 5 iunie 1959 se preconiza închiderea a noua centre monahale, între care și mănăstirea Răciula/Călărași. Lupta pentru salvarea credinței a dobândit o dimensiune eroică:

Locuitorii din Răciula, aproape 4.000 de oameni au apărut timp de 9 zile și 9 nopți mănăstirea și biserica din sat. I.I.Bodiul, prim secretar al partidului comunist din R.S.Moldovenească, personaj de sinistră amintire a mobilizat un efectiv de 500 de milițieni, comandați de un general trimis special de Moscova. În cea de-a noua zi, pe data de 1 iulie 1959 s-a deschis focul. Rezultatul: un mort, trei răniți, opt condamnați la închisoare între 4 și 15 ani. Stareța mănăstirii, egumena Sephora este și ea arestată și condamnată.

În 1961, consiliul de miniștri din URSS insista să fie respectată legislația sovietică cu privire la culte, ceea ce însemna de fapt reorganizarea „legală” a represiunii. În pofida faptului că în URSS constituția declara (formal) libertatea conștiinței, majoritatea condamnaților erau pedepsiți în baza art. 142 din codul penal, articol care prevedea infracțiunea de nerespectare a legislației în vigoare cu privire la culte.

În cursul anului 1961 este dezafectată catedrala episcopală „Sfinții Împărați Constantin și Elena”, construită sub Visarion Puiu, primul episcop al Eparhiei Hotinului, cu reședința la Bălți. Edificiul e folosit mai întâi ca depozit, iar ulterior în biserică va funcționa muzeul de istorie și etnografie. Obiectele de podoabă ale bisericii au dispărut, furate sau distruse. Icoanele, de pildă, aruncate prin curte sunt folosite de o familie de militari care făceau focul cu ele. Puține icoane vor fi salvate de Tamara Dubai, la acea vreme custode al muzeului. (Doamna Tamara le restituie enoriașilor în 1990 după ce catedrala este retrocedată. Astfel a fost salvat, parțial, frumosul iconostas al sfântului lăcaș).

În anul 1962 se planifica demolarea a încă 190 de biserici, așa cum rezulta dintr-o nota informativă. Între timp se schimbă stilul de arhitectură, dispărând vechile lăcașuri clădite în stilul arhitectural specific Moldovei. Pentru a înlesni demolarea se declasificau monumentele istorice și chiar unele cimitire parohiale.

În același an 1962, trupele KGB-ului pătrund noaptea în mănăstirea Hârbovăț, de unde confiscă toate cheile. Întemeiată în 1730 de boierul moldovean Constantin Carpuș, mănăstirea mai fusese incendiată înainte de 1812. Aici se păstra icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului; sfânta icoană, numită „Gârbovita”, fusese dăruita mănăstirii în anul 1790 de văduva unui colonel rus...

A doua zi au apărut milițienii, susținuți de armată și tancuri care distrug biserica „Pogorârea Sfântului Duh” (clădită în 1870), vandalizând altarul și catapeteasma. Cele 6 clopote ale bisericii sunt duse cu trei camioane afară din mănăstire; cărțile, arhiva și icoanele sunt transportate pe câmp și incendiate. După desființare, clădirile rămase în picioare adăpostesc o școală pentru copii handicapați, iar beciurile ajung depozite pentru cartofi; ce a mai rămas din biserică ajunge, mai târziu, grajd pentru animale.

Fostul arhimandrit, Varlaam Chiriță, lipsit de cinul preoțesc la ordinul lui Nectarie, are curajul supraomenesc să-i scrie „Episcopului roșu”: „Va felicit pentru lichidarea istoricei mănăstiri Hârbovăț. Vă doresc din toata inima aceeași soartă.

Insistența dumneavoastră în fața patriarhiei, pentru lichidarea mănăstirilor moldovenești s-a încununat de succes. Temporar puteți jubila”.

În februarie 1963, printr-o hotărâre a consiliului local de miniștri se decide soarta clopotniței catedralei din Chișinău. Pretextul a fost – cum se obișnuia – scrisoarea unei organizații de partid, în acest caz, a Institutului Agricol, care aprecia că se impune demolarea, deoarece monumentul „nu se încadra în arhitectura Chișinăului”. Devastarea se produce prin explozie; clopotnița e aruncată în aer, iar locul ei acoperit cu iarbă. (Putem presupune că însuși arhitectul Bernardazzi ar fi putut vărsa o lacrimă...)

Din 1978, frumoasa biserică „Sfânta Teodora de la Sihla” va fi sediul unui muzeu al ateismului științific. Construită în 1895 de ctitorii Teodor și Eufrosina Krupenski, arhitectura capelei a fost inspirată de arhitectura rusă din sec. al XVII-lea, model care, totuși, nu a salvat-o de furia comuniștilor.

Politica dusă de sovietici trăda ura acestora împotriva bisericii și a mănăstirilor basarabene. Pentru politrucii comuniști ele reprezentau adevărate nuclee de rezistență a conștiinței naționale, adăposturi ale limbii române; acestea reprezentau refugii spirituale împotriva măsurilor de deznaționalizare, rusificare și sovietizare, metereze neînvinse opuse politicilor ateiste și ideologiei „luptei de clasă”. În lupta împotriva bisericii basarabene, nimic nu a fost lăsat la voia întâmplării: corespondența se făcea în limba rusă, numai și numai în limba rusă; cărțile necesare cultului se procurau doar de la Moscova, măsură care favoriza „slavizarea” ortodoxiei locuitorilor; cărțile de cult în limba română erau puse la index; publicațiile religioase – ca și presa laică, de altfel – urmăreau tot „sovietizarea”; aprovizionarea cu obiecte de folosință religioasă – lumânări, mărturii, cruciulițe, acatiste, etc. – era îngreunată, suferind de subaprovizionare cronică.

Să nu credem ca prin desemnarea capilor bisericești lucrurile s-ar fi oprit aici. Un sistem draconic de supraveghere și control funcționa direct, dar și încrucișat,

asa că toată suflarea putea fi controlată, dar mai ales verificată sub aspectul devoțiunii față de partid.

Autoritățile au introdus și funcția de „împuternicit al bisericii ortodoxe ruse pentru supravegherea cultelor din R.S.S. Moldovenească”. Acesta avea sarcina de partid să informeze permanent forurile de conducere și să asigure legătura între statul comunist și biserică. Primul „împuternicit” în Basarabia a fost desemnat în 1944, în persoana tov. P.N. Romenski. (Din 1966 Consiliul de miniștri al URSS înființează și un organism nou intitulat „Consiliul pentru problemele religiei pe lângă Consiliul de miniștri”, în fond încă o măsură antireligioasă care va da o aparentă legală activității acestor cenzori religioși.) Rapoartele acestora vor continua cu regularitate până în 1985.

Ce raportează tov. P.N. Romenski în informarea din 1949: 48 de biserici nu mai funcționau din lipsă de preoți parohi, 25 de preoți îndepărtați, 3 preoți arestați de KGB; contabilitate precisă și clară... În 1959 „împuternicitul” descoperă că sătenii din Slobozia-Cremene/Soroca încearcă și ei să refacă, prin eforturi proprii, biserica din localitate, colectând donații pentru reconstrucția lăcașului. Inițiativa e taxată drept „antisovietică” și este interzisă. (Nu se știe încă ce au pățit țărani...). Un alt împuternicit îl reclama chiar pe episcopul Vartolomeu cum ca a învățat slujba în „limba moldovenească” și că „oficia serviciul divin în limba localnicilor”. În raportul pe 1969 un oarecare Tanașevski comunica fapte grave „de natură penală” care amenințau „patria socialismului victorios”. Care erau faptele? O profesoară din Chișinău și-a botezat pruncul, iar o învățătoare din satul Pitușca/Călărași nu numai ca-și botează copilul, dar, pe deasupra, a mai și rugat preotul să-i... sfințească casa. Raportul pe 1973 constata că, în ciuda propagandei ateiste, basarabenii se încapățânează să frecventeze bisericile și sfintele mănăstiri, înfierând în raport „înalta conștiință religioasă a populației”. Între 1978-1982 avem un nou raportor în persoana unui A. Vikonski care, foarte vigilent, informează că două noi biserici funcționează „samavolnic”, iar alte trei țin servicii divine fără a fi recunoscute de autoritățile socialiste.

În respectivul an, se arată în raport, sunt condamnați 169 de creștini la variate pedepse privative de libertate.

În 1985, „împuternicitul” I. Viciko se arăta îngrijorat că situația în plan religios este încărcată de tensiune în 59 de localități din 29 de raioane. Crește numărul credincioșilor, ca și îmbrățișarea tradițiilor și valorilor creștine. Viciko raportează și interesul crescând al intelectualilor pentru biserică (grup social țintă pentru propaganda ateistă).

„Împuternicitul” identifică și alte probleme: apropierea de biserică a pensionarilor, se înmulțesc slujbele de botez, cununile, înmormântările și parastasurile. Drept urmare, cresc veniturile bisericilor și, vai, cresc vânzările la lumânări... Fenomenul ia amploare, devenind de neoprit.

(În sud, la Ceadar-Lunga, de exemplu, 6.000 de oameni semnează solicitarea de a fi redeschisă biserica locală). Iată exemplul de vigilență a acestor reprezentanți ai statului și bisericii ortodoxe ruse din R.S.S. Moldovenească rămasă, astfel, nu o biserică națională, așa cum cer Sfintele canoane, ci „biserica ortodoxă rusă din Republica Socialista Sovietică Moldovenească”...

Prigonitorii atei nu se sfîesc însă să pregătească sărbătoarea Mileniului creștin al rușilor, cei 1.000 de ani de la „adoptarea creștinismului în Rusia”, cum se pronunța o decizie a partidului. Unul dintre prigonitori, mitropolitul Serapion ignora recomandările de la centru, așa că anulează sărbătoarea planificată la Chișinău, sub pretextul ca este invitat la Moscova. Pe data de 6 iulie 1989, tov. Serapion își va abandona eparhia, plecând „cu arme și bagaje”, în eparhia de Tula și Belevsk).

Pe fondul schimbărilor promovate de Gorbaciov se înmulțesc inițiativele cetățenești care solicitau redeschiderea bisericilor condamnate de autorități. Cu sau fără voie de la politrucii, își deschid ușile lăcașurilor de cult din satele Ilicevca, Izvoare și Frumușica/Florești, Chirileni, Todirești/Ungheni, Colicăuți/Briceni, Popovca/Fălești, Rădoaia, Copăceni, Lazo. Autoritățile sunt obligate să facă unele concesii: se redeschid patru biserici la Tiraspol și catedrala din Comrat.

În perioada post sovietică, intervin și alte schimbări: din „poporul moldovenesc”, românii sunt metamorfozați în „națiune civilă moldovenească”, o aberație acceptată de Germania și unele țări din Europa occidentală. Realitatea demografică indică altceva: ucrainenii, ruși și alții se identifică cu țările mame, mai puțin românii care au aparținut, oricum, Moldovei. Vremea întemeierii de state naționale a fost depășită: nimeni nu se identifică cu „națiunea civică moldovenească”.

REACTIVAREA MITROPOLIEI BASARABIEI

A doua zi după plecarea lui Serapion Fadeev, Patriarhia Moscovei va înscăuna în locul lui primul păstor român de după mitropolitul Gavriil Bănulescu Bodoni. Vladimir Cantarean este astfel primul om al locurilor care accede în fruntea structurii bisericești basarabene subordonate ortodoxiei rusești.

Primul ierarh moldovean a urmat un parcurs profesional tipic pentru cariera capilor bisericești în perioada sovietică: născut în raionul Hotin în anul 1952 a urmat școala medie în Colencăuți, satul natal, apoi o școala tehnică. După trei ani de stagiu militar în flota Marii Negre, funcționează ca ipodiacon (subdiacon) la Smolensk. În 1974 este diacon, iar în 1976 e hirotonit preot, funcționând ca paroh adjunct la catedrala „Adormirea Maicii Domnului” din Smolensk. (În 1979 primește chiar „Diploma de onoare a Prezidiului Fondului Păcii din URSS”). În anul 1981 este transferat în eparhia Cernăuților și Bucovinei, unde e ridicat în rang de protoiereu (1983). În anul 1967 se călugărește, primind numele monahal de Vladimir, în cinstea „Sfântului Întocmai cu Apostolii, Marele Cneaz Vladimir, „respectat ca încreștinătorul Rusiei. Abia în 1981 a absolvit seminarul teologic din Moscova, iar în 1989 – cu doar un an înaintea numirii ca episcop – termină Academia Teologică din Moscova. Pe data de 7 iulie 1989, patriarhul rus Pimen îl desemnează episcop al Chișinăului și Moldovei. În 1990 e ridicat în rangul de arhiepiscop.

Numirea surprinzătoare a unui moldovean, fostul secretar al Direcției Eparhiale Cernăuți trebuie privită prin prisma evenimentelor politice care zguduiau Uniunea Sovietică și în egală măsură R.S.S. Moldovenească. După eșuarea loviturii de stat din 1991, controlul și autoritatea puterii central sovietice slăbesc, fără a dispărea, fiind, doar, substanțial diminuate. În ziua de 25 decembrie 1991 M. Gorbaciov – primul și singurul președinte al URSS demisionează, funcția sa fiind desființată. În seara aceleiași zile va fi arborat steagul Rusiei (alături de un drapel al URSS). Uniunea își încetează existența (26 decembrie 1991).

Este creată Comunitatea Statelor Independente (C.S.I.), R. Moldova fiind unul dintre cei 11 membri fondatori.

La Chișinău, mișcarea democratică de eliberare națională impune adoptarea în parlament a „Declarației de suveranitate a Republicii Moldova (23 iunie 1990), reafirmând aspirațiile de libertate și unitate națională exprimate prin documentele Marilor Adunări Naționale din 27 august 1989 și 16 decembrie 1990. Parlamentul adopta o serie de hotărâri și legi privind decretarea limbii române ca limbă de stat și aprobarea alfabetului latin (31 august 1989), tricolorul, ca drapel de stat (27 aprilie 1990), stema de stat (3 noiembrie 1990) și schimbarea denumirii oficiale a statului.

Pe data de 27 august 1991, un număr de 278 de deputați semnează „Declarația de independență a R. Moldova”, publicată în aceeași zi în Monitorul oficial (Legea nr. 691/27.12.1991). Actul fondator proclama: „Republica Moldova este un stat suveran, independent și democratic, liber să-și hotărască prezentul și viitorul, fără niciun amestec din afară, în conformitate cu idealurile și năzuințele sfinte ale poporului în spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale”. Recunoașterea oficială a noii statalități vine pe data de 2 martie 1992 când R. Moldova dobândește statutul de membru al Organizației Națiunilor Unite (O. N.U.). România este primul stat care recunoaște independența și statalitatea astfel dobândite.

Situația bisericii ortodoxe va urma un curs sinuos care nu se suprapune întocmai evenimentelor politice care au avut loc. Am menționat deja că în această perioadă își continuă activitatea Episcopia Chișinăului și Moldovei condusă de către arhiepiscopul Vladimir. Acesta va fi, în anii 1990, 1992 și după aceea membru supleant al sinodului bisericii ruse. Din anul 2000 este membru permanent al aceluiași sinod. Patriarhul Alexei al II-lea îl ridică în rang, cu titlul de mitropolit al Chișinăului și al Întregii Moldove”. (O calchiere după patriarhatul rus, „al Moscovei și a Întregii Rusii” sau, poate, o subtilă referință la „întreaga Moldovă”...). Noul mitropolit prezidează la Chișinău, pe data de 15 decembrie 1992 un sobor care a aprobat ca eparhia să rămână sub jurisdicția patriarhiei ruse. Această mitropolie, cu denumirea „Kisinovskaia” reprezintă a 117-a mitropolie a eparhiei, în rândul celor 124 de filiale canonice locale ale bisericii ruse. În acest ansamblu este considerată parte componentă a „trupului bisericesc rus”. Organizarea sa are la bază Statutul Bisericii Ortodoxe Ruse, aprobat de Sinodul de la Moscova din 31 ianuarie 1991, fiind confirmat de către ministerul justiției din Federația Rusă și recunoscut de guvernul Republicii Moldova la 17 noiembrie 1993.

Mitropolia este recunoscută atât de autoritățile de la Chișinău, cât și de promotorii separatiști ai așa numitei Republici Moldovenești Nistrene de la Tiraspol. (În acest context se cuvine reamintit că Transnistria își declara „independența” față de Moldova la 11 martie 1990).

Cu ocazia unui sinod panortodox, patriarhul român Teoctist și patriarhul rus Alexei al II-lea au discutat situația bisericii ortodoxe din Basarabia/Rep. Moldova și au decis începerea unor convorbiri (15 martie 1992). Luna următoare, pe data de 3 aprilie 1992, un grup de 52 de deputați din Parlamentul R. Moldova au expedit o scrisoare celor doi patriarhi solicitând începerea unui dialog „în vederea refacerii unității bisericești a poporului român”.

În aceeași perioadă, adunarea eparhială a unui grup însemnat de preoți și mireni – convocată de P.S. Petru, episcop de Bălți în ziua Înălțării Sfintei Cruci (14 septembrie 1992) a hotărât să reactiveze Mitropolia Basarabiei, urmând să

adreseze Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române solicitarea de a fi primită sub jurisdicția canonică a Patriarhiei Române. (Reamintim că forul suprem al ortodoxiei românești nu a acceptat niciodată, nici direct, nici indirect desființarea Mitropoliei Basarabiei. Ca atare, nu a existat nici o recunoaștere formală a consecințelor ocupației sovietice din 1940 și 1944 și nici nu a acceptat să abandoneze spațiul său canonic, tradițional dintre Prut și Nistru). Destrămarea Uniunii Sovietice și proclamarea independenței R. Moldova au fost așadar, factorii geopolitici care au permis să fie redeschisa problema apartenenței bisericii basarabene la Biserica Ortodoxă Română.

Sâmbătă, 19 decembrie 1992, membrii sinodului român, având în frunte pe vrednicul de pomenire, Părintele Patriarh Teoctist, au primit la Palatul Patriarhal din București delegația binecredincioșilor basarabeni condusă de P.S. Petru. Sfântul Sinod a binecuvântat demersul de reînființare și a recunoscut această mitropolie ca autonomă și de stil vechi, cu reședința în municipiul Chișinău. P.S. Petru a fost confirmat ca locțiitor de mitropolit, până la alegerea, conform statului, a titularului. În această calitate, ierarhul devine membru de drept al sinodului.

Actul Patriarhal și Sinodal va sublinia: „Prin reactivarea Mitropoliei Basarabiei se săvârșește astăzi un act sfânt de adevăr și de dreptate... în acest an al mântuirii 1992, când a fost proclamat sfânt Ștefan cel Mare, neînfricatul ocrotitor al întregii Moldove”.

Î.P.S. Petru (numele de botez: Ion Păduraru) s-a născut în comuna Țiganca/Cahul. Studii primare și medii, apoi școala profesională „Ion Creangă” din Cahul. Stagiul militar efectuat între 1964-1966. În 1967 este admis la seminarul teologic „Sfântul Andrei” din Odessa. Anul următor intra ca frate la mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului” (Odessa). Călugărit în 1969, ieromonah din 1973, slujește ca preot paroh în Maramureșul din dreapta Tisei, în localitățile Apșa de Jos, Apșa de Mijloc, Biserica Albă, Plăiut și Valea Scradei. Ridicat la rangul de arhimandrit în 1989, revine la baștină, slujind la Catedrala Mitropolitană din

Chișinău. În mai 1990 este numit stareț la mănăstirea Căpriana și, în același an, va deveni episcop de Bălți. Chemarea la arhierie se petrece în data de 1 septembrie 1990 când este hirotonit de către P.F. Alexei al II-lea, Patriarhul Moscovei și al Întregii Rusii. A participat la hirotonia sa și P. F. Patriarh Daniel, la acea dată mitropolit al Moldovei, care „a pus mâinile” alături de ierarhul rus. Acuzat ca este „filoromân”, vlădica a răspuns: „Nu sunt filoromân”. Pot fi „filofrancez” sau „filogerman”, dar nu pot fi „filoromân” pentru ca... sunt român”. Patriarhul ecumenic, Sanctitatea sa Bartolomeu I îl decorează cu „Medalia Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol” (1993). Adunarea eparhială a Mitropoliei Basarabiei îl alege ca Întâistătător. În ziua de 24 octombrie 1995 este confirmat de Sinodul Bisericii Ortodoxe Române, acordându-i-se titlul de Arhiepiscop de Chișinău, Mitropolit al Basarabiei, Exarh al Plaiurilor, investit cu drept de jurisdicție extrateritorială asupra românilor ortodocși din răsărit.

Bucuria pricinuită de această decizie istorică a fost împărtășită credincioșilor români în timpul Sfintei Liturghii săvârșită în Catedrala Patriarhală din București în duminica de 20 decembrie 1992

În același timp, patriarhul Teoctist a informat, prin scrisori separate, bisericile surori, pe Sanctitatea Sa Alexei al II-lea al Patriarhiei Ruse și, de asemenea, pe președintele și pe primul ministru al R. Moldova.

După o reacție virulentă, pe data de 24 decembrie 1992, a întâistătătorului bisericii ruse, au urmat prompt declarațiile ostile ale filialei sale locale, ca și a politicienilor de la Chișinău. Alexei al II-lea a acuzat Patriarhia Română de „ingerință anticanonică în problemele interne al bisericii ortodoxe din Moldova, care este parte a Patriarhiei Moscovei”, exprimându-și „protestul energetic”. În aceeași zi de 24 decembrie 1992, președintele M. Snegur, într-un gând cu patriarhul rus, se grăbește să-l confirme pe acesta, declarând, în plenul parlamentului de la Chișinău: „Patriarhia de la București a dovedit lipsă de stimă față de conducerea Moldovei și a contribuit, prin acțiunile date, la dezmembrarea teritorială a Rep. Moldova”, folosind, pentru efect dramatic, un timp verbal

prezent. Premierul A. Sangheli, în scrisoarea din 1 martie 1993 adresată patriarhului Teoctist vorbește, la rândul sau de „procesul de dezbinare a bisericii noastre și destabilizarea climatului politic intern”.

După aproximativ patru ani de demersuri legale, la 19 august 1997, Curtea de Apel a R. Moldova admite acțiunea Mitropoliei Basarabiei prin care solicitase cabinetului Ciubuc recunoașterea și repunerea în drepturi.

Hotărârea a fost astfel motivată: „Plângerea petiționarului corespunde Constituției R. Moldova, Declarației Drepturilor Omului (ratificată în 1997 de parlament), precum și Legii despre culte”. Fără să fie parte în cauză, Î.P.S. mitropolitul Vladimir, în pofida argumentelor legale, a declarat: „Pentru credincioșii ortodocși și pentru biserica ortodoxă începe, din acest moment, o stare de lucruri catastrofală și chiar va începe un război între credincioșii ortodocși...”. În urma recursului declarat de guvern, Curtea Supremă de Justiție casează hotărârea Curții de Apel. Autoritățile au refuzat în continuare să legalizeze funcționarea noii structuri bisericești prin înregistrarea sa în Registrul cultelor, conform legislației în vigoare. Refuzând recunoașterea acestei mitropolii ortodoxe tradiționale, guvernul nu a avut totuși rețineri să înregistreze „Biserica adventistă de ziua a șaptea” (22 iulie 1993) și „Biserica adventistă de ziua a șaptea – Mișcarea de reformă” (19 iulie 1994), ambele culte neoprotestante, culte noi pentru majoritatea locuitorilor. (Pe data de 31 mai 1994 a fost înregistrat fără probleme și cultul religios Baha’i înființat în sec. al XIX-lea în Persia de Mirza Husayn-Ali Nuri.)

Între timp, Statutul Mitropoliei Moldovei este confirmat prin înregistrarea în registrul menționat pe data de 17 noiembrie 1993, ceea ce a creat --potrivit unor autori -- un „prizonierat canonic” pentru populația basarabeană. Diferendul se internaționalizează: la inițiativa deputatului Vlad Cubreacov se redactează proiectul de rezoluție al Consiliului Europei nr. 7871/3 iulie 1997 care solicita autorităților de stat să găsească, prin mecanisme democratice, o soluție care să asigure în mod real drepturile cetățenilor asociați în Mitropolia Basarabiei. Două luni după aceasta (septembrie 1997) Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei

adopta o declarație oficială, semnată de 20 de membri, care constata „existența unei presiuni constante la adresa guvernului de la Chișinău din partea bisericii ortodoxe ruse cu care autoritățile de stat ale R. Moldova întrețin raporturi speciale, privilegiate, de complicitate directă cu regimul ilegal și separatist de la Tiraspol”. Declarația oficială considera că „singura soluție posibilă în această situație este reconsiderarea poziției nedemocratice împotriva propriilor cetățeni aparținând Mitropoliei Basarabiei”.

Pentru a înțelege atmosfera de ostilitate de-a lungul procesului, se impune prezentarea câtorva detalii. Astfel, directorul Direcției culte era nimeni altul decât fostul adjunct al „împuternicitului” pentru problemele bisericii din perioada sovietică. Menționăm și punctele de vedere susținute cu ocazia Adunării Clericilor din Republica Moldova, adunare la care a fost restricționat accesul presei.

V. Voronin, președintele comunist al statului, a fost prezent în ziua de 19 octombrie 2001 la lucrările adunării. Au participat circa 800 de clerici, participarea preoților Mitropoliei Basarabiei fiind refuzată. V. Voronin a declarat celor prezenți ca atâta timp cât va ocupa funcția de șef al statului, în R. Moldova va exista o singură mitropolie și anume, eparhia locală a Patriarhiei Moscovei. Președintele le cere celor prezenți să susțină poziția sa și să nu adere la Mitropolia Basarabiei. Apelul adunării adresat conducerii de stat, redactat cu acest prilej, stipula, între altele: – semnarea unui concordat între stat și biserica ortodoxă, ca parte componentă a culturii naționale (se avea în vedere Mitropolia Moldovei ai cărei clerici erau prezenți în sală, n.n.) – stoparea procesului de aderare la Mitropolia Basarabiei a parohiilor aparținătoare de Mitropolia Moldovei, în cazul... înregistrării oficiale a Mitropoliei Basarabiei – se avea în vedere ca toate clădirile Mitropoliei Basarabiei să fie atribuite Mitropoliei Moldovei, pe motiv ca ar aparține acesteia din urmă.

Poziția partizană a autorităților statului i-a determinat pe credincioșii mitropoliei să se adreseze (pe data de 3 iunie 1998) Curții Europene a Drepturilor Omului (CEDO) cu sediul la Strasbourg/Franta. Secția I a CEDO declară cererea

admisibilă și stabilește dezbateri publice cu începere din 2 octombrie 2001. În numele executivului, ministrul de justiție reiterează acuzația nedreaptă că recunoașterea oficială „ar însemna un sprijin indirect pentru pretențiile teritoriale față de un stat vecin... Se mizează pe faptul că, în ape tulburi, expansionismul românesc va pescui mai ușor, prin intermediul Patriarhiei Române”. Examinând argumentele prezentate de părți – inclusiv astfel de susțineri nefondate – CEDO pronunță o hotărâre în favoarea petiționarilor, obligând statul să recunoască oficial Mitropolia Basarabiei (13 decembrie 2001). Hotărârea instanței internaționale a rămas definitivă pe data de 27 martie 2002, iar la 30 iulie 2002, autoritățile comuniste aflate la putere în perioada menționată se vad nevoite să recunoască legalitatea Mitropoliei Basarabiei și să o înregistreze, în conformitate cu legea cultelor în vigoare. Pe data de 14 aprilie 2004, Curtea Supremă de Justiție a Republicii Moldova va recunoaște succesiunea spirituală, canonică și istorică a Mitropoliei Basarabiei. (Instanța a respins însă dreptul acesteia „la propria succesiune”, aspect care viza dreptul succesoral la fostele sale proprietăți). Tot Curtea Europeană a Drepturilor Omului va rezolva și această ultima îngrădire nelegală pe data de 29 septembrie 2004, recunoscând, cu autoritate de lucru judecat, că Mitropolia reactivată „a dobândit personalitate juridică și morală pentru a avea posibilitatea să-și revendice dreptul de proprietate”).

Ultima oră: Parlamentul European a recunoscut Mitropolia Basarabiei Mitropolia Basarabiei a Patriarhiei Române drept victimă a opresiunii sovietice pe data de 5 octombrie 2023. (Rezoluția referitoare la evaluarea parcursului Moldovei pe calea aderării la Uniunea Europeană punctul 18)

Mitropolia Basarabiei autonomă de stil vechi este succesoarea instituției bisericești cu același nume în existență până în 1944. În prezent numără patru episcopii istorice sufragane, 15 protopopiate, 278 de parohii și 10 mănăstiri sau schituri. Ca „Exarhat al Plaiurilor”, mitropolia are în jurisdicție comunități istorice din Federația Rusă, Ucraina, Letonia, Lituania și Estonia și două parohii în Statele

Unite. Eparhiile sufragane care alcătuiesc Mitropolia în temeiul orânduirii canonice și administrative sunt:

- Arhiepiscopia Chișinăului (titular: ÎPS Petru Păduraru, mitropolit)
- Episcopia de Bălți (succesoarea de drept succesoarea de drept a Episcopiei Hotinului). Sediul: orașul Bălți (titular: PS Antonie Telembici, episcop din 24 mai 2018).
- Episcopia Basarabiei de Sud (care succede fostei Episcopii de Cetatea Albă și Ismail). Sediul: orașul Cahul. Titular PS Veniamin Goreanu, episcop din 24 mai 2018.
- Episcopia Ortodoxă a Dubăsarilor și a toată Transnistria, continuitatea misiunii Ortodoxe Române din Transnistria. Sediul: Dubăsari. Titular: poziția este vacantă.

Mitropolia este centrul activ al ortodoxiei de peste Prut. Pe lângă viața liturgică și pastorație, esențiale în viața creștinilor, ierarhii și preoții sunt implicați în proiecte care au ca finalitate normalizarea activității bisericești:

- restaurarea fostului seminar Teologic din Chișinău
- înfrumusețarea (pictură, mobilier și altele) a paraclisului Sfântul Ioan Teologul și a sediului mitropolitan (proiect în derulare)
- suplimentarea posturilor clericale pentru toți preoții și diaconii care doresc să revină la biserică mamă (cu sprijinul României)
- sprijinul care trebuie acordat copiilor și persoanelor din zonele defavorizate realizat prin Misiunea Socială „Diaconia” a Mitropoliei. Eforturile umanitare au în centru iubirea și milostenia, valorile creștine exprimând încrederea în cadrul comunităților, prin acțiuni concrete. Sprijinul B.O.R. și susținerea Statului Român sunt esențiale pentru împlinirea proiectelor. Secretariatul de Stat pentru Culte din București va acorda anual de la 1 ianuarie 2024 susținere financiară pentru activități de asistență socială, centre de adăpost, cantine sociale, asistență pentru mame și copii și, nu în ultimul rând, manifestări cultural-religioase.

Astfel, după aproape 12 ani de la reînființare, ani de continuă prigoană împotriva preoților și credincioșilor din parohiile sale, Mitropolia Basarabiei a dobândit dreptul de a fi prezenta în viața spirituală a creștinilor dintre Prut și Nistru.

* * *

Prezentarea succintă a principalelor evenimente care au marcat viața bisericească din Basarabia vorbește de la sine despre încercările prin care a trecut această biserică. Primejdiile prezentului nu pot fi nici ele ignorate și, în primul rând, ofensiva secularismului intolerant și militant, cu sectarism și sectanți de tot felul. În același timp, legătura de credință ortodoxă impune un continuu dialog panortodox cu biserica rusă, știind că „răbdarea trece marea, dară răul nici pârăul”. Porunca iubirii pe care ne-a lăsat-o Hristos presupune totodată, prin universalitatea ei, reciprocitatea de iubire, astfel încât avem la îndemână premisele unei comunicări directe, de bună credință. Faptul că, în prezent, biserica Basarabiei se află, prin cele doua mitropolii existente, atât sub jurisdicția bisericii de neam, dar și a unei biserici străine, de alta etnie, se impune să căutăm consecvent o unitate de credință adevărată.

Îndeplinirea dreptății istorice implică și unitatea spirituală a fiecăreia dintre tulpinile neamului nostru. Biserica, așezământ haric, are puterea de a respinge „blestemul geografiei”, dar are și înțelepciunea de a îndrepta trăsăturile oportuniste proprii firii umane, slăbiciunile omenești și toate celelalte neputințe. Acționând astfel vom fi capabili să refacem împreună, cu fiecare generație, „plinătatea de credință strămoșească și simțire românească”. Încredințarea în reușita datoriei pe care o avem trebuie să ne fie alături sau, în cuvintele poetului Octavian Goga: „A fi pesimist în privința viitorului neamului tău înseamnă a fi trădător de neam”.

Căutând unitatea renăscută a credinței, se cere urmat îndemnul Mântuitorului: „Încercați. Nu vă temeți. Eu am biruit lumea.” (Ioan, 16.33).

BASARABIA: IMAGINI VECHI

Chișinău - Catedrala, cupola sfărtecată...

Catedrala din Chișinău Cupola sfărtecată după 24 august 1944

București 22 Iunie 1941 - rugăciune pentru Basarabia și Bucovina (fotografie de Willy Prager)

Rugăciune pentru Basarabia și Bucovina, București
22 iunie 1941

Primăria din Chișinău după 24 august 1944

Fotografii: Willy Prager (1908-1992), Colecție particulară

BASARABIA: IMAGINI NOI

Biserica rupestră Țipova

Părintele Eftimie, Mănăstirea rupestră Peștera, Butuceni

Schitul lui Bosie pe apa Răutului

Fotografii: Dan Bârcea

TRIBALIA: ROMÂNII DIN TIMOC

Drumurile, de regulă, duc întotdeauna înainte, spre ceva sau spre cineva. De data asta a fost o întoarcere; în trecut. Am ajuns cu trenul la Drobeta-Turnu Severin. Dușan aștepta. Am plecat cu mașina lui spre Negotin; drum întins, cam 60-65 de km, fără să mai trecem prin Cladova.

Înainte de plecare m-am documentat pe internet, dar nu mi-a fost de folos: cele mai multe intrări relevante – mai multe decât de obicei – nu erau disponibile. Știam însă ceea ce scrisese George Vâlsan: „Avem aici o adevărată Bucovină de Sud”. Precaut, mi-am notat adresele și telefoanele ambasadei noastre de la Belgrad și ale consulatului de la Zaicear. Am aflat, când am ajuns, că România a intenționat să deschidă consulatul în orașul Bor unde comunitatea românilor este mai mare, dar statul gazdă nu și-a dat acordul. Potrivit unui recensământ, la Zaicear trăiesc 159 de români/vlahi, în timp ce la Bor și în regiunea din jur, circa 10.064. Ar fi fost o alegere mai potrivită pentru nevoile consulare ale românilor...

Dușan m-a găzduit într-un sat de lângă Negotin, în casa proprie. Atât el cât și mama lui mi-au fost gazde perfecte. Le mulțumesc și acum. Cu ajutorul lor am putut să înțeleg câte ceva despre timoceni și despre viața lor ca minoritari în Serbia.

Am umblat prin centrul Negotinului, rămânând cu o impresie generală bună. Străzi curate, clădiri vechi renovate, câteva monumente de interes, restaurante și cafenele. Ce am mâncat în oraș? *Pleșcăviță*, „hamburgerul” sau, dacă vrei, „micii” sârbilor, o chiftea mare, condimentată, gustoasă. Am băut și un păhărel de *pelinkovac*, alcool din pelin cu gust de absint.

Am întâlnit câțiva români, cunoștințe de-ale lui Dușan care s-au arătat bucuroși de întâlnire. Nu am avut nevoie de traducător, nici măcar pentru cele câteva cuvinte sârbești pe care le foloseau. Prima concluzie a venit de la sine: iată că înțeleg și „limba vlahă”. Deși cuvântul *vlah* a fost folosit în Evul Mediu pentru românii aflați de o parte și de alta a Dunării, sârbii folosesc etnonimul „vlah” ca

să-i împartă în două „popoare”: vlahi și români. Ca să nu-i recunoască drept partea poporului român le-au zis: „Voi sunteți *vlasi*.” În 1905, etnograful sârb Tihomir Georgevici a publicat o carte despre originea românilor timoceni și răspândirea lor intitulată „Printre românii noștri” (bibl.). A avut temeri să o încredințeze tiparului și o spune în prefață el însuși: „Știu că mulți dintre îndărătnicii noștri oameni politici se vor îngrijora de cutezanța mea și, clătînând din cap cu înțeles, îmi vor spune că fac cel mai mare rău țării mele vorbind despre românii din Serbia. După gândirea multora, nu trebuie să se scrie sau să se vorbească nimic despre românii din Serbia, fiindcă, pomenind de aceștia, ar putea să se nască așa zisa „problemă românească” ce ar putea aduce mare rău Serbiei...În România se știe că la noi trăiesc frați de-ai lor, români...Dar, la urma urmelor, într-o țară mică cum e Serbia, este cu neputință să se ascundă mulțimea de români care trăiesc la noi. (Sandu Timoc, C., 1944, bibl.)

Câteva monumente merită vizitate: clădirea Muzeului Kraina (finele secolului al XIX-lea) sau Catedrala veche a Sfintei Treimi situată central lângă Palatul Administrativ. Am ajuns și la Bucov (5 km departe de Negotin, despre care prietenii mei știau că a fost ctitorită de Sf. Nicodim considerat vlaho-român, sprijinit de voievozii români din stânga Dunării). La Coroglași, în câmpia de la marginea Negotinului, stătea răzleață, cu scânduri la ferestre, biserica ridicată de Mircea cel Bătrân. (Mai de curând, satul a primit numele Miloșevo). Românii de aici au memorie bună și țin să-ți pomenească un întreg alai de personalități istorice care erau cu sânge vlah în vene. Iată-l, de pildă, pe Marko Kradevici, conducător la Prilep (Macedonia de Vest), pe care chiar și unii cronicari sârbi îl socoteau român după mamă și văr bun cu Mircea cel Bătrân. Am notat, dar e greu să distingi adevărul de legendă.

Atmosfera din Negotin era liniștită și, atât cât poți să-ți dai seama, umblând pe stradă. oamenii sunt prietenoși. Am aflat și câteva „zicători” sârbești care vorbesc despre o altă realitate. Dacă vor să facă ceva, aceștia spun: „*Hai repede să nu se prindă vlahii*” sau „*Nu faci tuci (ceaun) din dovleac/ Nici prieten din vlah*”.

Se mai spune și „Nu te însura cu vlaină (vlahă) căci uită copiii limba”. De fapt și ai noștri zic ceva asemănător...Nu știu cum stau în realitate lucrurile, dar căsătoriile mixte sunt frecvente. Un șlagăr despre „frumoasa vlaină din Craina”, cântec de dragoste, a rămas popular până astăzi: „*Oj Nino, Nino...*”

Astăzi, sârbii se tem că revendicările vlahilor (școală, biserică și presă în limba maternă) ar putea duce la un nou Kosovo, cu toate că nu am auzit niciunul dintre cei pe care i-am cunoscut să revendice un statut de autonomie și independență. Separarea Iugoslaviei, după moartea mareșalului Tito și războaiele care au urmat, constituie o tragedie greu de uitat. La marginea zonei centrale a orașului am văzut un hotel în care în care erau găzduiți sârbi din fostele republicii iugoslave pustiite de luptele crâncene. Le înțelege suferința, ca și spaimele când îi vezi cu rufele puse la uscat în ferestre, cu amintirea proprietăților pierdute, plângându-și morții și mâncând la o cantină de hotel.

La Mălăinița am văzut o altă imagine. Biserițuța construită de preotul Boian nu era mai mare decât pronausul unui lăcaș normal. Cu această ctitorie modestă a început, cu adevărat îmbisericirea românilor din Timoc.

Aici liturghia se face în limba română, așa încât toți enoriașii pot înțelege slujba și predicile părintelui. Înainte, oamenii își îngropau morții în curte, fără să mai treacă pe la preotul sârb. Uneori o simplă troiță, ridicată și aceea în curtea vreunui locuitor, ținea loc de sfânt locaș.

Între timp, lucrurile s-au mai schimbat, cu toată opoziția fățișă a autorităților. Adevărat este că „pruncul dacă nu plânge, mamă-sa nu-i dă țâță”, dar lupta pentru propriile drepturi n-ar fi trebuit să găsească un adversar în guvernele succesive ale Serbiei democratice.

Astăzi, în Negotin se găsesc sediile Consiliului Național al Minorității Române, cel al Federației Rumânilor din Sârbie și Protopopiatul Dacia Ripensis.

Biserica Ortodoxă Română cu hramul Sfântul Mucenic Ioan Valahul din Negotin se îngrijește de nevoile spirituale ale românilor/vlahilor din oraș și împrejurimi.

REPERE ISTORICE

Regiunea Timoc (Timac) se găsește în nordul Peninsulei Balcanice de a lungul văii râului Timoc și marginilor sale. Sârbii îi spun Craina Timocului (Timocka Krajina). Râul Timoc (lat. Timacus) este un afluent al Dunării al cărui curs străbate nord-estul Serbiei și nord-vestul Bulgariei. În amonte are două brațe ce se unesc formând Timocul Alb (Beli Timok) unit, la rândul lui, cu brațul numit Timocul Negru (Crua Timok). Prin confluența lor se formează cursul principal până la vărsarea râului în Dunăre, numit Timocul Mare (Veliki Timok). Lungimea râului este de 203 km din care 15 km formează granița dintre Serbia și Bulgaria (Timocul bulgăresc).

Timocul formează, împreună cu Banatul și Oltenia, o unitate geografică legată de Munții Carpați și fluviul Dunărea.

Profesorul Zbucăa susține că ținutul făcea legătura, în perioada medievală, dintre românii nord-dunăreni și lumea balcanică a aromânilor. (Zbucăa Gheorghe, postfață la Konstandinovici Dragista, op. cit., bibl.).

Populația romanizată care locuiește în arealul respectiv este numită comunitatea românilor timoceni. Sârbii și bulgarii îi numesc „rumuni” sau „vlasi” („vlahi”). Așezările românilor timoceni se întind spre râul Morava la vest, la sud Timocul bulgăresc, la est, Dunărea, la nord și la sud județele sârbești orientate către Kosova și Metohija.

În mileniul I î.Hr., în aceste locuri locuiau tribalii, menționați la sud de Dunăre, între actualul oraș Niș (lat. Naissus) din Serbia și Plevna (Bulgaria). Pentru romani care îi numeau „timaci”, aceștia locuiau pământurile din zonele muntoase străbătute de Timocul Alb și Timocul Negru. Istoricii nu au ajuns la un consens cu privire la originea lor: sunt traci, cum susține Strabon (63 î.Hr. – 23 d.Hr.) în „Geografia” sau iliri, cum a scris Ștefan din Bizanț (sec. al VI-lea d.Hr.), în „Etnica”, dicționarul său geografic.

De altfel și ilirii sunt considerați ca aparținând neamului mare al tracilor sau, cum credea Iorga, „frați ai tracilor”.

În așteptarea unei teorii definitive, ținutul Timocului a fost numit Tribalia după apariția, în 1991, la Paris a cărții „La Tribalie” de Ion di la Vidin. Denumirea tinde să fie aplicată teritoriilor de la Dunăre (Serbia și Bulgaria) unde întâlnim populația românească.

Teritoriul a făcut parte din statul lui Burebista, regele geto-dacilor care „a trecut cu îndrăzneală Istrul (Dunărea), ba încă a ajuns să fie temut și de romani și prăda Tracia și Iliria.” (Strabon). Campaniile militare i-au asigurat hotarele sudice și totodată uniunea cu triburile geto-dacice de la sud de fluviu. Între anii 60-44 î.Hr., țara regelui Burebista se întindea „dincoace și dincolo de Istru”, probabil până la confluența Moravei cu Dunărea Mijlocie.

După ce cuceresc Macedonia, Grecia, Iliria și Tracia, armatele Imperiului Roman ajung, în anul 29 î.Hr., la Dunăre. Pământurile geto-dacilor de la sud de Dunăre au fost încorporate în noua provincie romană Moesia înființată de împăratul Octavian Augustus. Începe romanizarea populației autohtone. Au urmat cucerirea Daciei lui Decebal în urma războaielor daco-romane din anii 101-102 și apoi 105-106 d.Hr. După aproape 170 de ani de stăpânire la nord de Dunăre, împăratul Aurelian a dispus, în 271, retragerea armatei și administrației romane la sud de Dunăre (retragerea aureliană). O bună parte din regiune intră în componența provinciei Dacia Ripensis înființată de Aurelian după părăsirea Daciei. Aici se va naște Galerius, împărat roman de origine dacă, domnind între 305-311 d.Hr. Se presupune că tatăl era trac iar mama, Romula, era dacă. În memoria mamei, Galerius ridică o reședință somptuoasă: Felix Romuliana. Potrivit unui scriitor latin, Galerius a propus Senatului ca Imperiul să se numească „Imperiul dac”. După spusele aceluiași scriitor, împăratul Galerius își afirma originea dacică. Ruinele reședinței imperiale din Dacia Ripensis pot fi vizitate azi în satul Gamzigrad în apropiere de Zaicear. Un detaliu surprinzător: după ce a susținut măsurile lui Dioclețian îndreptate împotriva creștinilor, cu câteva zile

înainte de moarte, Galerius a încetat să-i mai persecute, ca și Saul din Noul Testament cel devenit mai apoi Pavel, apostolul popoarelor. Galerius a dat, în 311, primul Edict de toleranță față de creștini dar nu s-a convertit. Gestul său de clemență precede Edictul de la Milano (313) al împăratului Constantin cel Mare și Edictul de la Salonic (380) al împăratului Teodosie cel Mare prin care religia creștină devenea oficială în întregul imperiu.

După Teodosie, ultimul suveran al Imperiului Roman unificat, marea putere a Mediteranei a fost divizată. Imperiul Roman de Apus s-a prăbușit în anul 476. Imperiul Roman de Răsărit îmbrățișează creștinismul, se elenizează mai apoi, dar va domina răsăritul până în 1453 când capitala sa, Constantinopolul (orașul lui Constantin) a fost cucerit de sultanul Mehmet al II-lea.

Începe îndelungata istoriei a Imperiului Otoman devenit stăpânitor în Peninsula Balcanică.

Invazia slavilor între sec. al V-lea – al VII-lea schimbă demografia Peninsulei Balcanice. Slavii se creștinează în secolul al IX-lea. Ortodoxia adoptă limba slavonă sub influența Patriarhului de Ohrid și Peć. Populația romanizată, creștinată rezistă deși a suportat parțial un proces lent de slavizare. O excepție a fost Timocul care și a păstrat dialectul daco-român. Mai mult decât atât, a avut de suportat succesiunea unor noi stăpâniri: Țaratul bulgar, Imperiul româno-bulgar și Țaratul Vidinului.

Prezența statornică a daco-romanilor/protoromânilor în Peninsula Balcanică a fost deseori menționată în documentele bizantine. „Vlahii” apar într-un document din 1094 al împăratului Alexios Comnenul care le recunoaște dreptul asupra locurilor de pășunat.

Pe la 1150, rabinul Benjamin de Tudela (Peninsula Iberică) scrie: „Aici e începutul Valahiei ai cărei locuitori ocupă munții și ei înșiși poartă numele de valahi.” Croația avea chiar o lege a vlahilor, pe la 1436, care le recunoaște autonomia: „Să nu fie peste ei voievod niciun croat, ci unul dintre ei să le fie voievod...” Aceste „țări” s-au numit Vlahia sau Vlașca. Au existat, astfel, mai multe „Vlahii” în întreaga peninsulă. (vezi Brezeanu, Zbucănea „Români de la sud de Dunăre”, bibl.)

Aromâni sau străromâni, e greu să-i considerăm la acea vreme o „națiune”. Cert este că sunt pomeniți cu numele latine sau slave: Radu, Vlad, Voinea, Bucur, Mic, Șerban, Rug, Singur și altele (cf. Diplomei din 1220 a fondatorului statului sârb medieval, Ștefan Nemanja (1196-1228)).

Călugărul Ansbert care l-a însoțit pe împăratul Frederik I Barbarossa în Cruciada a III-a (1189-1192) relatează că armatele creștine au fost atacate de vlahii dintre Timoc și Morava.

(Pentru redactarea lapidară a istoriei românilor timoceni am avut șansa să citesc studiul lui Cristea Sandu Timoc publicat în Calendarul Nădejdea la Vârșeț din 1944. Compendiul, indispensabil, mi-a fost oferit cu prietenie dezinteresată de istoricul Robert Stănciugel. Acesta, un pasionat al Timocului pe care l-a străbătut la pas mi-a oferit totodată și dialogurile sale cu C.S.T., împreună cu amintirile și comentariile sale despre această personalitate a românilor timoceni.)

După câteva incursiuni bulgare în Timoc, în 1369, Principele Țaratului de Vidin, Ioan Strațimir (1365-1396) stăpâna și părți din Timoc. (Orașul Negotin se găsește la 42 de km depărtare de Vidin.)

Strațimir era cel de-al doilea fiu al țarului bulgar Ioan (Ivan) Alexandru și al soției sale Teodora Basarab, fiica lui Basarab I Întemeietorul Țării Românești. Prin mamă, principele Vidinului era, așadar, nepot de fiică al domnitorului român. După anul 1396, când Țaratul Vidinului cade sub turci, posesiunile lui Strațimir din Timoc au fost preluate de Mircea cel Bătrân (1355-1418).

Voievodul va ridica la Coroglași, lângă Negotin, o biserică în stil bizantin a cărei arhitectură amintește de o altă ctitorie a domnului muntean, biserica de la Cotmeana din Țara Românească.

Pe timpul lui Strațimir, Radu I al Țării Românești (circa 1377-1383) a construit în Valea Timocului o mănăstire care va fi întreținută de urmașii Basarabilor până în vremea lui Radu IV cel Mare (1467-1508).

Lăcașul se presupune că era destinat nevoilor spirituale ale vlahilor/românilor autohtoni cât și vlahilor strămutați din sud. Radu I, fiul lui Nicolae Alexandru, a fost tatăl voievozilor munteni Dan I și Mircea cel Bătrân.)

Prezența în toponimie a cuvintelor „*Vlasina*”, „*Vlaine*” (vlah, valahă), „*Vlaska Planina*” (Munții Românești) sau hidronimul „*Vlaina*” indică existența unei vechi populații valahe.

La sfârșitul secolului al XIV-lea, mai multe biserici au fost înălțate de către domnitorii români, dar și bulgari, bizantini sau sârbi, în apropierea acestora fiind găsite pietre funerare și multe artefacte.

Extinderea Imperiului Otoman în regiune a împiedicat menținerea legăturilor politice, deși, o vreme, a continuat influența culturală a Țării Românești (Gacović, S., bibl.).

În secolul al XIV-lea, Timocul de apus și cel de răsărit erau locuite de români pe care suveranii sârbi i-au împovărat cu dări. Autocratul Serbiei, Ștefan Uroș al IV-lea Dușan (1331-1355) cunoscut ca Dușan „cel Puternic” a dat poporului său un cod de legi promulgat în 1349 la Skopje, azi în Macedonia. Din cele 201 articole, unul se referea la români: pravila interzicea supușilor sârbi să se însoare cu femei de neam românesc de teamă că, procedând astfel, poporul sârbilor se va pierde...

În 1389, după înfrângerea sârbilor pe Câmpia Mierlei (Kosovo Polje), Imperiul Otoman își consolidează pozițiile în Serbia. Despotul Ștefan (1389-1427), fiul cneazului Lazăr, mort pe Câmpia Mierlei, a recunoscut stăpânirea turcească, a acceptat haraciul (tribut anual) și, ca vasal, a luptat alături de turci. În 1439, Serbia a fost supusă definitiv de turci iar despotul Gheorghe Brancovici s-a refugiat în Ungaria. În 1459 Serbia ajunge pașalâc.

Turcii creează pentru creștini și evrei 5 millet-uri. Termenul „millet” sau „miliyet” s-a aplicat comunităților confesionale din Imperiul Otoman, grupurile minoritare având libertatea să se autoguverneze urmând „legea personală”,

„Şaria”, legea islamică pentru musulmani, dreptul canonic pentru creştini şi legea iudaică, „Halakha” pentru evrei.

Înalta Poartă a permis românilor să-şi pună conducători, dregători şi juzi din neamul lor, aceştia ascultând de sultan şi de paşă. Aceste drepturi le-au avut şi sub stăpânirea bizantină. Singurele şcoli creştine erau cele de pe lângă mănăstiri şi biserici unde se învăţa cititul, scrisul şi cântările bisericeşti. Baladele Timocului păstrează amintirea lui Carapancea, românul care conducea Craina.

Baba Novac, general al lui Mihai Viteazul, azi erou naţional al Serbiei, s-a născut la 1521 în Timoc, având mama româncă iar tatăl român timocean. Arestat de Dieta de la Cluj, nobilii maghiari l-au condamnat la moarte şi executat în 1601. S-a păstrat lista de cheltuieli făcute cu execuţia sa: „Am dat Țiganilor pentru că au schingiuit, au torturat, fript şi tras în țeapă, şapte florini, celor doi călăi 3 fl., lui Luca pentru că a cioplit țeapa doi fl.” Generalul Basta ar fi asistat la martiriul lui Baba Novac. După ce şi a dat obşteşcul sfârşit a fost înfipt în țeapă pe Drumul Feleacului iar corbii i-au ciugulit trupul zdrobit. Basta a ordonat, după câteva luni, ca Mihai Viteazul, fostul său aliat, să fie ucis.

Se spune despre stăpânul Vidinului Pazvant-Oglu (Pazvante Chiorul în folclorul nord-dunărean). Unii autori susţin că şi el ar fi fost născut din părinţi timoceni.

Timocenii aveau dreptul la biserici proprii aflate sub jurisdicţia Episcopiei de Râmnic din Țara Românească.

Maxim Radko, exarh al mitropolitului din Belgrad, a făcut o călătorie, în 1733, în zona Văilor Poreci, Peć şi Mlava unde a găsit o populaţie majoritară românească.

În bisericile slujeau preoţi născuţi în Timoc şi unii veniţi din Țara Românească. Cărţile de cult erau aduse de la Râmnic unde episcopia avea tiparniţă. Liturghia se ţinea în limba poporului, în româneşte. În 1734, la Maidanpec, de exemplu, Popa Şerban „nu ştia nicicât sârbeşte” iar la Nereşniţa, Popa Pavel „sârbeşte citeşte puţin, iar româneşte ştie bine”).

În 1718, austriecii au luat de la turci regiunea Timocului, dar și Banatul și Oltenia așa că legăturile cu românii din țară le-au fost de mare folos timocenilor care puteau circula liberi peste Dunăre.

Până în 1739, stăpânirea austriacă s-a întins de la râul Drina până la râul Timoc, iar la sud până la Morava apuseană (Cristea Sandu Timoc, 1944 în bibl.).

În 1804, Karagheorghe Petrovici, fondatorul dinastiei Karagheorghević, a pornit prima răscoală sârbă îndreptată împotriva otomanilor. Timocenii luptă alături de sârbi. (Istoricul Stanko Guldescu a susținut că Petrovici Karagheorghe ar fi avut sânge de român: macedo-român sau vlah.)

În decembrie 1806 începe încă unul dintre războaiele ruso-turce. Timocenii împreună cu sârbii au luptat alături de armata rusă. Creștinii uniți în dorința de a scăpa de turci au înțeles că luptă pentru cruce. Au participat și „volintiri” din Țara Românească între care și „poruncicul” (locotenent) Tudor Vladimirescu născut în Gorj (Oltenia). S-au dus lupte și la Ștubok și Mălainița. Deși victorioși – o victorie de etapă – rușii nu țin regiunea decât doi ani pentru că turcii recuceresc ținutul dintre munți și râul Timoc. Abia la 28 mai 1812 se încheie Pacea de la București în casele beiului Manuc. Imperiul Otoman cedează Basarabia Imperiului Rus. Țarul Alexandru I semnează tratatul pe 11 iunie 1812 exact cu o zi înainte ca Napoleon Bonaparte să invadeze Rusia.

Știm și numele câtorva viteji români: Ion Damian din Bor, Toma din Gârleana, Gheorghe și Lepădat din Podgoraț, Nicolae Abraș din Cobișnița, tunarii Pătru din Urovița, Trăilă din Lubrița.

În 1815 Miloș Obrenovici pornește o nouă răscoală împotriva pașei de Belgrad. Obrenovici a devenit, în 1830, domnitor vasal turcilor.

În 1833, sultanul și marele vizir, neputincioși în fața unui nou război cu Rusia de voie, de nevoie au acceptat alipirea părții răsăritene a Timocului la Serbia. Râul Timoc ajunge, cu începere din 1833, granița de răsărit a Serbiei.

Cneazul Miloș Obrenovici a trimis ambasadorului rus la Țarigrad (Istanbul) o scrisoare precizând: „Pentru legăturile noastre cu Rusia (Craina) ne este tot atât de trebuitoare ca și pâinea vieții.” Pentru prima dată în istorie, Serbia se învecina cu

Țara Românească. Obrenovici inițiază politica de asimilare brutală a românilor timoceni: dascălii români sunt înlocuiți cu sârbi care nu cunoșteau limba română, iar locuitorii obligați să adauge la nume terminațiile „-ici”, „-ovici” sau „-evici”.

În 1876 a izbucnit revolta cunoscută sub numele de răscoala timoceană pe teritoriul Timocului bulgăresc la care au participat țărani români, bulgari, sârbi, ruși, muntenegreni. Dintre așezările care și-au trimis locuitorii 14 sate erau românești și patru bulgărești. Răzvrățiții au atacat armata otomană. Osman Pașa care se afla la Zaicear a trimis împotriva lor o întreagă divizie. Ceea ce a urmat a fost un măcel: 18 sate au fost arse, 1000 de răsculați au fost uciși, decapitați, iar capetele înfipse în țepușe. Populația a fugit în România și Serbia. Învățătorul Ion Ciolac, participant la răscoală, a fost spânzurat în Târgul Dii (Vidin) împreună cu alți români timoceni din Bor și Zlot. România a trimis în ajutor o ambulanță, 13 medici și trei farmaciști.

Poziția Rusiei favorabilă Serbiei în această chestiune poate explica de ce Țara Românească nu a putut face nimic pentru populația românească majoritară din Timoc.

O scurtă notă de fundal: un nepot de frate al principelui Obrenovici (1780-1860) al cărui nume era tot Miloș Obrenovici (1829-1861) s-a căsătorit cu ieșeanca Elena Maria Catargiu (1835-1876), fiica unui boier moldovean antiunionist. Mireasa nu era la primul mariaj: fusese căsătorită înainte cu un general sârb. „Domnișoara Catargiu” a purtat numele de Maria Obrenovici și după divorț; chiar și după ce Alexandru Ioan Cuza i-a descoperit farmecele... Pentru povestea acestei aventuriere sentimentale a fost valabilă expresia: „O femeie care nu are un trecut, nu are nici un viitor.” Din căsătoria ei cu Miloș Obrenovici s-a născut, la Mărășești, Vrancea, un fiu care, în 1882, ajunge regele Serbiei (1854-1901): Milan I Obrenovici. Acesta se căsătorește cu basarabeanca Natalia Keșko, iar fiul născut din căsătoria lor, Alexandru (1876-1903), nepotul Mariei Obrenovici, a fost rege al Serbiei între 1889 și 1903 când va fi asasinat la Belgrad.

După 1833 nu s-au mai înființat sate românești în sudul Dunării. Românii au pierdut dreptul (care fusese recunoscut de turci) de a avea juzi de-ai lor, fiind numiți doar dregători sârbi. (Cristea Sandu Timoc, op. cit. 1944, bibl.). Biserica sârbă a ajuns de sine stătătoare, cu mitropolie proprie. De atunci slujba se face numai în limba slavonă.

Timocenilor nu li s-a mai permis să se declare români ci „*vlasî*”, fiind considerați sârbi care vorbesc „*vlaskî*”. Românii nu au mai avut dreptul nici la onomastică proprie.

În 1877 Rusia declanșează un nou război cu turcii. Inițial, rușii pierdeau teren. Marele duce Nicolai Nicolaevici al Rusiei, comandantul campaniei militare din 1877-1878 i-a expedit domnitorului Carol o telegramă cerându-i să treacă Dunărea în ajutor. (După 23 august 1944, sovieticii intrați în România au căutat în arhivele românești telegrama care confirma slăbirea armatelor rusești.) Prințului Nicolai i se atribuie sentința: „Românii nu sunt o națiune, ci o profesie.” (Chiar dacă alții atribuie expresia lui Bismarck, cancelarul german, părerea a făcut carieră.)

Armata română a traversat fluviul și a cucerit, una după alta, cele mai întărite redute turcești: Grivița, Plevna, Rahova și Smârdan. După război, armata țaristă a tergiversat plecarea din România, cerându-i lui Carol I să ordone dezarmarea trupelor române.

Replica acestuia a fost magnifică: „Armata care a luptat sub privirile țarului la Plevna, poate fi înfrântă, dar nu dezarmată.”

După înfrângerea turcilor s-a încheiat, la 3 martie 1878, Tratatul ruso-otoman de la San Stefano. Rușii au înființat o Bulgarie mare de la Dunăre până la Marea Egee ca o expresie a ambițiilor panslaviste ale Rusiei în sud estul Europei. România a primit Dobrogea, dar va pierde, în favoarea Rusiei, Basarabia de sud (județele Cahul, Bolgrad și Ismail) care aparținuseră, între 1856-1878, Moldovei, aduse ca „zestre”, României, la prima Unire din 1859.

„În același an (13 iunie-13 iulie 1878), Congresul de la Berlin a recunoscut Independența României dar și a Serbiei și Muntenegrului, revizuiind Tratatul preliminar de la San Stefano. Bulgaria Mare a fost împărțită în două: „Cnejevița Blgarska” între Dunăre și Munții Balcani și Rumelia răsăriteană, la sud de Balcani.

La răsărit de râul Timoc, începe stăpânirea Bulgariei care trimite preoți și dascăli bulgari în satele românești. Cu toate astea, până în 1913, a fost tolerată slujba în limba română. Așa cum stăpânirea sârbească, între 1815 și 1833 a „sârbizat” numele satelor și târgurilor locuite de români, tot așa, după 1878, Bulgaria a „bulgarizat” denumirile geografice. De altfel, naționalizarea toponimiei a fost practică și de ruși în răsărit, apoi de ucraineni, de regatul ungar și, cu unele nuanțe, și de greci.

G. T. Căliman a călătorit în 1864 până la Belgrad și a constatat că „De la Belgrad până la Negotin, în Serbia și apoi în Turcia, toate satele sunt alcătuite din români puri până la Vidin... Ei zic cuvântul de Țară patriei noastre, ca și cum ar vedea că patria lor n-are toate condițiunile pentru ca să fie Țară.”

Cam în aceeași vreme, cărturarul maghiar Iozsef Szabo (citad de C.S. Timoc 1944, bibl.) a călătorit în Serbia, între 1872 și 1873. Învațatul maghiar a constatat că: „Pojarevat, Negotin, Zaicear, Kladova sunt orașe însemnate, locuite în cea mai mare parte de valahi... sârbii se găsesc într-un număr de nebăgat în seamă... Vlahii au locuit aceste ținuturi înainte de așezarea sârbilor... Valahii țin cu încăpățănare de limba lor... Valahii din Serbia se simt străini în țara lor...” (citad de C.S. Timoc, 1944, bibl.).

Pentru statele supuse Porții Otomane, paharul mâniei se umpluse. Serbia, Muntenegru, Grecia și Bulgaria formează, în primăvara anului 1912, alianța numită „Liga Balcanică”, propunându-și să obțină ultimele teritorii europene stăpânite de Imperiul Otoman. Pe 18 octombrie 1912 începe primul război balcanic. Turcia va fi înfrântă, dar cei patru aliați nu se înțeleg cum să împartă teritoriile pe care le râvnea fiecare. Bulgaria care se impusese pe câmpul de luptă, atacă Serbia pe data de 25 iunie 1913, declanșând cel de al doilea război balcanic.

Imperiul Austro-Ungar a preferat o Bulgarie mare în locul unei Serbii mari. Bulgaria Mare pretindea părți din Macedonia, Tracia, Moesia și Dobrogea românească. Regatul Român era interesat ca niciun stat balcanic să nu devină putere regională, în condițiile în care avea conaționali la sud de Dunăre. După o campanie militară scurtă, România a acceptat un armistițiu din partea Bulgariei.

În urma celui de-al doilea conflict, tratativele de pace au avut loc la București, într-un maiestuos palat al liderului conservator Grigore Cantacuzino. Pe data de 10 august 1913 se încheie Tratatul de la București semnat între Bulgaria, România, Serbia, Muntenegru și Grecia. Prim-ministrul României, Titu Maiorescu, a prezidat această conferință de pace, prin care, oficial, s-a încheiat al doilea război balcanic.

Pacea de la București a consemnat faptul că Bulgaria ceda României județele Durostor și Caliacra, cunoscute și sub numele de Cadrilater. În plus, Bulgaria se obliga să distrugă toate fortărețele existente și să nu construiască altele la Ruse ori la Șumen, sau în orice alt loc dintre aceste două puncte, ori pe o rază de 20 km în jurul Balcicului.

România primește Cadrilaterul (Dobrogea de sud) de la vest de Turtucaia până la sud de Ecrene (azi Kranevo, Bulgaria).

Conferința de pace de la București nu a ridicat problema drepturilor minorităților, lezând, prin aceasta, interesul identitar al vlahilor din Balcani. Cu toate acestea, ziarele din București cereau Guvernului să intervină în favoarea românilor din zonele Ruse și Vidin și a vlahilor de pe Valea Timocului din Serbia.

În curând va începe Primul Război Mondial.

Conflagrația declanșată la 28 iulie 1914 a durat până în 11 noiembrie 1918. A fost numită și „Războiul cel Mare” sau „Războiul Națiunilor”. România a participat la îndelungatul conflict armat, urmărind un țel politic bine conturat: realizarea Statului Național Român. (Planul de campanie al Armatei Române pentru anul 1916 – „Ipoteza Z” a stabilit expres obiectivul războiului: „Realizarea

idealului nostru național adică întregirea neamului prin eliberarea teritoriilor locuite de români, care se găsesc astăzi înglobate în monarhia austro-ungară.”)

Țara a fost pe rând:

- țară neutră între 28 iulie 1914 și 27 august 1916
- țară beligerantă alături de Antanta între 27 august 1916 și 9 decembrie 1917 (în stare de armistițiu între 10 decembrie 1917 și 7 mai 1918)
- țară necombatantă între 7 mai 1918 și 9 noiembrie 1918
- țară beligerantă alături de Antanta între 9 noiembrie 1918 și 11 noiembrie 1918.

Obiectivul a fost atins prin Unirea Basarabiei (27 martie 1918), Unirea Bucovinei (28 noiembrie 1918) și Unirea Transilvaniei (1 Decembrie 1918) cu Țara-mamă.

Dezbaterea asupra complicatelor schimbări politico-teritoriale care au intervenit în Europa, a fost continuată *postbellum* la Conferința de Pace de la Paris care începe la 18 ianuarie 1919. Tratatul de pace semnat între 28 iunie 1919 cu Germania și 10 august 1920 cu Imperiul Otoman au definitivat conturul noii Europe. Pentru preîntâmpinarea unui nou război distrugător, conferința a înființat Liga Națiunilor, instituție precursoră a ONU cu sediul la Geneva. Frontierele României Unite au fost stabilite de o comisie condusă de geograful francez Emanuel de Martonne, membru al Academiei Franceze de Științe.

În acest context internațional, românii timoceni au avut, în persoana lui Atanasie Popovici „Furnică” cel mai consecvent luptător pentru drepturi identitare.

Eroul lor s-a născut în satul Geanova (serbizat: Dušanovac) aproape de Negotin, în Timoc. A studiat în școala din satul natal, continuând liceul la Belgrad și apoi Facultatea de teologie Jena, în Germania, obținând doctoratul cu o teză despre pedagogia experimentală. În anul 1911 pleacă în Țară unde îl va cunoaște pe Onisifor Ghibu, ardeleanul care a participat la Unirea Basarabiei cu România. După ce s-a căsătorit în Germania, Atanasie Popovici s-a mutat în România, la Silistra, în Cadrilater unde a predat limba germană la Liceul Românesc. După ce

trupele germano-bulgare au invadat țara, în 1916 a revenit la București. În perioada premergătoare Unirii îl găsim la Chișinău unde semnează declarația publicată în ziarul „România nouă” din 24 ianuarie 1918. Declarația de unire se încheia astfel:

„Fiecare să-și dea seama că mântuirea noastră este numai într-o Românie nouă a tuturor Românilor. Pentru înfăptuirea acestei Români vom lucra, pentru înfăptuirea ei vom trăi, pentru înfăptuirea ei vom muri, dacă va fi nevoie.”

A susținut fervent unirea românilor de la sud de Dunăre, insistând că România este datoră față de sine însăși să anexeze la teritoriul ei Valea Timocului unde locuiesc mase compacte de circa 300000 de români.

În toamna anului 1918 a convocat, la Chișinău, o Adunare Națională a românilor timoceni unde s-a votat „Moțiunea prin care teritoriile românești din Serbia se unesc cu Regatul Român.” Publică, în limba franceză, broșura „Les Roumains de Serbie” pentru a face cunoscute doleanțele acestora. La 1 Decembrie 1918 când la Alba Iulia Marea Adunare Națională a proclamat Unirea tuturor românilor, dr. Popovici a prezidat Marea Adunare Națională a Românilor de Pretutindeni.

La Conferința de Pace de la Paris Atanasie Popovici a fost cooptat, în calitate de consilier, pe lângă delegația României. Ca președinte al Comitetului Național al Românilor din Serbia, în numele Ligii pentru libertatea românilor din Timoc, a trimis Conferinței de Pace un memoriu subliniind originea, vechimea și continuitatea românilor în spațiul anticei Dacii Aureliane invocând principii naționalităților și dreptul la autodeterminare: „Principiile wilsoniene care au fost primite de toată lumea și mai ales de poporul sârb trebuie să fie aduse la îndeplinire și în ceea ce ne privește!”

Ion I. C. Brătianu a arătat la Conferință, în memoriul „Problema Banatului, disponibilitatea Statului Român de a garanta drepturi egale tuturor minorităților din Banat”, cerând însă Serbiei reciprocitate pentru românii din Valea Timocului. Cauza a fost pierdută: românii timoceni nu au fost recunoscuți ca minoritate.

Dr. Atanasie Popovici a revenit în țară în 1919 fiind numit director al școlii normale din Timișoara. O perioadă a ocupat, la Ambasada României de la Belgrad, funcția de consilier tehnic pentru școlile românești din Banatul sârbesc (Voivodina).

În 1942, Cristea Sandu Timoc i-a propus să fie președintele românilor din Timoc. A refuzat. (C. S. Timoc, Doctor *Atanasie Popovici-Furnică* în publicația „Dacia Aureliană”, XXIV, 2007, bibl.).

S-a stins din viață pe data de 14 noiembrie 1958, la Timișoara.

Onisifor Ghibu, prieten și mentor, l-a descris astfel: „Popovici este un om de cea mai perfectă bună credință, absolut devotat și dezinteresat, modest, corect, cu un trecut și un prezent curat, de cristal.”

Negreșit, îi datorăm o statuie și, măcar, un articol obiectiv pe Wikipedia.

După Primul Război Mondial s-au schimbat multe în Serbia. Atitudinea Guvernului față de românii timoceni, însă, nu s-a modificat. Petru I, regele Serbiei a murit în 1921. Îi succede fiul său Alexandru, suveran al Regatului sârbilor, croaților și slovenilor între 1921-1929. Numit și Alexandru I Karadordević sau Alexandru Unificatorul, el a fost primul rege al Regatului Iugoslaviei, redenumit astfel în 1929. A fost asasinat la Marsilia în timpul unei vizite oficiale în Franța în anul 1934.

Nu a contat nici faptul că regina „Marija” a Serbiei era româncă – fiica regelui Ferdinand și a reginei Maria. Maria (1900-1961), alintată Mignon, s-a căsătorit cu Regele Alexandru în 1922. Fiul cel mare al cuplului regal, după asasinarea regelui Alexandru, la 11 ani a devenit suveran cu numele de Petru al II-lea al Iugoslaviei.

În august 1937, învățătorul Sandu Cristea din satul Zlocutea, Bor a plecat la Belgrad să-i înmâneze reginei Mărioara o petiție prin care cerea școli românești în Timocul său. A fost alungat de la palat și trimis cu domiciliu forțat să lucreze la o carieră de piatră. (Barbu Dinu, bibl.)

Nu au ajutat nici micile gesturi de bunăvoință ale României în perioada interbelică. Bulevardul Iuliu Maniu din București a fost denumit bulevardul Alexandru I Unificatorul Iugoslaviei și deși eram de-acum „cuscri” cu sârbii, ei au

introdus în Banat învățământul în limba sârbă, limba română fiind exclusă, ca și în Timoc.

În 1922 a fost formată Comisia mixtă româno-sârbă care trebuia să stabilească regimul școlar și bisericesc. Din comisie făceau parte Atanasie Popovici, timocean, Valer Braniște, preot și Onisifor Ghibu, profesor de pedagogie. A fost redactat un proiect pe care guvernul sârb nu l-a ratificat; în 1927 a fost semnată o convenție școlară. Belgradul nu a ratificat-o. În 1929, o conferință organizată la Belgrad nu a adus rezultate. În 1933 a fost încheiată Convenția școlară între România și Serbia dar care nu prevedea nimic pentru românii din Timoc. Aceasta a fost ratificată pentru Banat în 1935 de ambele state. În 1934 s-a semnat Convenția referitoare la biserică, niciodată ratificată de Parlamentul iugoslav.

Pe 6 aprilie 1941, Iugoslavia a fost atacată de Germania, Italia și Ungaria. Avioanele Luftwaffe au bombardat Belgradul.

Ion Antonescu a îndeplinit ordinele lui Hitler transmise prin ambasadorul Manfred von Killinger, dar nu a atacat Serbia. Conducătorul român a dorit, cu orice preț, să evite un război cu sârbii. Pentru a obține participarea României, germanii și italienii fluturau ideea unei împărțiri a Iugoslaviei, răspândind zvonul că Germania ar fi fost de acord să ne ofere Valea Timocului. Pe data de 14 aprilie 1941, adică după doar opt zile de la invadarea Iugoslaviei de către puterile Axei, reprezentanții timocenilor cer conducătorului Statului Român *„alipirea la trupul României iubite pe care o vor cinste prin muncă și virtute ostășească.”* (Memoriul din 14 aprilie 1941).

În mai 1941, Ion Antonescu a indicat legațiilor noastre de la Berlin și Roma „să susțină cu toată energia” cererea ca, în cazul dezmembrării statului sârbesc „să ni se atribuie porțiunea Banatului care face parte din acest stat și regiunea Timocului sârbesc locuită de români.” (cf. Arhire Tudor Dan, bibl.)

„Chestiunea timoceană” a început să intereseze din ce în ce mai mult. Ministerul Propagandei Naționale a elaborat un „Proiect pentru organizarea acțiunii de propagandă în Timoc și în Banatul iugoslav”. S-a reușit crearea

suplimentului „Foaia Timocului” al ziarului „Nădejdea” din Vârșeț. Delegațiile timocenilor la București au fost primite de președinția Consiliului de Miniștri. Cristea Sandu Timoc a fost trimis în misiune specială în regiune, raportându-i situația direct lui Antonescu. Ziarele din țară erau difuzate necenzurate în Timoc de agenția germană „Die Presse” iar localnicii au primit din România ajutoare în bani și produse.

În 1941 s-a înființat la Turnu Severin Comitetul Timocean avându-i ca președinte pe Gheorghe Suveică, preot și delegat cu propaganda și ca secretar general pe Cristea Sandu Timoc, istoric și folclorist. Pe data de 29 aprilie, reprezentanții românilor din Valea Timocului și Banat adresează generalului Ion Antonescu, un memoriu cu prezentarea situației românilor la acea dată. Memoriul se încheie pe un ton de încredere și speranță: „Dumneavoastră și întreg guvernul veți reuși, în aceste momente unice în istoria noastră, să duceți, la izbândă deplină, imperativul românesc de astăzi: Unirea românilor din întregul Banat și Timoc cu Patria-mamă!” Semnatari: preotul Gheorghe Suveică, preotul Adam Fiștean și dr. Alexandru Butoarcă.”

Societatea culturală „Timoc” a românilor din Valea Timocului și dreapta Dunării, în memoriul adresat conducătorului statului, a mai solicitat „articole de primă necesitate: sare, chibrituri, zahăr, petrol, tutun. În anexa la memoriu, recomanda măsuri pentru pregătirea și înfăptuirea Unirii:

– crearea la Timișoara a unui organ de legătură între Guvernul român și provinciile Timoc și Banat, propunând ca acesta să fie condus de generalul Corneliu Dragalina, comandantul Corpului IV de armată. Corneliu Dragalina (1887-1949), fiul generalului Ion Dragalina, mort pe front în Primul Război Mondial.

(Într-un raport, generalul Dragalina îi recomandase lui Ion Antonescu „ocuparea imediat a Timocului”. După formarea, în 1945, a Guvernului Petru Groza, a fost trecut în rezervă din oficiu, i-au confiscat casa din Timișoara, a fost urmărit de securitate, dar nu a fost arestat.)

– crearea unui Consiliu Național în Timoc sub conducerea preotului Gheorghe I. Suvechie (Suveică)

– guvernul să intervină pe lângă Comandamentul german ca să admită trecerea elementului românesc din Banat și Timoc din și spre România precum și din Banatul iugoslav în Timoc și invers.

– Comandamentul German să admită propaganda românească în sens cultural, național, social.

– același Comandament să permită întrunirile cu caracter cultural, național și politic.

În februarie 1944, când se apropia sfârșitul războiului, Societatea Culturală Timoc informa Bucureștii că în județele Zaicar și Pojarevăț românii sunt victimele diferitelor facțiuni militare care își disputau teritoriul. Se menționează județul Chiuaria unde părinții s-au oferit de bună voie să fie executați „numai și numai să-și scape copiii lor de la moarte.” Memoriul precizează: „Întorcându-și privirile către Țara-mamă, de doi ani și jumătate ei își așteaptă salvarea de la București. Ar fi o crimă națională să-i părăsim!”

Salvarea nu a mai venit. Pe data de 23 august 1944, regele Mihai I l-a demis și arestat pe Ion Antonescu.

Pe data de 31 august 1944 prima coloană blindată sovietică în București intra în București. (Apud Robert Stănciugel, 2009, Arhiva MAE, bibl.)

Datele istorice consemnate aici trebuie completate cu amintirile lui Cristea Sandu timoc din „Postfața la poezia populară” (Sandu-Timoc, C., 2007, bibl.). Detaliile autobiografice, crâmpeie de viață trăite, întregesc imaginea de ansamblu a condiției românilor timoceni în prima jumătate a secolului al XX-lea:

– generalul sârb Mihan Nedić (1878-1946) le-a cerut românilor să înceteze cu propaganda românească și, mai ales, cu răspândirea de abecedare și cărți (pentru a nu se trezi „conștiința națională și a ridica problema la marginile de nord ale Serbiei și Bulgariei”

– tot timpul celui de al doilea război mondial, cartea românească a fost „vânată și înecată” în Dunăre iar cei prinși că o răspândesc, au fost omorâți pe loc.

– ca represalii, partizanii sârbi au început să atace armata germană pe la spate, în regiunile populate de românii timoceni, știindu-se – precizează autorul – că pentru un soldat german împușcat mișelește pe la spate, erau executați, de către Gestapoul german, 100 de români aflați pe câmp la lucru.

– în Timocul bulgăresc, „fetele, odată căsătorite, își acopereau părul cu basma galbenă sau albă și nu se mai desbrobodeau până la moarte, pentru că era un păcat ca bărbații să le vadă părul”. Drept urmare, prin 1937, când autorul a trecut prin sate, femeile și mai ales babele trăiau prin poduri și păduri pentru că echipe de frizeri de stat mergeau din casă în casă și tundeau babele și muierile mai tinere. Se zicea că ele sunt „ferchezate”, adică tunse până la urechi ca să fie „civilizația europeană”.

– profesorii și studenții români au fost împiedicați de jandarmii sârbi să facă cercetări științifice într-o zonă pe care guvernul o considera un spațiu strategic al slavismului de miazăzi.

– prin anii 1960, în timp ce se construia hidrocentrala Porțile de Fier I, s-au organizat cercetări și studii istorice, folclorice, etnografice etc. atât la românii din Timoc cât și la sârbii din Banatul românesc. Autorul află de la etnomuzicologul Emilia Comișel și de la colega sa Ghizela Sulițeanu că, pe parcursul cercetării de teren, erau urmărite ziua să nu facă investigații printre românii timoceni, de aceea toată documentarea etnografică a fost făcută în timpul nopții, la lampă, când autoritățile iugoslave nu erau prezente.

– pentru un studiu despre Baba Novac pe care l-a scris, Cristea Sandu-Timoc povestește: „A trebuit să îndur câteva luni de anchete pentru simplul motiv că am îndrăznit să-l fac pe Baba Novac vlah sau român.” (De această dată, interogatoriile penale au fost realizate de către securitatea din Timișoara: la acea dată, Bucureștiul vedea vedea în Tito un prieten...).

– prin anii '70, timocenilor începe să le fie frică să se mai declare vlahi sau români. S-a ajuns până acolo încât se îngropau cărțile despre români și chiar cele care vorbeau despre Dumnezeu, ca să nu fie găsite de autoritățile sârbești.

– în Timocul bulgăresc, românii s-au opus aderării la colhozuri, refuzând să renunțe la proprietățile lor. Autorul amintește de Florea lu' Cățel, preot la biserica din Rabova, de Ion a lu' Băzor de Ion a lui Băzor și alții, prinși, înfășurați ca un burduf pe un par lung, duși la Dii (Vidin) ca să fie văzuți prin satele românești ca „dușmani ai societății socialiste”. Preotul și ceilalți s-au întors acasă, dar românii cărora li se luase pământul, vitele din ogradă și atelajele, au trebuit să joace în horă, plângând de bucurie că nu mai aveau nicio avere și că, de aici înainte, averea lor era a partidului communist.

– în 1972, lăutarul Sima Prunaru din Zlocutea, satul natal al autorului, trăgea să moară și i-a cerut lui Sandu-Timoc să-i aducă un săculeț de pământ de la talpa Mănăstirii Curtea de Argeș ca să-l pună pe inimă atunci când va pleca în ceruri. I-a și spus: „Domnule Sandu, vreau să iau și eu ceva cu mine din Țara mea românească.”

Nu avem multe astfel de mărturii, dar curajul și dragostea de neam a timoceanului Cristea Sandu-Timoc cu siguranță ne vor ajuta să înțelegem mai bine realitatea românilor care trăiesc dincolo de hotarele țării.

La sfârșitul războiului, Iugoslavia a reapărut pe harta Europei sub regim communist.

În 1943 a fost proclamată Republica Federală Iugoslavia, iar, din 1963, Republica Socialistă Federativă Iugoslavă. „Cea de-a doua Iugoslavie a fost condusă, până la moartea sa, de mareșalul Iosif Broz Tito (1892-1980), conducătorul mișcării de partizani din perioada războiului. Tito, communist vechi ajuns în fruntea Partidului communist iugoslav, a fost unul dintre fondatorii Cominternului. După o perioadă de bună colaborare cu Stalin, Tito s-a despărțit de acesta iar Stalin l-a amenințat că trimite om să-l asasineze. Orientarea politică titoistă a fost un comunism național cu deschidere către țările occidentale.

În mai 1945, Iancu lu' Moana Simionovici a condus o delegație de timoceni din Zaicear și Bor la Tito. I-au cerut conducătorului iugoslav recunoașterea etnică a românilor din Valea Timocului și Morava și cuvenitele drepturi culturale. Rezultatul a fost că în 1948 au fost desființate două ziare românești și postul de radio care emitea în limba română la Zaicear, redactorii fiind arestați. (Barbu Dinu, bibl.)

Românii timoceni au rămas împrăștiați în patru județe. După moartea lui Tito (4 mai 1980) au apărut mișcările etnice centrifugale. Din 1990 încep războaiele iugoslave însoțite de crime de război și purificări etnice. În 1991 Slovenia devine independentă. Între 1991-1995 Croația se desprinde din Iugoslavia. Bosnia și Herțegovina au luptat împotriva Belgradului între 1992 și 1995. Kosovo este ultima republică devenită independentă după războiul din 1998-1999.

În mai 1993 a fost înființat Tribunalul Penal Internațional pentru fosta Iugoslavie prin rezoluția 827 a Consiliului de Securitate al ONU.

Sârbii, ca și ceilalți beligeranți, au fost marcați de pierderile masive de oameni, de sărăcie și mai ales de dezagregare economică. E de la sine înțeles că sârbii au considerat distructive toate revendicările minorităților și le-au tratat ca atare.

Chiar dacă românii timoceni nu au avut pretenții teritoriale ci doar îndreptățite cereri culturale sau identitare, au fost priviți cu suspiciune. Serbia a continuat „politica istorică” față de ei. Oficial i-au declarat în continuare „popor de origine necunoscută” care vorbește „o limbă cu origine necunoscută”.

România a încheiat mai multe acorduri cu Iugoslavia care au avut în vedere mai ales chestiuni tehnice (asistența juridical, dubla impunere și altele). În 1996 a fost semnat la Belgrad, Tratatul cu privire la relațiile de prietenie, bună vecinătate și cooperare între România și Republica Federală Iugoslavia, un document foarte discret...în privința drepturilor românilor din Timoc, publicat în Monitorul Oficial numărul 250/16 octombrie 1996). În baza articolului 20 din tratat s-a semnat, la 4 noiembrie 2002, la Belgrad, Acordul dintre Guvernul României și

Guvernul Federal al R. F. Iugoslavia privind cooperarea în domeniul protecției minorităților naționale. Acordul a stabilit drepturile de care minoritățile pot beneficia:

– dreptul de a utiliza limba lor maternă, oral și în scris, în viața publică și privată; dreptul de a avea numele și prenumele scrise în limba maternă (art. 3).

– părțile vor asigura posibilități instituționalizate de a învăța sau de a fi educate în limba lor maternă la toate nivelurile de învățământ (art. 4)

– dreptul de a-și exprima și dezvolta identitatea lor etnică, culturală, lingvistică sau religioasă; părțile s-au obligat să sprijine funcționarea de organizații și asociații, de instituții de învățământ sau culturale care să le reprezinte interesele; menținerea de contacte între minoritățile naționale și persoane din cealaltă parte contractantă; organizarea de manifestări și evenimente culturale și artistice. Părțile contractante s-au angajat să asigure toate condițiile necesare pentru păstrarea moștenirii culturale a monumentelor reprezentative pentru istoria și tradițiile minorităților naționale (art. 5)

– dreptul minorităților de a crea și administra propriile mijloace de informare în masă; părțile vor asigura difuzarea regulată de programe radio și TV în limba maternă (art. 6)

– părțile vor încuraja cooperarea transfrontalieră, inclusiv în cadrul euroregiunilor (art.10)

Drepturile menționate mai sus ca și celelalte cuprinse în acordul bilateral trebuie înțelese și aplicate în raport cu scopul lor ultim: promovarea identității și culturii minorității. Aplicarea lor *selectivă* poate conduce la reducerea grupului minoritar la o simplă „minoritate folclorică” (cf. Alexandru Ghișa) care își prezintă doar costumele populare, specificul bucătăriei tradiționale sau folclorul.

România a îndeplinit prevederile acestui Acord, minoritatea sârbă beneficiind de toate drepturile convenite la Belgrad, inclusiv de școli gimnaziale în limba maternă și de Liceul „Dositei Obradović” din Timișoara. Grupul minorităților naționale din Camera Deputaților a Parlamentului României cuprinde și un

deputat sârb. În 2002, comunitatea numără 20 441 sârbi concentrați mai ales în județele Timiș, Caraș-Severin, Arad și Mehedinți.

Adunarea parlamentară a Consiliului Europei (APCE) a fost sesizată în legătură cu situația românilor din nord-estul Serbiei (sudul Dunării, Valea Timocului și Valea Moravei). Pe data de 25 noiembrie 2005 a solicitat Comisiei juridice și drepturilor omului un raport asupra situației la fața locului și în ianuarie 2006 a fost numit raportor Jürgen Hermann (Germania) din grupul Partidului Popular European pentru cunoașterea realităților din zonă. Domnul Herman a călătorit în Voivodina în septembrie 2006 unde a constatat că situația este „relativ bună”. În septembrie 2007 a mers la Negotin unde a purtat discuții cu oficialii sârbi și cu reprezentanți ai comunității românești (Predrag Balașevici din Bor, preotul Boian Alexandrovici din Negotin, Andreja Nedeljkovici din Pozarevać, Dragoslav Zajkeskovici din Bor, Drăgan Denic din Petrovać na Mlavi, Dragisa Konstantinovici din Kladovo și alții.

Raportorul a constatat următoarele:

- membrii minorităților naționale din nord-estul Serbiei au o situație în mod clar mai puțin favorabilă decât cei din Voivodina;
- autoritățile sârbe trebuie să ia măsurile necesare pentru a asigura valahilor (românilor) din Timoc, Morava și sudul Dunării accesul la învățământ, presă și administrația publică în limba maternă permițându-le să aibă serviciul religios în această limbă;
- limba e subiect al de neînțelegeri fiind considerată dovada că vlahii sunt membri ai comunității românești. Sârbii o consideră însă drept „limba vlasă”;
- Serbia nu recunoaște Biserica Ortodoxă Română ca fiind cult traditional;
- Raportorul reiterează concluziile Recomandării 1333/1997 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (APCE) care s-a declarat „preocupată de situația critică a limbii și culturii aromâne.” Numărul aromânilor din Serbia în prezent este estimat la 15 000 persoane.

Jürgen Hermann invită autoritățile:

– să adopte o lege antidiscriminare în acord cu observațiile Comisiei de la Veneția

– să (re) înființeze Ministerul Drepturilor Omului și Minorităților

– să continue să susțină școlile bilingve

– să formeze cadre didactice calificate pentru a preda limbile minoritare și în limbile minoritare.

Raportul Hermann cu titlul „Situația minorităților naționale în Voivodina și a minorității etnice române în Serbia (40 pg.) a fost înaintat Comisiei juridice și drepturilor omului. Membri din România ai comisiei au fost Mihai Tudose și Vasile Dănuț Ungureanu. Pe data de 1 octombrie 2008, Raportul a fost discutat în plenul Adunării Parlamentare a Consiliului Europei. Câteva detalii pot fi amintite: Vlad Cubreacov, la acea dată membru al delegației permanente a Republicii Moldova la Consiliul Europei a sensibilizat, prin intervențiile sale, percepția colegilor săi asupra românilor din Timocul sârbesc și bulgăresc prezentând abuzurile la care aceștia au fost supuși din partea autorităților sârbe. Au absentat de la dezbateri Cezar Preda (reprezentant al APCE), Ilie Ilașcu, Relu Fenechiu (deputat) și Mihai Tudose. Senatorul Cornelia Cazacu, membru APCE a votat împotriva Raportului. „Am votat din greșeală, cu cotul”, a declarat ea. La rândul său, Ilie Ilașcu și-a explicat poziția: „Nu puteam vota o inițiativă susținută de Gyorgy Frunda de la UDMR”...

Aceste argumente par a fi exemple de suprealism politic... Nimeni nu a prezentat scuze și nimeni nu a demisionat. Instituțiile din țară nu au comentat situația.

Încălcând realitatea etnică, reprezentanții Serbiei au emis memorii afirmând că în Timoc există două minorități, una românească și alta valahă. Au fost susținuți de aliații lor ortodocși: Federația Rusă, Grecia și Cipru.

APCE a votat pentru două etnonime: român și vlah. Totuși, prin Rezoluția 1623, APCE a cerut autorităților sârbe să ia măsurile convenite pentru ca vlahii/

românii din Timoc, Morava și Valea Dunării să aibă acces la învățământ, la presă și administrație în limba română.

În cazul bisericii românești se produce un miracol.

Deși unii prelați sârbi din Timoc afirmau „Dumnezeu nu știe decât sârbește”, Alexandru Boian, un preot din Negotin, a ridicat la Mălăinița prima biserică ortodoxă română din Serbia de răsărit. Prin strădania și credința părintelui Boian, după 170 de ani de la intrarea sârbilor în Timoc (1833), limba română poate fi folosită ca limbă liturgică. A început un conflict de durată cu biserica ortodoxă sârbă. Ispodiaconul Alexandru, fost cleric al Episcopiei de Timoc, a fost caterisit (răspopit) din treapta preoției și întors în rândul laicilor fără drepturi și funcții.

Opoziția autorităților față de afirmarea identității culturale lingvistice și religioase a românilor timoceni nu a rămas fără urmări. Serbia a formulat, în anul 2009, cererea de aderare la Uniunea Europeană, în martie 2012 primind statutul de țară candidată. Cu acest prilej, pe data de 1 martie 2012, România și Serbia au semnat un memorandum prin care guvernul sârb s-a angajat să recunoască drepturile minorităților române din Timoc, iar în ianuarie 2014 au început negocierile de aderare.

În 2011, Viorel Badea, senator de diaspora, vorbind în numele Parlamentului român, a declarat că parlamentarii români din mai multe partide se vor opune aderării la UE dacă Serbia nu respectă drepturile comunității românești de pe teritoriul său. În 2012, Victor Ponta, președintele PSD pe atunci, a considerat însă incorect ca România să fie singura țară care se opune a aderării Serbiei la UE. În 2016, Traian Băsescu, fostul președinte român a reluat discuția, afirmând că România și-ar putea manifesta opoziția față de aderarea țării vecine dacă Serbia nu respectă integral acordul bilateral privind protejarea drepturilor românilor. În noul context, Serbia a început să facă pași mici, ușor reversibili, pentru calmarea situației, cu toate că atitudinea oficială sârbă pare să urmeze principiul „un pas înainte, doi înapoi”. Mai mult decât atât, au fost semnalate acțiuni de intimidare a liderilor locali din comunități.

În legislatura 2020-2024, partidul „Alianța pentru Unirea Românilor” (A.U.R.) a preluat ștafeta, astfel că, după mai multe vizite la românii din Timoc, deputații săi au informat Parlamentul despre situația gravă a românilor timoceni. Senatorul Claudiu Târziu, președintele Comisiei pentru Românii de Pretutindeni a semnalat că partea sârbă nu respectă Protocolul comisiei mixte interguvernamentale semnat la Bruxelles, la 1 martie 2012. În cadrul dezbaterilor comisiei a fost audiat și dr. Predrag Balașevici, președintele Partidului Neamului Românesc din Timoc. Senatorul a cerut din nou condiționarea integrării Serbiei de realizarea de progrese reale în respectarea drepturilor românilor, în ședința din 7 decembrie 2021, apelând totodată la președintele Klaus Iohannis ca acesta să intervină urgent pentru a curma drama trăită de conaționali din Serbia (ședința din 9 februarie 2023).

POPULAȚIE ȘI LOCALITĂȚI

Populația românească în Serbia trebuie urmărită în raport cu cele trei grupuri:

– românii timoceni din sudul Dunării, la răsărit de râul Morava până la râul Timoc. Morava sau Velika Morava e formată din confluența Moravei de sud și a Moravei de vest. (A nu se confunda cu râul Morava din Europa Centrală care formează granița dintre Republica Cehă și Slovacia, apoi dintre Slovacia și Austria).

– românii bănățeni (vol. I, Voivodina)

– aromânii.

Potrivit recensământului din anul 2011, Serbia fără Kosovo avea o populație de 7186862 de locuitori. Dintre aceștia, 64 662 sunt români (39 082 români în Serbia centrală și 25 580 în Voivodina).

Se estimează că aromânii din Serbia sunt între 5000 și 15000 de persoane, dar estimarea trebuie privită cu circumspecție fiind posibil să fi fost incluși și daco-românii. La recensământul din 2011 s-au declarat aromâni numai 243 de locuitori

și, în acest caz, avem rezerve deoarece aromânii, fiind vorbitori de limbă sârbă, au fost înregistrați ca sârbi.

Guvernele Serbiei au aplicat și aplică și în prezent politici diferite românilor bănățeni din Voivodina respectiv românilor timoceni din nord estul Serbiei. Românii din Voivodina au școli în limba maternă, ziare și edituri, radio și televiziune în limba română care este recunoscută ca limba bisericilor ortodoxe românești. Românii timoceni au fost împărțiți artificial de autorități în români și vlahi.

Prezentate ca etnii diferite (ca origine, limbă și istorie), nu li se recunosc nici măcar drepturile elementare recunoscute internațional. Dacă acești români ar fi lăsați să-și exprime identitatea națională împreună cu românii bănățeni, ar putea alcătui cea mai numeroasă minoritate din Serbia. (Situția este asemănătoare cu politicile aplicate românilor din Ucraina, segregati în români și moldoveni care, împreună, ar constitui a treia etnie a țării).

Cei mai mulți români locuiesc în județele Branicevo, Bor, Pomoravlie și Zaicear. Recensământul din 2002 indică următoarele:

– în județul Branicevo (cu raioanele Veliko, Grădiște, Golobac, Zabari, Zagubila, Kucevo, Malo Cruice, Petrovac și Pozarevac) trăiesc 14 083 vlahi și 887 români.

– în județul Bor (cu raioanele Bor, Kladovo, Maidanpek, Negotin: 16 449 vlahi și 659 români

– în județul Pomoravlie (cu raioanele Despotovac, Jagodina, Paracin, Rekovac, Svilainac și Cupria: 2049 vlahi și 484 români.

– în județul Zaicear (cu raioanele Bolievac, Zaicear, Knjazevac, Sokobania) locuiesc 7 155 vlahi și 309 români.

Recensământul din 2002 indică, pentru locuitorii a căror limbă maternă este limba „vlahă” sau limba română, un număr de 20 656 locuitori în județul

Branicevo, 24508 în județul Bor, 3070 în județul Pomoravlie și 8643 în județul Zaicear.

Conform surselor comunitare, numărul real al românilor este estimat diferit:

76 300 de locuitori în județul Branicevo, 109 900 locuitori în județul Bor, 33 200 locuitori în județul Pomoravlie și 27 100 locuitori în județul Zaicear.

Liderii comunității afirmă că în Serbia de răsărit, timocenii (români +vlahi) formează o populație de peste 250 000 de persoane în peste 150 de localități cu populație omogenă și peste 48 de localități cu populație mixtă.

Apelul la surse istorice evidențiază altă situație: în 1816 românii/ vlahii reprezentau 10% din populația Serbiei; în 1895 erau 159 510 locuitori; în 1961 erau doar 1330, iar în 1991 numărul lor era de 17 807.

Mihai Blenche în studiul „Românii de peste hotare” publicat în martie 1935, menționează rezultatele recensământului iugoslav din 1921, constatând că românii locuiesc în mase compacte în Craina (62 163), în Morava (4 658), în Pojarevac (*Požarevac*) (44 063) și în Timoc (nu pe întreaga Vale a Timocului) 28 656 români. (Mihai Blenche în Berciu-Drăghicescu, Stan F, Taloș D., bibl.).

În comunicarea „Politică noastră față de problemă minorităților române din străinătate” susținută în 1935 la Ministerul Afacerilor Străine același diplomat (citând Raportul Legației de la Belgrad înregistrat în 1931) a afirmat: „După calculele făcute de persoane obiective, numărul românilor și aromânilor din Iugoslavia ar fi de circa 300 000 de suflete dintre care 80 000 în Banatul sârbesc, 16 000 în Macedonia sârbească și restul în Valea Timocului”. (Mihai Blenche, ibidem).

În anul 1945, raportul „Românii de peste hotare” (bibl.) ultimul întocmit înainte ca România să fie declarată „republică populară”, menționează ancheta etnografică și statistică pentru românii timoceni aflați în lagărele de tranzit ale prizonierilor de război iugoslavi. Ancheta a fost efectuată de Institutul Central de Statistică în anul 1941. Din datele culese cu acest prilej a rezultat că cifra românilor din Timoc/Craină ar fi fost de 335 435 de suflete.

Teoria vlahismului susține existența unei națiuni inventate, cea vlahilor vorbitori de limbă vlahă. Nu este chiar nouă, dar a fost invocată ori de câte ori timocenii și-au revendicat dreptul la educație și viață religioasă în limba română. Teoria susține că vlahii sunt urmașii tracilor, celților și slavilor de sud în vreme ce românii sunt urmașii daco-geților și ai romanilor. Vlahii ar fi apărut în urma conviețuirii cu moesii, tribalii și celții, fără romanizare, separat de etnogeneza românilor. Vlahii nu au aspirat la o organizare de tip statal. Originile romane în limbă și tradiții trebuie explicate prin rădăcinile celte nu prin romanizarea Balcanilor.

Atribuirea din oficiu a unei identități nu înseamnă că aceasta a condus și la o politică de protejare a acestei identități.

Raportul Adunării Parlamentare a Consiliului Europei a semnalat (cap. VI „Minoritatea etnică valahă/română, pct. 112) mai multe deficiențe. Raportorul Jürgen Hermann a constatat pe multiple planuri (educația în limba maternă, protecția limbii materne, practicarea religiei în limba maternă, reprezentarea în foruri politice și administrative, inițiative culturale etc.) că situația minorității vlahice din estul Serbiei este în mod limpede mai puțin favorabilă decât aceea a membrilor minorităților naționale care trăiesc în Voivodina.”

Părintele Boian a explicat cel mai bine situația actuală a populației timocene atunci când a declarat, într-un interviu: „Tragedia din Valea Timocului este că într-o casă în care trăiesc străbunica și strănepoata, bătrâna nu știe sârbește, iar strănepoata nu știe românește.”

Să adăugăm la toate încercările la care sunt supuși românii din Timoc și tendința tinerilor de a emigra în Occident în căutarea de muncă. Plecarea lor lasă în urmă casele la care se mai întorc doar în concediu, familiile despărțite dar și o populație îmbătrânită fără puterea de a lupta pentru drepturile ei. Nepoții născuți în Austria, Germania sau altundeva în vest se mai întorc poate să îi vadă o dată pe an pe bunici sau la înmormântarea lor. Fenomenul, de altfel, se întâlnește și la

sârbii care, de când s-au deschis granițele prin anii '70, pleacă să-și câștige existența în Occident iar satele rămân pustiite.

Orașul **Bor**, reședința județului Bor, este locuit în majoritate de sârbi, românii alcătuiesc 18,3% din populația județului respectiv: 17.108 locuitori conform recensământului din 2002. Așezările cu români / vlahi ca majoritate etnică sunt Bucea, Gorneana, Criveli, Luchia, Metonița, Tanda, Topla și Sarabanuț.

În **Zlot**, sârbii sunt peste 50% dar în **Slatina** românii formează majoritatea relativă. La Bor se află una dintre cele mai mari mine de cupru din Europa iar poluarea îi determină pe locuitori, inclusiv pe români să părăsească orașul. **Cladova** se află în estul Serbiei, pe Dunăre, vis-à-vis de Drobeta Turnu Severin. Sârbii formează 93,90% din populația orașului, iar românii 6,52% (1540 de locuitori) conform recensământului din 2002. **Maidanpek**, oraș în județul Bor e situat la 78 de km de Drobeta Turnu Severin: la recensământul din 2002 românii reprezentau 3 815 locuitori (12,7%). **Negotin**, capitală a raionului cu același nume, era locuit, în anul 2002 de 43 418 persoane dintre care 3 269 erau români. Negotin este așezat la circa 34 de km de Calafat. Românii au avut o pondere mai mare, numărul lor însă a scăzut ca urmare a procesului de sârbizare. Încă au majoritatea etnică în localitatea **Covilovo**.

La recensământul din 1921, românii/vlahii din Negotin numărau 17 201 locuitori respectiv 53%.

În 2002 raionul Zaicear avea o populație majoritară sârbă de 65 969 locuitori, românii/ vlahii fiind într-un număr de 3202 locuitori. Orașul Zaicear este înfrățit cu Vidin (Bulgaria) și Calafat (România).

În apropiere se află satul Gamzigrad unde se află ruinele cetății Felix Romuliana, locul de naștere al împăraților romani Galerius, înmormântat aici, Maximinus (cunoscut ca Maximin Tracul) și Licinus (de origine dacică).

LIMBA ROMÂNĂ

Ținutul Timocului și zonele adiacente între râul Morava și Vidin au constituit una dintre vetrele de formare ale poporului și limbii române cu mult timp înainte de sosirea slavilor. La mieznoapte și la miezăzi de Dunăre, românii vorbesc dialectul daco-român. Românii timoceni folosesc o varietate locală a limbii române, aceeași limbă cu românii din țară și cei din Voivodina. Nu există nicio deosebire structurală: aceeași unitate sonoră a limbii (foneme), aceeași gramatică, același fond principal de cuvinte. Diferențele apar când e vorba de variantele de rostire și de inventarul lexical.

În relațiile cu autoritățile, nu au voie să folosească decât limba sârbă, iar în unele localități, elevilor nu li se permite să vorbească limba maternă în școală nici măcar în timpul pauzelor. Din cauza lipsei de școli în limba maternă, se învață și se vorbește româna doar în familie. Fără slujbă românească în biserică și din cauza politicilor agresive de deznaționalizare aplicate de administrația sârbă care a introdus și un sentiment de teamă și inferioritate, din cauza lipsa presei în limba maternă, acești români vorbesc o limbă română cu multe regionalisme și, inevitabil, plină de împrumuturi din sârbă.

În funcție de zona unde locuiesc, românii vorbesc o limbă colocvială, inteligibilă oricărui românofon. Timocenii din regiunile muntoase numiți „ungureni” au fost influențați de graiul bănățean (grupa nordică a dacoromânei) și vorbesc graiul „ungurean”. Cei din regiunile de șes numiți „țărani” vorbesc un grai care ține de subdialectul muntean de tip oltenesc (grupa sudică). „Există un continuum lingvistic românesc de la Nistru până la Tisa, de la bazinul Timocurilor până în Carpații nordici. Diferențele nu sunt nici mai mari, nici mai mici decât diferențele dintre graiurile din Banat sau Oltenia, din Transilvania, din Moldova sau Basarabia și graiurile din Crișana sau Maramureș.” (Nicolae Mocanu, prefață la „Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc, bibl.). „În toate comunitățile latinofone din aceste întinse ținuturi, nu avem de a face cu limbi diferite, nici măcar cu dialecte ale aceleiași limbi, ci cu

varietăți teritoriale pe orizontală ale dialectului daco-român, cel pe baza căruia s-a cristalizat limba română literară, astăzi limba națională și oficială a statului românesc și a națiunii române.” Graiurile pe care le vorbesc românii timoceni reprezintă, așadar, „varietăți diatopice (teritoriale) și diacronice (istorice) ale unei singure limbi istorice: limba română.” (ibidem).

Falsa problemă ridicată de sârbi (dihotomia român/vlah) este infirmată de Organizația Internațională de Standardizare. ISO nu a atribuit limbii materne a „vlahilor” un cod separat în standardul ISO 639. Academia Română a adresat la 18 februarie 2020 Academiei Sârbe de Științe și Arte o scrisoare semnată de președintele Ioan Aurel Pop, insistând asupra concluziei lingviștilor români conform căreia numele oficial al limbii vorbite de români este acela de limba română, exprimându-și dorința de normalizare a situației.

Iată Scrisoarea către Academia Sârbă de Științe și Arte

Adresa: Knez Mihailova 35, 11000 Belgrad, Serbia

18 februarie 2020

Domnului Acad. Vladimir S. Kostić

Președintele Academiei Sârbe de Științe și Arte

Stimate domnule președinte,

Academia Română a primit din partea comunității românești din Serbia un memoriu referitor la dificultățile întâmpinate de cetățenii sârbi, vorbitori de limba română, în privința folosirii limbii române în viața de zi cu zi.

Academia noastră, în cadrul căreia au fost și sunt cercetate chestiuni privitoare la graiurile vorbite în ținuturile dintre Morava, Dunăre și Timoc, sau la graiurile din Banatul sârbesc, este preocupată de realitățile lingvistice ale acestei arii de la sud de Dunăre, după cum este interesată și de realitățile legate de felul în care limba română este utilizată în Serbia.

Concluziile cercetărilor științifice ale specialiștilor în lingvistică și etnologie sunt clare în această privință: numele oficial al limbii vorbite de români (numiți în trecut, de către străini, vlahi sau valahi, cu multe variante ale termenului) este acela de „limba română”.

Sintagma de „limba vlahă”, folosită până în secolul al XIX-lea în unele medii exterioare României și poporului român, a fost înlocuită, în mod oficial, cu sintagma de „limba română”, aplicată tuturor dialectelor și graiurilor acestei limbi.

Academia Română a publicat, începând cu anul înființării sale (1866), sute de cărți, sinteze, dicționare, enciclopedii, documente, atlase și studii pe acest subiect, iar statul român a notificat această realitate tuturor statelor cu care întreține relații diplomatice, culturale, științifice.

În numele bunei colaborări dintre instituțiile noastre și a legăturii tradiționale dintre România și Serbia, ne adresăm colegilor din Academia Sârbă cu dorința de a contribui la normalizarea situației expuse.

România va fi mereu apropiată de Serbia în procesul integrării acesteia în Uniunea Europeană, unde unul dintre criteriile normalei conviețuirii este și cel al situației minorităților naționale în dorința lor de a se exprima în limba maternă. Academia Română va pleda întotdeauna în sensul unei bune colaborări și din acest punct de vedere cu Academia dumneavoastră.

Cu întreaga noastră considerație,

Acad. Ioan-Aurel Pop,

Președintele Academiei Române

În prezent, oficial, cetățenii români din Timoc sunt „vlasi” iar limba pe care o vorbesc este „vlaski”. Un pas înainte s-a făcut abia în anul 2007 când a fost înregistrat de autorități Consiliul Național al Minorității Române din Serbia folosind cuvintele „rummyski jezin”. Această decizie părea o recunoaștere a limbii

române ca limbă maternă a vlahilor din Serbia. Partidul Democrat al Românilor din Serbia a fost înregistrat însă ca „Vlaška Demokratska Stranka”. În practica administrativă a continuat utilizarea etnonimului „*vlas*”.

În ultima vreme se continuă recunoașterea oficială a unei „etnii vlah” și a unei „limbi vlah”. A fost format chiar un Comitet pentru standardizarea limbii vlah (sic!). Modelul vine, firește, de la frații slavi ruși care au născocit și o națiune moldovenească și o limbă moldovenească. La un moment dat, ca președinte al sus-numitului Comitet lingvistic era numit un ...ginecolog... Se preconizează și crearea unui alfabet propriu care să asigure „succesul” acestei măsuri politice.

Chiar dacă românii timoceni s-au confruntat cu atâtea vicisitudini istorice, instinctul etnic îi face să își iubească și să își păstreze graiul. (vezi Mocanu Nicolae, bibl.) Astfel de aberații pseudoștiințifice nu reprezintă altceva decât o politică de epurare etnică cuplată cu o epurare lingvistică: o „unificare etnică” cum spunea Cristea Sandu Timoc, o asimilare forțată.

Prin 1937, acesta a început să culeagă folclor timocian publicând un întreg volum în 1943 la Editura „Scrisul Românesc” din Craiova, cu prefața lui Nicolae Cartoian. Iată câteva „frânturile” (strigături, n.n.):

„Fiț-ar, fiț-ar
Măi, băete,
Ciucurili dila bête,
Zo mă sărutași cu sete;
De-mi pocni rochița-n spete
Și vro cincii coturi de bete”

(comuna Alexandrovăț, Negotin-Crainia)

„Măi bădiță Gherasim
Ieu de drag te-aș băga-n sân;
Și cu drag te-aș sămăna
Și cu drag te-aș secera
Și te-aș împleti cu drag

Și te-aș cerne prin sprâncene
 Și te-aș frământa-n inele;
 Dar inima ți-aș mânca,
 Dor de dor mi-aș stâmpăra”

(comuna Isnovățul Mic, Valea Timocului)

Ghicitorile (**sumiels**) dovedesc imaginația limbajului dar și elaborate legături logice:

- Am o mioriță cu mașil'i pestriță (pepenele verde)
- Patru frați într-o chimeșă îmbrăcați (nuca)
- În casa lu Stoican stă un pui dă socrîdan (buricul)
- Zoacă un iepuriel sup-un curpinel (fusul cu caierul la furcă)
- O iei di falcă și dai cu ea dî salcă (puricul)
- Se ie mai iut prî pomânt (gândul)

Culese în com. Rîcobala

(Sandu-Timoc, Cristea, 1988, bibl.)

Tot în grai, baladele vorbesc despre trecutul istoric al timocenilor și despre personalitățile lor reprezentative: o istorie orală transmisă din generație în generație. Balada „Legere (regele n.n.) Carol și Osman Pașa” evocă războiul din 1877:

„Lina verde mândălac,
 N-aș auzât ș-aș aflat
 Cu turcu ce s-a-ntâmpat?...
 Toată lumea spământa
 Care putea de fugea
 Trecea pe la Rahova
 Da fuga-n Rumania
 Să-și lungească vieța.
 Domnitor care-mi videa,
 Mândră jalbă că făcea;

Pi la Țarie Nicolae
Și la legeru Carol...”

Balada nu uită să amintească de crălița (regina n.n.) Marița, de comandantul român Balduin, de crali (principe) Milan (fiul Mariei Obrenovici) sau de Alexandru Batenberg zis și „Alexandru prusianu”, principe al Bulgariei.

(comuna Alexandrovăț, Negotin-Craină).

În basmul „Craleviu Marcu și Mircea cel Mare” se povestește despre participarea domnitorului Mircea cel Bătrân în luptele din Câmpia Negotinului, între Geanova și Coroglași, „la locul ce se cheamă Rovine.”

Despre biserica ctitorită de voievodul muntean, basmul spune că „a zburat într-o noapte din Țara Românească”.

Începând din 2012, timocenii au început să sărbătorească Ziua Limbii Române (31 august), cu sprijin din partea autorităților din țară. Manifestarea a avut loc la Bor sub denumirea „Limba noastră rumânească – pod peste Dunăre”. Au urmat sărbători ale limbii române la Podgoreț („Festivalul Limbii Române”), Cladovo („Frați de limbă și de neam”), Mălăinița Negotin, Lăpușnea și altele.

(Menționăm că Ziua Limbii Române (31 august) în Republica Moldova se aniversează din 1990 iar în România este sărbătoare legală din 2013.)

EDUCAȚIA ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Românii timoceni, populație rurală în buna măsură, nu au beneficiat de școală și educație în limba română; nici măcar alfabetul latin nu îl stăpânesc. Știu puțin sau deloc despre România și istoria ei. Nici vorbă ca numele lui Eminescu, Decebal sau Mihai Viteazul să le spună ceva. Graiul românesc îl cunosc pentru că l-au dobândit în familie, de copii. Mamele au putut să transmită pruncilor limba română dar dacă se știe a vorbi românește nu înseamnă că se știe și gramatică românească.

Convențiile româno-sârbe din 1922, 1927 și 1929 care urmau să stabilească regimul școlar și bisericesc, nu au fost ratificate de Serbia. Convenția școlară din 1933, ratificată de ambele state, nu conținea prevederi referitoare la Timoc. (capitolul Repere istorice, supra). „Acordul privind cooperarea în domeniul protecției minorităților naționale” (2002) stipula însă în art. 4 obligația părților de a asigura minorităților accesul la învățământ, educație în limba maternă la toate nivelurile de învățământ. În 2011, după ce Serbia a înaintat o cerere de aderare la Uniunea Europeană, parlamentarii români au anunțat că se opun primirii Serbiei, dacă drepturile minorității române nu vor fi respectate. Astfel condiționat, guvernul sârb a adoptat măsurile așteptate vreme îndelungată.

În anul 2013 Serbia a acceptat să introducă un curs pilot opțional de limbă română în zonele unde locuiesc și etnici români. (Evident, problema era aceeași: Timocul). Cum au procedat?

Primele cursuri au început la Zaicear, Bor și Timoc sub coordonarea Consiliului Național al Minorității Naționale Române (C.N.M.N.R.) din Serbia. În premieră, în aproape 200 de ani, s-au organizat cursuri în 13 unități școlare (la început, Ministerul Învățământului de la Belgrad, a avizat cursurile doar în două școli, dar, ulterior, la cererea reprezentanților comunității s-au acceptat 13 școli). Pentru ca o grupă să fie validă, trebuie să se înscrie minimum 15 elevi.

Proiectul urma să dureze două luni și jumătate, timp în care elevii urmau să studieze limba română 20 de ore, lăsând la latitudinea direcțiilor de învățământ din regiune să hotărască dacă doresc cursul opțional sau toate materiile să se predea în limba română, condiționalități incompatibile cu dreptul la educație în limba maternă a minorității române.

Ministerul Învățământului urma să întreprindă o anchetă în rețeaua școlară din regiune, printre părinți și copii, pentru a stabili numărul elevilor care doresc să se înscrie la clasele în limba română sau să participe doar la cursul de limba română cu elemente de cultură națională. S-au arătat interesați 900 de elevi în din clasele I-VIII și 628 de elevi din școlile medii. Proiectul a fost cofinanțat de C.N.M.N.R. din Serbia. La deschiderea cursurilor de limba română din Zaicear au

fost prezenți ministrul delegat pentru românii de pretutindeni și ambasadorul român de la Belgrad. (Informația a fost postată și pe site-urile ambasadelor române din...Beirut (Liban) și Baku (Azerbaijan), nu și Belgrad. Cum stau lucrurile pe teren? Asociația Generală a Învățătorilor din România (președinte prof. Viorel Dolha) a fost mereu preocupată de soarta românilor din Timoc așa că, în cunoștință de cauză, a publicat (vezi ziariștionline.ro) raportul „Despre discriminarea românilor din Serbia sau despre măsurile luate de Serbia la nivel legislativ împotriva limbii române în timp ce mimează că depune eforturi pentru drepturile minorității române”. Aspectele relatate par să indice preocupări contrare celor convenite prin acorduri sau declarații oficiale: în județele Bor și Zaicear, ancheta oficială realizată în martie 2013 a arătat că 1617 familii au ales pentru copiii lor să studieze în limba română începând cu data de 1 septembrie 2013. În iulie 2013 legislația a fost schimbată în sensul că orele de română nu pot fi predate decât de profesori care au studiat limba română când au fost elevi sau studenți, condiție eliminatorie, de fapt, pentru că în Serbia nu au existat școli în limba română. Așadar profesorii români din regiune nu se califică să predea pentru că ei înșiși au învățat doar în familie limba maternă, deși, înainte de aceste modificări legislative o puteau face. Conform noii legislații, trebuiau să aleagă între „graiul mumei” și informatică. Întrebați orice copil ce alege: tableta sau gramatica limbii române?

Studiul propriu-zis a început abia în noiembrie 2013 cu un orar de seară când nu se mai puteau deplasa copiii din lipsa transportului de acasă la școală. În județele Branicevo, Pomoravki, Podunavski și regiunea Belgrad nu s-a făcut ancheta menționată și nici cererile pentru orele de română nu au fost înregistrate. Consiliul local Kucevo a acuzat părinții care au făcut cereri în numele copiilor de încălcarea legilor. Kucevo este raionul cu cel mai mare procent de români din toată Serbia, comunități întregi fiind excluse de la orele de limba română. Ministerul nu a anulat modificările operate. Paragraful care vorbea despre „limba română cu elemente de cultură națională” a fost eliminat complet. În cazul profesorilor pentru comunitățile țigănești /rome legea sârbă nu prevede aceleași

restricții. Pentru limba romani se pot organiza cursuri de perfecționare. După modificările legislative, elevilor și părinților români li se comunică faptul că nu se găsesc persoane calificate să predea limba română. La Universitatea din Belgrad, la Facultatea de filozofie exista o Catedră de limba și literatura română care ar fi putut contribui la perfecționarea profesorilor care vorbesc limba română din familie. În august 2013 Serbia a adoptat o programă pentru „vorbirea valahă cu elemente ale culturii naționale. Dar ce universitate sârbească ar oferi cursuri de perfecționare pentru „valahă”?

Ce spun profesorii de limba română? Diana Šolkotovici, olteancă din Craiova, căsătorită cu un cetățean sârb de etnie valahă, a fost, în 1993, prima profesoară de limba română atestată de statul sârb pentru Serbia de nord est. Predă la Kladovo după ce a trecut la Bor testul de abilități pedagogice. Doamna profesoară spune:

„A preda limba română în Valea Timocului este un act de pionierat și un act de curaj: nu avem manuale și nici programe școlare, nici posibilitatea de a le folosi pe cele din Voivodina sau din România.” (gds.r, 13/12/2004, craioveana Diana Solkotović, accesat 22/2/2023)

„Când mi-am schimbat domiciliul din Craiova la Kladovo a fost crunt. Era anul 1992 și românii nu aveau un renume bun în zonă. Xenofobia este o caracteristică a sârbilor pe care o camuflează în „naționalism”.

Una Vasiljevic s-a născut într-o familie româno-sârbă. A făcut Facultatea de Litere la Belgrad și masteratul la Craiova.

(Notă: posibilitatea de a studia la Universitatea din Craiova reprezintă un puternic stimulent pentru învățarea limbii române precum și șansa să călătorească în România în cadrul unor schimburi culturale) Din anul 2014 predă limba maternă copiilor români din Valea Timocului.

În anul școlar 2014-2015 a predat în fiecare zi în altă școală:

„La sat, orele erau de dimineață. Aveam o clasă I-IV la un loc și o alta de gimnaziu, V-VII în satele Podgoraci și Bogovina din județul Zaicear. Restul

săptămânii eram la Zaicear unde aveam o grupă de clasele I-II, alta de III-IV și un gimnaziu. Iar joia eram la liceul economic, la liceul general și la liceul sanitar.

Anul trecut am lucrat în șapte școli: trei licee și patru școli generale. Am avut cam 100 de elevi dar mulți au abandonat. Părinții influențează aceste decizii. E o tensiune, iar ei decid în funcție de influențele politice, de temerile lor. Avem un consulat aici care ne sprijină cum poate, dar ar trebui să se sprijine cultura, să micșorăm tensiunea asta care există între noi și sârbi.” (pressone.ro, una și încă una, accesat 15/03.2023)

Pentru a vedea ce poate să facă în continuare Țara-mamă pentru educația românească în Timoc, ar trebui un studiu special și monitorizare continuă.

MASS MEDIA

În Timoc nu s-a dezvoltat o presă locală. Mai multe cauze au contribuit la această situație: populația românească ocupată mai ales cu cultivarea pământului, cu mineritul și cu alte îndeletniciri care nu i-au permis să urmeze o școală, nu a putut beneficia de învățământ în limba maternă. Școli în limba română nu au existat. Doar o mică parte dintre ei a urmat școlile sârbești și nici mijloacele nici timpul nu le-au permis să citească ziare ca mijloc de informare. Chiar și în prezent cei mai mulți nu citesc decât în alfabet chirilic, grafia latină fiind înțeleasă cu greutate. Oamenii, cu grijile traiului lor de fiecare zi, nu au simțit nevoia lecturii cărților și ziarelor.

Presa scrisă, puțină cât a existat, a fost tipărită în țară, fiind editată de către societăți din București care își asumau misiunea de a apăra cauza românilor de peste hotare, inclusiv a românilor timoceni. Societatea „Graiul românesc” a publicat revista cu același nume, între 1927 și 1934, în care a ridicat problema Timocului, traducând, în 1926, lucrarea „Românii dintre Timoc și Morava” elaborată de Stoian Romansky (1882-1959), lingvist și etnograf bulgar. În 1929 a apărut „Revista Pindului, Macedoniei și Timocului”, publicație cu existență efemeră

(două numere). Menționăm, de asemenea, revista „Timocul” editată de Societatea Culturală „Timoc”, între 1934 și 1943, având drept colaboratori oameni de cultură din țară printre care George Murnu, Emanoil Bucuța, P. Vodă Timoceanu sau aromânul Nicolae Batzaria, fost senator în Imperiul Otoman și alții.

Prin nivelul științific al articolelor, revista „Timocul” poate fi consultată cu folos și în prezent dar, în orice caz, nu poate fi considerată o publicație timoceană, românii timoceni nefiind implicați în editarea periodicului (Arhire Teodor, Dan, bibl.).

În afară de publicațiile menționate, nu avem alte titluri care să îndreptățească o analiză istorică a presei din Timoc.

La inițiativa lui Cristea Sandu -Timoc apare ziarul „Vorba noastră”, publicat inițial la Zaicear, apoi la Kladovo, începând din 1945, în limba română, cu litere chirilice. În paginile ziarului se foloseau cuvintele „român”, „românesc” iar nu etnonimul sârbesc „vlah”. Timp de câteva decenii ziarul nu a mai apărut. A dispărut și postul de radio Zaicear ale cărui frecvențe au fost transferate albanezilor din Kosovo. În ultimii ani s-a încercat reeditarea ziarului „Vorba noastră” la Kladovo. Din lipsă de fonduri, apare un singur număr pe an. Agenția de știri Timoc Press din Negotin (director Dușan Pârvulovici) publică, ocazional, un buletin în limba română, dar nu avem date despre tiraj și circulație. O sursă de informații mult mai accesibilă o reprezintă videoclipurile difuzate de agenția Timoc Press, disponibile și pe Timoc Media/YouTube.

Situația mass-media din Serbia de nord-est este cunoscută pe plan internațional. Raportul Jürgen Hermann amintit anterior a recomandat autorităților sârbe să dispună măsurile necesare pentru a furniza valahilor /românilor care trăiesc în regiunea de răsărit a Serbiei (Valea Timocului, Morava și Dunăre) accesul la învățământ, mass-media și administrație publică în limba maternă („Proiect de rezoluție #22.17).

Dacă membrii minorității române din Voivodina au acces la un spectru larg de medii scrise, radiofonice și televizate în limba română, o atare ofertă nu există în răsăritul Serbiei. Locuitorii din nord estul Serbiei nu pot recepționa nici

emisiunile transmise de televiziunea din Voivodina. Ca urmare a solicitărilor raportorului european, interlocutorii, inclusiv autoritățile au arătat că aceste emisiuni nu sunt disponibile decât prin cablu. Au fost unele inițiative care urmăreau să se introducă un jurnal TV în limba română care să acopere estul Serbiei, dar nu a fost încununată de succes. (Proiect de rezoluție #105). Formularea raportorului european este conformă uzanțelor diplomatice. Situația este cât se poate de reală, persistentă și vădit discriminatorie.

CULTURA TRADIȚIONALĂ

Românii timoceni știu că sunt „alt neam” decât sârbii sau bulgarii. Limba maternă și tradițiile i-au ajutat să își păstreze specificul național confirmându-se, astfel, unitatea românească dintre nordul și sudul Dunării. Nu e lesne să urmărești nici elementele comune de spiritualitate cu nuanțe diferite de la zonă la zonă și chiar de la o localitate la alta.

Lingvistul Emil Petrovici (1899-1968), născut în satul Torak din Voivodina, susține că a existat în Timoc o populație romanizată autohtonă peste care s-au suprapus, în mai multe valuri, românii veniți de peste Dunăre. Istoria complicată a românilor din Timoc își spune cuvântul. Un studiu mai recent (Dobrescu I.F., Dobrescu N.L., 2005, bibl.) susține că cea mai plauzibilă ipoteză este aceea că o parte a românilor timoceni sunt urmașii direcți ai populației romanizate din provinciile Moesia Superior și Dacia Ripensis.

Dinamica socială postmodernă, inclusiv migrația spre oraș și emigrările în alte țări, duce la modificarea culturii tradiționale arhaice iar împrumuturile lexicale desemnează obiceiuri preluate de la sârbi: „praznicul casei”, „slava” și altele. Dar aceste influențe nu au clintit fundamentul patrimoniului cultural imaterial așa cum constată cercetătoarea Annemarie Sorescu Marinković: „Trebuie remarcat că Valea Timocului reprezintă un paradox și am putea adăuga și un paradis etnografic, elemente aparținând culturii tradiționale românești care

au dispărut de mult în interiorul granițelor României au supraviețuit parcă neatinse de timp ca într-o rezervație naturală, în timp ce alte aspecte ale acestei culturi s-au dezvoltat într-o direcție specifică, necunoscută celorlalte regiuni din țară. Astfel, această comunitate tradițională oferă astăzi imaginea fascinantă a unei lumi în care, pe tulpina credințelor ancestrale românești și universal balcanice s-au alăturat cele mai noi componente ale culturii moderne. Astfel, sistemul de credințe și practici virtuale pe care îl întâlnim aici este unul profund românesc, dar, în același timp și profund caracteristic acestei zone, funcționând ca o adevărată marcă identitară a locuitorilor acestui mediu alogen.” (Sorescu Marinković, A., 2012 bibl.)

Sistemul de credințe, ca și practicile rituale se bazează pe elementele învățămintelor creștine, (inclusiv în formele creștinismului țărănesc) amestecate cu puternice influențe precreștine, păgâne.

„Lumea de aici” este pusă sub autoritatea Creatorului primordial, Dumnezeuul creștin, dar și „Lumea de dincolo” se manifestă din plin și de aceea nu poate fi ignorată, fiind prezentă în practicile magice. Ne găsim în fața unei „identități contextuale” care așează individul în relație cu satul său.” (Dejan Dimitrijević Rufu, bibl.).

Nașterea Domnului, Crăciunul se sărbătorește pe data de 7 ianuarie (conform vechiului calendar iulian pe care biserica ortodoxă sârbă continuă să-l folosească alături de bisericile rusă, ucraineană și georgiană).

În noaptea de ajun porțile rămân deschise. Se cântă „colindețe” celebrându-se astfel Nașterea Mântuitorului Iisus Hristos ca împărat al lumii (Pantocrator).

Sărbătorile de Crăciun pe rit vechi se încheie pe 19 ianuarie când românii timoceni prăznuiesc Boboteaza: Botezul Domnului sau Arătarea Dumnezeiască, Epifania. De Bobotează colindă și femeile. Pe 2 ianuarie, de ziua Sfântului Ignatie Teoforul, în postul Crăciunului se taie porcul. De Ignat, timocenii păstrează coasta dreaptă de la porc pentru ziua moașelor, (14 ianuarie), când acestea sunt invitate la masă, obicei pe care nu-l regăsim la nord de Dunăre. În Săptămâna Mare, în

ultima zi de joi a postului Paștelui, „Joimărica”, se adună copiii și umblă din casă în casă strigând: „Două ouă, două ouă/ care nu dă două ouă/ să-i moară cloța pe ouă.” (Am văzut același colindat și în satul Dăișoara de lângă Rupea, Brașov). Momentul nașterii de prunci se bucură de atenția cuvenită, fiind urmat nu doar de obiceiurile creștine, dar și de o serie de practici magice care nu au ca scop decât asigurarea pentru noii născuți a unui drum neted prin viață. Nunta, momentul întemeierii unei familii, la majoritatea românilor e însoțită de un întreg ceremonial și, mai ales, trebuie petrecută cu fast.

Înmormântarea, momentul când omul părăsește „Lumea de aici”, prezintă obiceiuri proprii: pomenile cuvenite sunt reglementate cu strictete, reguli de la care nu sunt îngăduite abateri. „Căratul apei” e un obicei cunoscut și la nord de Dunăre. (Prin anul 2000 am avut prilejul să-l regăsesc în satul Popești din județul Giurgiu). Timp de 40 de zile, „adusul apei”, care începe din dimineața următoare decesului, se crede că îl va ajuta pe cel decedat „să bea apă în Lumea de dincolo pentru că în Împărăția lui Dumnezeu nu este mâncare și băutură.” (Sfântul Apostol Pavel, „Către romani”, 14, 17). Apa e adusă de „o fată curată” care „să nu fie înspre băieți”. La împlinirea celor 40 de zile de la moarte, apa „se slobozește”, adică se aruncă în apa curgătoare de unde au fost umplute gălețile. Fata va fi răsplătită pentru că „apa trebuie plătită”. Pe ultimul drum, răposatul e însoțit de bocitoare și „cântări morțești”. Mortului i se dă un toiag („bât”) cu lumânare înfiptă în cap. Rolul „bătului” ar fi ca răposatul să aibă umbră și să fie ferit de furtuni.

Inițial, se credea că îl ajută să treacă apa Iordanului în care a fost botezat Iisus. Mai apoi lucrurile s-au schimbat. Am aflat că, de fapt, toiagul folosea mortului să-și apere pomana în cazul în care sârbii ar fi încercat să-i fure bucatele. În perioada lui Tito, obiceiul a fost „cercetat” de către organele de securitate preocupate să preîntâmpine suspiciunea că e îndreptat... împotriva sârbilor. (cf. Zavișa Jurj)

Lumea de dincolo e plină de ființe mitice, nu întotdeauna prietenoase cu oamenii. Superstiții precreeștine sunt legate de întregul cult al morților, bocetele rituale dar și descântecele amintesc obiceiul acoperirii oglinzilor din casă sau cârpa neagră la poartă sau la casă. Spaimele poporului mai evocă și „pricoliciul”, duh rău cu înfățișare de lup sau „moroii”, strigoii din lumea celor morți reveniți printre vii. Potrivit credinței populare aceste stafii provin din copii morți nebotezați sau uciși sau dintr-un mort înmormântat fără slujba cuvenită.

Panteonul ființelor supranaturale cuprinde, printre altele, *șoimanele*, un fel de iele, *albele*, nume dat zânelor pentru îmbunare, *mușatele* care pot provoca paralizie și reumatism, *dânsele* la fel de periculoase... o întregă familie de iele care populează întregul spațiu carpato-balcanic, pindean. De aici practica descântecelelor, mai ales că trebuie să ne ferim de „*căderea din șoimane*” sau de „*căderea din Rusalii*”...

În biserica română, Rusaliile sau Cincizecimea reprezintă Pogorârea Sfântului Duh asupra Mântuitorului și a Apostolilor săi (Cf. Faptele Apostolilor, cap. 2). În Balcani, însă, Rusaliile sunt zâne rele care schilodesc oamenii sau pur și simplu le iau mințile; semnul crucii te poate feri de ele, dar nu strică și un descântec pentru dezlegarea vrăjii... Pentru a înțelege răutatea acestor iele redau aici și un „descântec de brâncă” de la nordul Dunării: „Leliță pestriță de prin garduri /Cine ți-a adus vestea/ să-ți beie apa /iar pe gândacu’ /să-l ieie dracu’/ și umflăturii să-i fie leacu”.

Specific zonei timocene, între Morava, Timoc în Serbia de nord-est și Timoc-Vidin în Bulgaria de nord-vest), este și ritualul Crăițelor de Rusalii, reminiscența a unui cult păgân considerat a fi de origine dacă. E vorba de un dans executat de trei „crăițe”, trei „crăiceri” și un lăutar priceput. Nevăzutele și răuvoitoarele Rusalii intră în sufletul femeilor și, de aici, necesitatea exorcizării. Firește, în epoca globalizării, ritualul își pierde încet-încet puterea de convingere.

Aceste mitologii câștigă interesul cercetătorilor sârbi care vorbesc chiar de „magia vlahă” („*vlaška magija*”) Subliniez că cercetători de origine română /vlahă s-au aplecat asupra valorii etnografice a tradițiilor propriei comunități. Menționez doar două nume: Slavoljub Gacović și Păun S. Durlić.

Cele câteva rânduri așternute în acest capitol, mai degrabă cu titlul ilustrativ, nu pot descrie pe deplin autenticitatea culturii tradiționale din Timoc. Fiecare aspect al vieții necesită o abordare monografică: costumul popular, de la îmbrăcămintea fetelor până la „clăbăț” (căciula flocoasă, înaltă, purtată de bărbați, n.n.), arhitectura caselor, meșteșugurile, jocurile și muzicile tradiționale vorbesc elocvent despre identitatea românească.

În semn de prețuire îl pomenesc aici pe regretatul Cristian Rutsanu Wagner (născut pe 25 Decembrie 1979 în Maidanpec, Serbia de Răsărit, zona Timocului și decedat în 2017) sufletul formației „Misteria Carpatica”, formație timoceană de *world-fusion*, înființată în anul 2009 care îmbina muzica tradițională românească cu ritmuri de jazz, rock, funk sau alte genuri muzicale moderne, izbutind să transmită sonorități arhaice în limbajul muzical al rockului folcloric și etnojazzului. Un pios omagiu pentru marele său talent.

Alături de fondatorul ansamblului (nai, fluier, caval, saxofon și flaut), mai erau Alina Cojocar, solistă vocală din Vârșeț; Bojidar Simeonov, cimpoi, născut la Vidin, Bulgaria; prof. Cristian Giugea, acordeon și orgă electronică, născut la Belgrad; Vlada Stefanovici, chitară bass, născut la Maidanpec; Sașa Risteski, baterie, percuții, născut la Maidanpec.

ASOCIAȚII. ORGANIZAȚII

În ultimele decenii, viața asociativă din Timoc a cunoscut un reviriment înmulțindu-se asociațiile și organizațiile, inclusiv politice, al căror obiectiv este păstrarea identității românești peste Dunăre.

În același timp este greu să urmărim activitatea lor, o informare generală documentată și actualizată fiind împiedicată de lipsa surselor privind acțiunile ONG-urilor locale. Evident, internetul rămâne locul unde putem găsi date concludente de pe site-urile actualizate. Drept urmare, nu ne putem pronunța nici în legătură cu proiectele finalizate, nici în legătură cu nivelul calitativ al acestora.

Unele asociații „sponsorizate” susțin punctul de vedere al statului sârb: vlahi nu sunt români! Din păcate, câteva dintre acestea au beneficiat chiar și de fonduri românești.

Lipsa mijloacelor financiare pe care statul român le oferă comunităților românești istorice impun o atenție sporită din partea instituțiilor din Țara-mamă. La fel, se impune să urmărim participarea comunităților și impactul asupra audienței. În acest sens menționăm unul din proiectele de succes ale Institutului „Eudoxiu Hurmuzachi” pentru românii de pretutindeni în parteneriat cu Asociația „Ariadnae Filum” cu participarea reprezentanților mediului asociativ și liderilor comunității românilor din Timoc: Boian Alexandrovici, Zavișa Jurj, dr. Slavoljub Gacovici, Predrag Balașovici, Dușan Prvulovici, Miroslav Gruici

Proiectul „Caravana identității românești în Valea Timocului” s-a derulat în Anul Centenarului, între 25 mai – 24 iunie 2018, fiind organizate prelegeri, dezbateri și mese rotunde în peste 20 de localități: Bor, Bolievaci, Negotin, Cladova, Zaicear, Maidanpec, Jagubita, Cucevo, Petrovaț, Vlaole, Golubaț, Ciupria, Jabari, Despotovaț, Belgrad, Malainița, Methovnița, Zlot, Bobovo, Velico Grădiște, Svilainăț.

Prezentăm, în continuare, câteva dintre asociațiile care s-au afirmat în Timoc reușind să contribuie la încurajarea culturii românești.

Unele dintre ONG-urile menționate în cele ce urmează, nu știm dacă mai sunt active sau și-au încetat activitatea:

– „Ariadnae Filum” – Asociația pentru cultura vlahilor/ românilor din estul Serbiei activează la Bor. Președinte Zavișa Jurj

– Asociația pentru Cultură a românilor din Sârbie „Rumâni ortodocși” – biserica Mălăinița. Președinte preot Boian Alexandrovici

– Centrul cultural informativ al românilor din Brestovăț (a nu se confunda cu satul Brestovăț din județul Timiș, România). Președinte Boijan Barbuțici

– Centrul pentru relații etnice, Požarevac, județul Branicevo. Președinte Andreja Nedeljkovici

– Federația Românilor din Serbie, Negotin. Președinte Predrag Balașevici

- Forumul Democratic al Românilor din Bor. Președinte Drăghici Dragomir.
- Forumul pentru cultura românilor, Bor. Președinte Drăghici Dragomir.
- Mișcarea democratică a românilor din Serbia, Zaicear. Președinte Dimitrie

Crăciunovici

- Asociația românilor „Orașul”, Požarevac
- Asociația pentru tradiția și cultura românilor „Dunărea” din Cladova.

Președinte Matasarevic Tihan

- Asociația românilor din Serbia, Boljevat. Președinte Vlada Savici
- Asociația „Unirea românilor”, Maidanpec. Președinte Ljubomir Brândușan
- Asociația Românilor „Dunărea”, Belgrad. Președinte Dejan Marcovici
- Asociația pentru cultura vlahilor-românilor din nord-estul Serbiei

„Curcubeul, Velika Jasikova. Președinte Sașa Iovanovici

- „Românii împreună”, Veliko Grădiște. Președinte Jiva Momirovici
- Agenția pentru informare și documentare a românilor din Serbia, Šlivik

(Bela Palanca). Președinte Zoran Sibinovici

- Asociația cadrelor didactice de etnie română din Ranovăț. Președinte

Dragan Stojanjelovici

– Asociația Eudava, Cladova. Președinte Zika Krjalievic (O asociație cu acest nume a funcționat la Drobeta-Turnu Severin anterior celei din Cladova și a constituit modelul pentru „sora” din Timoc)

- Asociația pentru dezvoltare și cooperare „Forum”, Cladova
- Asociația „Forum pentru cultură și identitate”, Cladova
- Asociația Piatra Brezonicului, Brezonic Președinte Dragan Radulovici
- „Diversitatea ne unește”, Pojarivaț. Președinte Predrag Miloșevici
- Asociația românilor din Veliko Grădiște. Președinte Olgița Karanovici
- Unirea românilor „Dunărea”, Zaicear. Președinte Bojko Stancovici
- Românii din Omoli, Cocevo. Președinte Sașa Iovanovici
- Podul lui Traian, Svilajnaț. Președinte: Ante Zurconu.

– Asociația „Comitetul pentru Drepturile omului”, Negotin. Președinte Dușan Prvulovici

– Asociația românilor „România bătrână”, Nereșnița (Cucevo)
(Lista este departe de a fi completă, având doar o rol orientativ).

Legăturile între asociații nu sunt totdeauna armonioase, alianțele se fac și se desfac, situație care reflectă felul în care se autoidentifică și membrii comunității, în români sau vlahi.

Cu toate acestea au existat încercări de unificare sub un program comun. O primă încercare a fost făcută prin înființarea Federației românilor din Serbia cu sediul la Negotin. Președinte Predrag Balașevici, director Dușan Prvulovici.

Asociația părinților care doresc limba română în școli pentru copiii lor „Sandu Timo”, Zidkovița. Președinte dr. Jasmina Glisici

Șase organizații au semnat Declarația de constituire din februarie 2005. Ulterior s-au alăturat alte trei noi asociații, părăsind însă Alianța trei organizații. Tectonica schimbărilor este descurajantă: Federația apare ca fiind inițiată pe data de 21 ianuarie 2018 la Petrovac...

O alianță nouă s-a constituit de ziua națională a României la Cladova. Sub numele „Uniunea românilor din Serbia”, 13 organizații au format un nucleu care cuprindea ONG-uri atât din Timoc cât și din Banat/Voivodina. Președinția alianței se asigură prin rotație la doi ani de către reprezentanții comunităților din cele două regiuni. Cu ocazia aniversării a cinci ani de activitate, Uniunea avea 21 de asociații. U.R.S. se prezintă ca „o singură voce românească în Serbia”.

În anul 2004, Consiliul Național al Minorității Române din Serbia (CNMR) cu sediul la Novi Sad (Voivodina) a inclus pentru prima dată, între cei 21 de reprezentanți aleși pe liste, patru reprezentanți ai românilor /vlahilor din Timoc. Un birou a fost deschis la Cladova.

În februarie 2022, la Vârșeț, liderii comunității românești din Voivodina și Serbia de Răsărit (Timoc) au decis integrarea lor într-o singură formațiune politică: Partidul Român. „Un moment emoționant!” a declarat Ion Sfera,

președintele partidului. Pentru scrutinul electoral din 3 aprilie 2022, candidată pentru alegerile parlamentare din Serbia a fost desemnată Cristina Iovanovici (româncă din Cucevo, Timoc. A absolvit Facultatea de economie la Târgu Jiu și este consilier în adunarea comunei Kučevo. Totodată, trei timoceni au fost desemnați vicepreședinți ai partidului: Jiva Lazici, Jiva Momirovici și Drăgan Demici.

Proliferarea ONG-urilor în Timoc reprezintă, dincolo de unele disensiuni, un element pozitiv: comunitățile își afirmă identitatea națională și culturală. Așa cum au arătat mai mulți observatori familiarizați cu realitățile din Timoc, acum eforturile grupului românesc trebuie să se concentreze pe problemele reale ale colectivității astfel încât nevoile educaționale și spirituale să-și găsească rezolvarea dorită.

Un model demn de luat în seamă ar putea fi Protopopiatul „Dacia Ripensis” în fruntea căruia se află preotul Boian Alexandrovici sub jurisdicția Episcopiei „Dacia Felix” din Voivodina. Români timoceni realizează nevoia acută a unei prezențe românești în organele centrale și locale ale statului sârb. De aici eforturile pentru crearea unor partide politice care să îi reprezinte.

Partidul Neamului românesc a fost înființată în 2004 sub denumirea inițială de „Partia Democrată a Rumânilor din Serbia” (PDRS), fondatori și președinte fiind Predrag Balașevici, medic pediatru. Sediul: localitatea Bor.

Ulterior, formațiunea a primit denumirea Partidul Democrat al Românilor din Serbia.

Indiferent de numele purtat, formațiunea reprezintă un partid politic etnic așa cum sunt, de exemplu, Partidul Muntenegrenilor și Partidul Bosniac Civil din Serbia sau UDMR din România.

La alegerile din iunie 2020, Partidul Democrat al Românilor din Serbia a prezentat propria listă în comunele Kučevo și Bolovaț unde a și obținut două mandate în consiliile locale respective.

PDRS militează pentru recunoașterea vlahilor din Serbia ca români timoceni.

În afara Serbiei, studenții timoceni care studiază în România au înființat, la Craiova, Asociația studenților timoceni (AST) cu filiale la Timișoara și Târgu Jiu. Din 2002 AST este membru cu drepturi depline al Forumului European al Studenților E S U.

Potrivit statutului (art. 3), scopul și obiectivele privesc:

- creșterea nivelului educației individuale și sociale
- promovarea valorilor europene
- afirmarea și promovarea valorilor spiritualității române tradiționale în rândurile tinerilor
- afirmarea valorii creatoare a tineretului român din Valea Timocului și Banatului sârbesc

Statutul mai precizează că AST nu se aliniază nici unei ideologii politice, păstrând o atitudine civică responsabilă și activă

AST îi reprezintă pe studenții de etnie română din Serbia.

Din 2011, Judecătoria Craiova a dispus înscrierea asociației în Registrul Asociațiilor și Fundațiilor din România

BISERICA

Imperiul Roman pătrunde în regiunile sud-dunărene începând din secolele I-II î.Hr. În acest spațiu organizează provincia romană Illyricum urmată, în anul 15 d.Hr., de provincia Moesia pe care împăratul Domitian o împarte în două: Moesia Superioară (Serbia, Iugoslavia și Bulgaria de nord -vest de astăzi) și Moesia Inferioară sau Scitia Minor (Bulgaria dintre Dunăre, Munții Balcani și Dobrogea). Populația traco-getică autohtonă de la sud de Dunăre cunoaște un proces de romanizare și adoptă religia creștină.

Sunt momente care marchează începutul etnogenezei românilor. Pentru prezentarea cronologiei de mai jos am folosit, alături de alte surse, excelenta

monografie publicată de Diana Nedelcea Cotescu cu titlul „Biserica românească în Serbia” (vezi bibl.)

Origene (185-254), marele teolog creștin din Alexandria a afirmat că getodacii și sciții au auzit cuvântul Evangheliei încă din secolul al doilea.

În numele Bisericii Creștine întemeiate la Ierusalim, Sfinții Apostoli au purces să răspândească creștinismul. În Scitia Minor, Evanghelia a fost propovăduită de Sfântul Andrei, ucenic al lui Iisus Hristos. Sfântul Apostol Pavel a rămas cunoscut prin călătoriile sale misionare drept „Apostolul neamurilor”, având un rol important în pătrunderea creștinismului în Asia Mică și în Peninsula Balcanică. Eusebiu din Cezareea, episcop și teolog, menționează drumurile Sfântului Apostol Pavel în ținuturile de la Dunăre, în Tracia și Macedonia.

Cu mult înainte de sosirea slavilor în Balcani, mai mulți mucenici și martiri mărturisesc credința vie a locuitorilor sud –dunăreni. Nu sunt puțini acești sfinți romani și daco-romani:

– Sfântul Mucenic Montanus, preot, și soția sa Maxima înecați în râul Sava). Prăznuit pe 26 martie.

– Sfântul Ierarh Niceta de Remesiana (azi *Bela Palanka*, Serbia). Episcop. Prăznuit la 24 iunie.

– Sfântul Mucenic Irineu, episcop de Sirmium. Prăznuit la 6 aprilie.

– Sfinții Mucenici Donat diaconul, Romul preotul, Silvan diaconul și Venust, slujitori la biserica din Singidunum (azi capitala Serbiei, Belgrad). Sfântul Donat diaconul a fost ucis prin decapitare. Este prăznuit la 21 august. Romul Preotul a slujit în cetatea Smirnum. Silvan Diaconu a slujit împreună cu Romul Preotul și cu Venust, fratele sfântului Donat diaconul. Toți au fost decapitați.

– Sfinții Mucenici Claudiu, Castor, Sempronian și Nicostrat, alături de Simpliciu, ucenicul lor. Sunt prăznuiți pe 9 noiembrie. Acești mucenici străromâni au pătimit în vremea împăratului Diocletian în cetatea Sirmium îndurând moarte martirică pentru că nu au renunțat la credința creștină. Închiși de vii în sicrie de plumb, au fost aruncați în râul Sava.

Semnificativ pentru evoluția creștinismului balcanic, însuși împăratul Constantin cel Mare, prăznuit pe data de 21 mai ca „Sfinții Mari Împărați și întocmai cu apostolii Constantin și mama sa Elena”, s-a născut la Naissus (în prezent orașul Niș, județul Nișava din nordul Serbiei). Prin Edictul de la Milano (313), Constantin introduce toleranța religioasă, iar în anul 325 convoacă primul Conciliu de la Niceea care a impus principiile canonice și dogmatice ale religiei lui Hristos. La Niceea a fost stabilită și rugăciunea „Tatăl nostru” rostită de credincioși și astăzi. Orașul Constantinopol („Noua Romă”) care îi poartă numele, a devenit centrul bisericii ortodoxe răsăritene.

Teologul român Dumitru Stăniloae a sintetizat exact experiența românilor sud și nord-Dunăreni: „Caracterul nostru latin nu e străin de vechimea ființei noastre de traci care nu s-au mutat niciodată din acest spațiu de mijloc între Occident și Orient, nici de îmbinarea în el a caracterului latin și al creștinismului ortodox.” (Dumitru Stăniloae, bibl.)

În secolul al VII-lea, episcopul Isidor de Sevilla îi considera pe vlahii balcanici o națiune, prin originea lor, limba vorbită și trăsăturile morale (*“lingua et moribus”*).

Împăratul Bizantin Vasile al II-lea Bulgaroctonul reorganizează regiunile sud-dunărene. Decretul său din 1020 se referă și la un episcopat al vlahilor sub jurisdicția arhiepiscopului de Ohrida care este menționat în secolul al XIV-lea cu reședința la Vreanotes, probabil actualul oraș Vranje din sudul Serbiei.

Sârbii s-au convertit la ortodoxie în a doua jumătate a secolului al IX-lea. Sub regele Ștefan al II-lea (1196-1227) se va întemeia o arhiepiscopie sârbă condusă de călugărul Sava (Sfântul Sava al B.O.S.).

La 1220, o diplomă a regelui Ștefan Nemanja vorbește despre „toți vlahii care au donat bisericii”.

Arhiepiscopia sârbă de la Ziča dobândește juristicție peste vlahi.

La 1330, hrisovul lui Ștefan Uros al III-lea Dečanski menționează Mănăstirea de la Dečani cu „sate și cătune de vlahi” (pomenește și de „legea vlahilor”).

Documentele sârbești mai amintesc doi preoți vlahi (Custodie și Dimitrie) la Mănăstirea Banja, un preot la Hilandar și unul la Ziča (Micu). Vlahii erau așadar ortodocși. Români balcanici își păstrau regulile de cult și rânduielile creștine.

Călătorul dominican Ioan de Sultaniev observă la 1404 că românii de la sud de Dunăre „se fălesc că sunt romani și lucrul acesta se vedește în limba lor căci ei vorbesc ca romanii.”

După căderea Constantinoplei, în 1453, Imperiul Otoman organizează millet-uri pentru supușii ortodocși, armeni, romano-catolici și evrei. Patriarhul constantinopolitan era cap al millet-ului ortodox, reprezentant al întregii ortodoxii și administrator al așezărilor ortodoxe. Bisericele au continuat să primească credincioși. Unii autori susțin că, sub turci, românii s-au bucurat de mai multe drepturi decât le-au oferit vreodată „frații ortodocși sârbi”.

Timocul s-a aflat în aria de preocupări a voievozilor români care poate au urmărit și o extindere dincolo de Dunăre.

Am vorbit deja despre ctitoria lui Mircea cel Bătrân de la Coroglași, dar ctitoria sa nu a fost nici prima nici ultima. Astfel sunt menționate:

– Mănăstirea Bucov lângă Negotin. Potrivit tradiției românești, ar fi fost înălțată de Sfântul Nicodim (în secolul al XIV-lea) care era vlaho-român.

– Mănăstirea Vrațna datează din secolul al XIV-lea. Ctitori: domnitorul Radu I Basarab și Sfântul Nicodim.

– Mănăstirea Donje Kamenita, la Izvoarele Timocului, lângă orașul Kneajevac. Datează din secolul al XIV-lea fiind considerată biserică sârbească, deși sârbii nu ajunseseră în Timoc la acea vreme.

– Mănăstirea Mănăstirița (în fața Severinului), ctitoria aceluiași Radu I Basarab.

– Biserica Lăpușna a fost ctitorită de Radu cel Mare al Țării Românești, presupus ctitor și al Mănăstirii Crepicevac și al altor mănăstiri.

– Mănăstirea Cruședol (lângă Sremski Karlovici) a fost zidită de Neagoe Basarab (1482-1521) în sec. al XVI-lea (căsătorit cu sârboanca Despina Milița

(1487-1554), fiica despotului Ioan Brancovici și nepoata mitropolitului Maxim Brancovici). Studiile ulterioare ar trebui să adune mai multe date despre relațiile cu Serbia, sprijinul militar și politic pe care cele două țări și l-au acordat, ca și influențele religioase și culturale reciproce.

În 1516 e menționat un sultan care a poruncit pașalelor să respecte autonomia românilor din Valea Timocului.

În 1833, prințul Miloș Obrenovici I al Serbiei anexează Timocul. Granița cu Bulgaria se stabilește pe râul Timoc, românii sunt separați, unii vor trăi în Timocul sârbesc, alții în Timocul bulgăresc. Obrenovici ia măsuri dure menite să conducă la asimilarea românilor din Timoc. În pofida încercărilor la care sunt supuși, românii timoceni își vor păstra ființa și limba maternă.

Bisericile existente în 1833 au fost naționalizate și preluate de Biserica Ortodoxă Sârbă. După 1880 începe să se manifeste dorința de înființare a unei eparhii proprii a românilor care să officieze liturghia în limba enoriașilor după cărți ortodoxe pe înțelesul lor. În 1897, diplomatul român Trandafir Djuvara (1856-1935) solicită autorităților otomane să îngăduie înființarea unei Mitropolii Ortodoxe Române pentru românii din Balcani. Propunerea nu s-a materializat. „Frații ortodocși greci” s-au împotrivit iar patriarhul ecumenic a fost ezitant.

Din 1921, în cadrul Ministerului Instrucțiunii Publice din Regatul Român activa un departament special, „Serviciul școlilor și bisericilor din Peninsula Balcanică”, organism care monitoriza și sprijinea cauza românilor, mai precis „corpul didactic preoțesc și administrativ”. Drepturile românilor erau încălcate în Timoc. Într-un raport din 1925 adresat ministrului Instrucțiunii Publice, dr. Constantin Angelescu, P. Marcu, șeful serviciului a consemnat nenumăratele piedici și marile umilințe „ce le îndură românii din partea autorităților bisericești sârbe”.

În 1935, Mihai A. Blenche a publicat studiul „Românii de peste hotare” în care propune Guvernului român să urmărească printr-o politică coerentă păstrarea elementului românesc din Iugoslavia. Mihai Blenche scrie: „Trebuie să

începem lupta noastră pentru apărarea minorității române din Iugoslavia pe care am început să o neglijăm în 1913 (Tratatul de la București) și pe care am continuat să o neglijăm în timpul conferinței de pace de la Paris.”

Numeroasele studii publicate în acest sens, împreună cu acțiunile organizațiilor timocenilor, au făcut ca problema să intre în preocupările guvernului. Din dispoziția generalului Ion Antonescu, viceprim-ministrul și ministru de externe Mihai Antonescu a redactat un memorandum privind situația românilor sud-dunăreni. Memorandumul a fost remis, în aprilie 1941, Legațiilor Germaniei și Italiei de la București. În condițiile în care Germania intrase deja în Serbia, Ion Antonescu, între timp mareșal, nu a fost de acord cu alipirea teritoriilor sud-dunărene dar a luat în considerare înființarea unui episcopat ortodox român pentru românii din Peninsula Balcanică. Al doilea patriarh român Nicodim Munteanu, într-un memoriu adresat conducătorului statului, preciza că, începând din 1920, s-a încercat, fără rezultat, introducerea limbii române în biserici, pe bază de reciprocitate. Sfântul Sinod al BOR, în ședința din 3 decembrie 1942, a ajuns la concluzia: „Din motive de ordin canonic și politic nu se poate pune problema înființării unui episcopat sau vicariat pentru românii din Macedonia și din sud-estul european.”

În 1946, Tudor Vianu (1898-1964), în calitate de ambasador al Republicii Populare Române la Belgrad, a abordat problema deznaționalizării românilor timoceni. Secretarul de stat în Ministerul sârb al Instrucțiunii Publice a susținut că populația românească de pe Valea Timocului vorbește un dialect româno-sârb care este limba sa națională. Acest episod ne arată originea teoriei „vlahismului” pe care Belgradul încearcă până azi să o impună.

După ce protestează la Ministerul iugoslav de Externe, ambasadorul Tudor Vianu este obligat să părăsească Iugoslavia. Relațiile BOR cu BOS au avut de suferit ca urmare a conflictului pe care „călăul” Tito l-a avut cu Stalin. RPR aparținea lagărului socialist în timp ce Serbia era un stat nealiniat. În Timoc, bisericile frecventate de români au avut numai preoți sârbi. Relațiile se îmbunătățesc după moartea lui Stalin, încep vizitele canonice reciproce, iar, din 1967, românii

absolvenți ai seminarului Teologic sârb din Belgrad, au putut să urmeze teologia la Sibiu sau București.

În 1997, patriarhul sârb Pavle a scris Patriarhiei Române exprimând opoziția BOS față de înființarea unei Episcopii ortodoxe române în Iugoslavia, prezentând totodată oferta de creare a unei comisii de dialog pentru rezolvarea disputei. (Nedelcea Cotescu D., 2006, bibl.)

Pronia cerească a vrut ca, în anul 2003, un tânăr de 26 de ani să înceapă zidirea primei biserici românești, spre folosința consătenilor săi din Mălăinița. Preotul ziditor Boian Alexandrovici s-a născut în 1977 la Negotin, într-o familie de români timoceni, bunicii fiind originari din satul Mălăinița, județul Bor. Biserica a fost clădită din fonduri proprii pe un teren proprietate personală. Primărița din Negotin, Miriana Doicinovici, a refuzat să elibereze autorizația de construcție, pretextând că nu este de competența sa, competent fiind Ministerul sârb al Cultelor. În 23 iunie 2003, ministerul își declină competența comunicând adunării bisericești de la Mălăinița să se adreseze primăriei. Corespondența cu autoritățile a continuat în același dialog al surzilor. Episcopul Iustin al Episcopiei de Timoc cu reședința la Zaicear a continuat amenințările și presiunile pentru a zădărnici lucrarea părintelui Boian căruia i se cere să revină la BOS sub interdicția de a mai oficia slujba religioasă. În 2006 este caterisit pentru că a slujit în limba română într-o biserică din Serbia. Sentința de excomunicare, pronunțată pe data de 16 octombrie 2008, în absența celui supus judecății, a fost comunicată prin poștă acuzatului.

Ridicarea sfântului lăcaș a continuat, deși autoritățile administrative refuzau eliberarea autorizațiilor de construcție. Drept urmare, aceleași autorități au cerut dărâmarea bisericii. Mai mult, preotul a fost condamnat cu suspendare la două luni de închisoare, fiind acuzat de *românizarea vlahilor*.

(Cazul părintelui Boian ne aduce aminte de cel al lui Alexandru Smochină care, în 1948, a fost condamnat pentru „românizarea” moldovenilor, conform Codului Penal ucrainean, executând pedeapsa la Kolîma, dincolo de Cercul Polar).

Situația s-a internaționalizat, fiind discutată, în aprilie 2005, în Adunarea Consiliului Europei. Patimile așezământului de cult de la Mălăinița se aseamănă adversităților la care a fost supusă Mitropolia Basarabiei care nu va fi recunoscută la Chișinău decât în urma hotărârii unei instanțe internaționale.

(În același timp, începuturile bisericii din Mălăinița pot reprezenta un avertisment pentru statutul bisericilor românești din Bucovina de Nord, în condițiile autocefaliei Bisericii din Ucraina.)

Îndârjirea necreștinească a Patriarhiei sârbești în cazul preotului Boian a determinat Biserica Ortodoxă Română să facă unele concesii. Sfântul Sinod român în ședințele din iunie și noiembrie 2006, a schimbat titulatura Episcopiei Ortodoxe Române a Vârșetului în „Episcopia Dacia Felix pentru români din Banatul sârbesc”. În cadrul comisiei de dialog cu partea sârbă, din partea Bisericii Ortodoxe Române a negociat Mitropolitul Teofan Savu, în prezent Mitropolit al Moldovei și Bucovinei care, în 2006 era episcop vicar patriarhal, responsabil, între altele, de legătura Patriarhiei Române cu comunitățile românești din jurul granițelor și din diaspora.

Reședința Episcopiei a fost mutată la Deta, oraș din județul Timiș, cu administrația la Vârșeț. Episcopul de la Vârșeț a fost retras și el la Beda, în România. (O publicație din 2011 a Patriarhiei Române indica însă sediul Episcopiei „Dacia Felix” la Vârșeț.).

În timpul prigoanei declanșate de autoritățile sârbe împotriva sa, părintele Boian a trimis o scrisoare președintelui României Traian Băsescu solicitând ajutorul Țării-mame. Mai multe episoade ale luptei sale pentru o biserică românească sunt povestite pentru prima dată în această scrisoare. Pentru detaliile acestui străgăt de ajutor în graiul timocean, redăm scrisoarea integral (apud Diana Nedelcea Cotescu, 2006, bibl.)

Domnule Președinte,

Întâi m-aș ruga de Voi să mă iertați pentru că scrisoarea mea nu este scrisă literar, că din păcate la noi în Valea Timocului nu există școli unde să învățăm românește. Credincioșii Rumâni, de Serbia numiți Vlahi, din satul Malainița, și ieu, am cerut de la Primăria Negotin aprobarea pentru construirea Bisericii Ortodoxe Române în satul nostru ca să putem să ne rugăm în limba noastră maternă. Până acum în Malainița nu a fost nici o biserică sârbă, dar să vorbim de una română.

Credincioșii au mers prin alte sate la biserică de câteva ori pe an, dar mulți nici atât. Preotul sârb vinea numa când moare vrunu.

Aprobare nu am căpătat pentru că episcopul sârb de la Zaicear, Iustin, nu dă voie, cum ne-au spus la primărie. Ieu am slujit slujba în limba noastră prin câmp, pe loc unde vrem să ridicăm biserica.

Pentru că prin ploae și iarna nu putem să ne rugăm supt cerul dechis, mie mi s-a ivit în cap o idee, cred trimisă di la Dumnezeu, pe care și am realizat-o.

Lângă casa mea am ridicat o biserică mică pentru trebuința credincioșilor pe pomântul meu (moșia mea), care ie și binecuvântată de către episcop, episcopii ortodocși români de Vârșeț și al românilor din Serbia, dr. Daniil.

După aia, episcopul sârb Iustin, când a auzit că a fost multă lume din toate părțile Serbiei unde trăiesc români-valahi a ridicat o larmă mare prin ziare și televiziuni unde spunea că ep. Daniil și ieu chemam la separatism. A spus cum ie iel bun și nu a vrut, dar a putut să aducă în Malainița mii de credincioși ai lui și să facă mare luptă, încă spunea că noi băgăm frica în lumea care, cu pace, trăiește în Valea Timocului de câteva sute de ani. După aia, iel a fost la primărie și a căutat de la

de la primărița Radmila Gerov să ne spargă biserica ce primărița, după instrucția lui, și vrea să facă peste inspectoratul de construcții. Dăscălițele din care prima cu glas ieste Anica Stancovici dudăie copii de la școală că a fost la biserica rumânească, mie îmi spun că o să mă omoare (acum tot mai des) că slujăsc pe

rumânește. Nu mai știm ce să facem, iar la școală, la copii le-a spus că o să fie omorâți dacă vin la biserică, că românii a pus acolo nescai boambe.

Astăzi am căpătat decizia pentru demolarea bisericii, clopotniței și a casei mele, că Ep. sârbă a zis că casa mea este casă parohială.

Malainița nu este organizată și iei nu au drept să ne facă asta că atunci ar fi trebuit să demoleze tot satul, dar nu numai biserica și casa mea. Cred că după asta ieste ceva așa, vor să ne stingă și unica lumină care mărturisește că suntem români-vlahi.

Domnu Președinte, ne rugăm de Voi, noi credincioșii din satul Malainița și din toate părțile Serbiei unde trăiesc rumâni, să vorbiți cu președintele Serbiei și Munte Negru, D. Svetozar Marovici și cu care mai gândiți voi că trebuie să se oprească vandalismul acesta protejat de episcopul sârb Iustin în primul rând și de autorități, care cu el lucra împreună.

Noi suntem în mâinile lui Dumnezeu și ale Voastre vă rugăm din suflet să ne ajutați.

Vă dorim multă sănătate di la Dumnezeu.

Mălainița, 20 ianuarie 2005

Ipodiacon Bisericii Ortodoxe Române din Malainița

Boian Alexandrovič

Pentru o mai bună înțelegere a contextului notăm că Biserica Ortodoxă Sârbă are, pe teritoriul României, o eparhie sârbă de Timișoara care funcționează din secolul al XVI-lea și care, în perioada comunistă a fost vicariat.

Are 56 de parohii, cinci mănăstiri, trei protopopiate la Arad, Socol (județul Caraș-Severin) și Timișoara. Limba liturgică este limba sârbă. Se menține calendarul iulian pe stil vechi.

În prezent, fostul ipodiacon Boian Alexandrovici este paroh de Mălainiță și Remesiana, protopop al protopopiatului „Dacia Ripensis” și vicar al Timocului din Episcopia „Dacia Felix”. Poartă titlul de protopop iconom stavrofor: „Iconom”

este un titlu onorific acordat preoților cu activitate de pastorală remarcabilă iar „Stavrofor” este purtătorul unei cruci de aur acordată ca distincție ecleziastică.

De la mica biserică construită în fundul curții la Mălăinița, vicariatul ortodox românesc al Timocului cu sediul la Negotin, avea, în august 2022, 12 biserici și paraclise, trei protopopiate și 26 de parohii păstorite de opt preoți. Amintim aici preoții Doru Ovidiu Ursu (satul Gorneana, Bor), Antonie Isac, parohul Borului și Lăpușnei, Iel Buobu Lui, nume ales însemnând „Bobul lui Dumnezeu”, paroh de Horreum, Ioan Liviu Micu, secretar al Protopopiatului „Dacia Ripensis”, Ștefan Șarampoi, paroh la Șipicova, Margi și Isacova aproape de Ciupria, Valea Moravei, Petru Hoge, consilier administrativ al Protopopiatului „Dacia Ripensis”, Ioan Mihai Măriuța, paroh la Brezonic și Cătălin Lăudat, paroh la Bobova.

Geopolitic, reprezintă comunitățile istorice de români din Valea Timocului, Valea Moravei și munții Omoli (sârb.Homolje).

Unii dintre credincioși au ridicat troițe pe terenul care le aparține, „dincolo de gard”. Alte așezăminte de cult sunt în construcție. Acolo unde nu funcționează lăcașuri, slujbele se țin la troițe, în aer liber, sub cer deschis.

La Mălăinița funcționează acum mănăstirea Mălăinița cu hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril și Sfânta Preacuvioasă Maică Parascheva”.

Mai există o modalitate de a ocoli interdicțiile administrative. Bincredincioșii care doresc să doneze bisericii un teren, cer aprobare pe numele lor pentru construcția unui garaj, depozit sau alte asemenea anexe. Legea sârbă a cultelor precizează că bisericile pot folosi spațiile proprii sau închiriate. Construcțiile sunt donate, apoi sfințite și astfel devin biserici. Într-un interviu acordat ziarului „Lumina”, părintele Boian glumea: „E garaj pentru mașina lui Dumnezeu care e invizibilă și de aia nu o vedeți când vine și când pleacă.”

Protopopiatul „Dacia Ripensis” are propriul cor care poartă numele „Sfântul Mucenic Ioan Valahul” (născut și crescut în Valahia/Țara Românească; prăznuit în B.O.R. pe data de 12 mai)..

Între slujbele religioase care adună un număr mare de timoceni în fața altarelor, săvârșirea Sfintei Liturghii la biserica abandonată de peste 200 de ani de la Lăpușnea a dobândit valoare de simbol. Din ctitoria voievodului Radu cel Mare al Țării Românești nu au mai rămas decât ruine, ziduri despuiate de fresce și buruieni. Cântările preoților români au răsunit ca un jurământ reînnoit cu strămoșii și au întărit hotărârea oamenilor de a-și păstra identitatea și conștiința națională. Ușa bisericii acoperită de spini a devenit primitoare. Biserica a renăscut o dată cu smerenia pe care o dovedesc urmașii domnitorului Radu. Momentul de rugăciune împreună a întărit spiritual biserica, iar credincioșilor le-a insuflat încrederea în propria lor renaștere.

TIMOC: IMAGINI VECHI

Țărânci în port românesc din Gărliana, Zăeciar

Atanasie Popovici, eroul românilor
din Timoc

Casa din Zlocutea în care s-a născut Cristea
Sandu Timoc, rămasă pustie (1965)

Sursa: https://books.google.ro/books/about/Povestiri_din_amintiri.html?id=BSF8zwEA-CAAJ&redir_esc=y

https://www.dcnews.ro/atanasie-popovici-eroul-romanilor-din-timoc_624141.html

TIMOC: IMAGINI NOI

Festival folcloric Cladova Timoc

Mălainița sărbătoare în curtea bisericii

Părintele Boian, slujbă în aer liber

Fotografii: Dușan Pârvulovici

ORIZONTUL PUSTEI: ROMÂNII DIN UNGARIA

O folcloristă din București (R.R.) a mers în Ungaria să cerceteze, la fața locului, comunitatea românească. Ajunsă la Jula, a coborât din mașină și s-a îndreptat către primul trecător zărit pe stradă, pe care l-a întrebat în românește cum se ajunge la adresa...Cel întrebat, a răspuns:

– Da' voi nu știți ungurește?

Nu a fost direcționată, așa că a abordat un alt pieton, de data aceasta într-o maghiară aproximativă. Acesta i-a replicat:

– Dar voi românește nu știți?

Pățania i-a oferit cea mai concisă descriere a situației românilor din Ungaria.

Când am mers eu însumi la Jula nu am întâmpinat nici o problemă. Am plecat din Oradea și Smaranda l-a rugat pe Zoli (Zoltan), etnic maghiar din Bihor, coleg de serviciu, să ne ducă cu mașina sa. Cum nu știam niciunul maghiara, Zoli a fost alegerea perfectă. În plus, Zoli este un tip simpatic și prietenos așa că pe drum l-am tot întrebat despre români și unguri. El a precizat că poate pleca oricând în Ungaria, dar pentru el, casa lui este Crișana, așa că nu are de ce să plece. Zoli mi-a spus un banc unguresc: un român îi reproșa unuia, Laios: „Voi, ungurii, ne-ați făcut numai nenorociri! Uite, de ce ne-ați luat Transilvania? De ce l-ați omorât pe Mihai Viteazul?” „Bine măi, Ioane, dar asta s-a întâmplat acum patru secole...” „Zău? Păi eu am aflat...zilele trecute...”

Am făcut schimb de bancuri, am râs copios și m-am simțit dator să-i zic și eu un banc românesc: niște turiști vizitează Muzeul de Istorie din Budapesta unde rămân impresionați de un schelet uriaș expus acolo, într-un loc central. Au întrebat: cine este aici? Ghidul răspunde prompt: „Acesta este Arpad!” Vizita continuă prin sălile muzeului unde turiștii văd un alt schelet, aproape la fel de mare ca primul și își întreabă ghidul: „Cui aparține? Cine este?” „Tot Arpad. Când era copil...” Pe scurt, pe drum, Smaranda, Monica, soția mea, Zoli și cu mine chiar am făcut un grup vesel.

Orașul Jula este curat și frumos. Multă verdeață...Centrul aglomerat. Către margini, un râușor curge liniștit printre maluri verzi, transmițând privitorului o imagine bucolică de sat năpădit de vegetație, în mijlocul naturii. Ai ce vedea...

Catedrala Sfântul Nicolae din Jula a fost construită între 1807 și 1824, îmbinând stilul baroc cu elemente clasiciste. În 1999, după întronizarea Preasfințitului Sofronie, primul episcop al Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria, lăcașul a devenit catedrală episcopală. De pe metereze, cetatea din Jula își oferă o perspectivă panoramică asupra Câmpiei Panonice. Începuturile acestei fortărețe de frontieră se leagă de anul 1405. Mai este numită și castelul lui Ioan Corvin pentru că fiul nelegitim al lui Matia Corvin a locuit aici vreme de 24 de ani, începând din 1476.

În apropiere de castel se află ștrandul din Jula, cu 19 bazine termale, bazin olimpic de înot, valuri artificiale și jacuzzi. Nu am avut răgazul să mergem acolo, așa cum nu am putut vizita nici Casa Ladics (o incursiune în viața familiilor burgheze din secolul al XIX-lea), nici catedrala romano-catolică (monument de arhitectură barocă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), iar lista punctelor turistice ale orașului poate continua.

Am reușit, însă, să vizităm redacția publicației „Foaia Românească” și am avut norocul ca distinsa jurnalistă Eva Iova să fie acolo. Dumneaei și-a făcut timp să stăm de vorbă iar la plecare mi-a oferit volume semnate de remarcabili cercetători ai Institutului de Cercetare a Românilor din Ungaria. Am mulțumit gazdei și îmi exprim și acum recunoștința pentru acel dar prețios.

Dintre preparatele cu care ne-am desfătat, amintesc, în primul rând, gulașul, cea mai cunoscută mâncare ungurească, la felul doi paprikas csirke (pui cu boia), la fel de populară și fozelek (tocană cu legume). La desert am comandat makos greba (bucăți de pâine, date prin ou, umplute cu mac). În final, toate bucatele mi s-au părut sățioase, savuroase și aromate. (Prețul pentru o masă de patru persoane: moderat).

Cum sunt ei? O primă impresie: nu prea interacționează cu românii. (În taberele ARC organizate la Sulina pentru tinerii români de pretutindeni, am

întâlnit și elevi veniți din Ungaria care stăteau numai în grupul lor și interacționau foarte puțin sau deloc cu ceilalți colegi de tabără, dar după aceea am înțeles că felul lor reținut de a-și exterioriza emoțiile ține de influența maghiară a majorității. Să nu uităm că în Ungaria se cultivă mândria de a fi maghiar și excepționalismul țării lor „milenare”). De altfel, acest model de comportament l-am putut observa și la unii români din Transilvania (întrăurirea Imperiului austriac?) Cumnatul Petruș, român brașovean, a fost privit în Pitești, orașul meu natal, ca un tip de factură occidentală pentru că păstra o distanță pe care noi, argeșenii care trecem repede de la „dumneavoastră” la „nene”, „nea”, „frate”, sau la apelarea în diminutive, nu o înțelegeam și nu o foloseam.

REPERE ISTORICE

Greu de stabilit cu exactitate când au ajuns ungarii în Câmpia Panonică. Istoricii nu au căzut de acord și, obiectiv vorbind, e aproape imposibil să stabilești data exactă. Chestiunea a fost rezolvată, însă, de Parlamentul ungar care a hotărât că ungarii au venit în Panonia, fosta provincie romană, în anul 896. În acest fel s-a născut ideea politică a celor 1000 de ani de statalitate ungară de la întemeierea, în anul 1000, a statului, numită „Millenium”. Milenarismul țării ungarilor și, mai apoi, Trianonul, ca dramă națională, sunt fundamente ale națiunii maghiare.

Istoria de început a maghiarilor este cunoscută doar într-o mică măsură.

Lingvistic, maghiarii aparțin familiei limbilor ugro-finice, limbile uranice: maghiară, estoniană și finlandeza fiind deosebite de cele indo-europene.

În mileniul I înainte de Hristos, ugrii, ajunși în zona asiatică, la granița actuală a Kazahstanului și Rusiei și-au luat numele de mogyer (magyar). Se crede că în secolele VI-VII, mogyerii au migrat spre teritoriile care, azi, aparțin republicilor Tatarstan și Bașkortostan. Călugărul franciscan Giovanni da Plano Carpini, călător în Asia Centrală și de Nord, pomenește, către 1236, de o Magna Hungaria în Bașkortostan. Alții susțin că toponimul „Ungaria” ar proveni din

limba turcă, însemnând „10 săgeți” corespunzător celor 10 triburi care au venit în Panonia, cel mai puternic fiind tribul maghiarilor. Se discută încă despre diferențele semantice dintre cuvintele „ungur” și „maghiar” în limba română, ungurii aparținând ultimelor valuri de migrație de la nordul Mării Negre și Dunărea de Jos.

Spre anul 830, s-au deplasat în zona de nord a Mării de Azov, conduși fiind de un kende care numea conducătorul militar (gyla sau gyula).

Aflați în continuă mișcare, ungurii se stabilesc, pentru o vreme, în Atelkuzu (în maghiară Etelköz), regiune aflată între Marea Neagră și Nistru, Prut și Siret. În jurul anului 862 au trecut Munții Carpați pe la nord (azi Transcarpatia), ajungând, către 896 pe valea Tisei mijlocii. Chemați de împăratul bizantin Leon al VI-lea, au trecut Dunărea, atacând Țaratul Bulgar. În prima jumătate a secolului al X-lea au atacat Europa de Vest. Întorși din expedițiile de jaf, s-au așezat în centrul Bazinului Panonic, aproape de lacul Balaton. În această perioadă de campanii militare, s-au remarcat principii Amos și Arpad. Amos (născut în 820 după Hristos, decedat în 895) a fost tatăl lui Arpad (născut în 845, decedat în 907, primul conducător al Ungariei și întemeietorul dinastiei arpadiene). Nepotul lui Amos, prințul Zoltan (născut în 869, nu se știe anul morții), al patrulea fiu al lui Arpad s-a căsătorit cu fiica lui Menumorut, ducele Bihorului. A fost urmat de Tacsony (circa 931-997), fiul lui Zoltan și al fiicei lui Menumorut. Tacsony a fost tatăl lui Geza care conduce între 970 și 997. În 972, după încoronare, principele Geza pregătește creștinarea ungurilor, el însuși cerându-i împăratului german Otto I să-i trimită un călugăr benedictin care să-l boteze. Marele Principe Geza creștinatul s-a căsătorit cu Sarolta care se presupune că era ortodoxă de rit bizantin. (Cert este că misionarii catolici au privit-o cu neîncredere). Sarolta a fost fiica lui Gyula (născut în 950, mort în 1008) care, la rândul său, în 953 se botează la Constantinopol. Va ridica o biserică bizantină la Alba Iulia ale cărei ruine au fost descoperite în 2011.

Geza și Sarolta au avut cinci copii: Iudith (căsătorită cu Regele Boleslav I al Poloniei), Margareth (căsătorită cu Gavril Radomir, țarul Bulgariei), Gizella

(căsătorită cu dogele Veneției, Otto Orseollo), Șarolta (soția celui de-al treilea rege al Ungariei, Samuel Aba – evreu creștinat?). Singurul fiu al familiei, Ștefan I ajunge rege al Ungariei (născut în 975, mort în 1038). Ștefan e considerat întemeietorul Regatului Ungar și primul rege creștin al maghiarilor. Numele inițial al suveranului a fost Vajk.

Când a hotărât să treacă la creștinism, a fost botezat la Esztergom, primind numele Sfântului Ștefan, primul martir al creștinilor. Îmbrățișând catolicismul, Ștefan I a fost uns „Sfântul Rege Ștefan” de biserica Romano Catholică.

În anul 2000 a fost canonizat și de Patriarhia ecumenică a Constantinopolului. Încoronat ca rege în ziua de Crăciun a anului 1000, primește binecuvântarea Romei care îl recunoaște oficial ca rege creștin al Ungariei. Papa Silvestru al doilea, potrivit tradiției, i-ar fi dăruit o coroană de aur împodobită cu pietre prețioase. Sfânta coroană a Ungariei a devenit cunoscută drept „Coroana Sfântului Ștefan”. După încoronare, din anul 1000 și până în 1918, toți monarhii au primit titlul de regi apostolici ai Ungariei.

Dinastia arpadiană a condus Ungaria între 896 și 1301, regele Andrei al III-lea (1290-1301) fiind ultimul membru pe linie paternă a succesorilor arpadieni. După accederea, în 1308, la tron a lui Carol I (Carol Robert de Anjou), regii Ungariei (mai puțin Matia Corvin) au fost descendenți, pe linie maternă, din dinastia arpadiană, dar nu și membrii propriu ziși ai dinastiei.

Înainte ca ungurii să se stabilească în Panonia, regiunea era locuită de câteva populații printre care și dacii panonici. Autohtoni, păstrând legăturile cu Dacia învecinată, dacii panonici au fost menționați de Anonymus, „un supus servitor al regelui Béla”, în „Gesta Hungarorum”. Anonymus îi considera păstorii romanilor „Pascua Romanorum” adăugând: „Cu drept cuvânt se spune că pământul Panoniei ar fi pășunile romanilor fiindcă și acum romanii pasc pe pământurile Ungariei.” Când romanii părăsesc regiunea panonică, locuitorii orașelor trec în Apulia, la Marea Adriatică. Simon de Keza, cronicarul maghiar din secolul al XIII-lea precizează că „Blackii (protoromanii panoni) care fuseseră păstorii și colonii lor,

au rămas de bunăvoie în Pannonia.” Cronica rusească a lui Nestor („Povestea anilor trecuți”, Kiev, începutul sec. al XII-lea) relatează că la sfârșitul sec. al IX-lea, ungurii au avut a se răfui cu slavii (sclavinii) și romanii (volohii).

După anul 900, triburile fino-ugrice au avut de înfruntat riposta militară a lui Menumorut (Crișana), Gelu (la est de porțile Meseșului) și Glad (Banatul de mai apoi). Simion Bărnuțiu care citise „Historia Pannonica” a umanistului Antonio Bonfini afirmă: „Coloniile și legiunile romane, copleșite de barbari, țin încă limba romană și, ca să nu o piardă cu totul, atât de tare se luptă încât se pare că nu s-au bătut pentru ținerea vieții cât pentru ținerea limbii.” (apud Păiușan R., Cionchin I., bibl.)

Cucerirea Bazinului Panonic a însemnat, pentru unguri, un prim contact cu populația veche românească. Istoriografia maghiară s-a preocupat să demonstreze că triburile maghiare s-au așezat pe un pământ „nelocuit”, cum a susținut istoricul Gyula Laszlo. La venirea în Bazinul Carpatic a avut loc chiar o primă „descălecare” în secolul al V-lea, ca atare, la cea de-a doua cucerire din secolul al IX-lea, noii veniți ar fi găsit o populație maghiarofonă cu o cultură similară, panonico-avară, dacă nu chiar identică culturii ungare. Teza specialiștilor români referitoare la continuitatea populației daco-romane a fost combătută de Rösler a cărui teorie poate fi rezumată după cum urmează: retragerea aureliană (271) și scindarea Panoniei sub Dioclețian (284-305) au determinat plecarea în masă a locuitorilor care s-au regrupat la sud de Dunăre de unde, câteva secole mai târziu, au revenit tot în urma turmelor lor, în locurile natale. Istoricul austriac Eduard Robert Rösler într-un studiu publicat în 1871, la Leipzig, a susținut că dacii au fost exterminați în timpul cuceririi romane, dar și teza retragerii complete a populației romanizate. Străromânii au fost nomazi, având în vedere că erau păstori nefiind legați de pământul strămoșilor. Quod erat demonstrandum... Fără a menționa contra-argumentele istoricilor români, trebuie notat că transhumanța de mare amplitudine implica revenirea „acasă” unde oile și produsele oieritului trebuiau restituite proprietarilor care tocmeau ciobani, mărturie stă străvechiul obicei

numit „răvășitul oilor”. Așa cum am arătat În capitolul dedicat Maramureșului, relațiile regilor maghiari cu nobilii din Marmația ilustrează foarte bine atitudinea ambivalentă a populației românești autohtone a Maramureșului. De pildă Dragoș din Bedeu a slujit regelui Ludovic. Bogdan din Cuhea „infidel notoriu”, cum este numit în diplome, a ales să i se opună. Aceleași sentimente trebuie să fi fost împărtășite și de aliații lor.

O precizare necesară: din punct de vedere geografic și politic, Transilvania era regiunea intracarpatică mărginită de Carpații Orientali, Carpații Meridionali și Munții Apuseni la vest (Transilvania propriu-zisă). În sens larg Transilvania cuprinde Maramureș, Crișana, Sătmar, regiuni cunoscute sub numele de Partium, adică părți ale Regatului Ungariei (lat. Partium Regni Hungariae). În prezent, prin denumirea Partium sunt desemnate teritorii din România (Arad, Bihor, Caraș Severin, Maramureș, Satu Mare și Timiș) iar din Ungaria (județul Hajdu-Bihar) este vorba despre regiunile locuite de românii din actuala Ungarie și din Ucraina (regiunea transcarpatică). După cucerirea Ungariei de către Imperiul Habsburgic în 1699, suprafața teritoriului numit Partium a fost încorporată Ungariei iar principatul Transilvaniei a devenit Marele Principat al Transilvaniei, redus ca dimensiune (între 1526 și 1699 a fost stat autonom). În 1867, Principatul Transilvaniei a fost încorporat în Regatul Ungariei. Geografia variabilă menționată mai sus a fost rezultatul situației istorico-politice extrem de dinamice. În perioada de maximă expansiune, statul ungar a încorporat ținuturi naturale diferite: de la Pusta înaltă a Ungariei, șesul inundabil al Tisei, Rutenia muntoasă până la jumătatea răsăriteană a podișului transilvan (XXX „Spațiul istoric și etnic românesc”, bibl.).

Când vorbim despre românii din Ungaria, ne referim la conaționali din această „Românie Hungarică” anterioară Unirii din 1918 (cum fac unii dintre autori, de exemplu R. Păiușan și I. Ciochin). Ne referim, totodată, la românii rămași în Ungaria după Tratatul de la Trianon. Urmărim, cu precădere, evoluția

comunității românești post-Trianon, cum procedează majoritatea autorilor contemporani din Ungaria sau, la noi, istoricul Alexandru Ghișa.

Români din Ungaria au suferit o triplă asuprire: economică, națională și religioasă. Unii dintre ei, de voie, de nevoie, s-au maghiarizat. Români sunt menționați în cronicile vremii mai degrabă ca urmare a actelor de răzvrătire: răscoala țărănească din 1514 condusă de secuiul Gheorghe Doja, de exemplu, i-a avut alături și pe români care au luptat împreună cu maghiari, slovaci, ruteni, sârbi ș.a. Răsculații au fost reprimați de marii proprietari.

După bătălia de la Șelimbăr (octombrie 1599) când Mihai Viteazul înfrânge oastea nobililor condusă de Andrei Bathory, năpăstuiții își luau revanșa. Încurajați de victoria unui român de-al lor și-au făcut singuri dreptate. Cronicarul Istvan Szamosközy (1570-1612), un martor al evenimentelor, a relatat cele întâmplate: „La vestea înfrângerii care străbătu repede toată Țara, românii, cari așezați în sate, locuiesc tot Ardealul, răsculându-se se uniră cu ceilalți români de peste hotare și își întinseră rădăcinile în cete și, unul câte unul, pe toată Țara. Încrezuți în aceea că aveau Domn din neamul lor și luându-și obicinuitele lor sulite și săgeți, ei ieșeau în drum și ucideau pe fugari, le călcau curțile, le jefuiau averile și făceau mai strașnică nenorocirea. Așa pieriră mai mulți fruntași ai nobilimii...Acum, după venirea unui domn român și izbânda în luptă, credeau că toate vor fi uitate. Cu atât mai cruzi erau acum, cu cât mai înainte, prinzându-se cu vreo faptă rea, erau pedepsiți cu cele mai grele pedepse: spânzurători, butuci, securi, cârlige, funii și toate localurile de osândă mai mult de ei erau pline...” (apud Ștefan Mateș, 1935, bibl.).

În tabloul istoric general se remarcă Iancu de Hunedoara (1407-1456): născut din tată român, a ajuns ban al Severinului, Voievod al Transilvaniei și regent al Regatului Ungar. Antonio Bonfini (1434-1503) în „Historia Pannonica” îi face un portret măgulitor vorbind deschis despre originea sa românească. Până în 1439, Iancu de Hunedoara apare în documente sub numele de Ioan Românul (Iohannes Olahus).

„Acesta s-a născut din tată român și mamă greacă; prin destoinicie și virtute a făcut cinste neamului său mai presus de așteptarea tuturor. Se spune că nici părinții lui nu erau de neam obscur. Căci tatăl său – precum se zice – se bucura de vază foarte mare în neamul românilor care stăpânesc acum pe locurile geților și ale dacilor și cu drept cuvânt și se cred rămășițele colonilor romani după cum dovedește asemănarea limbii lor...”

Fiul său, Matia Corvin (1443-1490) a făcut istorie fiind menționat ca unul dintre marii regi ai Ungariei. (În cronicile moldovenești apare ca Matias sau Matei Corvin). A domnit 32 de ani. Pentru nobilii care l-au ales să le fie suveran, originea românească nu a contat. Spirit renaștător, a întreținut la curte umaniști italieni care au scris despre originea romană a românilor. Când i se reproșa că nu avea sânge regal, Matias invoca originea sa românească, mândru de descendența sa din măreția vechii Rome. A întemeiat „Biblioteca Corviniană”. A recuperat „Coroana Sfântului Ștefan.” Matia a fost rege al Ungariei, domnind deci și asupra românilor din Ungaria.

În galeria românilor (sau personalităților cu ascendență românească) care au marcat istoria maghiarilor, trebuie menționat și Nicolaus Olahus (1493-1568). Posteritatea l-a elogiat în cuvinte alese, recunoscându-l drept „primul umanist medieval de origine română”. Nicolaus Olahus s-a născut la Sibiu, tatăl său, Ștefan din Orăștie era român, mama se presupune a fi fost maghiară, bunicul patern a fost boierul Muntean Mânzilă, iar bunica maternă a fost sora lui Iancu de Hunedoara.

Nicolaus Olahus (în maghiară „Olah” înseamnă „Valah”) și-a onorat numele și familia semnând cu acest nume, chiar și după ce a ajuns la cele mai înalte demnități ale regatului maghiar. Nu și-a negat niciodată obârșia ci și-a afirmat cu mândrie naționalitatea. A fost secretar al regelui, regent al Ungariei și apoi guvernator al Țării pentru teritoriile neocupate de turci (după 1526). Cariera sa ecleziastică a fost, în egală măsură, spectaculoasă: episcop al Diecezei de Zagreb, arhiepiscop de Strigonium (azi Esztergom) și primat al bisericii catolice din

Ungaria. (Ca primat, a fost numit guvernator al părților maghiare-titulare ale Coroanei ungare de vest-aflate sub monarhia habsburgică).

Expansiunea Imperiului Otoman în sud-estul Europei a reprezentat o primejdie mortală pentru regatul ungar. După ce turcii ocupă Cetatea Belgrad în 1521, iar ungurii încheie o alianță cu suveranii habsburgi contând pe sprijinul militar al acestora. Sultanul Suleiman Magnificul a decis să atace Ungaria. Inițial, turcii au făcut o ofertă de pace pe care regele Ludovic al II-lea, suveranul Ungariei și Boemiei a respins-o. În iunie 1526, armata otomană, superioară numeric, a urcat pe Dunăre, pregătită să înceapă ostilitățile.

Lupta s-a dat lângă Mohacs. În ziua de 29 august 1526, ungurii nu au putut să își păstreze pozițiile. Peste 10 000 de unguri, oșteni și nobili au căzut în luptă. Regele Ludovic al II-lea moare în confruntarea militară. Sultanul Suleiman a ordonat executarea tuturor prizonierilor. Regatul medieval maghiar și-a pierdut independența. Otomanii au ocupat Bazinul Panonic – centrul statului ungar pe care timp de 150 de ani l-au administrat ca raia turcească. Partea de vest a fost anexată de Austria. În est, Principatul Transilvaniei a rămas independent, puterea otomană recunoscându-i autonomia.

Teritoriul cucerit a fost împărțit în eyaleturi (provincii) și sangeacuri (subdiviziuni). Creștinismul nu a fost interzis dar credincioșii erau tratați ca inferiori.

Împărțită între otomani și austrieci, cu o Transilvanie independentă, înfrângerea decisivă de la Mohacs a fost percepută de maghiari ca o traumă națională. Următoarele două secole au continuat luptele dintre Casa de Habsburg și Imperiul Otoman cu consecințe grave: teritorii nepopulate, populație decimate și câmpuri nelucrate transformate în mlaștini. (Suleiman Magnificul sfârșește și el de infarct tot pe teritoriul fostului regat medieval în timpul bătăliei de la Szigetvar în 1566.)

Abia în secolul al XVII-lea, Austria eliberează centrul regatului. Prin Tratatul de la Karlowitz (azi Sremsky Karlovici, Serbia) din 1699, Imperiul Otoman va

renunța în favoarea Austriei la Ungaria, Transilvania, Croația și Slavonia. (Banatul Timișoarei a rămas la turci, fiind anexat de Austria în 1718).

Între 1703 și 1711, Regatul Ungar declanșează primul război împotriva regimului habsburgic. După ieșirea de sub ocupația otomană (1699), țara maghiarilor a trecut în întregime sub dominația Casei de Habsburg. În Transilvania, stăpânirea maghiară a fost înlocuită de Imperiul Habsburgic. Nobilimea maghiară s-a resemnat cu noua situație pentru că nu vedea posibilitatea unei eliberări. Câteva încercări de a înlătura oprimarea nu au adus rezultatele dorite. Francisc Rákóczi al II-lea (1676-1735), descendent al unei familii nobiliare maghiare și printre cei mai bogați oameni din Ungaria a crezut altfel decât restul nobililor și a declanșat răscoala kurutzilor (în maghiară kurutz înseamnă haiduc) pentru a desființa uniunea cu habsburgii. Vreme de peste opt ani, răscoala lui Rakoczi al II-lea a pus în dificultate forțele imperiale dar după 1706, forțele sale au fost nevoite să se retragă.

Românii din Transilvania, ca și alte minorități, au luptat alături de Rákóczi, practic, trupele sale aveau o componentă internațională. Au participat și mercenari din Țara Românească și Moldova. Tratatul de la Satu Mare din 29 aprilie 1711 încheiat între împăratul habsburgic Carol al VI-lea (tatăl împărătesei Maria Tereza), moșierii maghiari și răsculații kurutzi a însemnat încetarea, în mod oficial, a răscoalei lui Rákóczi. Viena a făcut unele concesii între care promisiunea de a menține autonomia provinciilor Ungaria și Transilvania, oferind, totodată, o amnistiere generală luptătorilor kurutzi. Drept urmare, la 1 Mai 1711, 12.000 de foști răsculați au jurat credință Casei de Habsburg. Francisc Rákóczi al II-lea, conducătorul lor, s-a stabilit în Polonia.

După bătălia de la Mohacs (1526), Regatul Ungariei a existat până în 1867, când s-a format Uniunea monarhică Austro-Ungară, partea a Monarhiei habsburgice, ca parte oficială a Imperiului Austriac, succesorul acestei monarhii. Teritoriul controlat de habsburgi a fost numit „Regatul Ungariei” sau „Ungaria regală”. Habsburgii au fost recunoscuți ca regi ai Ungariei căreia i-a fost

recunoscut statutul special de „Regnum Independens”. Trupele imperiale asigurau frontierele maghiare. Nobilii din Regat au obținut dreptul pentru tinerii maghiari de a studia la Viena.

De la începutul secolului al XIX-lea și mai ales după revoluția din 1848, societatea maghiară cunoaște o epocă a reformelor („Anii reformei”) care au avut drept rezultat începutul modernizării Ungariei. Personalitatea acestei perioade a fost Istvan Széchenyi (1791-1860). Kossuth îl considera „cel mai mare ungar”. Széchenyi a fondat Academia Maghiară de Științe (pe urmele tatălui lui, Ferenc Széchenyi care a creat Muzeul Național Maghiar și Biblioteca Națională). A contribuit la reformarea politicii externe maghiare, a economiei, transportului și sportului în Ungaria, a susținut realizarea „Podului cu Lanțuri” denumit oficial Podul Széchenyi, primul pod permanent peste Dunăre care a legat Cetatea Buda de orașul Pesta. Românul Gheorghe de Sina (membru proeminent al comunității macedo-române din Ungaria) a fost finanțatorul principal al construcției podului. Contemporanul său Lajos Kossuth (1802-1894) a susținut necesitatea reformelor. În vara anului 1848, în calitate de ministrul al finanțelor în guvernul Batthyány a alocat fonduri pentru apărare și a emis prima bancnotă națională. Kossuth a cerut detronarea dinastiei de Habsburg. În martie 1849, generalul Arthur Görgey, comandantul honvezilor (forțele teritoriale regale ungare) a atacat armata austriacă eliberând o bună parte din teritoriul Ungariei. Rezultatul final al războiului a fost însă înfrângerea de către Imperiul Austriac a revoluției burgheze conduse de Kossuth (cu un sprijin consistent din partea Imperiului Țarist). Lajos Kossuth demisionează la 11 august 1849 alegând exilul, trăind o vreme în Statele Unite și Italia. Când i s-a retras cetățenia ungară, a refuzat cetățenia imperiului pentru că astfel, spunea el, ar fi fost legitimat...austro-ungar. Kossuth este considerat arhitectul Ungariei moderne. Susținător (nemaghiar) al independenței Ungariei, Kossuth urmărea refacerea statului feudal îmbrățișând o concepție etnicistă care recunoștea doar drepturile maghiarilor și doar o singură națiune: cea

maghiară. Ziua de 15 martie când a început revoluția de la 1848 a fost declarată zi națională, Ziua Mgghiurilor de pretutindeni.

În martie 1848, ungurii din Transilvania (separată la acea dată) i-au cerut lui Kossuth alipirea Principatului la Ungaria. Poziția revoluționarilor români a fost exprimată prin convocarea Adunării din Duminica Tomii de pe Câmpia Libertății de la Blaj (30 aprilie 1848).

Programul redactat de Simion Bărnuțiu vorbea despre „națiunea română din Transilvania”, „de sine stătătoare”. Nicolae Bălcescu care a încercat să găsească o soluție în această situație, aparent fără ieșire, a primit răspunsul ferm și arogant a lui Kossuth: „Libertatea voastră este spânzurătoarea, drepturile voastre de egalitate înseamnă că popoarele care împart teritoriile cu ungurii vor trebui să fie absorbite de elementul maghiar.”

Totuși, după această declarație, când Ungaria se afla sub amenințarea militară a Imperiului austriac, Kossuth a acceptat să semneze, alături de Bălcescu și Cezar Bolliac, un „Proiect de pacificare” (14 iulie 1849, Seghedin) care promitea să asigure românilor unele drepturi, inclusiv dreptul de a folosi limba maternă.

Problema autonomiei maghiare va fi rezolvată în 1867 când s-a format dubla monarhie austro-ungară. După înfrângerea Imperiului austriac în 1866 de către Prusia și Italia, pretențiile Ungariei s-au intensificat. Guvernul revoluționar maghiar, liberal dar și naționalist a căutat să obțină o înțelegere cu Viena. În februarie 1867 se încheie un acord prin care este creată dubla monarhie austro-ungară (cunoscută drept „compromisul austro-ungar din 1867” – „Ausgleich”). Înțelegerea a fost convenită de împăratul Franz Joseph din partea Austriei și delegația condusă de Ferenc Deak din partea Ungariei (fost ministru al justiției între martie 1848-septembrie 1848). În timpul revoluției maghiare din 1848-1849, Deak a avut o poziție temperată și pacifistă). În Austria, acordul a fost recunoscut prin Constituție la 21 decembrie 1867. Noua uniune, denumită Austro-Ungaria (sau Dubla Monarhie Împărătească și Crăiască) a existat până la 31 oct. 1918 când Ungaria a decis să iasă din uniune.

Monarhia austro-ungară se compunea din două state: „Regatele și țările reprezentante în Consiliul Imperial” și „Țările Sfintei Coroane Ungare a lui Ștefan”, adică uniunea unui Imperiu și a unui regat. În raport cu râul Leitha (afluent al Dunării) care străbate Austria și Ungaria, jumătatea austriacă a fost denumită Cisleithania, iar jumătatea maghiară Transleithania, respectiv „Țara de dincoace de Leitha” și „Țara de dincolo de Leitha”.

Șeful statului era împărat al Austriei și rege apostolic al Ungariei. Oficial, Francisc Iosif I conducea, în comun, ministerele de externe, de război și de finanțe. Nu a existat o Constituție comună. Părțile au decis a avea o monedă comună, o piață comună și un spațiu vamal comun. Celelalte probleme interne puteau fi administrate separat. Problema minorităților a creat tensiuni. (În Cisleithania, minoritarii aveau, oficial, drepturi egale; în Transleithania, guvernul implementa politici discriminatorii care favorizau limba și cultura maghiară și asimilarea etnică (maghiarizare).

În 1910, românofonii reprezentau 6,27% din populația Dublei Monarhii (respectiv 3 224 147 loc.). Dintre aceștia, în Transleithania, 16% din populație aveau limba maternă limba română (2 948 186 loc.). Româna era a doua limbă după limba maghiară.

După atentatul de la Sarajevo, Austro-Ungaria a dat Serbiei un ultimatum. Dubla Monarhie a intrat în Primul Război Mondial. Imperiul Rus care se considera ocrotitorul slavilor (concepția panslavismului) a declarat război Austro-Ungariei. În Transleithania, românii respingeau stăpânirea maghiară (alături de slovaci și croați). La 16 octombrie 1918, împăratul Carol I al Austriei publica „Manifestul popoarelor”; împreună cu un „Apel” adresat „credincioaselor mele popoare austriece”, suveranul urmărea o restructurare a Dublei Monarhii. Cum era de așteptat, această încercare tardivă nu a dat rezultate. Încrederea în destinul național s-a dovedit mai puternică decât loialitatea sperată de austrieci.

Autoritățile maghiare au respins manifestul împăratului. Cascada evenimentelor a continuat. La 28 octombrie 1918, cehii au preluat puterea în Praga. În

29 octombrie 1918, un Comitet Național Morav se instalează la Brno. Dieta croată declară retragerea din Austro-Ungaria. La Zagreb a fost proclamat statul slovenilor, croaților și sârbilor. La 29 octombrie Ljubljana și la 28 octombrie Galiția pleacă din Cisleithania pentru a se regăsi în noul stat polonez. Consiliul Național Slovac declară că toate teritoriile austriece locuite de sloveni care sunt de acum independente. La 9 noiembrie Consiliul Național Român central a cerut Guvernului Mihaly Carolyi să-i predea guvernarea teritoriilor locuite de români.

La 15 Noiembrie Consiliul Național Român Central a hotărât unirea românilor din Transilvania și Țara Ungurească cu Regatul României. În data de 28 noiembrie, Bucovina cere Unirea cu România. La Alba Iulia, în ziua de 1 Decembrie 1918, Marea Adunare Națională a votat Unirea Transilvaniei și unele părți din Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș, cu România.

Lista delegaților cu credenționale prezenți la Alba Iulia îi cuprinde și pe cei născuți în teritoriul care, după Trianon (1920), rămâne între hotarele Ungariei:

Otlaca: Ghe. Crișan, Ghe. Vidician, Mihai Bonca, George Botaș, Simion Irimie

Chitighaz: Ioan Iosif Ardelean, Valeriu Magher, Petru Sântău, Vasile Gros

Jula: Mihai Mărcuș, Teodor Suci, Teodor Silaghi, Moise Gomboș, Petru Chereșlădan

Bedeu: George Mureșan

Peterd: Teodor Pătcaș

Veherd: Gavril Bodor, Victor Domocuș

Bătania: Mihai Nicoară

Cenadul unguresc: Romul Nestor

Budapesta: Alexandru Vaida Voievod, Septimiu Popam Ioan F. Negruțiu, George Popovicu, Dumitru Antal, Sabin Manuilă, Eugen Savu, Andrei Crăciun, Iosif Lobonțiu

(Nu e greu să înțelegem drama acestor delegați care au votat unirea, dar au trăit ironia amară a istoriei).

După război au fost reglementate problemele teritoriale, stabilindu-se cedările de teritorii dar și granițele statelor succesoare ale Dublei Monarhii. Tratatul de la Saint-Germain-en-Laye a fost semnat la data de 10 septembrie 1919 de către reprezentanții Austriei și reprezentanții diplomați ai 17 state. Prin tratat, s-a recunoscut independența Republicii Austria (numită colocvial în acea perioadă Austria Germană pentru a se marca diferența față de Austro-Ungaria), a fost recunoscută de jure dezmembrarea Dublei Monarhii, prin constituirea statelor Polonia, Cehoslovacia și a Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, apartenența Bucovinei la România și a Tirolului de Sud în Italia. Prin acest tratat, Austria a fost obligată să renunțe în favoarea României la toate drepturile asupra Bucovinei

Tratatul de la Trianon a fost semnat la data de 4 iunie 1920 între Puterile Aliate învingătoare în Primul Război Mondial și Ungaria, în calitate de stat succesor al Imperiului Austro-Ungar, stat învins în Primul Război Mondial. Tratatul a fost semnat în Palatul Marele Trianon de la Versailles de către 16 state aliate (inclusiv România), pe de o parte, și de Ungaria, pe de altă parte.

Tratatul este divizat în patru părți. Prima parte include Pactul Ligii Națiunilor (parte comună pentru toate tratatele de pace încheiate după Primul Război Mondial).

Partea a doua (articolele 27-35) definește frontierele Ungariei cu statele vecine. În principiu, acestea sunt actualele frontiere ale Ungariei. Frontiera româno-ungară este descrisă în secțiunea a doua a articolului 27 (traseul actualei frontiere între România și Ungaria).

În principiu, Tratatul consfințează includerea teritoriului Croației-Slavoniei (partea de nord a Republicii Croația) și Voivodinei (inclusiv treimea de vest a Banatului) în cadrul Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor, a Slovaciei și Ruteniei (azi: Republica Slovacia și, respectiv, Regiunea Transcarpatia din Ucraina) în cadrul Cehoslovaciei, a Transilvaniei și părții răsăritene a Banatului în cadrul României și a Burgenlandului în cadrul Republicii Austriei.

Partea a treia (articolele 36-78), intitulată "Clauze politice pentru Europa", conținea o serie de clauze privind, pe de o parte, cadrul bilateral al relațiilor dintre Ungaria și statele vecine, recunoașterea unor clauze politice privind anumite state din Europa (Belgia, Luxemburg etc.), dispoziții referitoare la cetățenie și protecția minorităților

Frontierele au fost definite în partea a doua a tratatului în articolele 27-35 iar granița română ungară a fost descrisă în partea a doua a articolului 27: 71% din teritoriul părții ungare a Dublei Monarhii (Transleithania) și 63% din populație, cei mai mulți fiind etnici ne-maghiari au trecut către statele vecine sau statele succesoare ale imperiului prin trasarea noilor frontiere, românii din actuala Ungarie au rămas în afara țării, dar și 2 535 000 etnici maghiari au ajuns în afara teritoriilor Ungariei, majoritatea acestora locuind de-a lungul granițelor. Între 1938 și 1941, aliată cu Germania și Italia (țări revizioniste), Ungaria a anexat regiuni care aparținuseră defunctului imperiu: sudul Slovaciei (1938), Transcarpatia sau Ucraina subcarpatică (1939), nordul Transilvaniei (1940), părți din Serbia, Croația și Slovenia (1941).

Pentru România, la Trianon au semnat Dr. Ion Cantacuzino și Nicolae Titulescu.

Frontierele stabilite în 1920 au fost reconfirmate în 1947 prin Tratatul de Pace de la Paris și, din nou, în 1975 prin semnarea Acordului Final de la Helsinki.

În cazul României, Ungaria a renunțat la „Toate drepturile și teritoriile asupra fostei monarhii austro-ungare situate dincolo de frontierele sale cum a fost fixate în articolul 27.”(art. 45)

La rândul ei, România s-a angajat să protejeze interesele locuitorilor care diferă de majoritatea populației prin rasă, limbă și religie. (art. 47).

Pentru maghiari, Tratatul de la Trianon a fost „o tragedie”. Au deplâns pierderea fostelor teritorii la fel cum, recent, Vladimir Putin al Federației Ruse a calificat destrămarea URSS drept „cea mai mare catastrofă geopolitică din secolul XX”. Nici până astăzi nu au renunțat să sper, împotriva oricărei rațiuni, că este posibil

să schimbe situația, fățiș sau voalat, direct sau prin terți. În Ungaria sau în unele comunități ale maghiarilor din afară, ziua de 4 iunie 1920 nu e sărbătorită ci este comemorată. Dr. Alexandru Ghișa, istoric și diplomat, bun cunoscător al relațiilor româno-maghiare a observat cu finețe că sindromul Trianon macină și acum mentalul colectiv al maghiarilor: „În timp ce toate statele luptă pentru un viitor mai bun, Ungaria luptă pentru un trecut mai bun.” (Ghișa Al., 2021, bibl.). În realitate, după semnarea, la 4 iunie 1920 și intrarea în vigoare la 26 iulie 1921 a Tratatului de la Trianon, Ungaria s-a constituit ca stat în arealul teritorial firesc și în limitele sale etnice, unde națiunea maghiară a devenit, pentru prima dată, majoritară.

Noua Ungarie, „Ungaria Trianonică” s-a născut, astfel, ca stat modern, independent și suveran, recunoscută fiind tot pentru prima dată ca subiect distinct de drept internațional. (Ghișa Al., 2022, bibl.) (Până la Trianon, Austro-Ungaria era subiect de drept, nu Regatul Ungar).

Dr. Alexandru Ghișa aduce o clarificare necesară: documentul Trianon nu a fost un tratat bilateral între Ungaria și România, ci un tratat internațional între Ungaria și restul lumii. (Conferința „Relațiile româno – ungare, trecut, prezent și viitor” 2017). Pentru români, Tratatul a încununat lupta pentru egalitate cu națiunea maghiară dominantă. Dr. Emil Babeș, într-un studiu publicat în 1910 la Budapesta, sesizând gravitatea situației politice a națiunii române, a afirmat, premonitoriu: „...sau statul se sfărâmă sau neamul nostru va trebui să piară.”(Babeș Emil, bibl.)

Rămăși în interiorul frontierelor maghiare, după 1920 românii din Ungaria mai suferă o pierdere semnificativă: o parte din intelectualii lor au preferat să se retragă în România. Comunitatea a așteptat până în anii 1990, să se afirme o nouă generație de intelectuali și specialiști dedicați culturii naționale.)

Într-un volum publicat recent (2021) dr. Ion M. Anghel, specialist în dreptul tratatelor, a respins poziția maghiară, (care contestă încă legitimitatea Trianonului susținând fie căderea lui în desuetudine, fie avansând ideile revizuirii sau chiar

înlocuirea lui.) Un întreg capitol al cărții argumentează necesitatea de a cunoaște și a apăra cu fermitate Tratatul de la Trianon, un imperativ pentru români dar și o garanție a existenței României ca stat independent și suveran.

În 2020 senatorul Titus Corlățean, fost ministru de Externe al României a propus o zi națională a Tratatului de la Trianon. Demersurile sale au condus la adoptarea legii numărul 256/2020 prin care se declară ziua de 4 iunie Ziua Tratatului de la Trianon. (art. 1)

Scopul legii, potrivit articolului 2, este „conștientizarea semnificației și importanței Tratatului de la Trianon.”

Actul normativ a fost publicat în Monitorul Oficial pe data de 18 noiembrie 2020.

Iredentismul maghiar a continuat cu intensitate încă din timpul tratatelor de pace de la Paris. Mai întâi, în martie 1920, Béla Kun a proclamat Republica Sovietică Ungaria. A îmbrățișat cauza Revoluției Mondiale ceea ce nu l-a împiedicat să atace statele vecine pe care le considera teritorii maghiare.

Intrarea armatei române în Budapesta sub conducerea generalului Gheorghe Mărdărescu a curmat experimentul bolșevic după ce guvernul comunist al lui Béla Kun a demisionat.

Miklós Horthy (1868-1957) fostul comandant al flotei austro-ungare a fost ales regent al Ungariei. Titlul său suna impunător: „Serenissima sa alteță, regentul Regatului Ungar”. A condus țara între 1920 și 1944. După Primul arbitraj de la Viena din noiembrie 1938, Ungaria primește o treime din Slovacia iar în 1940, după Dictatul de la Viena a anexat nord-vestul Transilvaniei. După destrămarea Iugoslaviei, în 1941, ungurii primesc și Banatul sârbesc: regiunile Backa și Baranja.

Miklós Horthy, amiralul fără flotă al Ungariei, a îmbrățișat un naționalism maghiar dur (hungarism), concepția aproape mistică a Ungariei mari și un antisemitism exterminator. Memoria dureroasă a dictatului de la Viena rămâne și azi pentru românii aflați sub ocupație maghiară, o rană încă necicatrizată.

Posteritatea regentului Miklós Horthy este contradictorie. Unele cercuri maghiare susțin că acesta ar fi redat demnitatea țării dezmembrate prin Tratatul

de la Trianon. A fost arestat la sfârșitul războiului de către armata americană care l-a adus la procesul de la Nüremberg în calitate de martor. Nu a fost declarat criminal de război.

La 4 septembrie 1993, Parlamentul Ungariei a dispus reabilitarea lui. Rămășițele sale pământești au fost aduse în țară și din Estoril (Portugalia) și au fost reînhumate cu fast în pământul Ungariei, la Kendereș, orașul natal. La Debrețin, pe fațada Colegiului evanghelic unde a studiat, o placă de marmură îi perpetuează memoria.

Armata Roșie a intrat în Ungaria în decembrie 1944. Începe bătălia pentru Budapesta. După întoarcerea armelor, (23 august 1944), Armata Română luptă pe frontul de est alături de sovietici. În februarie 1945 capitala Ungariei este cucerită.

Armata sovietică va părăsi Ungaria abia în 1991.

Ungaria devine parte a lagărului socialist dar nu a acceptat ușor dominația sovieticilor pentru că în 1956 începe revoluția ungară. Pe data de 23 octombrie 1956, sute de mii de unguri protestează împotriva ocupației sovietice. Începe intervenția militară sovietică: trupele sovietice se aflau deja pe teritoriul României pregătite pentru trecerea graniței de vest. Populația ungară luptă cu arma în mână. Rezultatul a fost devastator: 13.000 de răniți, mii de morți, peste 100 000 pleacă în exil, iar 16 000 de locuitori vor fi deportați.

În această perioadă, guvernul ungar era condus de Imre Nagy (1896-1958). Biografia lui este cel puțin contradictorie. A luptat în Primul Război Mondial. Prizonier de război, a fost ținut într-un lagăr de lângă lacul Baikal. La începutul războiului civil din Rusia, s-a înrolat în Armata Roșie și a intrat în Partidul bolșevic. A asigurat paza țarului Nicolae al II-lea. (Se crede că ar fi făcut parte din plutonul condus de un alt ungar, Horvath Lajos care l-a executat pe Țar). Între 1930 și 1944 a trăit în Uniunea Sovietică. În noiembrie 1944 s-a întors în Ungaria cu primul grup al comuniștilor de la Moscova. Ajuns în fruntea guvernului de la Budapesta a fost privit ca „omul Moscovei”. Era greu de crezut că acest om va deveni unul dintre eroii martiri ai revoluției anticomuniste ungare din 1956.

(În socialism se numea contrarevoluția maghiară.) Poziția sa a fost însă împotriva intervenției sovieticilor. Ungaria a intenționat chiar să-și anunțe retragerea din Pactul de la Varșovia (alianța militară creată de sovietici ca o contrapondere la alianța NATO). La 4 noiembrie 1956 trupele sovietice pătrund din nou în Ungaria, întreaga țară s-a aflat sub ocupație militară sovietică. Janos Kadar (1912-1989) a fost impus prim-ministru și conducător al comuniștilor maghiari. Născut la Fiume, în Imperiul Austro-ungar, părinții săi aveau origini slovace și germane. Din 1956 și până în 1988 a fost omul forte al Ungariei.

Către sfârșitul carierei sale politice, Kadar a admis că „cei care nu sunt împotriva noastră, sunt cu noi.”

Imre Nagy a fost arestat și încredințat României care îl „cazează” la Snagov. Când, la cererea Moscovei, comuniștii maghiari solicită românilor să-l predea, liderul comunist Gheorghe Gheorghiu Dej se execută. Nagy, readus la Budapesta, este condamnat la moarte prin spânzurătoare și executat.

Adunarea Generală a ONU a creat în 1957 un comitet special pentru problema Ungariei.

În 1989 reînhumarea lui Imre Nagy a strâns peste 100.000 de oameni care au participat la ceremonie.

Revoluția ungară din 1956 a influențat blocul comunist. La București au început mișcările studențești. Cu un pronunțat caracter anticomunist, proteste au avut loc și în centrele universitare din Timișoara, Cluj, Târgu Mureș și Iași. În octombrie 1956 un post de radio clandestin, „România viitoare”. „Vocea rezistenței” prezenta revendicările studenților între care înapoierea Basarabiei și Bucovinei și înlăturarea stalinistilor care „au compromis” comunismul.

Schimbarea de regim nu s-a produs, cei mai mulți dintre studenți au înfundat pușcăriile. Și în Polonia au avut loc proteste de masă. Înțelegând pericolul, Moscova aduce, în 1956, la conducerea Poloniei, pe Władysław Gomułka, un comunist cu un stagiul de un an în Uniunea Sovietică. Acesta devenise, în 1926, membru al Partidului Comunist Polonez. El a păstrat puterea până în 1970.

După căderea Zidului Berlinului, (9 noiembrie 1989), tranziția Ungariei de la comunism la democrație și la sistemul pluripartinic s-a desfășurat pașnic. Primele alegeri libere din mai 1990 au fost câștigate de Forumul Democrat Maghiar.

Ungaria a aderat la NATO în 1999 și la Uniunea Europeană în 2004.

După victoria partidului FIDESZ, național-conservator (2010) condus de Victor Orban, Ungaria a adoptat o nouă constituție care conține două prevederi majore: articolul 6 precizează că Republica ungară se simte responsabilă pentru soarta maghiarilor care trăiesc dincolo de hotarele ei (se au în vedere maghiarii din fostele teritorii ale Regatului); articolul 68 alineatul 2 stipulează că „statul protejează minoritățile naționale și etnice asigurând participarea lor colectivă la viața publică, dezvoltarea propriei culturi, utilizarea limbii materne, învățământul în limba maternă și dreptul la folosirea numelui în limba lor proprie.”

Prevederea privește direct cele 13 minorități, inclusiv românii din Ungaria. O discuție despre această obligație „generoasă” implică o analiză lucidă a drepturilor menționate și respectarea lor. Cele două țări au semnat Tratatul de înțelegere, cooperare și bună vecinătate între România și Ungaria la Timișoara, la 16 septembrie 1996.

Tratatul asigură baza relațiilor bilaterale. Începând din 1997 s-au creat organisme de cooperare între care: Grupul parlamentar de prietenie româno-ungar, Comitetul de specialitate româno-ungar de colaborare în problemele minorităților naționale, Comisia mixtă româno-ungară de istorie, Camera de Comerț și Industrie româno-ungară „Carpatia”, Consiliul oamenilor de afaceri români și ungari. euroregiunile Carpatica, Dunărea-Criș-Mureș-Tisa și Bihor-Haidu-Bihar și un batalion mixt româno-ungar de menținere a păcii. În perioada 2005-2008 au fost organizate ședințe comune de guvern la București, Budapesta, Sibiu și Seghedin.

În același timp, neorevizionismul maghiar cunoaște un reviriment, ca și atașamentul pentru ideea, niciodată abandonată, a unei reconstituiri a vechii Ungarii.

Conflictul interetnic de la Târgu Mureș din martie 1990 nu este pe deplin lămurit în privința cauzelor. Tot astfel, poziția Ungariei în 1988 când a deschis granițele pentru emigrarea ilegală plecați din România, trebuie înțeleasă, mai ales că la acea dată guvernul de la Budapesta a internaționalizat situația creată.

Privind spre viitor, dualitatea între vecinătatea cordială și pozițiile conflictuale, între acceptarea tratatelor internaționale și tendințele neorevizioniste, va trebui examinată atent în continuare cu atenție pentru asigurarea unei bune vecinătăți între cele două țări.

POPULAȚIE ȘI LOCALITĂȚI

La recensământul organizat în Ungaria în anul 2011, 26 345 persoane s-au declarat de origine română, 13 886 persoane au declarat ca limbă maternă limba română, iar 17 983 au răspuns că folosesc limba română pentru comunicare. S-au declarat de religie ortodoxă română un număr de 13 710 locuitori.

Recensământul arată că, față de înregistrarea din 2001 – când s-au declarat doar aproximativ 8000 de cetățeni de origine română, numărul acestora a înregistrat în 10 ani un spor de aproape trei ori mai mare. Cu toate acestea, jurnalista Eva Iova a vorbit de un număr încă și mai mare, apreciind că românii care trăiesc în Ungaria depășesc cifra de 35 640 locuitori. (Ce diferență față de cei 7 995 anunțați în 2001!). De exemplu:

– în Budapesta, la recensământul din 1980 erau 516 locuitori români, la recensământul din 1990, 1263 români, la recensământul din 2001, 1205 români iar în 2011 au fost înregistrați 6189 de români.

– la Jula: 583 români (recensământul din 1980), 517 (recensământul din 1990), 500 (recensământul din 2001) sporind la 974 (la recensământul din 2011).

– la Micherechi: 2216 (recensământul din 1980), scăzând la 1848 (recensământul din 1990), apoi 1385 (recensământul din 2001), pentru ca apoi să crească la 1637 de locuitori (la recensământul din 2011).

Analiza istorică a demografiei românești indică variații mari ale numărului de locuitori din grupul etic românesc. Este adevărat că după Tratatul de la Trianon mulți au preferat să se retragă în România, în special intelectualii. Între recensământul din 1991 și cel din 2001, comunitatea a scăzut cu 25%. Gheorghe Ardelean, consilier local la Chitighaz (citată de prof. dr. Gabriel Moisa) a redat realitatea, afirmând: „Acum 60 de ani, când eu m-am născut, 70% din locuitori au fost români iar când am fost de șase ani și am mers la școală, eu am știut doar românește. Acum mă tem că nu vom fi nici 50%...”

A existat, după unii, și temerea de a se declara români. Doamna Mihaela Bucin, etnolog, a afirmat cu finețe diplomatică: „În Ungaria, multe persoane ar putea fi în dificultate, atunci când li se pun întrebări legate de naționalitate, de limba maternă și de religie.”

A existat, de asemenea, și temerea ca, în cazul în care se declară români, să nu fie priviți ca minoritate și nu ca cetățeni ungari cu drepturi depline.

În realitate, trei întrebări opționale au condus la creșterea numărului de răspunsuri afirmative. Cele trei întrebări: ce naționalitate aveți?

Ce limbă maternă aveți? În afară de naționalitatea anterioară, mai aveți altă naționalitate?

Răspunsurile, chiar și la o singură întrebare, au indicat apartenența la românită într-un trend ascendent, ca o dovadă a respectării drepturilor și protecției minorităților. Explicația oferită de „Foaia românească”, sub semnătura aceleiași Eva Iova, e plauzibilă: „Aici, în Ungaria, la recensământ, puteai să te declari, în același timp, și maghiar și român și slovac, iar cel care s-a declarat doar român e socotit ca membru al minorității române și cel care a declarat trei naționalități diferite este socotit tot ca un membru al minorității române.” Aceeași tehnică a funcționat și în cazul altor minorități sau în recensământul credințelor religioase. Deși ortodocșii din Ungaria sunt în număr de 13 710 persoane, doar 5120 locuitori s-au declarat de credință ortodoxă română. Dintre ei doar 4230 au bifat naționalitatea română. Restul?

Concluzia rezultată din această analiză ar putea fi aceea că informația oferită de recensământul din 2011 despre românii din Ungaria nu corespunde adevărului.

Prezența colectivităților românești pe teritoriul Ungariei, românii autohtoni și rădăcinile lor nu sunt suficient documentate. Specialiștii români care s-au aplecat asupra acestor aspecte, consideră că a existat o prezență românească (ortodoxă) în Ungaria istorică la jumătatea secolului al X-lea și începutul celui de al XI-lea. Existența românilor în zona Crișurilor și în nord estul Ungariei va fi atestată în secolul al XIII-lea. Istoriografia maghiară însă consideră că strămoșii românilor au emigrat cel mai devreme la începutul secolului al XVII-lea și au continuat să se stabilească în localitățile pe care le populează astăzi până în secolul al XIX-lea. Această teorie imigraționistă a determinat orientarea oficială a statului maghiar. Se afirmă astfel că triburile maghiare au întâlnit în Câmpia Tisei (denumită de maghiari Câmpia Ungară) populații slave și celte, actualele comunități românești din Ungaria fiind formate, în majoritate în secolul al XVIII-lea, de familii venite din Câmpia Aradului și din Bihor. (Păiușan, Cionchin, 2003, bibl.). Pătrunderea românilor s-a făcut prin migrație spontană dar și prin colonizare organizată. (Petrușan, 2004, bibl.).

Așadar, ce îmbrățișăm? Autohtononia românilor din Ungaria (susținută de autorii români) sau teoria imigraționistă (susținută de autorii maghiari.)

Recensământul din 1910 (realizat pe baza confesiunilor) indică următoarele cifre pentru Ardeal și teritoriile românești din Regatul Ungar (Banat, Crișana, Mureș): românii alcătuiau 54,6% din populație (respectiv 3 103 034 locuitori) în timp ce maghiarii formau doar 15,6% din total (respectiv 1 085.679 locuitori). Prezența unor biserici ortodoxe în satele populate de români, ridicate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu înseamnă că ele au fost clădite imediat după imigrare. Imigranților le trebuie mult timp pentru a se așeza și a-și clădi biserici în noua amplasare (1779: Darvas, Săcal, Peterd, Apateu; 1784: Bătania).

Începând cu secolul al XX-lea, românii din localitățile cu populație mixtă au fost maghiarizați în bună măsură. Localitatea Macău (ung. Mako) județul Cenad e

un exemplu de asimilare ireversibilă. Între 1777 și 1778 s-a construit o biserică greco-catolică inițial aflată sub jurisdicția Episcopiei Române Unite din Oradea Mare.

Un fiu al localității, Vasile Erdeli, a cărui familie de ciobani plecase din Budureasca, Bihor, a ajuns episcopul român unit de Oradea între 1843 și 1862. Astăzi populația este maghiarizată.

La conferința de pace de la Paris din 1919, câteva comune care, ulterior, au rămas în Ungaria, au înaintat în scris cereri prin care solicitau să rămână în interiorul viitoarelor hotare ale regatului român. Cererea lor nu a fost reținută de marile puteri. (XXX Români de peste Hotare 1945, bibl.).

După căderea „Cortinei de fier”, începând din 1990, s-a produs cel mai recent val de emigrație românească spre Ungaria. Atât maghiarii cât și românii din țară au preferat să se stabilească peste graniță. Unii au plecat să muncească, alții și-au cumpărat imobile, mulți au rămas în Ungaria întemeindu-și familii.

Majoritatea etnicilor români din Ungaria locuiesc în apropierea României. Migrația internă a înlesnit părăsirea locurilor unde au trăit părinții lor, astfel că, în prezent nu există nici un județ din Ungaria fără etnici români.

Budapesta, orașul de pe malurile Dunării, a reprezentat un factor de atracție, reînnoit cu fiecare perioadă istorică pentru maghiari și minoritățile țării. Cu un indice foarte înalt de dezvoltare, cu o forță de muncă calificată, elemente care oferă un argument solid în favoarea relocării și prosperității economice. În 2017, rata de ocupare a forței de muncă a fost de 68,7%, iar rata șomajului a fost de 3,8% și ținta de inflație 3%. Budapesta este capitala financiară și de afaceri a Ungariei. În perioada comunistă, Budapesta a devenit cel de al XX-lea județ al țării. Potrivit recensământului din anul 2011 (ale cărui rezultate le vom folosi și în cazul celorlalte localități cu populație românească) comunitatea română din Budapesta numără 6189 persoane.

În capitală funcționează Ambasada României (consulatele generale la Gyula și Seghedin). Institutul Cultural Român (având și o filială la Seghedin) și Comisia Dunării organizație internațională guvernamentală în care România este membru.

În secolul al XIX-lea comunitatea macedonenilor și cea a românilor ardeleni au avut o contribuție majoră la viața culturală românească. Budapesta românească poate fi cunoscută astăzi prin aportul liderilor comunității la dezvoltarea culturală, edilitară și economică a capitalei ungare, la viața politică a Regatului.

Astfel, trebuie menționați, fără a epuiza lista marilor personalități, pe Gheorghe Șincal (1754-1816), cenzor al Tipografiei de la Buda. A publicat la Buda în 1806 cu lucrarea sa capitală „Hronica românilor și a mai multor neamuri...” Gheorghe Ioanovici (1821-1909), secretar de stat în Ministerul Cultelor din Budapesta, a avut un rol important în desprinderea ortodocșilor români de biserica ortodoxă sârbă și dobândirea autonomiei bisericești a românilor din Transilvania sub păstoria mitropolitului Andrei Șaguna. Membru cu drepturi depline a Academiei de Științe din Budapesta, Gheorghe Ivanovici a fost numit de către Emanuel Gojdu să fie unul dintre executorii săi testamentari. A fost și președintele Marii Loje Simbolice Masonice din Ungaria.

Alexandru Mocioni (1841-1901), de origine aromână, a făcut parte din elita societății budapestane. Casa Mocioni, la capătul străzii Váci, datând din 1880, rămâne un imobil emblematic pentru Budapesta.

Gheorghe Simeon de Sina (1782-1856), aromân, principalul finanțator al faimosului Pod cu lanțuri care a legat Buda de Pesta, la vremea sa era considerat cel mai bogat om din Imperiul Habsburgic după familia Rothschild. A contribuit la extinderea Bisericii Ortodoxe din Viena și a Consiliului Imperial din Viena, azi, Parlamentul Austriei. Când a încetat din viață, Imperiul îi datora 3 milioane de florini.

Budapesta îi datorează altui aromân Dimitrie Lica a palatul Leca o clădire simbolică a Budapestei: Gerbeaud, azi o cofetărie faimoasă scrie istoricul Maria Berenyi (în *Poveștile caselor...*, 2013 bibl.)

Trebuie notat că Budapesta a fost o bună bucată de vreme orașul în care mai multe personalități românești au militat pentru românism și libertate națională.

Atanasie Grabovschi, unchiul celui care avea să devină mitropolitul Andrei Șaguna, avea puternice legături cu intelectualitatea română din secolul al XIX-lea. Casa lui Grabovschi a fost mereu deschisă lui Moise Nicoară sau Dinicu Golescu.

Reamintesc că Alexandru Vaida Voievod (1872-1950) a rostit curajos și înflăcărat un memorabil discurs în Parlamentul de la Budapesta. Pe data de 18 octombrie 1918, în atmosfera efervescentă care a premers Marea Unire de la Alba Iulia li s-a adresat colegilor parlamentari și a transmis mesajul de unire a românilor:

„Cât de dureros a fost pentru noi, naționalitățile care ne-am considerat și numit întotdeauna națiune să fim considerați și tratați din partea autorității de stat drept naționalități...națiunile nemaghiare au primit cu nespusă bucurie știrea că Ministerul de Externe al monarhiei a înaintat la Washington propunerea de pace căci astfel s-a recunoscut oficial, atât din partea reprezentanței noastre externe, cât și din partea Guvernului și partidelor maghiare, că de acum nu mai suntem naționalități ci națiuni... Pe temeiul dreptului firesc că fiecare națiune poate dispune, hotărî singură și liber soarta ei... națiunea română din Ungaria și Ardeal dorește să facă uz de acest drept și reclamă, în consecință și pentru ea, dreptul ca, liberă de orice înrăurire străină să hotărească singură așezarea ei printre națiunile libere...”.

Jula (mgh. Gyula) este un oraș în județul Bichiș (mgh. Bekes). Populația este de 30.727 locuitori dintre care 974 de locuitori sunt români. Având în vedere românii stabiliți în Ungaria după 1989, profesorul Gheorghe Petrușan (studiu 2004, bibl.) apreciază că cifra de 2500-3000 de români din Gyula este corect estimată, deși recensământul din 2011 nu reflectă schimbările.

Localitatea este considerată „capitala românilor din Ungaria”. Populația românească locuiește compact în două cartiere, cunoscute drept „Orașul mare românesc” și „Orașul mic românesc”. Pe malul Crișului Alb, cartierele defineau grupurile etnice. Astfel că a existat și o Jula maghiară și o Jula germană; familia lui Albrecht Dürer era originară din Jula. Așadar, Jula a fost un oraș multietnic. Ferenk Erkel (1810-1893), considerat fondatorul Operei naționale maghiare, s-a născut la Jula. El a compus și muzica imnului național ungar.

Catedrala Episcopiei Ortodoxe din Ungaria. A fost construită între 1802-1804 pe vatra unei biserici românești mai vechi. În cartierul „Orașul mic

românesc” funcționează Biserica ortodoxă cu hramul „Sf. Paraschiva”; a fost construită în 1861 și sfințită în 1864 de către episcopul Aradului.

Localitatea a fost atestată în secolul al XIV-lea în diplomele date de Regele Carol Robert de Anjou la 1313.

În perioada ocupației turcești (1566-1695), Evliya Celebi (1611-1682), istoric și geograf otoman a călătorit prin teritoriile imperiale, publicându-și amintirile drumețiilor sale într-o lucrare masivă de 10 volume pe care a intitulat-o „Cartea călătoriilor”. Privitor la Jula, Evliya Celebi a menționat „locuitorii români, iobagi harnici și muncitori.” (Păiușan, Cionchin, Bibl.).

Conscripția comitatensă Bichiș din 1717 a menționat în localitate 13 familii sârbești și doar două românești (valachi gyulaensis). Apar un Moldvan Andras (Moldovan Andrei) și un Joon (Ion) fără nicio proprietate taxabilă. Prima școală românească confesională a fost deschisă la Jula, în „Orașul mare românesc, în 1771, urmată de a doua școală, în 1834, în Orașul mic românesc (Ralian, Nubert Chețan, bibl.)

În 1807, Gyula a fost vizitată de împăratul Austriei, Francisc I, iar, după cinci decenii, în 1857, se organizează în oraș vizita împăratului Franz Iosef și a frumoasei sale împărătese Sissi.

Suveranii onorau astfel localitatea considerată, la un moment dat, „cel mai dezvoltat oraș de câmpie din regiunea Crișurilor”.

Comunitatea românească din Gyula a știut să onoreze memoria personalităților naționale sediul Autogovernării pe Țară a românilor din Ungaria se află pe strada Mihai Eminescu, liceul românesc poartă numele lui Nicolae Bălcescu, locul nașterii generalului româno-american Gheorghe Pomuț este marcat printr-o placă comemorativă, patriotului român Moise Nicoară născut la Gyula i s-a ridicat un bust.

În orașul contemporan își au sediul importante instituții: Autogovernarea pe Țară a Românilor din Ungaria, Episcopia Ortodoxă Română de Gyula, redacția

revistei „Foaia românească”, Uniunea culturală a românilor din Ungaria, Institutul de cercetări ale românilor din Ungaria

Micherechi (mgh. Méhkerék) la circa 55 de km de la Oradea este satul din județul Bichiș (mgh. Bekes) cu cea mai mare populație românească. Se află la circa 55 de km depărtare de Oradea și foarte aproape de Salonta, județul Bihor.

Populația este de 2189 locuitori dintre care 51% maghiari și 46,53% români. Prezența românilor asigură, din punct de vedere confesional, o majoritate ortodoxă (48,2%).

Deși majoritară, comunitatea românească a cunoscut, de-a lungul timpului o descreștere: 2 216 locuitori conform recensământului din 1980, 1848 locuitori conform recensământului din 1990, 1385 locuitori conform recensământului din 2001, 1637 locuitori conform recensământului din 2011.

Oamenii au păstrat limba și tradițiile românești. De aceea se spune, mai în glumă, mai în serios, că Micherechi este „micul București”. La această faimă au contribuit fiii și fiicele satului care s-au afirmat în viața culturală a românilor din Ungaria. E suficient să le menționez aici pe Eva Iova și pe Maria Berenyi pe care le-am citat deseori în acest capitol, prima născută la Jula a copilărit la Micherechi, iar cea de-a doua este născută la Micherechi. Româna vorbită în localitate are două variante: graiul arhaic local (graiul micherechean) și o variantă literară.

Satul apare în documente, prima dată în 1359. În timpul ocupației otomane, localitatea s-a depopulat pentru a primi, după aceea, coloniști, fiind din nou menționată la sfârșitul secolului al XVIII lea în urbariile Mariei Tereza (urbarii însemnând carte funciară).

Biserica de azi cu hramul Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril a fost construită între 1836 și 1849.

În 1815 se deschide prima școală din sat. Instituția se numea chiar „școală cu predare în limba română”. Școala a fost naționalizată în 1931 când limba maghiară a fost impusă ca limbă de predare, revenindu-se la română, pentru o vreme, abia în 1960.

În cursul anului 1945, românii din Micherechi au redactat mai multe petiții prin care solicitau trecerea comunei la România (xxx „Românii de peste hotare – 1945”, bibl.).

După instalarea comunismului de tip sovietic, în 1955 se înființează cooperativa agricolă de producție botezată, cu bunăvoință internaționalistă, „Nicolae Bălcescu”. În consecință, sătenii înglodați în sărăcie au început să cultive legume pentru un venit suplimentar, devenind cultivatori de castraveți.

Acesta ar fi motivul pentru care, din 2002, la Micherechi se organizează Festivalul castraveților, manifestarea devenită deja o adevărată tradiție a localității.

Micherechi este cunoscut, mai ales în Ungaria, prin: Ansamblul de păstrare a tradițiilor Gheorghe

Nistor, muzicantul Gheorghe Covaci (Delea) și povestitorul Vasile Gurzău. Ansamblul de cântece și dansuri românești au fost înființat în 1949 de învățătorul Gheorghe Dulău (1926-2005). În prezent, obiceiurile populare, manifestările folclorice în general și-au pierdut caracterul comunitar ceremonial manifestându-se preponderent ca produs folcloric în spectacole publice și festivaluri. Etnografi români au remarcat faptul că „forța de înnoire a dominat forța de păstrare a tradiției”. (Raliade, Nubert Chețan bibl.).

Chitighaz (mgh. Kétegyháza), sat în județul Bichiș (mgh. Bekes) așezat în Câmpia Ungară pe calea ferată Curtici-Budapesta. Populație: 3858 locuitori. Din punct de vedere demografic, maghiarii reprezintă 70,03% din total, iar românii 23,19%, respectiv 1050 locuitori (conform recensământului din 1881, erau 2101 locuitori români).

Preotul Iosif Ioan Ardelean, monograful localității amintește o legendă care leagă apariția localității de un ordin al regelui Istvan I (Ștefan I, 1000-1038).

În secolul al XV-lea localitatea exista, fiind populată de maghiari și români, fiecare cu biserica lui.

În 1698, Löwenburg, căpitanul cetății Gyula, a cumpărat mai multe moșii, printre care și Chitighazul. Pe la 1724, populația comunei era alcătuită în

întregime din români. În 1797, Almassy Ignac, edil al Timișoarei, cumpără satul, descendenții săi stăpânind locurile până în 1945. Elena Csobai, în volumul „În amintirea lui Iosif Ioan Ardelean. Chitighaz. Pagini istorico-culturale” menționează câteva familii de nobili români ai căror ai căror urmași trăiau încă la 1891.

În 1718 și apoi în 1779 sunt atestate două biserici ortodoxe românești.

În 1793 se deschide prima școală confesională, iar în 1879 se înființează o bibliotecă școlară.

După Primul Război Mondial, când intelectualii români încep exodul spre Regatul Român, la Chitighaz mai slujea un singur preot. Școala ortodoxă română se închide, predarea în limba română încetează. (Va fi redeschisă în 1948 cu o singură sală de clasă).

După 1920 începe procesul de asimilare și declinul demografic. (În mod surprinzător, unele elemente de cultură tradițională s-au păstrat). În prezent, limba română se mai vorbește în timpul activităților extrașcolare și, firește, la lecțiile de limbă și literatură română. (Ralian, Nubert Chețan, bibl.)

În majoritatea localităților locuite tradițional de români, populația s-a redus, numărul celor rămași acasă fiind, în unele cazuri, prea mic pentru a asigura comunităților un viitor.

Aletea (mgh. Elek): oraș în județul Bichiș. Populația: 4907 locuitori; 81,05% maghiari, 5,45% români (circa 271 persoane).

Apateu (mgh. Körösszegapáti): sat în județul Hajdú-Bihar. Populația: 1007 locuitori, 80,87% maghiari, 13,24% români (circa 133 de persoane).

Bătania (Battonya): oraș în județul Bichiș. Populație: 6252 locuitori; 82,2% maghiari; 8,83% român (circa 552 de persoane).

În Bătania s-a născut Mihai Nicoară, deputat în Marea Adunarea Națională de la Alba Iulia (1918).

Bedeu (mgh. Bedő) este un sat în districtul Berettyóújfalu, județul Hajdú-Bihar, cu o populație de 255 locuitori din care 62,43% maghiari și 32,32% români

(circa 83 de persoane). A nu se confunda cu Bedeu, raion Teceu, Ucraina, reședința voievodului Dragoș, descălecător și primul Voievod al Moldovei).

Bichiș (mgh. Bekes), oraș în județul Bichiș. Populație: 20 393 locuitori în majoritate maghiară. Sunt circa 58 de români. Biserica ortodoxă română are statut de Paraclis episcopal.

Bichișciaba (mgh. Békéscsaba), oraș în județul Bichiș. Populație: 60 726 locuitori. Majoritatea maghiari. Circa 396 români. Biserică ortodoxă română.

Cenadul Unguresc (mgh. Magyarcsaná), oraș în județul Csongrad. Populație: 1492 locuitori din care 71,23% maghiari și 12,38% români. (Recensământul din anul 1881 indica 2777 locuitori din care 1509 erau români, 360 maghiari și alte etnii).

Ciorvaș (mgh. Csorvás): oraș în județul Bichiș. Populația: 5176 locuitori, majoritatea maghiară, circa 16 români. Conform recensământului din 2011. Capelă românească.

Crâstor (mgh. Sarkadkeresztúr): sat în județul Bichiș cu o populație de 1669 locuitori din care 92,96% maghiari și 4,43% români (circa 66 persoane). Capelă românească restaurată cu fonduri de la București.

Darvaș (mgh. Darvas) sat în districtul Berettyóújfalu, județul Hajdú-Bihar, cu o populație de 583 locuitori, în majoritate maghiari, circa 17 români la recensământul din 2011.

Jaca (mgh. Zsak): sat în județul Hajdú-Bihar cu o populație de 1718 locuitori, în majoritate maghiari, circa 24 români (cf. recensământul din 2011).

Leta Mare (mgh. Létavértes) este un oraș în districtul Derecske, județul Hajdú-Bihar, cu o populație de 7237 locuitori, în majoritate maghiari și circa 59 de români.

Otlaca-Pustă (mgh. Pusztáotlaka) este un sat în districtul Mezőkovácsháza, în județul Bichiș, cu o populație de 390 locuitori din care 77,26% maghiari și

21,58% români (circa 93 de persoane). Recensământul din 1881 menționa 3 013 locuitori din care 2401 români, respectiv 79,69% din populație.

Peterd (mgh. Mezőpeterd), sat în județul Hajdú-Bihar, cu o populație de 580 locuitori din care maghiari 82,62% și români 11,17%, aproximativ 65 de persoane). În 1881, trăiau la Peterd 404 români.

Pocci (mgh. Pocsaj), sat în județul Hajdú-Bihar, cu o populație de 2 725 locuitori din care maghiari 77,53% și români 3,96%, adică 124 români.

În 1881 trăiau aici 1085 de români.

Săcal (mgh. Körösszakál), sat în districtul Berettyóújfalui, în județul Hajdú-Bihar cu o populație de 886 locuitori din care maghiari 64,18% și români 18,2% respectiv 124 de persoane.

Alte localități:

Furta, sat în districtul Berettyóújfalu, în județul Hajdú-Bihar cu o populație de 1210 locuitori din care maghiari 96,96% și români 1,05% (circa 13 persoane). În școală, limba română se predă ca obiect de studiu.

Vecherd, sat în județul Hajdú-Bihar cu o populație majoritar maghiară, mai există trei români. În schimb s-au declarat creștini ortodocși 33,33% dintre locuitorii care frecventează biserica ortodoxă aparținând Episcopiei de la Jula.

Nir Adon (mgh. Nyiradony): sat în județul Hajdú-Bihar. Populație maghiară. Români au fost asimilați. În 1881 localitatea avea 1 494 de maghiari și 1158 români.

Pusta Cărmăjdului (mgh. Mezösas): sat în județul Hajdú-Bihar. Cu o populație de 704 locuitori, maghiari 84,96%, români 5,6% (circa 40 de persoane).

Leucus haz (mgh. Lőkősháza): sat în județul Bichiș. Populație de 1891 locuitori, maghiari 88,5%, români 4,81% (circa 90 de persoane).

Uifalău (mgh. Csengerújfalu): sat în județul în districtul Csenger, județul Szabolcs-Szatmár-Bereg. Populație de 840 locuitori de etnie maghiară. Doar 4 români mai trăiesc în oraș (0,5%).

Demografia istorică menționa, în 1881, 305 locuitori români, 278 maghiari și 2 germani. În 1890 mai erau 44 români și 706 unguri. La recensământul din 1930, la Uifalău nu se mai înregistrează români, doar 1264 de unguri din care 686 de credință greco-catolică. Având în vedere apartenența românilor la biserica unită cu Roma, nu și a maghiarilor, se consideră că locuitorii declarați greco-catolici erau descendenții românilor maghiarizați.

LIMBA ȘI LITERATURA ROMÂNĂ

Limba vorbită de minoritatea românească din Ungaria este rezultatul atât a evenimentelor istorice și demografiei statului ungar. Au contat și direcțiile apărute în viața socială a comunităților, inclusiv mobilitatea populației românești sau maghiare din cele două state. În general există un consens că limba română vorbită în Ungaria aparține graiului crișan, dominant în vestul Transilvaniei, al dialectului daco-român (limba română standard). Prezența literei „r” în cuvinte ca „a corinda” (pentru „a colinda”) sau „farină” („făină”) reflectă fenomenul rotacismului, prezent mai ales în localitățile din Hajdu-Bihar.

Particularitățile fonetice ale graiului crișean cuprind: apariția unui „u” fiind după o consoană sau grupuri de consoane („giosu”-jos, „vorbescu” – „vă vorbesc”); pronunția „j” a grupului „ge” („sparje” – „sparge”, „ajunje” – „ajunge”, mai mult ca perfect („o fos rămas” – „rămăsese”, „o fos zâs” – „zisese”).

Graiul crișean, împreună cu graiurile ardelenesc, bănățean și maramușean definesc limba română în interiorul Arcului Carpat. Subdialectul crișean se împarte în trei zone: Bihor (extins și în Sălaj și Arad, cu cea mai lungă frontieră cu Ungaria plus, dincolo de hotar la românii din Ungaria.), Țara Moților și Valea Someșului cu particularitățile sale locale (ex. „Țara de Piatră”, în bazinul superior al râurilor Crișul Alb și Arieș).

Cele trei cursuri de apă, Crișul Alb, Crișul Negru și Crișul Repede formau Țara Crișurilor, sau regiunea istorică Crișana situată pe teritoriile României și

Ungariei: județele Bihor și Sălaj, respective comitatele Biharia (maghiar: Hajdu – Bihar) și Bichiș (magh. Bekeș). Capitala tradițională a fost Oradea (mgh. Nagyvarad).

Particularitățile lexicale caracterizează unele cuvinte moștenite din limba latină („arină” – nisip, cum apare și în graiul transnistrean, „a costa” – a trăi din latinescul „constare”); în împrumuturile din maghiară („șogor” – cumnat, „ocoș” – isteț) și din germană („țucur” – zahăr, „laibăr” – vestă, scoarță din lână și multe altele). Stratul maghiar este prezent în grai datorită conviețuirii populației autohtone românești pe parcursul a șapte secole, perioadă suficient de lungă pentru ca elementele din limba maghiară să aibă o mare frecvență, fixate la nivelul regionalismelor. (De la sine înțeles că schimbările geografice post trianonice au amplificat fenomenul). Într-unul din interviurile realizate de Horia Matei, interlocutorul face o fină precizare care explică bilingvismul actual și forțele care acționează asupra graiului crișean vorbit în Ungaria: etnic român, născut la Gyula, s-a căsătorit cu o unguroaică din România și a recunoscut că soția vorbește...mai bine românește). (Matei, Ioan, bibl.)

Atenția deosebită pe care o acordă limbii materne, limbii române, cu trăsături proprii, îi determină pe unii autori să vorbească despre „graiurile românești” din Ungaria (sic!) sau chiar să particularizeze rostirea (diferită) din satele românești ale pusteii maghiare drept „graiul din Chitihaz” sau „graiul micherechean”.

Pentru lingviștii români care s-au aplecat asupra limbii române vorbite dincolo de frontieră, graiurile vorbite de etnicii români din Ungaria formează arii continue, ca în perioada anterioară anului 1918. Așadar, aparținând subdialectului crișean, ele se încadrează firesc în grupul graiurilor daco-române nord-vestice.” (Maria Marin, Iulia Mărgărit, bibl.). Ana Borbely (Budapesta) a constatat, într-un studiu publicat la Gyula, în 2013, că, la nivel de populație, „foarte puțini s-au declarant bilingvi, că mai mulți consideră că un individ poate avea doar o singură limbă maternă și sunt încă puțini aceia care se autodenumesc bilingvi: „vorbăsc și românește și ungurește.” (Borbely, Ana, bibl.).

Aceeași cercetătoare harnică mai precizează că varietățile regionale românești sunt folosite în peste 20 de localități în județele Bichiș (mgh. Bekeș), Biharia (mgh. Hajdu-Bihar) și Ciongrad (mgh. Csongrád). Graiurile vorbite aici sunt reciproc inteligibile vorbitorilor fiind grupate în trei zone regionale, „prelungiri teritoriale” din România: Oradea, Arad și Timișoara. Graiurile românești din Ungaria sunt subdiviziuni ale graiului crișean cu două excepții semnificative: în localitățile Bătania/ (Bichiș) și Cenadul unguresc unde limba vorbită reprezintă o subdiviziune a graiului bănățean (Borbely, Ana, 2013, op.cit.).

Mostre de grai:

„O profesoară trăbă să învețe limba română curată”

(text publicat în 2013 în volumul Marin, Mărgărit bibl.)

Informator: Ioan Ardelean, „șaizăci am împlinită”

O profesoră trăbă învețe limba română curată

[Dumneavoastră cum considerați, în care sat se vorbește mai frumos românește?]

Io așe consider că... Micherchiu îi on sat mai rumân decât noi, însă foarte urât vorbesc românește. [Vorbesc urât?]

Dă! mai... mai urât decât Chichihazu.

[Da' de ce vorbesc urât?]

Dă ce... și iii vorbesc... zâce că nu spune... noa! nici noi nu spunem salvare, însă iii spun menteu, și corhaz. Și... unele lucruri care... nu... nu-s... nu-s... nu le pot spune în limba română, și iii să țân că-s români. Noa! tânării care... o umblat la școală... la... ș-or făcut facultatea... în limba română, la Jula, aceea vorbesc, însă când îs acasă și iii vorbesc așe ca și ceialalț.

[Și asta nu-i bine că vorbesc așa ca ceialți?]

Apă dacă să pot înțăleje unu cu altu, îi bine, însă... și dacă cunoaște limba curată română, atuncea-i [k] nu-i problemă, însă dacă numa așă o cunoaște... cum... cum o învățat dă la moșu-so sau dă la babă-sa, limba, și nu ști limba

română care se vorbește românește, atunci nu-i bine, nu-i bine. C-amu o profesoră la Micherechi... noa! să zăcem cu... asta nu-i bine că spun lucru iesta că... o profesoră trăbă să învețe limba română curată, ca să învețe copiii. Și dacă ie la școară... așe învață limba cum ie o cunoaște acasă și cum să vorbește acasă, atunci nu învață românește.

[Unde mai trăiesc români, la Micherechi, la Chitighaz, la Cenad?]

La Cenad ș-atunci p-acolo pă la... Bedeu, p-acolo sânt rumâni, d-ap-aceie nici așe nu știu românește ca... aceie nu... nu-s... nu-s... să țân că-s rumân, da nu. [...]

[Care-i mai mândră limbă, maghiara sau româna?]

Apo mie limba română m-o place.

[Și care-i mai ușoară s-o vorbiți?]

Pentru pentru mine... pentru mine îi ușoară și româna și ungureasca, c-am învățat la școală ungurească și... io zăc că râmâna-i mai gre"

[E mai grea?]

[V] Pi-i mai gre

[VII] Pentru unguri da

[V] Ă...cu aște cu mult îi mai gre dăcât ungureasca. Amu io le știu ap.. io zăc că limba rumână cu mult îi mai gre

[VI] Însă-i frumoasă

[De ce e mai frumoasă cea română?]

[VI] [!] Dî ce ii limba maicii mele. O.. o iubesc, noa! de-ace.

Ioan Ardelean

șazăci [de ani] am împlinită

„Acuma să mai învălesc cu ungurii”

(text publicat în 2013 în volumul Marin, Mărgărit bibl.)

Informator Traian Mureșan, „șazăcișiopt”, Bătania

BĂTANIA

Județul Békés

Acuma să mai învălesc cu ungurii

Atunci o fost clubu sârbesc, clubu românesc, o fo jocu rumânesc, jocu sârbesc, nu știu, așe o fost atuncea-n vremea aceia, ș-atunci merjeam și... și colo și-ncoace și-n...colo și, noa! așe ne-am cunoscut, ș-am fost ca sălășeni, și io-am fost dă la... sălășe d-acolo-așa. Așe ne-am cunoscut ș-așe ne-am întâlnit și...și ie o fost fată păurească, și io, ș-așe ne-am întâlnit, așe ne-am întâlnit și... ne-o fost bine, și am făcut cum am făcut, uite, am trăit cum am trăit, ș-acuma trăim, mulțam la bunu Dumnezeu, că bine trăim, și ia! merem și la biserică și nu știu io ce, și la sârbi și la rumâni, pentru că ia sârbă, când îi sărbătoare la sârbi, merem acolo la sârbi la biserică, când ii la noi, atunci merem la noi. Așe, așe, da.

[Aici se întâmplă ca bărbații români să se însoare cu sârboaice?]

Da, da, da, foarte, foarte foarte, mai... mai, mai dămult încă mai tare, acuma să mai învălesc cu ungurii, tare să-nvălesc cu ungurii, acuma, tare să-nvălesc acuma cu ungurii. Da mai dămult nu, numa sârbii și rumânii.

Traian Mureșan

șazășiopt [de ani]

Micherechi

Informator: Gheorghe Dulău

Înregistrare 7 decembrie 2000, Micherechi

Text publicat în volumul Raliade, Nubert Chețan, bibl.

Originea: Micherechi.

Informator: Gheorghe Dulău

Culegător: Rodica Raliade, M. Nubert Chețan

Data: 7 decembrie 2000.

Localitatea: Micherechi

„Mai an,când eram copilaș de 8-9 ani, umblam cu găștele pă miriști. Pă miriște, ziceam noi, să merge așa într-o brigadă, mai mulți copii, fete, care cu găștele lui câte aveam și mai 'nainte-ncepeam pe lângă sat, miriștele pe lângă sat, le

căutam. Când astea le gătam, mergeam tot mai departe, tot mai departe mergeam, pân'sfârșit, pân'la sfârșitul verii, așa departe mergeam, că nici nu veneam până seara acasă cu găștele și căutam așa loc să fie și apă-n apropiere să poată bea găștele.

Iată se-ntâmplă odată c-am mârș acolo pă granță – îi spuneam noi așa – frontieră, care cu pacea de la Trianon o fost hotărâtă, amu tună și pusă pe lângă satul nostru. Și acolo, lângă graniță, era și-un canal mare. Acela era plin de apă. Acolo umblau găște noastre și be apă. Odată, ce se-ntâmplă aci? Odată le mănăm și be toate, bată-le Doamne, de nu s-or gândit și n-or venit înapoi, îndărăpt de unde le-am manta. Și-am trecut altan și-or mers păste graniță fără pașaport, batâr p'atunci nu prea era pașaport. Ce să facem noi? De două ori le-am strigat: Hai, Bliđușca, Bibi!... Chemam găștele. Da'numai n-au vrut să-nțelegă, nu ne-or ascultat, n-or venit înapoi. Până sara am tot chemat noi găștele. S-o dus pă miriște, tot o mârș, tăt o mârș, s-o-ndepărtat de la graniță. Când o fo sara, c-or venit și ele acasă, apăi ce știu eu ce? Au trecut găștele altan. Am venit fără de găște acasă. Povestind mamei că ce s-o-ntâmplat, p'om-ă se dă și mama la plâns săraca. – D' apăi cum s-o-ntâmplat? Alea treizeci de găște aveam și cealea ale nost'tătă nădejdea era colea, vara asta câți bani luam, afaceri din pene și ce știu eu? Toat'gata. Dintr-asta tot s-o dus; se făcură calic, nu este găștele de găsit. Ș'apăi să lucrezi de dimineță până-n zori, apăi în zori venind cu mama sârmana și căutam găștele, să vedem, n-o venit înapoi? Aaa... nici d'a fir! Nici în prag nu le-am văzut! Vedem noi că vine doi grăniceri. Strigă mama: «– lacăt'ă, n-ai văzut niște găște p'acolo? Da'n-or răspuns din vorbă, o făcut din mână că nu, ș'a venit repede să vorbească, peste canale, că peste graniță. Ș-am mârș cătă casă. Când, la trei zile, către sară auzim noi, tocmai cinam, auzim noi gălăgie, ceva acolo-n uliță. Merem. «– Hai, repede deschide ușa la uliță. haide, bă, că vin găștele, se-mbulzesc acolo, se-nghesuie la ușă, să vină-nlăuntru. Tu mamă, de bucurie! Tu ai găsit găștele...mănat. Au venit găștele noastre acasă. Nouă ne-a părut bine. Hai, la locu'lor. Le-nchid, le bagă apă. Când de dimineță, la găscoi, grumazu era o hârtie,

o țadulă legată de grumazu la gâscoi. Ei...uite, la grumazu la gâscoi, ne uităm acolo... Ce-i scris acolo? Adică era scris următoarele: „Douăzeci'nouă am fost/Sora noastră fierbe-n oală/Noi venim în pielea goală.” Altceva nimic. Toate găștele-o fost dubite (jumulite de pene. Hasna am avut, apoi găște ce le-a prins, că dacă le-o ținut două-trei zile, le-o dubit și-apoi le-or lăsat cătă casă, doar una o rămas p'acolo, până-i lumea”.

Săcal

Informator Irina Galami

Înregistrare: 6 decembrie 2000

Text publicat în Raliade, Nubert Chețan bibl.

Originea: Săcal

Informator: Irina Garami

Culegător: Rodica Raliade

Data: 6 decembrie 2000.

„Mă numesc Irina Garami, născută Irina Isai, comuna Săcal, în anul 1941. Sunt, am fost profesoară, adică acum sînt pensionară, am ieșit la pensie cu patru ani mai în urmă. La Jula am lucrat din 1985; înainte de aceasta, am stat la Bătania douăzeci și doi de ani, dar sunt născută din comuna Săcal, județul Bihor.”

[Părinții erau români?]

„Da. Bunicele. Părinții mn'ei erau români și bunicu meu din partea mamei era Emerich Niachito [Nichita n.n.], iar din parte tatălui meu era Ioan Isai, iar mama lor, adică mama, bunica tatălui era Ana Faur Gheorghe”.

[Unde ați învățat?]

„Limba română sau studiile?”

[Ambele]

„Apăi limba română am învățat la casa părintească, dar primele mele cuvinte, cum o povestit, era: adă-mi băta, dă-mi apă, condu-mă, du-te, haidi! Deci, bunicele cum mi-au dat informații, și-am învățat cuvintele acestea și-am fost foarte nervoasă că nu înțelegeam ce' spuneau și au spus, am spus că și-așa voi învăța

românește și m-am angajat la zece ani să vin aicea, la Juló, la institutul, adică la școala românească de la Juló și am învățat la nivelul cum auziți acumă că vorbești, am ajuns la nivel potrivit, nu chiar perfect, da'eu așa cred că vorbesc la un nivel că mă pot lua informații, mă pot înțelege cu românii din România, exemplu, citesc la un nivel, că înțeleg ceea ce citesc. Acum ca pensionară am pasiunea să cercetez eu evenimentele și obiceiurile din Săcal".

[Intervenție în limba maghiară cu o cunoștință]

„Deci, unde am rămas? Da'anu curent... am spus că sunt și eu pasionată de cercetările etnografice și culeg informații și ce pot culege din satul meu natal, din Săcal, și în anul curent a apărut în „Izvor” Țesuturile din Săcal, iară în „Lumina”, mi-a apărut un articol Viva la music despre munca corului PRO MUSICA. Sînt membră a corului de la înființarea corului, deci aproape de 10 ani. Sînt printre întemeietorii corului".

[O amintire despre bunicii dvs., despre copilărie?]

„Nu știu care să aleg că am foarte multe amintiri și cum mă îmbătrânesc, totdeauna îmi vine să plâng cum îmi amintesc cum petreceam sărbătorile, deoarece noi trăiam într-o casă trei generații (la Săcal, că mă trag de la Săcal) și era totdeauna o sărbătoare când, după ce am părăsit satul meu natal și când m-am măritat și cînd făceam studiile și mă-ntorceam acasă era ceva, ceva nemaipomenit de bucurie mare și pentru părinți pentru mine, că atuncea povestea fiecare întâmplările sale cele frumoase, Ice s-a întîmplat până când nu ne-am întîlnit și așa mai departe. Mă gîndesc foarte mult la o mătușe [care] era oarbă și trăia între noi; de la ea am învățat povești, povești fantastice, iar de la bunici povești mai moderne, adică povești din viața de toate zilele, cum o fost. ce-am făcut, cum o pățit muierea cea d'odată și peripețiile lor. O peripeție d'asta, de exemplu, cu „nană Verjună”. Cum ziceam noi, era o ungueroaică și-i ziceam și „nană Verjună”. Ș'apoi o-ntins odată aluatul cum era la țară o pus la soare să mai zvîntăzească aluatul. Ș'o pus pe-o măsurită (față de masă, reg. Banat,n.n.) și noi aveam un câine, și câinele o

văzut că vecina ce face, cum face, când și așa jucăuș câinele, și s-o dus acolo la gard și o tras aluatul [râde] cu fața de masă și umbra în ocol acolo și-odată ne uitam prin ușă, prin fereastră: „- Uitați-vă ce face câinele! O, Doamne! Da'ce duce-n gură?” Meream afară și vedeam că vine vecina cu sucitoarea-n mână: „-Mori... [povestitoarea dă replica mai întâi, parțial în limba maghiară, apoi în românește] Leagă-ți câinele, Mărioară! Uite ce-a făcut! Trage câinele!>> Și-apoi n-o putut să ieie nici o hasnă cum o jucat cu aluatul, ș'apoi n-o fost o ceartă mare, numai după aceea am răs și altădată nu a pus să se zvântească aluatul pe gardul nostru, gardul să nu puie, ci a fost o lecție bună pentru ea. Să nu puie pe gardul altuia, aluatele sale. Asta e așa o povestire, o întâmplare, așa mai nu știu cum. Și ce e interesant că nu era o pătură așa frumoasă, rătundă, cum de altfel e de obicei, era o pătură care avea niște aripi, deci era așa, deformată și a rămas așa, că dacă cineva nu a făcut frumos aluatu', în sat, „ai pățit ca nana Verjuna”.

Simetria lingvistică transfrontalieră e un rezultat firesc al evoluției. Populația românofonă din România húngară avea, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, o pondere suficient de însemnată pentru a revendica drepturi politice și lingvistice, românii reprezentând două treimi din populație. Atunci când Dieta de la Cluj emite, în 1848, legea privind limba maghiară care urma să înlocuiască în biserici limba latină, optând pentru maghiară ca limbă de stat, umanistul sas Stephan Ludwig Roth (1796-1849) a susținut eroarea unei atari măsuri.

„Nu văd nevoia de a se impune, în Transilvania, o limbă oficială a Țării căci o limbă a Țării există deja. Ea nu este nici germana, nici maghiara, ci este cea română...Folosirea limbii materne este un drept uman care e dat copilului prin naștere, iar cu pierderea limbii dispărea națiunea însăși...”

Pastorul Roth i-a susținut pe români când aceștia își revendicau numele de „romani” respingând, la Marea Adunare populară de la Blaj (15 mai 1848) numele de valahi în uz oficial sau etnonimul maghiar peiorativ „olahi”. Umanistul Sas a folosit un argument cu mult înainte timpului său: „...un popor întreg are dreptul

să spună cum vrea să fie numit.” Stephan Ludwig Roth a plătit cu martiriul său cutezanța de a spune adevărul: pe data de 21 aprilie 1849 a fost arestat la ordinul lui Lajos Kossuth, liderul maghiar născut din tată slovac și mamă de etnie germană. A fost condamnat la moarte prin împușcare de un „tribunal de sânge” al nobililor maghiari din Cluj pentru „înaltă trădare”. La trei ore după pronunțarea pedepsei capitale, a fost executat lăsând orfani cinci copii minori.

Românii din Ungaria, chiar dacă s-au aflat sub dominația Imperiului Austro-ungar ori a Imperiului austriac, au trăit împreună cu întregul bloc etnic românesc la fel ca românii din Maramureș, Transilvania Crișana și Banat. Unitatea istorică reală le-a permis să-și păstreze limba, identitatea și tradițiile. După Marea Unire de la Alba Iulia (1 Decembrie 1918) la care au participat exprimându-și dorința de unire, soarta lor s-a schimbat fundamental.

În 1919 Crișana a fost împărțită între România și Ungaria, granițele fiind trasate de o comisie internațională potrivit propunerilor geografului francez Emmanuel de Martonne. Guvernul de la Budapesta condus de Mihaly Karolyi a protestat împotriva Unirii și noilor hotare. Ungaria va recunoaște noile realități odată cu Tratatul de la Trianon (4 iunie 1920). Prin Tratatul de pace, statul maghiar s-a obligat:

- să permită libera întrebuințare a limbii materne a minorităților (inclusiv români), atât în relațiile private cât și în materie de religie, în presă, în întruniri, precum și în fața justiției (art. 58)

- să recunoască dreptul de liberă asociere și de a întreține școli cu limba maternă ca limbă de predare (art. 58)

- în centrele cu populație minoritară, guvernul maghiar va acorda minoritarilor, în școlile maghiare instrucția în limba lor proprie (art. 58) [„Românii de peste hotare”, 1945, bibl.].

Cu aceste garanții diplomatice, românii din Ungaria s-au despărțit de cei de un neam – în multe cazuri și de membrii de familie rămași în România, continuându-și existența în orizontul pusteii.

După Trianon, în 1925, Ioan Georgescu aprecia la circa 250.000 numărul românilor rămași în Ungaria, adăugând „adică tot atâția câți avem într-unul din cele mai bine populate județe ale Țării.”

După 1918, nu doar românii s-au separat de familii, ci și ungurii. Principiul etnic aplicat la trasarea noilor frontiere nu a fost integrală: în județele Satu Mare și Bihor din România au rămas localități cu populație maghiară, iar în județele Ciongrad, Bichiș și Haidu-Bihar din Ungaria au intrat așezările cu populația românească.

Un cercetător avizat, doamna Elena Csobi își publică studiile dedicate comunității românești precizând că redă în volumul său „Istoria unei minorități” care, după 1920, a rămas în Ungaria fără să fie sprijinită, ajutată în păstrarea culturii și identității românești. O constatare. Nici un reproș. Regretul acestor minorități mai răzbate în discuții, fiind explicat cu deplină claritate de Stela Nicula profesoară de limba română, de cultură și civilizație românească la Liceul „N.Bălcescu” din Jula. Cuvintele sale ar putea fi motto-ul în relația cu românii din afara granițelor naționale: „Nu putem fi ceea ce doriți să fim, suntem ceea ce suntem”, precizează doamna profesoară. „Se așteaptă de la noi să trăim eventual cum trăiesc cei care sunt de toată viața în țara-mamă. Dar noi nu avem cum să fim așa pentru că trăim în altă țară și circumstanțele în care s-a trăit de a lungul secolelor dacă le-ați cunoaște cu adevărat, ați fi foarte mândri de noi că mai existăm. Am avut momente foarte grele... foarte, foarte grele, când nimeni nu ne-a sărit în ajutor.” De aceea sunt atenți când își vorbesc limba maternă, își compară graiul cu limba vorbită dincolo, în România, adăugând precizări precum: „Noi spunem acest lucru așa, nu ca oamenii de la București.” „Noi nu suntem așa români ca aceia pentru că nu putem vorbi așa cum o fac ei în România” sau „așa cum zic ei, în România.” (Petrușan, Gheorghe, 2004). Sunt conștienți că trebuie să respecte și regulile maghiare și așteptările poporului român când este vorba de limba și cultura română.

Cum se vorbește româna în prezent? În familie se vorbește graiul local și doar pe parcursul școlarizării copiii se familiarizează cu limba literară, nu au renunțat la subdialect, regăsindu-se în limba română arhaică modelată de limba liturgică, limbă vorbită neactualizată. Profesorul dr. Gheorghe Petrușan de la Universitatea din Seghedin, a identificat șase grupuri de românofoni: 1. generația în vârstă care vorbește limba tradițională, 2. pătura intelectuală și membrii comunității religioase, 3. intelectualitatea laică redusă ca număr care stăpânește limba română, scris și vorbit, 4. vorbitorii ocazionali de limba română care nu cunosc limba literară, 5. grupul minuscul al românilor nativi din Ungaria care vorbesc doar în grai și nu cunosc limba maghiară, 6. românii asimilați total sau parțial lingvistic dar care păstrează sentimentul apartenenței la etnia română (Petrușan, Ghe., op.cit.).

Românii care locuiesc în județele învecinate cu România au păstrat o legătură de continuitate datorită contactului lingvistic și cultural. Trebuie menționat că mica comunitate românească din Budapesta, circa 2000 de persoane conform recensămintelor din 1990 și 2001, și-au păstrat elementele identitare, deși mai departe de frontieră, datorită rolului jucat de capitala Ungariei în viața spirituală culturală românească. Să nu uităm că Eminescu a debutat la Budapesta în revista „Familia” condusă de Iosif Vulcan...

Într-o proporție covârșitoare, copiii de vârstă școlară nu știu românește (Marin, Mărgărit, op. cit.) Într-o mare măsură le lipsește și motivația de a învăța limba română. În multe cazuri, accesul la educație în limba maternă înseamnă, pe lângă beneficiile culturale, primul contact cu limba literară. Procesul de abandonare a limbii române în favoarea limbii maghiare este de natură să îngreuneze păstrarea limbii materne. Există temerea că schimbarea generațiilor și procesele sociale contemporane vor duce la o reducere drastică a românofonilor din țara vecină.

Ana Borbely aduce o precizare necesară: în afara comunității românești, în Ungaria există mai multe grupuri vorbitoare de limba română: români imigranți

din România, maghiari din România stabiliți în Ungaria, populația de băieși la care ne vom referi în cele ce urmează și chiar unguri care, din motive personale, învață limba română. Limba vorbită de aceștia se deosebește de graiul minorității românești istorice. Variantele limbii respectivelor grupuri presupun studii separate.

Legătura persoanei cu limba sa maternă ține direct de structura personalității individului, în parte negrăită, în parte dovedită și educabilă. În cazul românilor din Ungaria, limba română constituie elementul central de definiție al identității etnice, cu referire la părinți, la familie, reprezintă conștiința unei obligații, o datorie față de strămoși. Răspunsurile primite cu ocazia cercetărilor socio-lingvistice evidențiază aprecierea pentru limba românească ca limbă maternă: „Pentru mine îi ușoară și româna și ungureasca, că am învățat o la școală ungurească...eu zâc că limba rumână îi cu mult mai gre. Însă-i frumoasă.”

[De ce e mai frumoasă cea română?]

„Dî ce îi limba maicei mele. O...o iubesc, noa! De-ace.” (informator Ioan Ardelean, citat mai sus).

– Un tânăr în magazin cere un produs în ungurește: „Ș-apu am zâc că și babă-ta îi râmână, dă ce nu știi tu să vorbești râmânește? O zâc că nu s-o-nvățat și la ce să să-nveță că mai mult ungurește. Așe că limba dă mamă s-o părăsește. (Borbely, A., p. 72)

– „Că la urmă om ajunge acolo că noi râmân și sat râmânesc și n-or ști prunci uă nepoți ori ce știu io, și asta-i rușine pă noi că nu știu să vorbască râmânește. Și noi ținem, că noi suntem râmân?!”

– „Dă ce vorbeșt' ungurește, nu ieșt' tu unguraie” sau

– „Răspund' em râmânește, dară ieșt' râmână.”

Identitatea românească în Ungaria are, astfel, un caracter dublu: lingvistic și genealogic. Un habitus predominant legat de limba maternă. Asumarea identității românești, chiar dacă nu este negată sau respinsă, insistă asupra locului unde trăiește această comunitate de etnici români (Ungaria).

Exemplele furnizate de cercetătoarea Ana Borbely surprind prin confuzia constatată la unii respondenți, între cetățenie și naționalitate. La întrebarea „Tu te ții râmân?” răspunsul pare dificil pentru interlocutor și deseori replica este contradictorie pentru că autoidentificarea e nesigură. Unii autori folosesc formula de „identitate difuză”.

„– Mi-s ungar, trăiesc în Ungaria, limba este râmână.”

Subiectul respondent adaugă în maghiară: „În buletin scrie că am cetățenie maghiară...”.

„– Nu mă mai sânt râmân, nu mă gândesc râmânește... Părinții s-or unzurezat și eu sunt râmân unzurezat...”

Un interlocutor a declarat în 1990: „Io așe mă sântășc ca ș-un ungar. Da'tă sântășc în mine că mi-s râmân, nu mi-s ungar.”

În anul 2000, același respondent declară: „Io mi-s râmân, așe gândes' io, da' la votare tăt ungar tra' să fiu că-n Țara unzurească mi-s...Mi-s născut râmân. Mă gândes' io așe râmânește, numa nu le știu așe să le zâc afară...”.

Condiția bilingvă creează nesiguranță. Cauzele sunt multiple, menționând aici conviețuirea într-o societate multietnică, dar cu o majoritate maghiară, cât și politicile oficiale aplicate de-a lungul timpului, care au urmărit asimilarea minorităților, maghiarizarea. În același timp, întâlnim elemente de aculturalizare care depășesc, în multe cazuri, capacitatea insului de a realiza și reacționa la un proces obiectiv. Pe de altă parte și elita intelectuală pare prinsă între conservarea unei identități etnice românești și înțelegerea interesului comunității de apartenență la Ungaria.

Oamenii trăiesc în Ungaria, revenirea la statul român nu este posibilă, iar dobândirea unui autonomii în cadrul statului maghiar nu poate avea șanse de împlinire.

Cele șapte secole trăite în Regatul ungar și Austro-Ungaria au contribuit la asimilarea în limba română a unor elemente lexicale ale limbii maghiare.

Într-un articol publicat în revista *Historia*, academicianul Marius Sala distinge două categorii de cuvinte maghiare care au pătruns în limba română: cuvintele vechi împrumutate începând din secolele XI-XII și cuvintele noi identificate numai în graiurile ardelenesti (unele din acestea circulă numai în zona de graniță dintre România și Ungaria unde întâlnim fenomene de bilingvism, mai ales în prezent). În zonele de contact dintre populația română și cea maghiară, împrumuturile reciproce sunt mult mai prezente în regionalisme. Cuvintele de origine maghiară au pătruns și în fondul principal lexical (vocabular reprezentativ) respectiv în partea cea mai importantă a lexicului românesc din punct de vedere funcțional. Cercetători ai Institutului de lingvistică din București consideră că din 2581 de cuvinte selectate din vocabularul reprezentativ, 33 de termeni sunt de origine maghiară.

Prezența unor cuvinte românești în limba maghiară indică faptul că influența a fost reciprocă.

Lingvistul maghiar Ferenc Bakos (1922-1996) a publicat, în 1982, un studiu de proporții intitulat „Istoria cuvintelor maghiare de origine română” (*A magyar szókészlet román elemeinek története*), Editura Academiei Ungare de Științe, Budapesta. Cartea demonstrează că 2333 de cuvinte din lexicul de bază al limbii maghiare reprezintă împrumuturi din limba română. Se menționează, de fiecare dată, anul atestării, cuvântul maghiar, cuvântul românesc de origine și etimologia lui. Iată câteva exemple:

rom. *catrință* > mgh. *katrinca*.

lat. *pecorarius* > rom. *păcurar* > mgh. *pakular*

lat. *placenta* > rom. *plăcintă* > mgh. *palaxinta*

lat. *pulleus* > rom. *pui* > mgh. *pulya*

lat. *vestiarius* > rom. *vistier* > mgh. *viszter*.

Savantul maghiar menționează că a găsit cuvinte de origine română în 23 de categorii de activități sociale, 208 termeni legați de prelucrarea laptelui și creșterea oilor, 156 referitori la jocuri populare, dansuri, 133 termeni privind activități agricole, 122 referitori la plante spontane și de cultură, 117 la prelucrarea lemnului.

Înainte profesorului Bakos, în 1942, Gheza Blédy înregistra circa 600 de cuvinte românești în limba maghiară în studiul lexicografic „Influența limbii române asupra limbii maghiare”.

Un fenomen interesant îl reprezintă limba română vorbită de țigani din Ungaria numiți „băieși” sau „băiași”. Ei locuiesc în jurul localității Pecs, județul Baranya (circa 50 000 loc.). Etnonimul lor provine de la meseria de băieș însemnând lucrător într-o mină de aur, dar în funcție de statul în care locuiesc li se spune și rudari, zlătari etc. Îi găsim în România, Bulgaria, Serbia, Bosnia Croația și Slovacia. Mihail Kogălniceanu îi numea „țigani domnești” (aparținând domnitorului). Lingvistul Emil Petrovici i-a considerat „țigani românizați”. Limba maternă a băieșilor este româna veche vorbită odinioară în Banat și Transilvania.

Partidul țigănesc din Ungaria susține organizarea unui referendum pentru înființarea unei regiuni autonome țigănești în estul Ungariei. Se consideră că au ajuns în sudul Ungariei în secolul al XVII-lea, dar și-au păstrat limba română. Nu se simt români, spunându-și „țigani”.

O mamă băieșe spune: „Copiii învață la școală ungariv, dar acasă vorbim două limbi și țigăniv și ungariv.” În general, româna pe care o vorbesc ei e inteligibilă pentru un românofon. Soțul este „țâgan” iar soția „țâgancă”, copiii familiei sunt „cireada” iar „șied” este familia. Întrebați ce fac părinții acasă, copiii răspund: „Acasă, mama ferbe și tata se uită în televizie.”

Ungurii susțin însă că băieșii nu înțeleg limba română standard. În afară de unele diferențe minime gramaticale și câteva inevitabile împrumuturi din maghiară, idiomul băieș rămâne o limbă română arhaică inteligibilă însă pentru românofoni. Astfel, în Ungaria sunt recunoscute două limbi române: limba standard și limba „băiașă”. Această interpretare politică poate fi asemănată cu teoria așa-zisei „limbi moldovenești” atribuite în perioada stalinistă românilor basarabeni, cu teoria „limbii vlahe” preferate de Serbia pentru româna vorbită de etnicii români din Timoc sau cu „limba bucovineană” (sic!) susținută de Ucraina în cazul românilor bucovineni...

În 1993 idiomul băieșilor a fost recunoscut oficial ca limbă minoritară care poate fi predată, la cerere, în școli.

Din cele 13 minorități conlocuitoare în Ungaria, băieșii au fost acceptați ca minoritate națională și etnică. În 1996 s-a publicat în dicționar băieșesc-maghiar și maghiar-băieșesc urmat, în 1997, de două dicționare băieșești-maghiare, iar în 1999 un alt dicționar maghiar-băieșesc.

Ca o paranteză, amintesc faptul că și la Chișinău apărea, în 2003, sub guvernarea comunistă a lui V. Voronin, dicționarul moldovenesc-românesc (sic!) sub semnătura moldovenistului Vasile Stati. În 1929 la Tiraspol, fusese publicată Gramatika Moldoveniaskî a lui Leonid Madan (executat prin împușcare în 1938).

În Ungaria, însă, prima Gramatică băieșească a fost publicată abia în 2009. Drept urmare, în Ungaria se poate elibera atestat de limbă și pentru graiul băieșilor, un idiom al limbii române, în realitate. Românii din Ungaria au, în prezent, o identitate bilingvă, fapt recunoscut aproape unanim și până la un punct este firesc ca cetățenii minoritari să vorbească limba statului în care trăiesc. Problema este că înlocuirea școlilor în limba minorităților cu sistemul școlilor bilingve nu poate asigura supraviețuirea limbii materne și a conștiinței naționale. Onisifor Ghibu (1883-1972), reputatul profesor român de pedagogie și unul dintre liderii Unirii Basarabiei cu țara, considera, la 27 martie 1918, bilingvismul promovat oficial, ca una dintre cauzele principale ale îndepărtării de spiritul național. Din punct de vedere maghiar, fenomenul de diluare a identității românești din Ungaria nu este altceva decât o „asimilare naturală”. Autori români vorbesc despre un „crepuscul programat” (vezi prof. Gabriel Moisa scriind despre cele 46 de autoguvernări, ori Mihai Cozma, despre „reprezentarea demonstrativ-formală a minorități” (Moisa,G., bibl.)

Procesul de asimilare e definit în antropologia socială drept preluarea culturii și limbii majorității de o parte din populația minoritară. Noțiunea pereche este însă „asimilarea forțată” bazată pe măsuri dispuse de autoritatea de stat, deseori abuzive. Fără a aborda în detaliu complexitatea subiectului, trebuie să amintim,

măcar, câteva aspecte: Simion Telcheș a publicat, în 1898, cartea „Cum se maghiarizează numele de familie” (Ștefan înlocuit cu Istvan, Elena cu Ilona, Lupu cu Farkas și tot așa).

Pentru transilvăneanul Onisifor Ghibu, menționat aici, legea Appony a fost cea mai grea povară asupra sufletului românilor. Școlile confesionale, învățământul secundar românesc și școlile de stat au fost închise sau transformate în școli bilingve.

Învățământul superior mai avea doar două catedre de limba română: la Budapesta și la Cluj. Intervenția autoritară a statului forța, astfel, procesele firești de enculturație și influență culturală care, oricum, aveau loc în condițiile unui stat multietnic. Propagarea culturală a avut loc permanent și continuă și astăzi în condițiile globalizării când și fără impunerea lor prin măsurile coercitive ale statului atari politici urmăreau, în realitate, uniformizarea etnică și omogenizarea naționalităților sau, oficial spus, integrarea lor în națiunea maghiară. Ce este, de fapt, bilingvismul? Folosirea, în mod coerent, a două limbi. Cu două limbi oficiale, engleza și franceza, Canada reprezintă cel mai bun exemplu de stat bilingv. Acolo, bilingvismul este firesc pentru că nici o limbă nu este o limbă secundară.

În Ungaria, însă, există un bilingvism substractiv deoarece statul impune înlocuirea limbii române materne cu limba secundară maghiară. Și asta nu de azi, de ieri...Marele poet de limbă maghiară Sandor Petöfi fusese născut Alexander Petrovici, din părinți slovaci.

Într un interviu publicat în revista „Foaia românească”, profesorul Gheorghe Petrușan consideră bilingvismul drept „o capcană și anticameră a deznaționalizării”, oferind, totodată și argumentele considerațiilor sale: „Dacă nu există popor bilingv, nu există nici popor cu două identități, căci miezul identității naționale este limba. Cel care consideră că este bilingv, iar bilingvismul înseamnă numai cunoașterea a două sau a mai multor limbi, ci este și nota identitară, se înșeală, este păcălit. Același lucru se poate spune și despre dubla identitate... Prin urmare, cu cât vom fi mai mulți bilingvi și cu o dublă identitate, cu atât vom fi mai puțin

români, tot mai puțini...În consecință, francezul e francez, germanul e german, ungurul ungur, românul român și nu pe jumătate francez, pe jumătate ungur și pe jumătate român...O limbă se învață benevol și din interese proprii. Statele și-au impus limba pentru a omogeniza.” (Petrușan Ghe., 2020, bibl.)

După cum observa Mihai Cozma (Kozma Mihaly) în legătură cu auto guvernarea pe țară: „Ne găsim, așadar așa în fața unei reprezentări demonstrative, formale a minorității.”

LITERATURA ÎN UNGARIA

Literatura română

I se recunoaște valoarea și tindă să se impună ca o voce distinctă.

Până la mijlocul anilor 1970, scriitorii de limbă română din Ungaria au fost, în majoritate, transilvăneni. (cf. Petrușan, Ghe., 2004, bibl.). Prima antologie de literatură românească apare târziu, în 1973, cu titlul „Muguri” (un titlu inofensiv...). În 1992 a fost înființată editura „Noi” și publicația periodică „Noi” (devenită, ulterior, „Foaia românească”). Scriitorii de limbă română din Ungaria sunt, mai ales, profesori de română și autori de studii culturale dedicate propriei comunități. Pornind de la studiile lui C. Ungureanu și L. Șipoș Fluieraș, îi menționăm aici pe:

Lucian Magdu (1937-1968), poet român de expresie bilingvă, autor al volumului de poezii „Confesiune” publicat postum în 1991. Școala Generală și grădinița română din Bătania, satul natal al poetului, îi poartă numele. Aici se organizează și Concursul Național de recitări „Lucian Magdu”. Și tot aici a fost înființată și Fundația „Lucian Magdu”. Lirica sa evocă frumusețea satului copilăriei contopită în „mirifica cetate”.

Maria Berenyi, născută 1969 la Micherechi, poetă, a publicat volumele „Autodefinire” (1987), „Pulsul veacului palid” (1997), „În pragul noului mileniu” (2002). Din 1993 conduce Institutul de cercetări al românilor din Ungaria. În 2011

a fost distinsă cu Ordinul Meritul Cultural în grad de Comandor acordat de Președintele României și premiul Pro Cultura Minoritatem Hungariae oferit de Institutul Cultural maghiar din Budapesta (2009). A organizat peste 22 de simpozioane internaționale.

Alexandru Hoțopan (1937-2007) a fost profesor de limba română, folclorist și primul etnograf român din Ungaria. A scris poezie și proză scurtă (povestiri, nuvele).

Ana Radici Repiski a publicat volumele de proză „Rupte din suflet” (2001) și „Plopi la capătul lumii” (2003). Aparține noului val de scriitori ai comunității românești din Ungaria. Predă limba română la Liceul „Nicolae Bălcescu” din Jula.

Vasile Roxin (1944-2007) a fost prozator și nuvelist. Volumul „Acele vremuri de demult” conține accente autobiografice. Nuvela „Dubiu” are ca personaj principal pe profesorul de limba română Petre Ardelean care se revendică din valorile moștenite de la strămoșii săi.

Profesorul doctor Cornel Munteanu de la Universitatea de Nord din Baia Mare, autorul studiului „Literatura românilor din Ungaria”, o premieră în bibliografia din România, aprecia că „Foarte multă lume nu știa despre creația românilor din Ungaria. Nu se știa despre ei că sunt creatori și lucrul acesta era un gol imens în spațiul cultural românesc”. Tot el mărturisește: „Mi-am făcut o datorie față de conaționali, i-am readus în Țara mamă, i-am adus în cultura română, i-am recuperat...”. Firește, acest efort singular se impune a fi continuat...

EDUCAȚIA ÎN LIMBA MATERNĂ. ȘCOALA

Copiii minorității române din Ungaria beneficiază de mai multe școli în care predarea se face în limba maghiară dar și în limba română. La Micherechi, de exemplu, unde etnicii români sunt majoritari, deși funcționează o grădiniță și o școală românească, limba maghiară rămâne principala limbă de predare. În

învățământul preuniversitar nu există școli cu predarea exclusivă în limba română. Studiul limbii materne începe în clasa întâi, două ore săptămânal. În clasele II-VIII se predau opt ore săptămânal.

Lista instituțiilor de învățământ este următoarea:

Grădinițe cu predare și în limba română: Aletea, Apateu, Bătania, Bedeu, Cenadul unguresc, Chitighaz, Jula, Micherechi, Săcal.

Școli generale cu predare bilingvă (română și maghiară): Aletea, Bătania, Bedeu, Chitighaz, Jula, Micherechi, Săcal.

Școli cu limba română ca obiect de studiu: Apateu, Cenadul unguresc, Furta, Leucushaz, Pocei

Notă: Până în 2007, se menționa faptul că în Ungaria se mai învață limba română ca limbă străină în școlile din: Leucușhaz, Jaca, Darvaș, Pocei, Mezösas, Leta Mate, Macău. (Postică Diana, coordonator, 2007 bibl.)

Liceul „Nicolae Bălcescu” din Jula pentru elevi de naționalitate română și căminul românesc pentru elevi cu școală bilingvă

Pe lângă limba și literatura română și cultură și civilizație românească, se predau în română și termenii tehnici ale celorlalte materii (de exemplu biologie, chimie, matematică, istorie etc.).

Învățământul universitar pregătește cadre didactice pentru școlile de naționalitate română în următoarele instituții de învățământ superior: Universitatea ELTE din Budapesta are o catedră de filologie română pentru viitorii profesori de liceu (șef de catedră: dr. Nagy Levente).

Universitatea din Budapesta este cea mai mare și cea mai veche universitate din Ungaria. Fondată în anul 1635, poartă numele fizicianului maghiar Lorand Eötvös (1848-1919). Aici au studiat Alexandru Borza (1887-1971), botanist, fondatorul Grădinii Botanice din Cluj, Ion Ciocan (1850-1915), membru al Parlamentului din Budapesta, profesor la catedra de limbă și literatură română, istoricul Ioan Lupaș (1880-1967), Iuliu Maniu (1873-1953) fost prim ministru al României, mort în închisoarea de la Sighet, Alexandru Rusu (1884-1963, episcop

greco-catolic al Maramureșului, mort în penitenciarul Gherla, beatificat de Papa Francisc și mulți alții.

Universitatea din Seghedin, Facultatea Pedagogică „Johasz Gyula” pregătește profesori pentru învățământul gimnazial în cadrul Catedrei de limba și literatura română (șef de catedră: prof. dr. Mihaela Bucin).

Universitatea „Sfântul Ștefan” din orașul Szarvas, Facultatea Pedagogică asigură formarea educatoarelor și învățătorilor.

În învățământul universitar se studiază, în limba maghiară, inclusiv termenii de bază din alte discipline. Nu există specializări universitare predate în limba română iar cele câteva cursuri de perfecționare s-au dovedit insuficiente. Mai mulți comentatori au subliniat necesitatea introducerii predării în limba română. Doamna Eva Iova a afirmat explicit în publicația „Foaia românească”: „În universități nu avem învățământ în limba română nici nu se dorește.”

În afară de deficiențele semnalate care pot fi lesne corectate dacă există interes și voință politică, actuala situație din învățământ mai păstrează câte ceva din vechea orientare oficială din perioada dualismului. Legea naționalităților din 1868 stabilea existența unei singure națiuni în Ungaria: „națiunea maghiară unitară”. Minoritățile au fost considerate „națiuni politice maghiare ale cetățenilor de diferite limbi.” Legile Trefort (1876 /1879) vizau integrarea culturală și „maghiarizarea” celorlalte naționalități. Legea a impus ca limba maghiară să devină materie obligatorie începând din clasa a II-a. Legea contelui Albert Apponyi din 1907 (ministrul învățământului în Regatul Ungar) a urmărit să asigure tuturor educația prin limba și cultura maghiară. După primul război mondial, statul maghiar a luat 12 din cele 19 școli ortodoxe (confesionale). În 1932 mai existau doar șapte școli ortodoxe și patru școli unite (greco-catolice). În 1941 școlile românești funcționau sporadic iar instrucția se făcea în limba maghiară. În anul școlar 1943-1944 nu se mai preda în română decât în școala din Micherechi. În perioada regentei amiralului Miklós Horthy, guvernul maghiar nu a admis numirea învățătorilor de origine română sau a absolvenților școlilor normale din

România. Guvernul nu a permis nici aducerea de manuale școlare din țară. (xxx „Românii de peste hotare”, 1945, bibl.)

Privită comparativ cu politicile lingvistice promovate în Ucraina, situația este, totuși, diferită. De altfel, școlile minorității ungare din Transcarpatia, raionul Bereg, în 2023 – ca și cele ale românilor din Ucraina – urmează să fie trecute la predarea în limba ucraineană, ceea ce a atras serioase proteste din partea Guvernului de la Budapesta. Mulți tineri din Ungaria aleg să învețe la Cluj-Napoca și în alte centre universitare din România unde pot beneficia de bursele acordate de statul român dar și de cel ungar. Menționăm că diplomele românești sunt recunoscute în Ungaria.

În legătură cu problemele învățământului românesc din Ungaria, folosesc prilejul pentru a remarca un aspect esențial: după 1948 s-au reînființat școlile românești sau, în localitățile unde numărul copiilor români era mic, clase cu predare în limba română. Dar situația se schimbă din nou în 1960 când Ministerul Educației din Ungaria emite circulara numărul 44167/1960 prin care școlile cu învățământ minoritar au fost obligate, începând cu anul școlar 1960-1961, să renunțe la predarea în limba maternă. A fost introdusă predarea în limba maghiară, iar majoritatea disciplinelor școlare se predau de atunci în limba maghiară. (Sigmirean, Cornel, bibl.).

Doamna Mihaela Bucin, conferențiar în cadrul Catedrei de limbă și literatură română a Universității din Seghedin a elaborat, împreună cu doamna profesoară Florica Szanto, manualul „Cunoștințe despre poporul român” (2018). Chiar și înainte de apariția acestei cărți, unele manuale de limba română conțineau noțiuni de cultură și civilizație românească. Cuprinsul volumului este edificator, autoarele instruindu-și discipolii cu privire la români și limba română, popor, națiune, majoritate, minoritate, statutul de naționalitate în Ungaria, popasuri printre românii din Ungaria, sărbători, obiceiuri și tradiții populare, ocupații, meșteșuguri.

Manualul reprezintă un model și o sursă de inspirație pentru educația elevilor din România. „În afara materiilor predate în mod obișnuit în țară, ne lipsește un

manual cuprinzător multidisciplinar care să le explice celor mici că sunt români și de ce sunt români. Rezultatul este că școala nu îi învață mai nimic despre civilizația tradițională țărănească, despre dansurile și muzica folclorică, despre românii din afara României, despre personalitățile noastre culturale, despre viața religioasă și în general despre habitus-ul românesc.”

Iată pentru ce, preocuparea celor două profesoare de dincolo de frontiera vestică poate și trebuie să fie un imbold pentru pedagogii României (Bucin M., Szanto F., bibl.)

ASOCIAȚII. ORGANIZAȚII

Viața asociativă a românilor din Ungaria se impune printr-o activitate perseverentă în care se implică un număr impresionat de organizații neguvernamentale, dar și prin manifestările remarcabile propuse comunității. Trecerea în revistă, chiar și fugitiv, a tuturor evenimentelor, ar necesita o analiză aparte. Asociațiile locale, bisericesti, de promovare a tradițiilor, formațiile folclorice (muzică, dansuri), cluburile de lectură, cenaclurile literare, asociațiile artistice asigură minorității române o ofertă culturală impresionantă. Formațiile de teatru de amatori se remarcă prin calitatea actului interpretativ. În privința interesului pentru arta scenică, minoritatea română din Ungaria se aseamănă cu românii din Voievodina sau Herța care acordă activităților teatrale o importanță deosebită. Aceștia au propriile teatre de amatori, activismul organizațiilor neguvernamentale de aici a schimbat pasul și direcția unui drum singuratic.

În luna aprilie a fiecărui an are loc la Bătania concursul „Vocea de aur” pentru elevii școlilor românești din Ungaria.

Primejdia unei pierderi lente dar sigure, cum se afirmă, deseori, a specificului național, trebuie evaluată și prin prisma eforturilor susținute depuse de elita culturală a comunității, eforturi care urmăresc ocrotirea și menținerea identității românești și coeziunea națională a comunităților de români. Deocamdată, simpla

enumerare a evenimentelor culturale și folclorice este de natură să ne inducă o doză de optimism.

La Apateu, la fiecare 15 ianuarie, este comemorat poetul național Mihai Eminescu.

La Jula și Seghedin, pe data de 24 Ianuarie se sărbătorește Unirea Principatelor Române.

La fel ca în tot spațiul etnic românesc e sărbătorit Mărțișorul.

În luna aprilie are loc balul românilor din Bătania.

La capela ortodoxă din Budapesta se face parastasul lui Emanoil Gojdu și se depun coroane se depun coroane de flori la mormântul lui.

În mai are loc la Budapesta Festivalul gastronomic românesc.

Luna iunie: Centrul cultural românesc din Jula organizează Festivalul folcloric „Perinița” ale elevilor din cadrul Liceului „Nicolae Bălcescu”.

Iulie: Festivalul gastronomic al românilor din Ungaria la Jula

August: Festivalul pogăcițelor la Chitighaz (pogăci = turtă coaptă, de mălai sau din aluat cu jumări de porc)

În septembrie: se sărbătorește, la Jula, Ziua Culturală a Românilor din Ungaria

Cenadul unguresc: Ziua satului

Micherechi: Festivalul castraveților

În octombrie:

Asociația Culturală Română „Mihai Purdi” din Otlaca-Pustă organizează „Ziua vârstnicilor”

În prima duminică a lunii octombrie, Episcopia Ortodoxă Română din Ungaria organizează Festivalul culturii și tradițiilor populare românești în Ungaria „La obârșii, la izvoare” (ajuns în 2022 la cea de a XIII-a ediție) găzduit de Centrul Cultural Românesc din Jula.

Zilele Ortodoxe la Micherechi și, pentru seniorii comunității, Ziua vârstnicilor în aceeași localitate.

În noiembrie, Asociația Românească din Letea Mare îi omagiază pe Iosif Vulcan, marele animator cultural și fondator al revistei „Familia”, membru al Academiei Române și pe membrii familiei Irimie (Irinyi) originari din Letea Mare (mama lui Iosif Vulcan era născută Irimie)

Luna decembrie prilejuiește, pe lângă sărbătorile de tradiție, numeroase manifestări: Ziua Unirii (1 Decembrie), Ziua naționalităților din Ungaria (18 decembrie) la Seghedin.

Tot la Seghedin, unde Asociația Culturală a Românilor din localitate își invită conaționali la serata de Moș Nicolae, cel care aduce bomboanele copiilor cuminiți și o nuielușă pentru cei neascultători. În ajunul nașterii Domnului la Micherechi are loc un festival de colinde.

Mai amintim tabăra internațională de arte și creație de la Chitighaz, Tabăra Națională de tradiții și datini populare românești de la Jula, Concursul Național de povestiri „Gheorghe Gros” pentru școlarii români de la Bichișciaba, Gala premiilor pentru învățământul românesc din Ungaria, Ziua universală a iei (Fundatia „Lucian Magdu”) Bătănia iar Ansamblul de păstrare a tradițiilor românești din Aletea, de 75 de ani, mai precis din 1947, întreține pasiunea pentru cultura populară a românilor din Ungaria.

Prestigiosul Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria se organizează anual iar comunicările sunt publicate în volum.

Principalul for reprezentativ al românilor din Ungaria este Autoguvernarea pe Țară cu sediul la Jula (AȚRU) conform Legii nr. 77/1993 privind drepturile naționale și etnice prin care sunt recunoscute 13 minorități naționale și etnice. Dintre acestea, 12 minorități, inclusiv românii, sunt considerate „naționale și constitutive de stat” deoarece au o Țară-mamă (stat înrudit). Băieșii (țiganii) care nu au un stat înrudit (între timp, India i-a recunoscut pe țigani, romi sau sinti) sunt considerați diaspora. Fiecare minoritate și-a constituit propria autoguvernare pe țară care reprezintă comunitatea în fața autorităților de stat.

În același timp, guvernul finanțează grupul minoritar. În conformitate legea numărul 77/1993, alegerea identității naționale este alegerea individuală a persoanei. Actul normativ preciza că reprezentarea în Parlamentul Ungariei, a minorităților că un act normativ ulterior va reglementa acest aspect. Lucru care nu s-a întâmplat. Până în prezent, o atare reglementare nu a fost legiferată, deși Ungaria, ca și România, este țară membru al alianței militare NATO și respectiv al UE.

Autogovernările pe țară sunt instituțiile care controlează respectarea drepturilor lingvistice ale minorităților, sarcină ce revine și autogovernărilor locale sau teritoriale. Guvernămintele locale sunt în număr de 43, dintre care 40% sunt alcătuite din maghiari sau români maghiarizați (Petrușan, 2004).

A Ț R U s-a constituit în martie 2007. Ședința de constituire s-a desfășurat în limba maghiară, o parte din deputați au cerut să fie folosită și limba română, solicitare respinsă.

Legea minorităților a fost criticată sub mai multe aspecte, unul dintre acestea este fenomenul denumit „etno-business”. Legea, susțin criticii, ar permite intrarea în autogovernările pe țară și a persoanelor de altă naționalitate sau etno-bișnițari „interesați mai repede de fondurile alocate de Budapesta decât de problemele reale ale românilor din Ungaria”. (Despre fenomenul „etno-business”, Eva Iova a scris într-un editorial în publicația „Foaia românească”). De atunci termenul a fost aplicat și în cazul altor comunități românești din afara țării; poate fi definit ca acțiunea ilegală prin care clamarea originii etnice devine o afacere. În comitatul Miskolc, de exemplu, comunitatea romă și a constituit o autogovernare românească deși romii de acolo nu vorbesc limba română dar s-au declarat români. O hotărâre judecătorească ulterioară a stabilit că nu este suficient ca persoana să-și declare identitatea ci trebuie ca și comunitatea minoritară să recunoască apartenența insului la aceasta.

Unele autogovernări românești nu aveau nici un etnic român.

S-a spus că această structură facilitează asimilarea (Călin Câmpean apud Dan Dugaciu, 2006).

Drept rezultat, în anul 2002, mai multe personalități din Budapesta și Micherechi au înființat coaliția românilor din Ungaria propunându-și „restabilirea unității de acțiune a românilor din Ungaria”, un obiectiv care apare ca o contrapondere la politicile A Ț R U.

Legea pentru naționalități a fost, în repetate rânduri, criticată. I s-a reproșat în principal faptul că actul normativ permite ca un neminoritar (un neromân) să fie ales în Autoguvernare.

AȚRU s a afiliat la Organizația internațională neguvernamentală „Federal Union of European Nationalities FUEN înființată în 1949. Organizația publică revista „Europa etnică”.

În ceea ce privește activitatea AȚRU, menționăm Festivalul „Perinița” de la Jula (cea mai recentă ediție a XXIX-a) organizată în noiembrie 2022 și Ziua culturală a românilor din Ungaria.

AȚRU coordonează Centrul de Documentare și Informare, implicat în organizarea unor manifestări culturale (cum ar fi Ziua limbii române din Ungaria, la Jula).

Uniunea Culturală a Românilor din Ungaria grupează asociațiile locale și unele comunități fără personalitate juridică. Sediul se află în localitatea Jula, „capitala românilor din Ungaria”. În decembrie 1990 s-a constituit, la Jula, Uniunea Românilor din Ungaria (URU) care, până în 1994, și-a reprezentat conaționalii din Ungaria atât politic cât și cultural. Primul președinte ales a fost profesorul Gheorghe Petrușan. Alte surse indică anul 1948 ca an al înființării.

În 1995, URU a devenit U C R U care s-a dedicat exclusiv proiectelor profesionale și culturale. Din mai 2013, la conducere s-a aflat preotul Marius Maghiar care a imprimat noua direcție a structurii care urmărește o politică activă în organizarea vieții culturale a comunității urmând să pună un accent mai mare pe relațiile cu organizațiile membre ale Uniunii.

U C R U a susținut de-a lungul timpului muzicienii din Ungaria organizând serate ale tinerilor muzicieni din comunitate, încurajând prezența artiștilor din

România pe scenele din localitățile cu minoritate românească, vizitele în România, participarea la proiectul „Descoperă și cunoaște România” inițiat de București, organizarea manifestării „Ianuarie românesc la Jula”, manifestări dedicate lui Eminescu și Unirii din 1859. În 2020, a fost marcat la sediul propriu Centenarul Unirii. Uniunea se implică în pregătirea Săptămânii filmului românesc la Budapesta; activitățile sunt atât de numeroase încât nu pot fi toate cuprinse aici.

Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria (Jula) a fost înființat în 1993 activând de atunci pe două direcții:

- cercetarea și identificarea valorilor culturale care „asigură existența și continuitatea românilor pe meleaguri ungare”

- valorificarea rezultatelor cercetărilor prin publicații, periodice proprii și cărți. În acest sens activitatea editorială constituie o sursă indispensabilă pentru cunoașterea colectivităților locale din Ungaria.

Sunt organizate anual sesiuni de comunicări și mese rotunde. Concentrarea pe aspectele proprii nu împiedică cultivarea dialogului intercultural. Institutul funcționează cu următoarele secții: etnografie și folclor, istorie, limbă (inclusiv dialectologie și bilingvismul românesc din Ungaria), literatură (în special literatura românilor din Ungaria, foarte puțin cunoscută în România).

Doamna Elena Csobai a trecut în revistă activitatea Comunității Cercetătorilor și Creatorilor Români din Ungaria (Jula) în articolul „Aniversarea a 20 de ani de la înființarea comunității” publicat în revista „Lumina” în 2013. Președinta formațiunii dr. Csobai menționează că activitatea creatorilor a precedat-o pe aceea a institutului, bucurându-se de recunoaștere în lumea științifică și culturală din Ungaria. Indiferent de problemele identitare și de bilingvismul membrilor comunității, este limpede pentru noi toți cei interesați de românitatea vestică, faptul că activitatea științifică și culturală a cercetătorilor și creatorilor din Ungaria a reușit să păstreze memoria culturală a segmentului românesc aflat în afara granițelor țării.

Strict documentar, enumerăm în continuare câteva asociații din Ungaria:

Aletea – Asociația pentru români și Ansamblul de păstrare a tradițiilor românești

Apatu – Asociația românilor, Societatea de prietenie maghiaro-română, Clubul Pensionarilor

Bătania – Fundația „Lucian Magdu”

Bichișciaba – Uniunea românilor, Casa poveștilor, Casa satului, muzeu, sală de expoziție)

Budapesta – Fundația pentru cultură și teatrul românesc, Grupul „Români în Ungaria”, Asociația Femeilor Ortodoxe Române, Societatea culturală a românilor, Asociația tinerilor români din Budapesta, Asociația românilor.

Chitighaz: Asociația Culturală Română, Ansamblul Folcloric „Doina Bihorului”, Casa lui Nicolae Gheorghe, Asociația pentru dezvoltarea Chitighazului,

Jula: Centrul cultural românesc, Clubul pensionarilor români, Fundația pentru cultura română în Fundația „Pro Muzica”, Fundația „Pro Discipulis” pentru elevii noștri

Letea Mare – Asociația culturală a românilor

Micherechi – Ansamblul Folcloric „Gheorghe Nistor”, Asociația românilor, Asociația „Miruna”, Asociația pentru cultura și tradițiile din Micherechi, Asociația pentru Micherechi (publică revista „Jurnal”)

Otlaca-Pustă – Asociația culturală română „Mihai Purdi”, Asociația românilor

Pocci – Comunitatea română

Săcal – Asociația pensionarilor, Asociația „Egymasert” „Unul pentru altul” a românilor

Seghedin – Asociația culturală a românilor

MASS-MEDIA

Revista „Familia”, fondată la Budapesta de Iosif Vulcan (1841-1907) a devenit cunoscută în România prin Eminescu. Îi datorăm mult acestui strălucit animator cultural care, în 1865, a primit o scrisoare și o poezie semnată de tânărul Mihail Eminovic. Poezia „De-aș avea” a fost imediat publicată în „Familia”. A fost

debutul poetului național. Tot Iosif Vulcan îi romanizează numele, Eminovici fiind cunoscut de atunci sub numele Eminescu. Mai puțin cunoscută a fost publicația „Federațiunea” (1868-1876) înființată de Alexandru Roman (1826-1897), om politic și profesor la Universitatea din Budapesta, membru fondator al Academiei Române, care a publicat cel dintâi articol politic al studentului Mihai Eminescu.

Românii din Imperiul Austro-ungar au avut presă în limba maternă cu un rol important în formarea intelectualilor din afara țării. Între 1910-1918/1931 a funcționat și o Fundație a Ziariștilor Români din Ungaria.

Istoricii literari contemporani au depus eforturi pentru a reda culturii naționale istoria presei românești de peste hotare.

Au apărut la Budapesta și periodicele „Concordia” (1861-1870) și „Aurora română” (1863-1865). Rolul presei a fost capital pentru crearea vieții culturale și literare.

După cel de al doilea război mondial au fost publicate noi titluri: „Libertatea noastră” (1950), „Vocea tineretului” (1953), „Foaia noastră” (1956), „Calendarul nostru” (1952). Seria nouă din 1992 apare sub titlul „Calendarul românesc”. Din publicația „Timpuri. Revistă de Cultură” apar, până în 1989, patru numere.

Aceste aspecte au fost studiate de dr. Răducu Rușeț în volumul său „Monografia Fundației Ziariștilor Români din Ungaria, 1910-1918/1931”, o istorie în mare parte necunoscută publicului. Mai recent, la Universitatea de Vest din Timișoara, prof. dr. Otilia Hedeșan a inaugurat cursul despre presa românilor din Ungaria și Serbia. Au fost invitați reprezentanți ai revistelor românești din cele două țări. Din Ungaria a participat doamna Eva Iova, redactor șef al Foi Românești, săptămânalul românilor din Ungaria. Această publicație există de peste 7 decenii, având, în tot acest timp, o contribuție majoră la consolidarea identității românești și la păstrarea limbii materne a românilor din Ungaria. La început, se numea „Libertatea noastră”, apoi „Foaia noastră” (1957-1991), apoi „Noi” și „Noi, românii din Ungaria” (1992-1997), iar, din 1998 apare sub actualul titlu, reflectând realitatea comunității române pe care o slujește. Într-un spot

publicitar prin care își invita cititorii să dăruiască celor apropiați un abonament la revistă, echipa redacțională a explicat „De ce asta? Pentru că scriem despre noi. Pentru că este revista noastră. Pentru că scrie pe românește.” Nu mai rămâne nimic de adăugat. Revista este finanțată de autoritățile maghiare prin fondul de subvenții al Ministerului resurselor umane de la Budapesta dar și prin finanțarea acordată de București. Revista are și o variantă electronică cu titlul e.foaia și o pagină de internet www.foaia.hu. Menționăm pentru imaginea de ansamblu asupra publicației, rubricile: Cultură, blogspot, Învățământ, Viață publică, Poșta redacției, Ortodoxia, Isus Salvatorul-pagina bisericilor baptiste și pentecostale, Tineret, Literatură și artă, Folclor, cu generice ca Sărbătoare, Tradiții, Moștenire, Divertiment, programe de radio și televiziune (TVR1, TVR 2, TVR Timișoara, emisiuni locale în limba română și altele). În economia spațiului tipărit imaginile reprezintă circa 10%. Textul scris predomină, ceea ce dovedește că revista se adresează unei audiențe care citește în limba română. (cf. Raliade, Nubert, Chețan bibl.). Jurnaliștii de limba română din Ungaria dovedesc resurse remarcabile, temeritate, imaginație și creativitate. Provocările cu care se confruntă sunt multe, proliferarea știrilor de ultimă oră impune echilibrarea temelor culturale și a știrilor. Revista, care apare neîntrerupt din 15 ianuarie 1951, a reușit să creeze o adevărată tradiție publicistică prin informația despre viața în comunitate, articolele de fond și editorialele redactorului șef Eva Iova.

„Cronica” este organul de presă al Autogvernării pe Țară a Românilor din Ungaria, ziar cu apariție săptămânală, apare la Jula, redactor șef fiind Delia Kovacs Zsoltné, născută în Valea Voievozilor, județul Dâmbovița, căsătorită, din 1997, în Ungaria.

Scopul declarat al publicației este acela de a găsi un limbaj comun cu majoritatea maghiară.

Publicația prezintă informații despre școală, grădiniță și biserică, despre evenimentele culturale organizate de AȚRU în comunitatea românească, susține crearea sistemului instituțional al autonomiei culturale. Apare din 2003, ca

săptămânal din 2009 când Fundația Publică pentru Minorități, care finanța mai vechea Foaie Românească, a decis să împartă suma, alocând finanțare și revistei „Cronica”, măsura a determinat o scindare a comunității. Criticii au calificat atunci publicația drept „gazeta de perete a ATRU”. Rubrici: Naționalitate, Biserică, Viața noastră, Zi de zi, Fel de fel, Oglinda românească, Școală, Din viața creștină, Evenimente, Cultură.

„Conviețuirea” („Együttélés”), revista românilor din Seghedin este o publicație bilingvă româno-maghiară fondată în 1997. Revista este editată de Catedra de limbă și literatura română a Facultății pedagogice Juhász Gyula a Universității din Seghedin, Publicație trimestrială.

Redactori: Gabriel Moisa, prof.dr. Gheorghe Petrușan, în prezent, editor responsabil conf. Dr. Mihaela Bucin, catedra de limba și literatura română de la Universitatea din Seghedin.

Studiile publicate în revistă sunt grupate în câteva secțiuni: istorie, învățământ, tradiții, interculturalitate și multiculturalitate, lingvistică, etnologie și folclor, interviuri, recenzii de carte, revistă academică bilingvă.

Revista școlară „Liceenii” publică articole pe teme de interes pentru adolescenți. Ca și „Foaia românească”, pune la dispoziția elevilor o pagină unde tinerii jurnaliști își povestesc experiențele din tabere sau comentează evenimentele școlare. Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria se îngrijește de trei publicații anuale: „Simpozion” care cuprinde comunicările prezentate la edițiile anuale ale simpozionului pe care îl organizează Institutul, „Izvorul” (etnografie, folclor, tradiții) și „Lumina” (reevaluarea spațiului cultural local, condiția intelectualului român în Ungaria și problematica intelectualului minoritar). Editor responsabil: Maria Berenyi. O altă publicație anuală este „Calendarul românesc” scos de redacția „Foaia românească”.

Emisiunea radiofonică „O voce românească” se transmite zilnic începând din anul 1980 pe durata a două ore, emisiunea fiind realizată de redacția românească de la Radiodifuziunea maghiară, în studioul din Seghedin. Aceeași companie

publică realizează și emisiunea „Ecranul nostru” (26 de minute săptămânal), emisiunea în limba română fiind difuzată de canalul de televiziune numărul 1 preluată fiind și de Duna TV. Duna TV are studiouri regionale și în Cluj Napoca și Odorheiul Secuiesc și, de asemenea, asigură programele TV în limba maghiară în Slovacia, Bratislava, Serbia (Subotica, Voivodina) și Ucraina (Ujgorod).

Un experiment interesant l-a reprezentat înființarea postului de radio „Tineret” la Liceul românesc din Jula, dotat cu aparatură modernă de către Departamentul pentru Românii de Pretutindeni din România. Elevii liceului sunt redactorii postului, asistați de ziariștii profesioniști de la Radiodifuziunea maghiară.

Există și ziariști care trec cu ușurință de la cronica cotidianului la cronica propriului trecut. Lucrurile au început să se schimbe o dată cu apariția în viața publică a organismului și ideologiei FIDESZ, centrată pe „maghiarism.” (Armanca, B., bibl.). Eva Iova, în editorialul din 14 octombrie 2016, spune clar: „Ne cântărim fiecare cuvânt de frică să nu deranjăm prea mult.”

Jurnalistul Atilla Babos a pus și el, curajos, diagnosticul situației din presă: „În Ungaria avem încă organe de presă libere, dar nu mai avem libertatea presei.” (www.dw.com)

Parcurgerea „Foi românești” constituie o lectură indispensabilă, ar fi un câștig chiar publicarea în volum în România a editorialelor mai vechi sau mai noi semnate de Eva Iova căreia îi datorăm mult pentru contribuția sa la clarificarea și încetățenirea termenului de „etnobusiness”, adică folosirea etnicității ca sursă de căpătuială. Profesionalist eminent cu conștiință europeană, Eva Iova își asumă cu fermitate naționalitatea cu atât mai mult cu cât intervenția discretă dar fermă a statului gazdă încurajează bilingvismul și asimilarea.

CULTELE. BISERICA

Până în 1920, românii ortodocși din Ungaria depindeau, din punct de vedere spiritual de episcopiile sufragane ale Mitropoliei Ardealului. După semnarea Tratatului de la Trianon (4 iunie 1920) și trasarea noilor frontiere, parohiile rămase pe teritoriul Ungariei și-au pierdut organizarea bisericească din care făcuseră parte, deși s-au menținut, o vreme, legăturile canonice și spirituale cu episcopiile de Arad și Oradea. Guvernul horthyst nu a fost de acord cu înființarea unei structuri bisericești proprii. Mai mult, a fost înființată, la 13 aprilie 1941, o organizație bisericească proprie intitulată „Administratura Ortodoxă Maghiară” la care parohiile ortodoxe române au fost constrânse să adere (xxx „Românii de peste hotare”, 1945, bibl.).

Situația nefirească a persistat până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial.

În martie 1946, Congresul Național Bisericesc al Bisericii Ortodoxe Române, la propunerea înaintată de IPS Mitropolitul Nicolae Bălan și de episcopii Andrei Magieru al Aradului și Nicolae Popoviciu al Oradiei Mari, au încuviințat înființarea Episcopiei Ortodoxe a Românilor din Ungaria cu sediul la Jula. Noua structură a funcționat câteva decenii sub conducerea unor locțiitori de episcop, majoritatea aparținând Episcopiei Aradului. Abia în ianuarie 1999 a fost ales primul episcop, Sofronie Drincec, cunoscut ca „Sofronie al doilea, Julianul”.

Întâi stătătorul Sofronie a fost întronizat în Catedrala din Jula la 27 februarie 1999 în prezența Patriarhului Teoctist, mitropolitului Nicolae al Banatului, Petru al Basarabiei, alături de alți 14 înalți ierarhi ai B.O.R. A condus destinele eparhiei până în februarie 2007 când Sinodul l-a ales ca episcop al Oradiei.

Ortodoxia, îmbrățișată de timpuriu de către populația românească, a fost atestată, încă de la începutul regalității ungare. Principele Gyula a îmbrățișat creștinismul constantinopolitan înainte de Marea Schismă (1054) care a întrerupt recunoașterea reciprocă între creștinismul apusean și creștinismul răsăritean de

tradiție bizantină. Gyula cel Tânăr a refuzat să adopte catolicismul, acesta fiind unul dintre motivele care l-au determinat pe Ștefan cel Sfânt al Ungariei să-l atace în 1003.

Șarolta, fiica lui Gyula, soția principelui Geza, mama Sf. Ștefan, regele Ungariei, a fost crescută tot în legea răsăriteană. (Misaroș Teodor, bibl.).

După ce ungurii au adoptat catolicismul, românii și-au păstrat, cu consecvență, ortodoxia. În secolele care au urmat, presiunile la care au fost supuși nu i-au determinat să renunțe. Nici dinastia habsburgică, nici, ulterior, prozelitismul calvinilor, nu au reușit să smulgă decât o parte din populația ortodoxă.

Românii au întâmpinat neîncetat vicisitudini fără să renunțe la visul unei autonomii religioase. Până la reorganizarea bisericii Ardealului, românii erau subordonați jurisdicției Bisericii sârbe, sub ascultarea grecilor sau rutenilor, naționalități de religie ortodoxă.

Mai aproape de noi, către sfârșitul secolului al XVIII-lea, s-au construit, la Budapesta, pe malul drept al Dunării, catedrala ortodoxă „Adormirea Maicii Domnului”, construcție finanțată de comunitățile macedo-române din Pesta, iar terenul pentru construcție a fost donat de către Dimitrie Arghir, aromân originar din Moscopole. Lăcașul avea un preot grec și un preot român. În 1888, comunitatea română a fost izgonită din biserica zisă „ilirică”, postul preotului român a fost desființat, iar liturghia română scoasă din slujbă. În biserică, au fost admiși, în continuare, numai vechii enoriași, nu și descendenții lor.

Nici în noile condiții, parohii nu au renunțat, iar liderii comunității au luptat o vreme pentru înființarea unei parohii proprii: „greco-orientală, matcă a românilor din Budapesta și împrejurimi.” Consistoriul eparhial din Arad a fost în favoarea înființării unei parohii ortodoxe cu hramul „Sfântul Ioan Botezătorul”, independentă și de parohia greco-valahă anterioară. Am inclus aceste câteva mențiuni istorice pentru a sublinia faptul că înființarea Episcopiei Ortodoxe

Române din Ungaria a răspuns unei dorințe mai vechi a comunității românești dar și o necesitate pentru credincioșii români.

Eparhia din Ungaria are în ascultare parohiile ortodoxe române din următoarele localități:

Aletea, Apatou, Bătania, Bichiș, Bichișciaba, Budapesta, Cenadul unguresc, Chitighaz, Ciorvaș, Cârstor, Darvaș, Jaca, Jula (Orașul mare românesc), Jula (Orașul orașul mic românesc), Micherechi, Otlaca-Pustă, Peterd, Săcel, Seghedin, Vecherd.

Comunitatea cuprinde cetățenii maghiari de naționalitate română (comunitatea istorică românească rămasă în Ungaria după stabilirea granițelor actuale), dar și diaspora română stabilită în țara vecină, începând din 1980, al căror număr este estimat la 150.000 de locuitori.

Episcopia are în ascultare patru protopopiate cu 21 de parohii și 16 filii și patru mănăstiri. Sediul eparhial este la Jula. Biserica „Sfântul Nicolae” din Jula construită între 1802-1824 a devenit în 1999 catedrală episcopală.

Catedrala s-a ridicat pe locul primei biserici ortodoxe române din lemn, înălțate în 1721. Arhitectural, frumoasa catedrală aparține barocului târziu, pictura și icoanele catapetesmei sunt opera lui Arsa Teodorovici, de origine aromână. Întregul ansamblu este considerat o capodoperă clasică.

După plecarea la Oradea a episcopului Sofronie, la cererea sa, pe data de 8 iulie 2007 a fost hirotonit și instalat noul episcop în persoana Preasfințitului Siluan Manoilă. Acesta cunoștea comunitatea românească din Ungaria. În 1999, Sinodul mitropolitan al Mitropoliei Banatului l-a numit eclesiarh al Catedralei din Jula. În 2002 servește ca egumen al schitului Adormirea Maicii Domnului din Săcal, apoi ca egumen, ca stareț din 2003, ca arhimandrit după care este numit consilier administrativ cultural al episcopatului, slujind și în parohiile din Crâstor, Săcali și Chitighaz.

În bisericile episcopatului din Ungaria, serviciul religios se face în limba română. În unele parohii, având în vedere procesul de asimilare, predica se ține și

în limba maghiară. Alături de rolul său spiritual, biserica tinde să devină și un centru comunitar și identitar al etnicilor români.

În perioada 15-16 octombrie 2022 a avut loc cea de a treia ediție a Zilelor ortodoxiei la Micherechi, cu participarea preoților și mirenilor din Ungaria și din țară. În anul 2022, Preasfințitul părinte Siluan a primit „Distincția pentru naționalități” din partea guvernului ungar. Titlul se acordă anual unei persoane sau organizații reprezentative pentru fiecare dintre cele 13 naționalități din Ungaria. Este cea mai înaltă distincție care poate fi acordată unei personalități din cadrul unei etnii.

Protopopiatul Budapestei are un singur lăcaș de cult pentru românii din capitală. Istoria capelei ortodoxe române din Budapesta stă mărturie pentru îndelungatele eforturi depuse de binecredincioși de-a lungul timpului. După ce grecii au revendicat exclusivitatea asupra Catedralei ortodoxe „Adormirea Maicii Domnului”, românii s-au găsit în situația turmei fără păstor. La cererea Comitetului parohial, reprezentanții fundației Gojdu au pus la dispoziția apartamentul fundației din strada Halló nr. 8 (în centrul capitalei). Capela a fost sfințită în ziua de 25 noiembrie 1900. Situația avea să se schimbe după Tratatul de la Trianon. În 1952, imobilul Fundației Gojdu unde erau amplasate capela și locuința parohului, a fost naționalizat fiind folosit cu plata unei chirii la stat.

După căderea comunismului, Episcopia Ortodoxă Română a Ungariei, în baza legii de retrocedare a fostelor averi bisericești, a câștigat în instanță clădirea aflată deja în stare de degradare. Renovarea a început abia în 1998. Statul român, dar și cel ungar au contribuit cu fonduri, sprijinind comunitatea română budapestană. Astfel, cu toate opreliștile, capela a funcționat continuu din 1900 până în clipa de față. A fost singurul imobil recuperat din moștenirea Gojdu. În capitală Ungariei mai funcționează: așezământul monahal românesc „Sfântul Ioan Botezătorul”, înființat în 2009 și Centrul misionar pastoral și cultural „Sfântul Vasile Cel Mare”.

Creștinismul în Ungaria a fost, timp de secole, religia dominantă în Ungaria. La recensământul din 2011, ungurii s-au declarat 38,9% catolici maghiari și greco-catolici inclusiv români, 13,8% afiliați protestantismului, 11,6% calvini și 2,2% luterani. Există și o biserică unitariană maghiară care respinge dogma Sfintei Treimi. Biserica, la origine protestantă și unitariană, nu a fost recunoscută drept „cult istoric al Ungariei” prin legea cultelor din 2011.

În peisajul confesional, ortodoxia din Ungaria a fost, mai ales, religia unor grupuri minoritare și etnice, în special români, ruteni, ucraineni și sârbi.

Pe ansamblu, mai puțin de 1% sunt membri ai bisericii ortodoxe. Cu toate acestea, statul maghiar a preluat acea „administratură ortodoxă maghiară” inițiată de guvernul horthyst și a recunoscut-o drept structură bisericească ortodoxă care grupează ortodocșii din Ungaria. Unii comentatori văd aici o tentativă timpurie de realizare a unei „uniuni” maghiare după modelul istoric al unirii cu biserica Romei a ortodocșilor din fostul imperiu. Eparhia Ungariei și Budapestei, condusă de arhiepiscopul Marc, se află sub jurisdicția bisericii ortodoxe ruse și are 11 parohii. Alte biserici ortodoxe: biserica ortodoxă sârbă are eparhia de Buda. Biserica ortodoxă bulgară are două parohii. Exarhatul Patriarhiei ecumenice de Constantinopol are două parohii. Asociația tinerilor ortodocși din Ungaria (MORISZ) grupează generațiile noi din cele 5 jurisdicții ortodoxe. O situație specială are biserica greco-catolică unită cu Roma. Români trecuți la greco-catolicism foloseau limba română ca limbă liturgică. Repartizați fie la Episcopia de la Muncaci, fie la cea de la Oradea, uniții din Ungaria utilizau, în continuare, limba maternă alături de ruteană și maghiară.

După crearea Episcopiei greco-catolice de la Hajdudorog (1912), limba maghiară a devenit limba de cult. După 1890 nu mai există mențiuni despre folosirea limbii române în cadrul slujbelor religioase. Prin urmare, în timp, așezările românești se maghiarizează, iar identificarea etnică slăbește.

„În concluzie”, afirmă cercetătoarea Maria Berenyi, „se poate spune că, sub aspect religios, comunitățile religioase greco-catolice din Ungaria au fost mult mai

expuse fenomenului de asimilare națională decât cele ortodoxe.” (apud. Gabriel Moisa, „Religia religia românilor din Ungaria trianonică”, adevărul.ro).

Culte neoprotestante au pătruns în rândul românilor din Ungaria la sfârșitul secolului al XIX-lea. După 1920, românii rămași în spatele graniței de vest, lipsiți de preoți ortodocși, au acceptat predicile misionarilor baptiști. Primii români trecuți la baptiști au fost din satele Cârstor, Chitighaz, Cenadul unguresc și, ulterior, și Micherechi. În prezent, sunt adunări baptiste în Chitighaz și Micherechi. Se oficiază în limba română. În Micherechi există două adunări pentecostale: biserica pentecostală numărul 1 și biserica pentecostală Betel, ambele de limbă română. O nouă biserică creștină pentecostal-evangelică a fost întemeiată de către pastorul Sandor Nemeth în 1979 numită „biserica credinței”. Are biserici locale în orașele din România, neofiții fiind etnici maghiari. Nu există informații despre participarea conaționalilor români.

CULTURĂ TRADIȚIONALĂ. CULTURALITATE

După Tratatul de la Trianon, românii rămași în Ungaria s-au confruntat cu problema spinoasă a identității. Izolați de mediul cultural, etnic, comunitatea națională „uitată” dincolo de noile granițe, s-a întors către tradiția populară și cultura națională, așa cum o cunoșteau din vremea când au locuit împreună cu alii lor. Drept urmare, au preluat mai ales cântecul popular și dansurile pe care le moșteniseră. Sala de dans și șezătorile au dobândit rolul de instituții sociale. Au apărut formațiile de dansuri folclorice, corurile, cluburile de lectură, dar și grupuri teatrale. Fiecare comunitate mai numeroasă avea, practic, grupul sau grupurile proprii de păstrare a culturii tradiționale. Nu s-a pus problema afirmării formale a identității române, fie din cauza relațiilor tensionate româno-maghiare, fie a abordării contradictorii a problemei minorității la nivel statal.

Conducătorii unei vieți culturale proprii au fost învățătorii și preoții. Marile sărbători, Nașterea Domnului, Sfintele Paște, întâmpinarea Noului An și

momentele importante ale vieții, nașterea, căsătoria sau decesul au favorizat conservarea tradițiilor moștenite. Cântarea colindelor, desfășurarea nunților, priveghiul și bocetul la trecerea dincolo, au respectat aproape spontan normele tradiționale. Ca în toate comunitățile românești din sudul Dunării până dincolo de Bug – ca să amintim bogăția folclorică națională – colindatul copiilor începea în ajunul Crăciunului. Porneau de la poartă, strigând: „Lăsa-ni-ți, gazdă, în casă!” Iar gazdele răspundeau: „Lăsa, dacă îți ști colinda!” Colindatul cu Steaua din ziua de Crăciun era specific localităților Aletea și Chitighaz dar nu mai există în prezent. Această formă de teatru religios numită „Irozii”, „Viflaim” sau „Vicleim” era similară cu „Steaua” din Bihorul învecinat. (Tradiția își mai păstrează vitalitatea în Maramureșul din dreapta Tisei și în sudul Basarabiei).

Schimbările la intervenite în societate, migrația, procesul de urbanizare și ideologia seculară contemporană au afectat frumusețea sărbătorii, cum se întâmplă și în România (cu excepția unor localități rurale).

Un obicei de iarnă definitiv pentru românii din Ungaria este „Fărșangul” sau Carnavalul cu măști practicat de Lăsarea Secului când se începe postul mare. Dimineața defilează mascații, iar seara se face „Balul cu merinde” la care participanții contribuie, după puteri, cu produsele alimentare. Profesorul Gheorghe Petrușan a analizat Carnavalul din Aletea într-o comunicare din 1999 la simpozionul organizat la Jula. Obiceiul a fost preluat de la consătenii de etnie germană. „Fărșangul” e practicat de copii, fiind organizat de directorii căminului cultural. (Raliade R., Nurbert Chețan M., bibl.)

Cântecele de stea, un gen încă viabil, sunt interpretate în postul Crăciunului și la colindat. Cântate în biserică, înlocuiesc pricesnele.

Repertoriul muzical tradițional aparține, în prezent, mai degrabă repertoriului pasiv, cu toate că sunt tineri interpreți care depun eforturi să-l preia în repertoriul lor.

Repertoriul festiv cuprinde atât cântece cât și melodii destinate dansului. Transmiterea lor nu se mai face prin pe cale orală fiind, în principal, rezultatul unor politici culturale locale (primăriei, cămine culturale) sau centrale (ministere).

Cântecul de joc, foarte variat, ritmic, rămâne un gen interesant și gustat de public. Titluri cum ar fi „Înflorit-a ruguțu”, „Tătă lumea zice-așa”, „Foaie verde de stejar /Nu mai am de turc habar”, „Hora mare-i, ficiori nu-s”, melodii care pot fi regăsite și în folclorul transilvan.

Melodiile de joc din Micherechi, Chitighaz sau Aletea formează suite de dansuri populare care se interpretau în mod tradițional la jocul duminical organizat până în anii'50. (Cosma, Eva bibl.) Dansurile bătrânești erau: „Mănăntelul”, „Ardelenescu” și cele tinerești „Duba”, „Bătuta”, „Lunga”, „Țigănescu” sau „Lunga de dragoste” și altele. (În 1940, la Micherechi, pretorul de plasă a interzis jocul, considerându-l „o acțiune șovină și imorală”). Subprefectul județului a revocat, însă, măsura cu condiția introducerii dansurilor maghiare pe care, oricum, și românii le jucau (ceardașul, de exemplu). Jocul duminical a fost înlocuit cu „balul” care este organizat seara, nu după-amiază.

Dansurile românești sunt apreciate și de specialiști, dar și de publicul maghiar. Dansatorii și formațiile de dansuri primesc invitații de participare și la nivel local și național (inclusiv emisiunile televizate) și internațional. Mulți au fost premiați și au primit distincții.

Un fenomen unic la românii din Ungaria îl reprezintă povestitul tradițional. Cei mai cunoscuți povestitori locali s-au bucurat de recunoaștere națională, culegerile lor de povești fiind editate de folcloriști români sau maghiari. Vasile Gurzău din Micherechi, Mihai Purdi din Otlaca – Pustă și Teodor Șimonca din Chitighaz rămân numele de referință. Vasile Gurzău avea trei clase primare așa că nu povestea narațiuni citite, dar le”zicea”, reda ceea ce auzise la consătenii în vârstă. Mihai Purdi știa basmele de la bunicul său care „Tătă zîua șide, nu lucra, ave vreme să ne povestească”. Teodor Șimonca era „jeler” (țăran fără pământ). Până în 1915 a fost slugă pe o moșie. S-a stabilit la Chitighaz prin căsătorie. Învățase povestirile de la bunic sau de la vecini, toți analfabeți. Povestea mai ales „pe românește”. Dacă în public se aflau și maghiari, moș Teodor spunea basme mai scurte, dar în ungurește.

În prezent, obiceiul spunerii spontane a poveștilor în vatra țărănească a cam dispărut în lumea modernă. Obiceiul se perpetuează în școli, ca manifestare a identității locale, fiind stimulat prin „concurserile de povestit”. În Micherechi au avut loc mai multe ediții ale Concursului „Vasile Gurzău” pentru copiii din clasele I-VIII, fiind încurajate și alte moduri de exprimare românească decât povestirile din colecțiile cunoscute: de pildă, copiii pot relata și pățanii trăite. Liceul „Nicolae Bălcescu” din Jula a inclus în programul unei tabere de cultură și civilizație românească, și povestitul.

La Bichișciaba, prima ediție a concursului „Casa poveștilor” s-a desfășurat în 1996. Organizatorii urmăresc să conserve caracteristicile culturii orale dar și punerea în valoare a graiului. (Raliade R., Nurbert Chețan M., bibl.).

Gheorghe Petrușan a analizat convingător legătura dintre limba literară și graiul local în construcția identității culturale. „O naționalitate care crede într-un viitor național, vrea, înainte de toate, o limbă literară, de cultură și nu se mulțumește cu un grai, chiar dacă prin aceasta își definește identitatea locală sau națională. Așadar, graiul local nu poate înlocui limba și nu poate întruchipa apartenența la comunitatea celor care o vorbesc. În caz contrar, comunitatea locală minoritară se autoizolează și, vrând-nevrând, se contopește în națiunea majoritară a țării respective. Graiul nu se învață în școală, graiul se moștenește. Îl însușești pe cale orală în viața de toate zilele. De ce să-l înveți dacă nu l moștenești.” (Petrușan, Ghe. 2004, bibl.)

CULTURALITATE

Prezentarea personalităților ilustre ale culturii românești din Ungaria, începând cu secolul al XIX-lea și apoi cu secolul al XX-lea, s-a bucurat de atenția cercetătorilor români dar și maghiari. În ceea ce ne privește, am apelat cu folos la amplele studii semnate de erudita Maria Berenyi, directoarea Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria. Vom aminti aici doar câteva nume ale celor care au contribuit la formarea unei spiritualități proprii în spațiul vestic al

românității. Unii au fost născuți în Ungaria, iar alții s-au stabilit aici împlinindu-și activitatea în marile centre culturale ale Regatului Ungar.

În secolul al XVII-lea la Moscopole, „Florența Balcanilor” cum i s-a spus, s-a dezvoltat un adevărat centru comercial și cultural al românilor de la sud de Dunăre, având prima tipografie din Balcani. Marele oraș a fost distrus în 1788 de către trupele albaneze comandate de Ali Pașa. Supraviețuitorii au plecat în Grecia, Serbia, Bulgaria și România iar elita comercială a emigrat în Imperiul Austriac stabilindu-se la Budapesta și Viena. Acești macedoneni au avut un rol capital în renașterea națională a României contribuind, cu geniul lor comercial, la înflorirea economică a țării, cei refugiați au sprijinind necondiționat identitatea lor religioasă ortodoxă și națională. Câte un „iubitor de nație” sau vreun mare neguțător și cetățean din Brașov, Timișoara, Gyula, Buda sau Pesta se îngrijea să asigure fondurile pentru tipărirea cărților și tipăriturilor românești. (Berenyi, 2013, bibl.)

În 1808, Gheorghe Constantin Roja (1786-1847) născut la Bitolia care semna „Valachus moscopolitanus” a publicat la Pesta cartea „Cercetări asupra românilor sau așa-numiților vlahi care locuiesc dincolo de Dunăre” în care susține, cu argumente, că prima patrie a limbii române este Tracia. Un an mai târziu, tipărește la Buda volumul „Măiestria ghiovăsirii (citirii, n.n.) românești cu litere latinești care sunt literele românilor ceale vechi.” În prefața cu titlul „Cuvânt către români”, el demonstrează că limba aromânilor este un dialect al limbii române.

Mihai Boiagi (născut în 1780 și decedat la 1842 la Buda) era fiul unei familii originare din Moscopole care se stabilise la Pesta în 1813 și care a publicat prima gramatică a românească intitulată „Gramatica română sau macedono-vlahă” afirmând unitatea etno-lingvistică a aromânilor și daco-românilor susținând adoptarea alfabetului latin și o limbă literară unică.

În 1821, Nicolae Ianovici din Pesta întocmește, de asemenea, un dicționar macedo-român în cinci limbi. În tipografia Universității din Buda a apărut, la 1825, volumul cunoscut drept „Lexiconul de la Buda” în ediție monumentală de

aproape 1000 de pagini, tipărit la tipografia de la Buda și care a avut un rol însemnat în istoria publicațiilor românești.”Lexiconul de la Buda” este considerat o capodoperă filologică a Școlii Ardelene. Acest „Lesicon romanescu-latinescu-ungurescu-nemțescu” impune grafia latină.

Puțin cunoscut de marele public,aromânul Nicolae Dumba (1830-1900) a fost cel mai important mecena la construcția sălii de concerte inaugurate la Viena în 1870. Sala Musikverein găzduiește, anual, concertul de Anul Nou, un eveniment așteptat și urmărit de milioane de melomani din întreaga lume. O stradă din Viena îi poartă numele.)

Principalii reprezentanți ai Școlii Ardelene au activat în Regatul Ungar:

Gheorghe Șincai născut la 1754 la Râciu de Câmpie, Comitatul Turda, astăzi județul Mureș, România, s-a stins în anul 1816 la Svinica, Comitatul Abanj-Torna (în prezent în Slovacia).

Samuel Micu Klein, născut în 1745 la Sadu, Scaunul Sibiului, azi județul Sibiu, România, decedat în 1806 la Buda.

Ivan Teodorovici, timp de 36 de ani preot român la Catedrala ortodoxă din Budapesta, născut în 1780 în Banat și mort în 1845 la Budapesta.

Petru Maior, născut în 1756 la Târgu Mureș, decedat în 1821 la Budapesta. Amintirea lui Maior a rămas vie astfel că, după 4 decenii de la moartea sa, studenții români din Budapesta l-au ales protector spiritual.

În 1862 s-a constituit, tot la Budapesta, Societatea Academică „Petru Maior” care a fost locul de adunare a tinerilor veniți nu doar din Ungaria și Transilvania dar și din alte ținuturi locuite de români. De-a lungul timpului, câteva generații au contribuit la reușita activităților cultural-științifice dar și național-politice ale Societății. Lista celor implicați a fost impresionantă: Iosif Vulcan, Alexandru Roman, Octavian Goga, Ion Agârbiceanu, Ioan Lupaș, Traian Vuia, Victor Vlad Delamarina, Vasile Goldiș, Valeriu Braniște, Ioan Slavici, Onisifor Ghibu, Vasile Stoica, Ștefan Mateș și mulți, mulți alții. Un for de conștiință românească anterior

Marii Uniri de la Alba Iulia, coagulând unirea în spirit a românilor de pretutindeni.

În 1912 când s-au sărbătorit 50 de ani de la constituirea Societății Academice Române „Petru Maior” a fost invitat și Vasile Stroescu, mare mecena al culturii române din Transilvania și Ungaria. Cu această ocazie, Vasile Stroescu a donat societății 12 000 de coroane. Vasile Stroescu (1845-1926), născut în satul Tinca, azi raionul Edineț, Basarabia, om politic, promotor al învățământului școlar, membru al Academiei Române, a sprijinit, necondiționat, cultura neamului său.

Începând din 1910, au fost organizate anual seratele de comemorare a lui Petru Maior. Mai mult, Societatea a republicat, la Gherla, „Istoria pentru începutul românilor în Dachia”, operă capitală pentru conștiința națională apărută, pentru prima dată, în 1812, la Buda.

Români din Ungaria au dat multe personalități ale vieții academice, științifice, universitare, politice și ecleziastice.

Andrei Șaguna s-a născut în 1808 la Mișcolț (mgh. Miskolc), comitatul Borsad Abanj-Zempler, din părinți aromâni. A studiat filozofia și dreptul la Universitatea din Pesta și teologia la Vârșeț (azi în Voievodina, Serbia). În 1848 a fost ales episcop ortodox al Ardealului. Marele ierarh a militat pentru restaurarea vechii Mitropolii a Transilvaniei, doleanța românilor fiind aprobată de împărat pe data de 24 decembrie 1864 când Mitropolia cu sediul la Sibiu devine independentă față de sârbi. Andrei Șaguna a fost numit mitropolit al românilor din Transilvania și Ungaria.

Pe tot parcursul mandatului său a susținut drepturile ortodocșilor români fiindu-le alături în toate demersurile pentru obținerea de drepturi naționale. A fost primul președinte al Asociației Transilvane pentru literatura română și cultura poporului român (ASTRA).

Personalitate excepțională, s-a bucurat încă din viață de prețuirea poporenilor români. Biografia i-au reproșat, totuși, ajutorul dat autorităților imperiale pentru predarea, în 1847, a unguoaiței Ecaterina Varga ceea ce a avut ca urmare

întemnițarea acesteia fără judecată pentru patru ani și exilarea ei în satul natal. (Unii cercetători resping culpa lui Șaguna, considerând că e vorba de propagandă maghiară).

(Katalin Varga și-a închinat viața salvării românilor iobagi din Munții Apuseni pe care i-a îndemnat neconținut la nesupunere și chiar la opoziție pe față, fiind supranumită „Doamna moșilor”. Dar cum și uitarea e scrisă în legile omenești, amintirea strădaniilor ei pentru drepturile românilor a dispărut din memoria noastră.)

Activitatea excepțională a mitropolitului a estompat acest păcat reproșat de biografii ierarhului român. Andrei Șaguna s-a stins din viață în 1873, după 65 de ani de viață la Sibiu, fiind înmormântat în cripta sa din Rășinari, înveșmântat într-un veșmânt simplu, fără rantie călugărească. Prin testament și-a lăsat întreaga avere Mitropoliei Transilvaniei în scopuri bisericești, școlare și filantropice.

În anul 2011 Biserica Ortodoxă Română l-a canonizat cu numele de Sfântul Ierarh Andrei Șaguna, cu ziua de prăznuire la 30 noiembrie.

Gheorghe Pomuț s-a născut la Jula la 31 mai 1818 și a încetat din viață în 1882 la Sankt Petersburg, Imperiul țarist. A studiat la Academia Militară din Viena. În timpul Revoluției maghiare din 1848, s-a înrolat ca voluntar în armata lui Lajos Kossuth unde a obținut gradul de căpitan.

Familia Pomuț provenea din satul Săcele, comitatul Brașov. Copilul a fost botezat de către preotul ortodox Atanasie Georgievici din Jula, cu numele de Georgie Pomutz.

După înfrângerea revoluționarilor, de teama represaliilor, tânărul Pomuț a emigrat în Statele Unite ale Americii. Se stabilește în Iowa alături de bănățeanul Drahoș (Dragoș) și de alți câțiva revoluționari maghiari unde, în apropiere de Burlington întemeiază propria colonie pe care o numește „New Buda”. În 1855 devine cetățean, fiind înregistrat ca „avocat născut în Ungaria”.

Prin 1861 susținea nevoia de cooperare cu Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei. Cerea îmbunătățirea situației minorităților din Ungaria. Întreprinzător, a

cumpărat mari suprafețe de teren în vestul sălbatic se bucură de o situație bună iar când izbucnește războiul de secesiune se prezintă ca voluntar în armata Nordului și luptă în câteva bătălii grele. Dovedind calități militare deosebite, stăpânire de sine și curaj, va fi promovat locotenent, apoi maior, locotenent-colonel... În 1864 i se oferă comanda regimentului 15 Iowa. Senatul americani îi conferă gradul de general de brigadă. În 1865, la sfârșitul războiului civil, generalul Pomuț călare pe un cal alb a avut onoarea să deschidă parada din Washington.

După război, în 1866, a fost numit consul al Statelor Unite la Sankt Petersburg, devenind, din 1874, consul general.

A participat la încheierea Tratatului americano-rus și s-a remarcat printre diplomații care au negociat cumpărarea Alaskăi de către Statele Unite pentru 7,2 milioane de dolari. (În anul 2023, pe fondul războiului ruso-ucrainean, Federația Rusă contestă vânzarea, prezentând și o cerere de restituire, susținând că, pentru suma plătită, țarul nu a făcut altceva decât „să închirieze”, pentru 100 de ani, Peninsula Alaska).

Consulul general a cărui misiune diplomatică se încheia în 1878 a rămas în Rusia. Tot ce se cunoaște este data și locul morții sale: 12 octombrie 1882 la Sankt Petersburg.

În 1913, Congresul American a luat hotărârea – neînfăptuită, de altfel – ca rămășițele sale pământești să fie repatriate și reînhumate în cimitirul național Arlington. În 1944, cetățenii americani de origine română au oferit guvernului federal un cuirasat numit „General George Pomuț”. Nava s-a aflat în exploatare până în 1970. În 2004, un bust al lui Pomuț a fost dezvelit în fața Catedralei Ortodoxe ortodoxe române „Sfânta Maria” din Cleveland, cea mai veche parohie românească din SUA fondată în 1904.

Moise Nicoară (1784, Jula – 1861, București) și-a dedicat întreaga viață poporului său. Maria Berenyi îl caracterizează astfel: „Moise Nicoară ni se înfățișează ca un înflăcărat apostol al culturii naționale și un neostenit propagator al ideilor reformatoare”.

S-a născut într-o familie nobilă (un strămoș fusese înnobilit în 1727 de către împăratul Ferdinand al II-lea), a urmat școala la Jula și gimnaziul la Oradea și Arad. A urmat Facultatea de Drept la Pesta și Pojon. În perioada războaielor napoleoniene a intrat în armata imperială unde primește gradul de locotenent de cavalerie și sarcina de a organiza Legiunea voluntarilor români din Arad, Bichiș, Bihor și Cenad.

Trece munții și în 1813 îl găsim profesor de limba latină și limba germană la școala lui Caragea Vodă. Prin activitatea sa didactică, a fost un precursor al lui Gheorghe Lazăr din Avrig, fondatorul învățământului în limba română din Țara Românească. În 1815, Moise Nicoară revine la Jula, fiind implicat în alegerea la Arad a unui episcop român.

Prin memoriile și petițiile adresate împăratului, el a prezentat Vienei situația națională bisericească și culturală a românilor. A avut un rol de seamă în 1822 când s-a înființat, la Arad, Institutul Teologic Ortodox Român. După 1852, a trăit în exil în Țara Românească și Moldova.

Îmbătrânit, sărac lipit, se stinge din viață la București unde este îngropat într-o cămașă de-a lui Alecu Golescu. În memoria contemporanilor săi, a rămas un erou legendar și un patriot al românilor „banato-ungureni.”

Constantin Daniel Rosenthal (1820 – 1851) născut la Pesta, într-o familie evreiască, pictorul Rosenthal a îmbrățișat cauza românilor. Ne-a dăruit tablourile „România revoluționară” și „România aruncându-și cătușele pe Câmpia Libertății”, două simboluri iconografice care ne-au însoțit evoluția istorică. Împreună cu Barbu Iscovescu și Ion Negulici au alcătuit triada pictorilor revoluționari de la 1848 care au contribuit substanțial la promovarea artei în România secolului al XIX-lea. În drum spre Transilvania, cu o misiune încredințată de comitetul revoluționar român de la Paris, în anul 1851 a fost arestat la Budapesta. Moare la 31 de ani în închisoarea din Pesta în urma torturilor. (O notă de epocă: modelul pictorului pentru tabloul „România revoluționară” a fost Mary Grant, sora lui Effingham Grant care venise în Valahia

ca secretar al Consiliului Britanic. Effingham s-a căsătorit cu Zoe Racoviță, nepoata lui Dinicu Golescu și au avut împreună 16 copii. Unul dintre ei, inginerul Robert Effingham, a lucrat la podul dinspre Calea Griviței spre Crângași, pod pe care l-a numit „Grant”, în memoria tatălui său. Mary a venit în Țara Românească să-și vadă fratele, dar se stabilește la București. Îl cunoaște pe C. A. Rosetti cu care se căsătorește în 1847, fiind cunoscută în istorie ca Maria Rosetti. Personalitate remarcabilă, Maria/Mary a scris în memoria prietenului pictor, la moartea sa, un articol emoționant: „...A fost unul dintre cei mai buni și credincioși oameni pe care Dumnezeu i-a creat după chipul său. A murit pentru România, pentru libertățile sale, a murit pentru prietenii săi români...Acest prieten, acest fiu, acest martir din România este un israelit, se numea Daniel Rosenthal.”

Emanuel Gojdu (n. 1802, Oradea – m. 1870, Pesta) era original din Moscopole. Familia lui a părăsit Macedonia și, într-un final, s-a stabilit la Mișcolț (mgh. Miskolc). A studiat dreptul la Oradea, Pojon/ (azi Bratislava, Slovacia) și Budapesta. În 1824 se stabilește în capitală unde începe să practice avocatura. Are o carieră strălucită încununată de prestigiu și un statut privilegiat. Între 1866 și 1868 a fost deputat în Adunarea Națională a Ungariei. În 1869 a fost numit judecător la Curtea Supremă a Ungariei.

Cel mai mare filantrop laic, Emanuel Gojdu a încetat din viață în 1870 la Budapesta, fiind înhumat în cimitirul Kerepsi. După decembrie 1989 s-a dezbătut insistent dacă rămășițele pământești ale generosului mecena ar trebui repatriate. Autoritățile maghiare au refuzat repatrierea.

Activitatea profesională și politică nu l-a împiedicat să își dedice timpul propășirii nației române și bisericii creștin ortodoxe căreia i-a aparținut.

Cu un an înainte de a muri și-a redactat testamentul prin care dispune, după precizarea legatelor, constituirea unei fundații permanente care va purta numele Fundația „Gozsdu”.

Iată crezul său:

„Ca fiu credincios al Bisericii mele laud Dumnezeu, căci m-a creat Român; iubirea ce o am față de națiunea mea, neîncetat mă face să stărui în faptă pentru ca și după moarte să pot erupe de sub gliile mormântului spre a putea fi pururea în sânul națiunii mele.” (Concordia, Nr. 52, Pesta, 1862, p. 208).

Fundația a fost beneficiară a averii sale pentru a putea să acorde burse studenților și ajutoare pentru preoți, adică „acelei părți a națiunii române din Ungaria și Transilvania care aparține confesiunii orientale ortodoxe”. Fundația a funcționat între 1870 și 1917 (printre beneficiarii direcți s-au numărat bursierii Traian Vuia, Octavian Goga, Constantin Daicoviciu, Victor Babeș și alții). După primul război mondial, fondurile Fundației Gojdu au fost blocate de statul ungar. Acordul româno-ungar din aprilie 1924 care stipula că fundația filantropică putea dispune liber de averea sa, nu a fost respectată de guvernul maghiar. O nouă convenție privind patrimoniul Fundației Gojdu, semnată la Paris în 1930 de Nicolae Titulescu și baronul Koranyi prevedea ca, în caz de neînțelegere, conflictul juridic să fie arbitrat de Curtea internațională de Justiție de la Haga.

În 1937, acordul bilateral recunoștea că averea aflată la Budapesta era proprietatea Fundației Gojdu din Sibiu. Acordul, ratificat în 1940 de Parlamentul ungar, nu a fost aplicat din cauza războiului. Nici după cel de-al doilea război mondial, patrimoniul Fundației Gojdu nu va putea fi recuperat.

Guvernele maghiare au susținut că Tratatul de la Paris (1947) nu a prevăzut retrocedarea de bunuri către România. Sfatul popular al orașului Budapesta naționalizează curțile Gojdu prin decretul numărul 4/1952. În 1953, un nou acord de inspirație stalinistă prevedea ca cele două republici populare să stingă orice litigiu material rămas între ele. Între timp, valoarea celor șapte imobile situate în centrul istoric al capitalei Budapesta între străzile Kiraly și Dob a continuat să crească exponențial. (Zbucnea, Constantin Buchet, 2008, bibl.).

Epopeea fundației Gojdu a continuat și după căderea Zidului Berlinului.

În octombrie 2005, România, avându-i ca prim ministru pe Călin Popescu Tăriceanu și ca ministru de externe pe Mihai Răzvan Ungureanu, a semnat, cu

guvernul maghiar, un acord care prevedea înființarea, conform legislației ungare, a fundației publice româno-ungare Gojdu. Ordonanța de Urgență nu a fost motivată, fiind respinsă în Camera Deputaților. Senatul, în calitate de cameră decizională, a respins proiectul. În martie 2018, președintele României Traian Băsescu promulga legea privind respingerea Ordonanței de Urgență numărul 183/2005 de ratificare a acordului privind înființarea Fundației Gojdu.

Astfel, în anul 2005 și apoi prin deciziile ulterioare, guvernul României a renunțat, de bunăvoie, în beneficiul statului ungar, la întregul patrimoniu al fundației Gojdu. Dincolo de implicațiile economice, acest act de abdicare morală a însemnat, în primul rând, o manifestare de ingraturitudine față de incomparabila personalitate a patriotului Emanuel Gojdu.

După tezaurul de la Moscova și Fundația Gojdu, cel de-al doilea tezaur românesc, cum i s-a spus, e aproape pierdut.

Alexandru Mocioni (n. Budapesta, 1841-m. Arad, 1909) a fost deputat în mai multe legislaturi în Camera ungară a Parlamentului de la Budapesta. A susținut drepturile românilor din Banat și Crișana. Îi datorăm înființarea Partidului Național al Românilor din Banat și Crișana. Esecurile sale publicate în 1833 sub titlul „Conștiința națională” au contribuit la deșteptarea sentimentului românesc al contemporanilor săi ca și a drepturilor națiunilor conlocuitoare din Ungaria Mare.

Personalitate renașcentistă, Alexandru Mocioni a lăsat o operă politică și culturală care nu poate fi evocată în câteva rânduri. Pentru a susține politica națională, a înființat ziarul „Dreptatea”, a sprijinit crearea unui fond de teatru românesc. A fost președintele ASTREI din Sibiu, a determinat înființarea băncii „Albina” căreia i-a donat 300.000 de florini pentru constituirea capitalului social. A patronat Societatea Academică „Petru Maior” din Budapesta. Împreună cu membrii familiei sale, marele mecena a donat sume uriașe pentru Catedrala Ortodoxă din Sibiu, construirea Muzeului ASTREI, Liceului din Brad și zeci de burse de studii pentru studenții români.

Contemporanii l-au apreciat la justa valoare, posteritatea însă l-a uitat. În afară de câțiva specialiști, cine mai știe acum că a fost unul dintre marii muzicienii români, pianist concertist (cânta la patru mâini cu prietenul său Franz Liszt), compozitor de muzică clasică și un animator cultural remarcabil. Spunea: „Astfel, domnilor, lupta pentru cultură este luptă pentru existența națională!”).

A compus ”Pensées Fugitives” pentru pian (1864), dintre care trei sonate. Sonata opus 9 pentru pian și violoncel scrisă de Mocioni și publicată la Viena în 1882, reprezintă prima sonată pentru violoncel scrisă de un compozitor român.

Lucrările lui Alexandru Mocioni a fost cântate la Budapesta, Viena și Praga. Istoricul Ștefan Pascu consideră că Transilvania se sprijină pe trei piloni: pe Andrei Șaguna, pe Avram Iancu și pe Alexandru Mocioni (Sinaci, Radu, bibl.)

Bustul care i-a fost ridicat în 1936 în Parcul Central din Timișoara, a fost distrus în 1940 după Dictatul de la Viena de către Ungaria horthystă.

În 2009, la comemorarea a 100 de ani de la încetarea sa din viață, bustul său a fost reamplasat în același loc.

UNGARIA: IMAGINI VECHI

Casă din Micherechi în 1950

Casă din Otlaca-Pustă

Palatul Mocioni din Budapesta

Fotografii: Arhiva săptămânalului Foaia Românească din Jula, Ungaria

UNGARIA: IMAGINI NOI

Balul panglicii la liceu

Curtea Gojdu

Instalarea primului episcop ortodox
în Ungaria, 1999

Fotografii: Arhiva săptămânalului Foaia Românească din Jula, Ungaria

BIBLIOGRAFIE

Alături de studiile la zi, contemporane, am menționat și lucruri mai vechi – acum de strict interes documentar – care reflectă punctul de vedere al autorilor marcat, inevitabil, de perioada în care au scris. Mă refer la: C.T. Căliman (Serbia 1865), M. Kogălniceanu (Bucovina, 1875), Henri Gaidoz (Ungaria, 1874), Ioan Mihaly de Apșa (Maramureș, 1900), Zamfir Arbore (Basarabia, 1904), Alexandru Țiplea (Maramureș, 1906), C.S. Constante (Timoc, 1907), Emanuil Grigorovitz (Bucovina, 1908), Emil Babeș (Ungaria, 1910), ș.a.

Studiile lor confirmă perenitatea interesului pentru destinul românilor aflați dincolo de hotarele țării.

MARAMUREȘUL DIN DREAPTA TISEI

Airinei Irina (coordonator), Rolul minorităților naționale la dezvoltarea societății românești, Ed. Universul Academic, București, 2019.

Alexandru Marina, Botoș Ilie, Ion M., Pop Nuțu, Dicționarul regionalismelor din partea dreaptă a Tisei, Ed. Biblioteca Județeană „Petre Dulfu”, Baia Mare, 2010.

Antonescu, Ion, Românii: originea, Trecutul, sacrificiile și drepturile lor, 1919, ediție îngrijită de maior Ilie Schipor, Ed. Cleo, București, 1990.

Ardelean Livia, Istoria economică și socială a Maramureșului, Ed. Etnologică, Baia Mare, 2012.

Ardelean, Teodor, Botoș, Ion M., coordonatori, Românii din Transcarpatia, antologie de texte, Ed. Biblioteca Județeană Petre Dulfu, Baia Mare, 2019.

Atlasul lingvistic român pe regiuni: Maramureș, vol.I, Ed. Academiei RSR, București, 1969
Bănățeanu, Tancred, Portul popular în regiunea Maramureș, Ed. Casa creației populare, Baia Mare, 1965.

Bârlea, Ioan, Însemnări din bisericile Maramureșului, Ed. Atelierele grafice Socec, București, 1909.

Bejan, Vlad, Românii din Ucraina, Ed. Pim, Iași 2012.

Bernea, Ernest, Maramureșul – țară românească, București, 1943.

Bernea Ernest, Cadre ale gândirii populare românești, Ed. Cartea Românească, București, 1985.

- Bernea Ernest, *Civilizația română sătească*, colecția „Țară și neam”, București, 1944.
- Bernea Ernest, *Sociologie și etnografie românească*, *Ordinea spirituală*, Ed. Vreimea, București 2009.
- Botoș Ioan, *Apșa de Mijloc – străveche localitate românească la 600 de ani de atestare documentară în Acta Musei Maramosiens (Anuarul Muzeului Maramureșean)*, nr. V, 2006, Sighetul Marmației.
- Botoș Ioan, Botoș Ileana, *Evreii din Apșa de Jos și din împrejurimi*, Ed. Bibliotecii Județene „Petre Dulfu”, Baia Mare, 2010.
- Botoș, Ion M., *Românii din Transcarpatia (Maramureșul istoric)*, Ed. Macarie, Târgoviște, 2005.
- Botoș, M. Ion, „La nord de Tisa în România Mică”, Ed. Dragoș Vodă, Cluj-Napoca, 2006.
- Bud, Tit, *Date istorice despre protopopiatele, parohiile și mănăstirile române din Maramureș din timpurile vechi până la 1911*, Gherla, 1911.
- Bud, Tit, *Poezii populare din Maramureș*, Ed. Academiei, volumele 1-3, București, 1908.
- Burghele, Camelia, *Asumarea identității culturale în comunitățile românești din Maramureșul ucrainean*, Ed. M N L R, colecția Aula Magna, București, 2013.
- Ciubotă Viorel, Ardelean Livia, Botoș Ioan, *Apșa de Jos. Ghid cultural istoric*, Ed. Muzeului Sătmărean Satu Mare, 2015.
- Dan, Mihai, *Istoria ce am petrecut în crâncenul război*, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2008.
- Dermer I. Marin, *Maramureșul românesc*, Ed. Cartea Românească, București, 1933.
- Dragomir Silviu, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal*, vol. 2, Ed. Dacia Cluj-Napoca, 2002.
- Duică, Bogdan Ghe., *Simplicissimus descriind Maramureșul pe la 1650*, Sibiu, 1929.
- Filipașcu, Alexandru *De la românii din Maramureș – Oameni, locuri, cântece*, Sibiu 1943.
- Filipașcu, Alexandru *Voievodatul Maramureșului – originea, structura și tendințele lui*, Sibiu, 1945.
- Filipașcu, Alexandru, *Enciclopedia familiilor nobile maramureșene de origine română*, Ed. Eikon, București, 2015.
- Filipașcu, Alexandru, *Le Maramureș*, Sibiu, 1944.
- Filipașcu, Alexandru, *Istoria Maramureșului*, Ed. ziarului Universul, București, 1940.
- Ghergheș, Ilie, *Volohii din Carpații Păduroși – o ruină de românitățe, în Studii și articole de istorie*, nr. LXXVII, Călărași, 2010.
- Gherheș Ilie, *Istoricul martir dr. Alexandru Filipașcu – un aristocrat al propriului destin*, Ed. Baia Mare, 2019.

- Gherheș Ilie, Maramureșeni și Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, Ed. Gutinului, Baia Mare, 2017.
- Gherheș Ilie, Maramureșul între Dictatul de la Viena și Conferința de pace de la Paris (30 august 1940-10 februarie 1947), Ed. Biblioteca Județeană „Petre Dulfu”, Baia Mare 2002.
- Gherheș Ilie, Minoritățile naționale din Maramureș și Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, în Gazeta de Maramureș, marți, 16 august 2022.
- Giurcă Ion, Trei luni în Pocuția: acțiuni ale Diviziei 8 Infanterie (23 mai-24 august 1919, Ed. Militară, București, 2019.
- Hostiuc, Ștefan, Literatura română și rolul ei salvator pentru comunitățile istorice din afara Țării, în Mesager bucovinean, nr. 1-2/2019.
- Iuga de Săliște Vasile(cord.), „Românii din dreapta Tisei în istoria României”, ediția a doua, Ed. Societății Culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă”, Cluj Napoca, 2004.
- Iuga, Nicolae, Maramureșul și Rusia subcarpatică. De la Episcopia de Hajdudorog la Tratatul de la Trianon, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2019.
- Ivanciuc, Teofil, Biserici, case, porți. Disparația arhitecturii în lemn maramureșene și posibile soluții pentru blocarea fenomenului în Acta Musei Maramorosiensis, numărul 12/2016, Sighetul Marmației .
- Ivanciuc, Teofil, Inscricții medievale maramureșene din secolele XIV-XVI, în Revista Arhivei Maramureșene nr. 12/2019, Baia Mare.
- Ivanciuc, Teofil, Satele dispărute ale Maramureșului medieval, în revista Arhivei Maramureșene, nr. 10/2017, Baia Mare.
- Ivanciuc, Teofil, Vederi din Maramureș, prefață de Ovidiu Pecican, Ed. Valea Verde, Sighetu Marmației, 2020.
- Kligman, Gail, The wedding of the dead, University of California Press, Berkeley, 1988.
- Lupescu Bogdan, Rus Ciprian, Urme românești. Volohii din Ucraina în revista Formula AS nr. 1385, din 27.09/2019-3/10/2019.
- Man, Grigore, Biserici din lemn din Maramureș, Ed. Proema, Baia Mare, 2007.
- Maramureș, vatră de istorie milenară, Ed. Dragoș Vodă, Cluj-Napoca, 1997.
- Marin Maria, Mărgărit Iulia, Neagoe Victoria, Pavel Vasile, Graiuri românești din Basarabia, Transcarpatia, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar, Institutul de fonetică și dialectologie „Alexandru Rosetti”, București, 2000.
- Marina Mihai, Maramureșeni. Portrete și medalioane, Ed. Dragoș Vodă, Cluj-Napoca, 1998.

- Meteș Ștefan, Sibiu 1935, cap. IX, Biserica românească din Maramureș, părțile ungurești și din Banat în istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungari, vol. I (până la 1968), Ed. Librăriei Arhidiecezane, Sibiu, 1935.
- Mihaly de Apșa, Ioan, Diplome maramureșene în secolele XIV și XV, Sighet, 1900.
- Morariu Tiberiu, Maramureșul în organismul etnic și politic al Țării Românești, București, 1942.
- Neiescu Petru, Rusu Grigore, Stan Ionel, Atlasul lingvistic român pe regiuni: Maramureș, Institutul de Lingvistică și istorie literară, Ed. Academiei RSR, București, 1969-1973.
- Nistor Ion, Cehoslovacii și românii. Expunere istorică, Cernăuți, 1930.
- Nuțu, Roșca (prof. dr.), Istoria Bisericii Ortodoxe Române din Maramureș, Ed. Episcopiei Ortodoxe Române a Maramureșului și Sătmarului, Baia Mare, 2015.
- Oancea, Marian, Transcarpatia – Radiografia unei regiuni multietnice, Ed. Eikon, București, 2021.
- Papahagi, Tache, Graiul și folclorul Maramureșului, Ed. Cultura Națională, București, 1925.
- Păcuraru, Mircea, Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, Ed. Sophia, București 2018.
- Petranu Coriolan, Biserica reformată din Sighet și bisericile de lemn din Maramureș, Sibiu, 1944.
- Petrovan, Ion, Multiculturalism în țara Maramureșului, Ed. Academiei Române, București, 2017.
- Pop – Bratu, Anca, Pictura murală maramureșeană. Meșteri zugravi și interferențe stilistice, Ed. Meridiane, București, 1982.
- Pop, Gheorghe T. Pagini din istoria Maramureșului (coordonator), Ed. Muzeul Regional Maramureș, Baia Mare, 1967.
- Popa, Radu, Ioniță, Adrian, Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea București, Ed. Enciclopedică, 1997.
- Popa, Radu, Popovici, Ioana, Cnezatul Marei. Studii documentare și arheologice în Maramureșul istoric, Ed. Muzeului județului Maramureș, 1970.
- Popa, Radu, Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea, Ed. Academiei RSR, București, 1970.
- Popescu Ion, Ungureanu Constantin, Românii din Ucraina între trecut și viitor, Ed. Primus, Oradea, 2010.
- Popescu, Ion, Ungureanu, Constantin Românii din Ucraina între trecut și viitor, ediția a treia revizuită, Ed. Primus, Oradea, 2010.
- Porumb, Marius, Biserici de lemn din Maramureș, Ed. Academiei Române, București, 2005.

- Porumb, Marius, Icoane din Maramureș, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975.
- Postică Diana, coordonator, Școala românească pretutindeni. Ghidul instituțiilor de învățământ românesc, cu sprijinul Ministerului Afacerilor Externe, Departamentul pentru Relațiile cu Românii de Pretutindeni, București, 2007.
- Radu Andrei, Din țara lui Dragoș. Schițe, Ed. Institutului de arte grafice „Eminescu”, București, 1941 Reli S., Biserica Ortodoxă Română din Maramureș în vremurile trecute, Ed. Mitropoliei Bucovinei, Cernăuți, 1938.
- Someșan Laurian, Câmpia Tisei ca barieră etnică, București, 1943.
- Stoica, Vasile, Un raport diplomatic despre Maramureșul istoric, Maramureșul de Nord, februarie, 1942, în Românii din dreapta Tisei, ediția a II-a.
- Surdu, Alexandru, Ordinul cavalerilor marmațieni, Ed. Ardealul, Târgu Mureș, 2020.
- Ștef Dorin, Dicționar etimologic al localităților din județul Maramureș, Ed. Ethnologica, Baia Mare, 2016, colecția „Cultura tradițională”.
- Ștef, Dorin, Dicționar de regionalisme și arhaisme din județul Maramureș, ediția a III-a, revăzută și adăugită, Ed. Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2021.
- Ștefănescu, I. D., Arta veche a Maramureșului, Ed. Meridiane, București, 1968.
- Tălmăcec Natalia, Românii din Ucraina. Asimilați sau protejați ca minoritate. Ed. România Pur și Simplu, București, 2004.
- Tomi, Nicolae Marian, Maramureșul istoric în date, Ed. Grinta, Cluj-Napoca, 2005.
- Țineghe Cristina (editor), „Dezmembrarea Maramureșului istoric 1919-1923, Ed. Centrului de studii pentru resurse românești, București, 2009.
- Țiplea Alexandru, Poezii populare din Maramureș, Analele Academiei Române, seria II, Tom 38, București, 1906.
- Țuțuianu Ioan, N., Maramureșul voievodal. Istorie și economie, prefață de Simion Mehedinți, București, 1943.
- Vancea Echim, Apșa – un valoros document publicistic de informare și de recuperare a istoriei românilor din dreapta Tisei, în Mesager bucovinean numărul 3-4/2000.
- Vișovan, Ștefan, Dicționar de frecvență a numelor de familie din Maramureș, Baia Mare, 2007.
- xxx Cât îi Maramureșul, cuvânt înainte de Mihai Pop, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Etnografie și Folclor, Ed. Știința, Chișinău, 1993.
- xxx Problemele comunității românești din Ucraina pe agenda de lucru ONG-urilor și a mass-media de limba română din regiunile Cernăuți, Odesa și Transcarpatia – masă rotundă în revista Mesager bucovinean, nr. 1-2/2020.

- xxx Români de peste hotare (1945), studiu multiplicat de Ministerul Afacerilor Externe, Direcția Arhivă și documentare și Documente Diplomatice București, 1993 (capitolul 3, Români din Ucraina Transcarpatică).
- XXX Români din dreapta Tisei în istoria României, Ed. Uniunea regională din Transcarpatia „Dacia”, Apșa de Jos – Ujgorod, 2002.
- XXX Români din treapta Tisei în istoria românilor, ediția a II-a, Ed. Societății culturale Pro Maramureș Dragoș Vodă, Cluj-Napoca, 2004.

BUCOVINA: CERNĂUȚI ÎN CÂTEVA IPOSTASURI

- Arbore, C. Zamfir, „Ucraina și România”, Tipografia Curții Regale F. Göbl, București, 1916.
- Aurelian, P. S., „Bucovina descriere economică însoțită de uă chartă”, Tipografia Laboratorilor Români, Bucuresci, 1876.
- Baysha, Olga, „Democracy, Populism and Neoliberalism in Ukraina”: On the Fringes of the Virtual and the Real”, Routledge, London, 2021.
- Bocănețu Al., „Istoria orașului Cernăuți pe timpul Moldovei”, Academia Română / Institutul „Bucovina”, Editura Zelena Bukovyna, Cernăuți, 2010.
- Bulumac, Ovidiana, Rupe, Narcis, „De la deznaționalizare la interdicție” în revista „Mesager bucovinean”, nr. 4/2022.
- Buzan, Berry, „People, States and Fear”, Editura Rowman and Littlefield, International London, 2007.
- Cantemir, Dimitrie, „Descrierea Moldovei” cu studiu introductiv, antologie și note finale de Constantin Măciucă, Editura Tineretului, București, 1967.
- Carabela, Octavian, Criticos, Mihaela, Carpov, Aurelia, Oлару, Dragoș, „Cernăuți. Arhitectură europeană. Arhitectura românească. 1860-1940”, Simetria, București, 2018.
- Ceachir, Nicolae, „Din istoria Bucovinei: 1775-1944”, Editura Oscar Print, București, 1999.
- Cernov, Alexandrina (coordonator), „Destinul bisericii românești din nordul Bucovinei în perioada sovietică: credință, limb, identitate”, ediția a doua, Editura Nicodim Caligraful, Putna, 2022.
- Cernov, Alexandrina (volum îngrijit de...), Fântâna Albă. Golgota Neamului”, Editura Nicodim Caligraful, Mănăstirea Putna, 2018.
- Copețchi-Kopecky Mihai, „Geopolitica Bucovinei”, Editura Constant, Sibiu, 2018.

- Covalciuc, Dumitru, „Sfârșitul Mitropoliei Ortodoxe Române de la Cernăuți” în „Glasul Bucovinei” numărul 1 / 2019.
- Crigan, Grigore, „Cea mai curată lacrimă a noastră”, Editura Micmo, Cernăuți, 2009.
- Diaconu, Ion, „Minoritățile în mileniul al treilea, între globalism și spirit național”, Editura Asociației Române pentru Educație Democratică, București, 1999.
- Diaconu, Mircea A., „Cernăuți. Obiecte pierdute”, Editura Cartier, Chișinău, 2021.
- Dominte, Ion, „Un zvon străbate Bucovina”, ziarul Bucovina nr 258-259, Cernăuți, mai 1942 (în Cernov Alexandrina, 2018).
- Dragomir, Laurențiu, „Monumente istorice și de arhitectură din ținutul Cernăuților”, Editura Eminescu, București, 2000.
- Duțu, Alesandru, „Armata Română în război. 1941-1945”, Editura Enciclopedică, București, 2016.
- Duțu, Alesandru, Botoran, Constantin, „Al Doilea Război Mondial. Situația evreilor din România, vol. 1 (1939-1941), partea întâi, Editura Țara noastră-Uniunea Vatra Românească, București, 2003.
- Economu, Radu, „Iancu Flondor. Date inedite din Arhivele Statului”, în Analele Bucovinei I, numărul 1 / 1994, București.
- Economu, Radu, „Unirea Bucovinei 1918”, Editura Alexandru cel Bun, Cernăuți, 2011.
- Fukuyama, Francis, ”Identity. Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition” Ed. Profile Books, London, 2018.
- Gherman, Marin, „În loc de postfață: ortodoxia românească din Ucraina prinsă între Kiev și Moscova” în Cernov, Alexandrina (coordonator), op.cit., 2022, bibl.
- Gherman, Marin, „Legea Educației din Ucraina, un instrument al luptei geopolitice” în „Mesager bucovinean” nr. 4/2017.
- Giurescu, C. Constantin, „Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea”, Editura Academiei Române, București, 1967.
- Grigorovici, Radu, „Modelul Bucovinei” în „Analele Bucovinei” III, 3, numărul 2/1996, București.
- Grigorovitz, Emanuil, „Dicționarul geografic al Bucovinei”, Atelierele grafice Socec et Co., Societate Anonimă, București, 1908.
- Grigoroviță, Mircea, „Învățământul în nordul Bucovinei (1775-1944), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1993.
- Gusti, Dimitrie (coordonator), „Enciclopedia României”, Editura Asociația științifică pentru enciclopedia României (patru volume publicate între 1938-1943), București.

- Hostiuc, Ștefan, „Românii din Ucraina: geopolitici educaționale în revista „Mesager bucovinean”, nr. 4/2017.
- Hostiuc, Ștefan, „Scriitori români din Bucovina”, Editura ICR, București, 2005.
- Ilica, Vasile, „Bucovina abandonată”, Editura Imprimeriei de Vest, Oradea, 2010.
- Ilica, Vasile, „Bucovina noastră. Antologie istorică 1775-2012”, Oradea, 2012.
- Ilica, Vasile, „Martiri și mărturii din nordul Bucovinei.(Fântâna Albă, Suceveni, Lunca, Crasna, Igești...), Editura Imprimeria de Vest, Oradea, 2003.
- Ilica, Vasile, „Mihai Eminescu contestat la Cernăuți” în „Familia română”, numărul 3/1999, Oradea.
- Kogălniceanu, Mihail, „Răpirea Bucovinei”, ediția a doua (după cea din 1875), Editura Neamul Românesc, Vălenii de Munte, 1910.
- Lavric, Aurelian, „Politica de represiune a regimului sovietic în sudul Basarabiei și în nordul Bucovinei: 1940-1941, 1944-1945” în Studia Universitatis, revistă științifică a Universității de Stat din Moldova, Chișinău, nr. 4 (54)/2012.
- Lazăr, Ilie, „Amintiri”, Editura Fundația civică, București, 2000.
- Moraru, Pavel, „Administrația română Bucovina. 1941-1943”, în Revista de istorie a Moldovei numărul 3 (55), iulie-septembrie, 2004, Chișinău.
- Năstase, I.Gheorghe, „Ucraina”, Editura Cartea românească, București, 1924.
- Nicolae, Mihai, „Dreptul forței sau forța dreptului? Cronica unui abuz al principalelor servicii de informații din Ucraina și Republica Moldova” (2021) în „Mesager bucovinean”, anul XVII, nr. 1-2/2020.
- Nicolae, Mihai, „O Bucovină europeană” în revista „Mesager bucovinean”, nr. 1 (57), 2018.
- Nistor, Ion, „Istoria Bucovinei”, Editura Humanitas, București, 1991.
- Nistor, Ion, „Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic”, Editura Academiei Române, Socec et Comp. și C. Sfetea, București, 1915.
- Nistor, Ion, „Unirea Bucovinei – 28 noiembrie 1918. Studii și documente”, Editura Cartea românească, București, 1928.
- Olaru, Dragoș, „Mesaje din trecut. Istoria ca lumină, speranță și leac. Articole. Studii. Memorii”, Editura Druk Art, Cernăuți, 2020.
- Olaru, Marian, „Despre homo bucovinensis sau împreună cu Klaus Heitmann despre imagologie” în „Analele Bucovinei” III, numărul 2/1996, București.
- Onciul, Dimitrie, „Din trecutul Bucovinei”, Institutul de arte grafice „Speranța”, București, 1915.
- Oprea N. Ion, „Bucovina în presa vremii, Cernăuți, 1811-2008”, Editura PIM, Iași, 2008.

- Oprea, Ion N., „Bucovina în presa vremii, Cernăuți 1811-2008”, Editura PIM, Iași, 2008.
- Patraș, Eugen, „Librăria Mihai Eminescu din Cernăuți”, în revista „Mesager bucovinean”, nr. 1-2/2019.
- Patraș, Eugen, „Minoritățile naționale din Ucraina și Republica Moldova. Statutul juridic”, Editura Alexandru cel Bun, Cernăuți, 1999.
- Patraș, Eugen, „Spre Est sau spre Vest”, în revista „Mesager bucovinean”, nr. 4/2022.
- Pătraș, Eugen (responsabil de ediție), Hostiuc, Ștefan (lector), „Materialele Conferinței științifice internaționale: Minorități naționale inventate. Moldovenismul: politici, cauze, efecte”, Cernăuți, 23 noiembrie 2019, Editura Rodovid, Cernăuți, 2019.
- Peiu, Petrișor, „Și ei sunt români. Și ei sunt ai noștri. Și eu au nevoie de România”, în ziare.com, 2020 disponibil pe <https://ziare.com/romani-strainatate/>
- Popescu, Ilie, Cozmei Ion, „Drumul spre Golgota”, Editura Moldova, Iași, 1994.
- Popescu, Ion, Ungureanu, Constantin, „Români din Ucraina”, ediția a treia, Editura Primus, Oradea, 2012
- Popovici, Traian, „Spovedania”, Editura Fundației „Dr. Wilhelm Filderman”, București, 2002.
- Predescu, Lucian, „Enciclopedia Cugetarea”, Editura Cugetarea Georgescu –Delafras, București, 1940.
- Purice, Ștefan, „Represiunile sovietice în regiunea Cernăuți (anii '40 – '50 ai secolului al XX-lea, în Analele Bucovinei, VII, numărul 2/2001.
- Purici, Ștefan, „Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775-1861”, Editura Hurmuzachi, Suceava, 1998.
- Rachieru, Adrian Dinu, „Emisfere de Bucovina”, volumul I, Editura Junimea, Iași, 2023.
- Satco, Emil, „Bucovina: contribuții culturale științifice”, Editura Biblioteca I. G. Sbiera, Suceava, 2000.
- Satco, Emil, Niculică, Alis, „Enciclopedia Bucovinei: personalități, societăți, presă, instituții” (trei volume), Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2018.
- Simion Florea Marian, „Tradiții populare române din Bucovina”, Editura Imprimeria Statului, București 1895.
- Talmacec, Natalia, „Români din Ucraina. Asimilați sau protejați ca minoritate”, Editura România pur și simplu, București, 2004.
- Toacă, Maria, „Neamul nostru de martiri”, Biblioteca societății Golgota a românilor din Bucovina, Cernăuți, 2021.
- Tudor, Tiberiu, „Tratatul cu Ucraina. Istoria unei trădări naționale”, Editura Prestige, București, 2019.

Ungureanu, Constantin, „Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918), aspecte etno-demografice și confesionale”, Editura Civitas, Chișinău, 2003.

Ungureanu, Ștefănița-Mihaela, „Guvernatorii militari ai Bucovinei”, în *Analele Bucovinei* nr 2 (43)/2014, București.

Ungureanu, Constantin, „Bucovina la sfârșit de secol XIX – început de secol XX” în revista „Mesager bucovinean”, nr 1/ 2018.

Văratic, Vitalie, „Șase zile din istoria Bucovinei (28 iunie-3 iulie 1940)”, Editura Institutului Bucovina-Basarabia, Rădăuți, 2001.

Vătășianu, Virgil, „Istoria artei feudale în Țările Române”, Editura Fundația Culturală Română, București, 2001.

XXX ”Guide de la Roumanie”, Edition „Ghidul României”, Bucarest, 1940.

XXX „Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice”, ediție bilingvă îngrijită cu introduceri, postfețe, note și comentarii, de acad. Radu Grigorovici, prefață D. Vatamaniuc, Editura Alexandru cel Bun, Cernăuți, 2011, prima ediție apărută la Editura Academiei Române, București, 1997.

PERIODICE

XXX Analele Bucovinei
XXX Glasul Bucovinei
XXX Mesager Bucovinean

BASARABIA

- *** Adevărul despre Mitropolia Basarabiei, Ed. Institutului Biblic și de Misiune a B.O.R., București, 1993.
- *** Basarabia dezrobită. Drepturi istorice. Nelegiuiri bolșevice. Înfrățiri românești, Institutul de arte „Marvan”, București, 1942.
- *** Locașuri Sfinte din Basarabia, Ed. Alfa și Omega, Chișinău, 2001.
- *** Revista Fundațiilor Regale, nr. 8-9 1941, București.
- Arbore Zamfir C., Dicționarul geografic al Basarabiei, Atelierele grafice I.V. Socetu, București, 1904.
- Arbore, Zamfir, „Liberarea Basarabiei”, Ed. Ligii pentru eliberarea Basarabiei, Tipografia Curții Regale F. Göbl și Fiii, București, 1915.
- Bălan Ioanichie, Vetre de sihăstrie românească, Ed. Institutului Biblic și de Misiune a B.O.R., București 1082.
- Berechet Ștefan, Când a zidit Vasile Lupu biserica din Orhei, în „Revista arhivelor”, București, 1926.
- Berechet Ștefan, Situația bisericii și a mănăstirilor din Moldova, în „Biserica ortodoxă română”, nr. 15, 1923 și nr. 1, 1924, București.
- Bezviconi Gheorghe, Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru, vol. II, București, 1943.
- Bobulescu Constantin, Din viața mitropolitului Veniamin Costachi. Neamul, copilăria, tinerețea și episcopatul, Chișinău, 1933.
- Boldur Alexandru, Istoria Basarabiei, București, 1992.
- Bulat Toma, Români ortodocși și creștinătatea răsăriteană, București, 1943.
- Buzilă Boris, Din istoria vieții bisericești din Basarabia, Ed. Fundației Culturale Române cu Ed. Știința, București Chișinău, 1996.
- Cantemir Dimitrie, Descrierea Moldovei, București, 1996.
- Casso Leon, Rusia și Bazinul Dunărean, Ed Saeculum Vizual, București, 2003.

- Cemârtan Romeo, Cazul Mitropoliei Basarabiei, interferențe politice și religioase, Ed. Alfa și Omega, Chișinău, 2004.
- Cemârtan Romeo, Situația și evoluția vieții bisericești în R.S.S.M. în perioada 1945-1962, în „Destine individuale și colective în comunism”, coord. Cosmin Budeancă și Florentin Olteanu, Ed. Polirom, București, 2013.
- Cemârtan, Romeo, Biserica Ortodoxă Rusă în geopolitica regională – cazul Republicii Moldova”, Tipografia centrală, Chișinău, 2020.
- Chifu Iulian, Cubreacov Vlad, Potroacă Mihai, Dreptul de proprietate al Mitropoliei Basarabiei și restituirea averilor bisericești, Ed. Alfa și Omega, Chișinău, 2004.
- Ciobanu Ștefan, Basarabia, Ed. Universitas, Chișinău, 1993.
- Ciobanu Ștefan, Basarabia. Populația, istoria, cultura, Ed. Clio, București, 1992.
- Ciobanu Ștefan, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă, Ed. Enciclopedia, Chișinău, 1992
- Ciorba Veaceslav, Misiunea ortodoxă română din stânga Nistrului (1941-1944), în „Revista de istorie a Moldovei, nr. 1-2/ 2011 „, Chișinău.
- Codreanu Theodor, Basarabia sau drama sfâșierii, Ed. Flux, Chișinău, 2003
- Colesnic Iurie (editor), Chișinău. Enciclopedie, Ed. Museum, Chișinău, 1997
- Colesnic Iurie, Basarabia necunoscută, vol. 1-10, Chișinău, 1993-2015
- Corneanu Constantin, Sub povara marilor decizii. România și geopolitica marilor puteri (1941-1945), Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2010
- Crihan Anton, Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse rusești, Ed. Eminescu, București, 1995
- Cubreacov Vlad, Este Biserica un element al societății civile?, în „Arena Politicii”, 15. 11.1997
- Cubreacov Vlad, Mitropolia Basarabiei – o eparhie de aur a Bisericii Românești, în „Flux”, 14.3.1997
- Danilov Maria, Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia 1812-1989 (Cultura între tradiție și politica țaristă), Ed. Tyragetia, Chișinău, 2007.
- Diaconescu Emil, Imperialismul moscovit și ortodoxia, Iași, 1943.
- Frățiman Iustin Ștefan, Administrarea bisericească la Românii transnistreni între Bug și Nistru (Cercetare politico-bisericească relativ la viața românilor ce trăiesc în Rusia), Ed. Dimitrie V. Păun Publicist, Chișinău, 1920.
- Frățiman Iustin Ștefan, În chestia eparhiilor din Basarabia, Chișinău, 1901.
- Frățiman Iustin Ștefan, Studiu contributiv la istoricul Mitropoliei Proilava (Brăila), Chișinău, 1923.

- Fruntașu Iulian, O istorie etnopolitică a Basarabiei, 1812-2002, Chișinău, 2002.
- Galaction Gala, Zile basarabene, Ed. Știința, Chișinău, 1993.
- Ghimpu Vlad, Biserici și mănăstiri medievale din Basarabia, Ed. Tyragetia, Chișinău, 2000.
- Ioniță Gheorghe, Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994, Ed. Europa nova, București, 1994.
- Iorga Nicolae, Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor, vol. II, Ed. Gramar, București, 1995.
- Micșunescu Dimitrie, Vizitând mănăstirile basarabene și bucovinene, București, 1937.
- Mihail Paul, Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia, Ed. Știința, Chișinău, 1993.
- Mihail Paul, Mihail Zamfira, Acte în limba română tipărite în Basarabia. 1812-1830, vol. I, Ed. Academiei Române, București, 1993.
- Nicolae Mihai, Barcea Dan, Românitatea Răsăriteană, Biserici rupestre din Basarabia, Editura Semne, București, 2006.
- Nicolae, Mihai, Altare și frontiere. Biserica Basarabiei, biserica luptătoare, Ed. Alianța pentru centenar, București, 2018.
- Nistor Ion, Istoria Basarabiei, Chișinău, 1991.
- Patriarhul Kirill, Cugetări pentru fiecare zi din an, prefață Daniel Patriarhul B.O.R., Ed. Proema, Baia Mare, 2019.
- Păcurariu Mircea, Basarabia, aspecte din istoria Bisericii și a neamului Românesc, Ed. Mitropoliei și Bucovinei, Iași, 1993.
- Păcurariu Mircea, Dicționarul teologilor români, Ed. Enciclopedică, ed. a II-a, București, 2002.
- Păcurariu Mircea, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, Ed. Știința, Chișinău, 1993.
- Pelivan Ion, La Bassarabie sous le régime russe, (1812-1918), Imprimerie Générale Lahure, Paris, 1919.
- Plămădeala Antonie, Basarabia, Sibiu, 2002.
- Plugaru Ștefan, Ierarhi ai Mitropoliei Basarabiei în perioada interbelică, Ed. Semne, 2012.
- Popescu-Prahova, Creștinism și națiune. Patrie și religie, București, 1942.
- Popovschi, Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși, Ed. Museum, Chișinău, 2000.
- Porcescu Scarlat, Episcopia Hușilor. Pagini de istorie, Episcopia Romanului și Hușilor, 1990.

- Postarencu Dinu, O istorie a Basarabiei în date și documente 1812-1940, Ed. Cartier, Chișinău, 1998.
- Șadnițchi Axentie, „Gavriil Bădulescu-Bodoni exarh al Moldovei și Vlahiei (1808-1812), Mitropolit al Chișinăului (1813-1821)”, trad. A. Matei, Chișinău, 2004.
- Șerbanescu Florin, Scurt istoric al Mitropoliei Basarabiei, în „Luminătorul”, nr. 2, 2003.
- Tihonov Ludmila, Politica statului sovietic față de cultele din RSS Moldovenească (1944-1965), Ed. Prut Internațional, Chișinău, 2004.
- Topologeanu N.N., Încercarea rușilor de a deznaționaliza Basarabia prin biserică, Ocele Mari Vâlcea, 1933.
- Țăranu Mariana, Unele aspecte ale politicii religioase din Basarabia în timpul primului an de ocupație sovietică, în „Destin românesc” nr. 4, 2008, Chișinău.
- Țepordei Vasile, Amintiri din Gulag, Casa Editorială pentru turism și cultură ABEONA, București, 1992.
- Țurcanu Ion, Mănăstirea Harbovăț: un caz spectaculos din istoria închiderii de către sovietici a lăcașurilor de cult din Basarabia, în „Luminătorul”, nr. 6, 2002.
- Varta Ion, Contribuții documentare la istoria Basarabiei, în „Revista de istorie a Moldovei”, m. 2, 1992, Chișinău.
- Visarion Puiu, Mănăstirile din Basarabia, Tipografia de editură națională „Luceafărul”, Chișinău, 1919.
- Vornicescu Nestor, Gurie Grosu, primul arhiepiscop și mitropolit al Basarabiei românești, în vol. „Studii de teologie istorică”, Craiova, 1998.

TIMOCUL SÂRBESC

- Arhire, Teodor Dan, Românii timoceni în prima jumătate a secolului XX, Ed. Centrul de Studii Românești, București, 2008.
- Bancoș Dorel, Social și național în politica guvernului Ion Antonescu, Ed. Eminescu, București, 2000.
- Barbu Dinu, Călătorie în Țara Românilor, ediția a doua, Ed. Almanahul Banatului, Timișoara, 2009.
- Băluțoiu Valentin, O istorie pentru românii de la sud de Dunăre, ediție bilingvă româno-sârbă, Ed. Alma, Craiova, 2009.

- Bărbulescu, Ilie, *Les relations de Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie en liaison avec la question macédo-roumaine*, Ed. Institutului de Arte Grafice, Iași, 1912.
- Berciu-Drăghicescu, Adina, *Români din Balcani. Cultură și spiritualitate*, Ed. Globus, București, 1996.
- Berciu-Drăghicescu, Adina, Stan C. Florin, Taloș Dan, (editori), *Români din Peninsula Balcanică în documente din Arhiva Diplomatică a MAE (1921-1972)*, Ed. ICR, 2022.
- Bidilică-Vasilache Georgeta, (culegere realizată și îngrijită), *„Sfinții ortodocși români din afara granițelor*, Ed. Studia, Cluj-Napoca, 2018.
- Blenche Mihail, *Români de peste hotare*, f. ed. București, 1935.
- Brezeanu Stelian, *De la populația romanizată la vlahii balcanici în „Revista de istorie”*, tom 29, nr. 2, februarie, 1976.
- Brezeanu Stelian, Zbucă Gheorghe (coord.), *Români de la sud de Dunăre. Documente*, Ed. Arhivele Naționale ale României, București, 1997.
- Bucuța Emanuil, *„Români dintre Vidin și Timoc”*, Ed. Tipografia Cartea Românească, București, 1923.
- Budiș Monica, *Comunitatea românească de pe Valea Timocului bulgăresc*, Ed. Militară, 2001, București.
- Burada, Teodor, *O călătorie la vlahii (români) din Kraina, Croația și Dalmația*, Tipografia și Papetăria „Progresul”, Iași, 1908.
- Cain D., Goșu A., Sigmirean C., Sorescu-Marinkovic, *„Români din Timoc” în „Români de lângă noi”*, Ministerul Afacerilor Externe, Departamentul Politici pentru Relația cu Români de Pretutindeni, București, 2013.
- Căliman C.T., *Echilibrul în Orient sau Serbia și România, (Voiagiu 1864)*, Typografia Stephan Rassidescu, Bucuresci, 1865.
- Constante C., Golpenția A., *Români din Timoc. Culegere de izvoare, cu prefață de Sabin Manoilă și o introducere de Emanuel Bucuța*, vol. I-III, Ed. Societatea Română de Statistică, București, 1943-1944.
- Constante C.S.(Delatimoc), *Români din Serbia. Monografie etnică și statistică*, Tipografia G.A. Lăzărescu, București, 1907.
- Constantinescu N. A., *„Chestiunea timoceană”*, Ed. Bucovina „I.E.Toronțiu”, (Biblioteca „Historia”, 3), București 1941.
- Copcea Florian, *Istoriografia românilor din Serbia de sud-est*, Editura Autograf, MJM, Craiova, 2008.

- Costachie, Silviu, Ion, D. F., *Geopolitica spațiului balcanic*, Ed. Transversal, București, 2010.
- Diamandi – Amiceanu Vasile, *Românii din Peninsula Balcanică*, Editura „Institutul de Arte Grafice Tiparul Universitar, București, 1938.
- Dimitrijevič-Rufu, *The multiple identity of Romanians in Melnica (Homolie, Serbia)*, New York, 1998.
- Dobrescu Ion Florentin, Dobrescu Nicoleta Laura, „Românii timoceni” în revista *Geopolitica* nr. 1 (5), anul IV, 2005.
- Dragomir, Silviu, *Vlahii din Serbia în sec.XII-XV*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1922.
- Drăghicescu Dimitrie, „Les Roumains de Serbie”, Paris, 1919.
- Dumitrescu Jippa, Metea Octavian, „Timocul”, Ed. Universul, București, 1943.
- Durlić, Păun Es, *Sacred language of the Vlach Bread*, Ed.Balkankult Foundation, Belgrad, 2011.
- Felezeu, Călin, Lumpredean, Ivan, „Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice”, *Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.*
- Florea Oana, Hedeșan Otilia, „Mă răzumești, fata mea...Note de teren pe Valea Moravei”, Ed Paideia, 2007.
- Florescu, Florea, „Românii din dreapta Dunării” în „Sociologie românească”, an II, nr. 5-6, mai-iunie 1937.
- Gacović, Slavoljub, *De la sârbi vlahizați la limba vlahă*, Ed. Institutului de științe politice și relații internaționale „Ion I.C Brătianu”, București, 2022.
- Gacović, Slavoljub, *Influențe politice și culturale aleValahiei asupra Despotatului de la Vidin în Evul Mediu*, traducere din limba sârbă în revista *Tibiscum*, nr. 8/2018, Caransebeș.
- Georgevici R. Tihomir, *Printre românii noștri. Note de călătorie*, editori Marian Tudor și Vlădica Roscanovič, traducere de C. Constante, Ed. Ariadnae Filum, Bor, 2004.
- Giuglea George, *Fapte de limbă. Mărturii despre trecutul românesc. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie*, ediție îngrijită de Florența Sădeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- Hagi-Gogu, T., *Romanus și Vlachus sau ce este romanus, roman, român, aromân, valah și vlah*, Ed. Institutului de Arte Grafice Tiparul Universitar, București, 1939.
- Hedeșan Otilia, *Vlahii din Timoc. Repere ale unei comunități uitate în volumul Simpozion, comunicările celui de al XIV-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria*, Gyula, 2004.

- Hedeșan Otilia, „Vlahii din Timoc. Dilemele unei comunități uitate, II, Simpozionul de antropologie culturală „Dilema Europei centrale: conviețuire sau coexistență”, Arad, 13-14 mai, 2004.
- Hedeșan Otilia, Lăutarii dintr-un sat din Timoc: repertoriu și stil interpretativ în Studii de literatură română și comparată, Ed. Universității de Vest, Timișoara, 2001.
- Hedeșan Otilia, Români din Timoc, aspecte etnografice” în „Analele Universității de Vest”, seria „Sociologie, psihopedagogie și asistență socială”, IV, 1998.
- Ilinca Nicolae (coordinator), „Atlas geografic privind românii de pretutindeni ”, Ed. Institutul „Eudoxiu Hurmuzachi” pentru românii de pretutindeni, București, Ed. Vis, 2015.
- Ion di la Vidin, „Sacra Tribalia: povestea românilor din dreapta Dunării”, Ed. Danubius, București, 1997.
- Jelavich, Charles și Barbara, „Formarea statelor naționale balcanice. 1804-1920”, cuvânt introductiv prof. univ. dr. Camil Mureșan Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1999.
- Konstantinovici Traian Draghicea, „Români din nord-estul Serbiei între anii 1804-1948”, Ed. Semne, București, 2008.
- Lozovanu, Dorin, Populația românească din Peninsula balcanică. Studiu antropogeografic, Ed. Academiei Române, București, 2019.
- Mocanu Nicolae, prefață la Atlasul lingvistic român, vol.I (bibl.).
- Mușat Nicoleta, „Români din Timoc”, Ed. Martor, 2008, Timișoara.
- Nedelcea Cotescu, Diana, „Biserica românească din Serbia”, Ed. Fundația Scrisul Românesc, Craiova, 2006.
- Nedelcea Cotescu, Diana, „Mărturii despre românii din Timocul sârbesc”, Ed. Fundația Scrisul Românesc, Craiova, 2005
- Nedelcea Diana, „Biserica românească din Serbia în perioada comunistă”, în „Mitropolia Olteniei”, LVII, nr. 1-4, 2005.
- Neiescu Petre, Beltechi Eugen, Ion Faiciuc, Mocanu Nicolae, Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc”, vol.I 2021, vol. IV 2021, Ed. Academiei Române, București, 2021.
- Nestorescu, Virgil, Toponime românești în sudul Dunării în „Limba română”, nr. 3, 1978.
- Păiușan Radu, Cionchin Ionel, „O istorie a românilor din nord-estul Serbiei”, Ed. Ando Tours, Timișoara, 1998.
- Popp, N. M., Craina, o verigă a spațiului etnic românesc, în Revista geografică română nr. 4 (2-3), 1941.

- Rusu, I.I., „Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romană”, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1981.
- Sandu-Timoc Cristea, „Coroana munților”, Ed. Ion Creangă, București, 1983.
- Sandu-Timoc Cristea, „Daniile domnitorilor români făcute mănăstirilor, bisericilor și culturii poporului sârb în vremea subjugării otomane” în Stănciugel R., Țîrcomnicu E., (coordonatori) „În căutarea adevărului pierdut”, bibl.
- Sandu-Timoc Cristea, „Poezii populare de la românii din Timoc”, Ed. Ager, București, 2007.
- Sandu-Timoc Cristea, „Povestiri din amintiri. Cartea întâi”, ediție îngrijită de Dinu Barbu, Ed. Eurostampa, Timișoara, 2013.
- Sandu-Timoc Cristea, „Povești populare românești”, Editura Minerva, București, 1988.
- Sandu-Timoc, Cristea, „Doctor Atanasie Popovici-Furnică, la Conferința de Pace, Paris, 1919, în „Dacia Aureliană”, revista românilor din Timoc, broșura XXIV, 2007.
- Sandu-Timoc, Cristea, „Istoria românilor timoceni” în Calendarul românesc Nădejdea, Editura și Tiparul Tipografiei Nădejdea, Vârșeț, 1944.
- Sandu-Timoc, Cristea, „Vlahii sunt români. Documente inedite” Ed. „Astra Română”, Timișoara, 1997.
- Sandu-Timoc, Cristea, Mărturii de la români uitați, Ed. Astra Română, Timișoara, 1995.
- Sandu-Timoc, Cristea, Tragedia românilor de peste hotare (9-13 milioane), Ed. Astra Română, Timișoara, 1996.
- Șolkotovic, Diana-Silvia, Mitologia vlaho-românilor din Valea Timocului, Ed. Aius, Craiova, 2010.
- Sorescu –Marinkovic, Annemarie, „Cultura populară a românilor din Timoc – încercare de periodizare a cercetărilor etnologice” în revista Philologia Jassyensia, an II, nr.1/2006.
- Sorescu –Marinkovic, Annemarie, Românii din Timoc, astăzi. Ființe mitologice”, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2012.
- Stănciugel Robert, „Comitetul timocean și societatea culturală Timoc, stâlpii românismului la sud de Dunăre” în Stănciugel R., Țîrcomnicu E., În căutarea adevărului pierdut. In memoriam Prof. Gheorghe Zbucă, Ed. Etnologică, București, 2009.
- Stănciugel Robert, Prizonier în țara mea (interviu cu Cristea Sandu Timoc), Ed. Etnologică, București, 2018.
- Stănciugel Robert, Țîrcomnicu Emil, În căutarea adevărului pierdut. In memoriam Prof. Gheorghe Zbucă, Ed. Etnologică, București, 2009.

- Stăniloae Dumitru, *Reflecții despre spiritualitatea poporului român*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1992.
- Tanașoca, Anca, *Autonomia vlahilor din Imperiul Otoman în sec. XV-XVII*, în „*Revista de istorie*”, tom 34, nr. 8, august 1981.
- Toarcă Ionela, *Comunitatea românească din estul Serbiei*”, Ed. Institutul Eudoxiu Hurmuzachi, București, 2012.
- Todorova, Maria, *Balcani și balcanismul*, traducere de Mihaela Constantinescu și Sofia Opprescu, Editura Humanitas, București, 2000.
- Trâpcea, Teodor N., *Contribuții la istoria românilor din Peninsula Balcanică. Români dintre Timoc și Morava*”, Ed. Domino, Iași 1999.
- Țîrcomnicu Emil (coordonator), *Sărbători și obiceiuri. Români din Bulgaria*, vol. I, Timoc, Ed. Etnologică, București, 2010.
- Țurlea Petru, „*Români din Serbia, 1940-1944*”, Editura Enciclopedică, București, 2012.
- Vâlsan George, *Români din Bulgaria și Serbia*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1996.
- Vâlsan George, *Români din Serbia*, în *Anuarul Seminarului de Geografie și Antropologie*, II, 1911.
- Vințeler Onufrie, *Câteva considerații pe marginea originii etnonimului de valah/vlah în „Români din afara granițelor țării”*, volum coordonat de Mircea Cristian Ghenghea, Pruteanu Isăcescu Iulian, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2006.
- XXX *Români de peste hotare (1945)*, studiu multiplicat de Ministerul Afacerilor Externe, Direcția Arhivă și Documente Diplomatice, București, 1993.
- Zbucă Gheorghe, „*O istorie a românilor din Peninsula Balcanică. Secolele XVIII-XX*”, Ed. Biblioteca Bucureștilor, București, 1999.
- Zbucă Gheorghe, „*Români timoceni. Scurtă istorie*”, Editura Mirton, Timișoara, 2002.
- Zbucă Gheorghe, „*Români timoceni*”, în „*Dosarele istoriei*”, III, nr. 6 (22), 1998.
- Zbucă Gheorghe, *Autohtonă și continuitatea românilor timoceni în „Omăgiu academicianului Ștefan Ștefănescu*”, Ed. Universității, București, 2000.

UNGARIA

- Anghel M. Ion (coordonator), *Tratatul de la Trianon. Document esențial care stă la baza Marii Uniri*, Editura Pro Universitaria, București, 2021.
- Armanca, Brândușa, *Presa românească din Ungaria. Iluzii pierdute în Revista 22*, anul XXVI (1387), 18 octombrie – 24 octombrie 2016.

- Babeș, Emil, *Diagnoza – studiu asupra situației politice a românilor din Ungaria*, Tipografia Poporul român, Budapesta, 1910.
- Bărbulescu, Petre: *Drama minorităților naționale din Ungaria*, Editura Globus, București, 1991.
- Berenyi Maria, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Editura Societății culturale a românilor din Budapesta, Gyula, 2000.
- Berenyi, Maria, (editor responsabil): *Micherechi. Pagini istorico-culturale*, Editura Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria, Gyula, 2000.
- Berenyi, Maria, *Personalități marcante în istoria și cultura românilor din Ungaria (Secolul XIX)*, Editura Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria, Gyula, 2013.
- Berenyi, Maria, *Poveștile caselor. Români din Buda și Pesta*, Editura Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria, Gyula, 2013.
- Berenyi, Maria, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu. 1802-1870*. Editura Societatea culturală a românilor din Budapesta, Gyula, 2002.
- Bodea, Cornelia, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Ed. Diecezană, vol I, Arad, 1943.
- Borbely, Ana, *Limbă română și identitate românească în Ungaria. Aspecte dialectologice, sociolingvistice, onomastice și demografice*, Editura Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria, Gyula, 2013.
- Bucin, Mihaela, Szantu, Florica, *Cunoștințe despre poporul român (manual pentru clasele 5-8)*, Budapesta 2018.
- Ciotea, Ivan, *Românii din Ungaria*, Editura de presă Noi, Gyula, 2004.
- Cosma Eva, *Cântece și dansuri populare românești din Ungaria*, Editura Uniunea Culturală a Românilor din Ungaria, Budapesta, 2002.
- Csobai, Elena, *Românii din Ungaria. Studii de istorie*, Editura Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Gyula, 2013 (ediție bilingvă româno-maghiară)
- Csobai, Elena, *Istoricul românilor din Ungaria de azi*, Editura s.n., Gyula, 1996.
- Csobai, Elena, *În amintirea lui Iosif Ioan Ardelean. Chitighaz. Pagini istorico-culturale*, Editura Comunității Cercetătorilor și Creatorilor Români din Ungaria, Budapesta 1993 (reeditarea primei ediții, Arad, 1893).
- Csobai, Elena, Martin, Emilia, *Vestigiile Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria*, Editura Institutului de Cercetări ale Românilor din Ungaria, ediția a doua, Gyula, 2013.
- Dungaciu, Dan, Grigoriță, G. (coordonatori), *Enciclopedia românilor de pretutindeni. Comunități, personalități, concepte, volumul II, Comunitatea românilor din Ungaria*, Editura Muzeul Brăilei Carol I, Editura Istros, București, 2019.

- Enescu, Ion, Enescu, Iuliu, Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul din punct de vedere agricol, cultural și economic, Editura Librăriei Socec, București, 1920.
- Gaidoz, Henri, Români din Ungaria. Originea, istoria și starea lor prezentă, traducere de George Moroianu, Editura Lito-Tipografia Carol Göbl, București, 1894.
- Georgescu, Ioan, Români din Ungaria, colecția Cunoștințe folositoare numărul 19, Editura Cartea Românească, București, 1925.
- Ghibu, Onisifor, Prolegomenă la o educație românească, Editura Cultura Românească S.A.R., București, 1941.
- Ghișa, Alexandru, conferința Relațiile-româno ungare. Trecut – prezent – viitor, Cluj-Napoca, 2017.
- Ghișa, Alexandru, România și Ungaria – doi vecini apropiați geografic. (Relațiile româno-maghiare între 1918-2018 în Anghel M. Ion, Tratatul de la Trianon
- Ghișa, Alexandru, A fi român în Ungaria în Orașul. Revistă de cultură urbană, anul XVII, nr. 1-2/2022 publicată de Fundația Culturală Carpatica Cluj.
- Ghișa, Alexandru, De la Moscopole la Budapesta, în Magazin istoric, februarie, 2020.
- Ghișa, Alexandru, România și Ungaria la început de secol XX, Editura Presa universitară clujeană, Cluj Napoca, 2002 (cu ediția în limba engleză Romania and Hungary at the Beginning of the 20th Century), Editura Institutul Cultural Român – Centrul de Studii Transilvane, Cluj Napoca, 2003.
- Ghișa, Alexandru, conferința 20 de ani de parteneriat strategic între România și Ungaria. Ce s-a construit și ce s-a năruit în relația bilaterală, Fundația Europeană Titulescu, București, 12 decembrie 2022.
- Ghișa, Alexandru, Conferința Români din Ungaria. O perspectivă, Institutul Cultural Român, Institutul Frații Golescu, București, 6 februarie 2022.
- Ghișa, Alexandru, interviu în ziarul Făclia de Cluj numărul 9304/28 iulie 2021.
- Ghișa, Alexandru, postfață la lucrarea Ioan Matei Români din Ungaria în 2004, Editura Institutul Cultural Român, București, 2004.
- Hedeșan, Otilia, Dacă n-ar vu fi, nu s-ar vu povesti...”, antologia povestitorilor români din Ungaria. Editura Paideia, București, 2007.
- Man, Emilian Aurel, Cartea Albă. Români din Ungaria: mărturii, suferințe, evocări (septembrie 1919 – iunie 1995). Document socio-istoric despre o realitate tragică, Editura E. A. Man, 1995.
- Manciulea, Ștefan, Frontiera politică și etnică româno-maghiară, Editura Universul, București, 1938.

- Manciulea, Ștefan, Granița de Vest, Editura Tipografiei Seminarului Teologic, Blaj, 1936 (reeditare Editura Gutinul, Baia Mare, 1994).
- Manega, Miron, Istoria Românească a Budapestei în ziarul Certitudinea, numărul 111/2022.
- Marc, Vasile, De la Micherechi până la Micherechi, Editura Noi, Gyula, 1994.
- Marin, Maria, Mărgărit, Iulia, Românii din Ungaria. Texte, glosar. Studiu lingvistic, Institutul de lingvistică Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti, Editura Academiei Române, București, 2013.
- Martin, Emilia, Românii din Ungaria. Studii de etnologie, Editura Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria, Gyula, 2013.
- Martin, Emilia, Sărbătorile calendaristice ale românilor din Ungaria, Giula, 2003
- Matei, Ioan, Românii din Ungaria (interviuri), Editura Institutului Cultural Român, București, 2004.
- Meteș, Ștefan, Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria, volumul 1, (până la 1698), Editura Librăriei Arhidiecezane, Sibiu, 1935.
- Misaroș, Teodor, Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Ungaria, ediția a doua, revizuită, coord. Eva Iova, Editura Uniunii Culturale a Românilor din Ungaria, Gyula, 2002.
- Moisa, Gabriel, Istoriografia românilor din Ungaria 1920-2010. Între deziderat și realitate, Editura Noi, Gyula, 2010.
- Moisa, Gabriel, Românii din Ungaria de astăzi. Cronica unui crepuscul programat în Adevărul.ro, 7 noiembrie 2022.
- Munteanu, Cornel, Românii din Ungaria. Literatura românilor din Ucraina, Colecția Lecturi critice, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj Napoca, 2007.
- Munteanu, Cornel, Românii din Ungaria. Presa (volumul 1), Editura Noi, Iula, 2006.
- Olahus, Nicolaus, Opere (volumul I-II), Editura Academiei Române, Fundația Națională pentru Știință și Artă, coordonator Eugen Simion, București, 2022.
- Olteanu, Florea, Comunitățile românești din județul Bichiș în secolul al XIX-lea, Editura Presă și carte, Gyula, 2012.
- Olteanu, Florea, Români din Gyula în secolul al XIX-lea, Gyula, 1999.
- Păiușan, Radu, Ciochin, Ionel, O istorie a românilor din Ungaria, Editura Eurostampa, Timișoara, 2003.
- Petrușan, Gheorghe, Bilingvism și dublă identitate, în Foaia românească, numărul 33/ 4 august 2020.
- Petrușan, Gheorghe, Grai și identitate în Foaia românească numerele 1-2, ianuarie, 2004.

- Petrușan, Gheorghe, Pe scurt despre românii din Ungaria, în *Romanian Journal of International Affairs: Românii de pretutindeni*, număr special, volumul X, București, 2004 (Rezumat în limba română a lucrării *A magyarorszgi romanok* publicată de Gheorghe Petrușan, Emilia Martyn și Mihaly Kozma la Budapesta în 2000).
- Pop, Ioan-Aurel, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Ed. Fundația Culturală Română, București, 1996.
- Posea, Gr. *Câmpia de Vest a României*, Editura Fundației România de Măine, București, 1997.
- Postică, Diana (coordonator), *Școala românească pretutindeni. Ghidul instituțiilor de învățământ românesc cu sprijinul Ministerului Afacerilor Externe. Departamentul pentru Relații cu Românii de Pretutindeni*, București, 2007.
- Raliade, Rodica, Nubert Chețan, Mihaela, *Lecturi identitare. Românii din Ungaria. Studii de caz*, Editura România Pur și Simplu, București, 2004.
- Rămureanu, I., *Rolul elementului românesc în creștinarea ungarilor în Biserica Ortodoxă Română*, an XVIII, nr. 1-2/1980, București.
- Roth, Ștefan Ludwig, *Lupta pentru limbă în Transilvania*, Editura Gramar, București, 1998.
- Rusu A. A., *Ivan de Hunedoara și românii din vremea sa. Studii*, Editura Presa Universală Clujeana, Cluj Napoca, 1999.
- Rușeț, Răducu, *Monografia Fundației Ziariștilor Români din Ungaria 1910-1918 /1931*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2021.
- Sala, Marius, *Aventurile unor cuvinte românești*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2006.
- Sigmirean, Cornel, *Românii din Ungaria în România de lângă noi*, Ministerul Afacerilor Externe, Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni, Editura Corint Junior, București, 2013.
- Sinaci, Radu, *Alexandru Mocioni, incursiuni muzicale*, Ed. Mirador, Arad, 2009
- Sinaci, Radu, *Alexandru Mocioni, Omul Si Muzica Lui. Alexandru Mocioni, The Man And His Music. Alexandru Mocioni, Az Ember És Zenéje*, Editura Pro Universitaria, București, 2017.
- Șipoș Fluieraș, Lucreția, *Scriitori români din Ungaria*, în revista *Studii de știință și cultură* Universitatea de Vest Vasile Goldiș Arad (UVVG), anul IV, numărul 3, septembrie 2008.
- Zbuchea G., Buchet C., *capitolul Românii din Ungaria în România din afara granițelor României*, Editura Fundația România de Măine, București, 2008.

XXX Români de peste hotare (1945), studiu multiplicat de Ministerul Afacerilor Externe, Direcția Arhivă și Documente Diplomatice, București, 1993.

XXX The Romanians in Hungary. Dynamics of an Ethnic Genocide, Ed. Globus Publishers, Bucharest, 1992.

XXX „Spațiul istoric și etnic românesc”, Imprimeria Națională, București, 1942.

DESPRE CARTE

„Pentru cunoașterea identitară a românilor pierduți numai o inimă ca a lui Mihai Nicolae, mare cât harta spațiului genetic românesc, o putea oferi.”

IRINA AIRINEI, „Dăinuiri – gânduri despre cartea Călătorii identitare. Români megieși în revista „Mesager bucovinean”, anul XIX, numărul 3 (75), 2022.

„Cartea lui Mihai Nicolae este o minunată incursiune în viața socială, culturală și chiar personală a românilor megieși din mai multe ținuturi. Ea reprezintă o lectură plăcută, fascinantă și absolut necesară în spațiul cultural contemporan.”

IOANA COSMA, „O carte memorabilă în revista „Cafeneaua literară” nr 6/2022

„Este o carte de temelie pentru ideea de românism, de cunoaștere a comunităților românești din jurul țării...”

Dr. Mihai Nicolae, autorul monumentalei cărți „Călătorii identitare. Români megieși” face parte din această stirpe rară a iubitorilor de neam și țară...

Desigur, grilele investigațiilor minunatului nostru contemporan diferă, pe bună dreptate, de cele ale ilustrațiilor săi precursori. Oricum, este, de atunci încolo, cea mai temeinică lucrare despre comunitățile românești din jurul țării.”

MIHAI OGRINJI în revista „România pitorească”, nr. 2/2023

„Crezul autorului este ilustrat de teza marelui geograf și etnograf român George Vâlsan, aleasă ca motto al lucrării: Nu avem neam de risipit nimănui și niciodată! O mare datorie prezentă noastră e să aprindem flacăra conștiinței românești. Fidel acestui crez și convins că spațiul etnic românesc se întinde dincolo de granițele politice ale țării, autorul mărturisește: Sunt dator față de toți pe care i-am întâlnit în călătorii și care m-au lămurit mai bine decât oricine și orice cum stau lucrurile în ținuturile lor.”

RISTEA PRIBOI în revista „Periscop”, anul XVI, nr. 1/ianuarie-martie 2023

„Fire poetică, sensibil la ideea integrității de odinioară a românilor, Mihai Nicolae începe fiecare capitol despre frații noștri de limbă, de datină și neam, mai puțin fericiți, cum altfel decât cu nostalgia întregului...”

IULIAN CHIVU, „Românii megieși, de la istoria neamului la conștiința națională”, în revista „Cafeneaua literară” nr 10/2022

„O întreprindere provocatoare pentru orice autor: aceea de a inventaria, descrie, analiza comunități românești de-a lungul frontierei actuale.

O întreprindere așezată ce se bazează pe un model de sistematizare mai degrabă matematic, însă cu un conținut descriptiv apropiat reflecției și reporterului căruia nu-i scapă detaliile.”

GEORGE POPESCU, Radio România Actualități, emisiunea „Ai noștri, cei nu foarte departe”, 27 iunie 2022.

„...Mihai Nicolae restabilește echilibrul dintre cine suntem în esență și cât contăm în aparență...Se străduiește să ne redea chipul, identitatea, să refacă legătura dintre noi, cei de-acum și matricea noastră.”

DENISA POPESCU MARTIN, revista „Argeș”, septembrie, 2022.

„Beneficiind de bibliografii punctuale și clarificatoare, pentru fiecare zonă de români megieși în parte, lucrarea domnului Mihai Nicolae este nu numai documentată scriptic (istoric, social, cultural), ci și la fața locului, sesizând caracteristicile, specificul, diferențierea totdeauna în referențialitate cu imaginea țării-mame.

Îl felicităm cu deosebită înțelegere și grațitudine pe autorul minunatului demers privind Românii megieși, așteptând cu mare interes călătoriile sale identitare din viitorul volum...”

ZENOVIE CÂRLUGEA, „O panoramă a comunităților de români dimprejurul României” în „Vatra veche”, nr. 11/2022

„Universul românesc, puțin știut, ce se revarsă din paginile acestui volum, se constituie într-o veritabilă călătorie inițiatică...

Marele merit al autorului îl reprezintă faptul că cititorul este silit să vadă dincolo de fațetele luminoase și o realitate destul de contondentă: aceea că a fi român în afara granițelor României nu a fost și nu va fi simplu niciodată.”

DORIAN THEODOR CLENCIU, româniabreakingnews.ro, 5 martie 2022

„Autorul reunește în paginile acestui volum, în număr mare de aspecte actuale privind viața și perspectivele românilor din proximitatea României, precum și o viziune unitară a celui care a fost într-un contact direct cu reprezentanții marcanți ai acestor comunități istorice românești.”

MARIAN CLENCIU – Masa rotundă și lansare de carte, Asociația Culturală ProBasarabia și Bucovina, București, 26 ianuarie 2022.

„Colegul și prietenul nostru vorbește de români uitați. Domnul Mihai Nicolae e combativ, aducând nu numai trăirile călătoriilor sale care nu sunt numai enciclopedice, sunt contactele cu oamenii locurilor.

Lucrarea, această călătorie reprezintă sinteze ale contactelor sale cu românii megieși; o incursiune care ne invită direct; o exprimare frumoasă și interesantă, directă, la descoperirea românilor de lângă noi.”

Prof. univ. dr. DUMITRU PREDA, lansare de carte,
Fundația Europeană Titulescu, București, 10 mai 2022.

„Cartea, pe un format enciclopedic, este o sursă extraordinară de informații, o carte de ținut în bibliotecă. Formula românii megieși m-a intrigat. Ne ajută să regăsim unele din rădăcinile românești.”

Prof. univ. dr. ADRIAN NĂSTASE, lansare de carte,
Fundația Europeană Titulescu, București, 10 mai 2022.

„Prin acest volum, domnul Mihai Nicolae tocmai a desființat frontierele...”

Dr. ALEXANDRU GHIȘA, lansare de carte,
Fundația Europeană Titulescu, București, 10 mai 2022.

„Foarte recentă apariție editorială Călătorii identitare. Românii megieși este centrată pe câmpie de istorii românești puțin știute sau deloc... într-un tablou ce își propune să rămână fidel atât istoriei cât și realităților contemporane ale comunităților românești din jurul granițelor, mare parte din acestea fiind cândva în teritoriul României.”

ROXANA IORGULESCU BANDRABUR – Radio România Internațional,
emisiunea „Românii de lângă noi” 3 noiembrie 2021

„O importantă sinteză documentară, cartea fiind scrisă cu rigoare și metodă, civilizațiile românești din jur au fost transformate de autor în monumente ale românității milenare.”

LUCIAN BĂBEANU, TVR Internațional,
emisiunea „A doua Românie”, 9 decembrie 2021.

„O carte deosebită de impresii, o carte care s-a scris mai mult cu picioarele pentru că autorul a călătorit foarte mult, și o carte cu un titlu foarte frumos: Românii megieși; un studiu despre românii de pretutindeni; un studiu amplu, un studiu foarte bine pus la punct..”

VASILE BĂCU, TeleRadio Compania TVA,
Cernăuți, emisiunea „Rezumat”, 1 Decembrie 2021

„În momentul în care pătrunzi în universul românesc prin intermediul acestei cărți, descoperi lucruri extraordinare...”

NATALIA ZEGREA, infoprut.ro, 2 martie 2022

„Acest volum este unul de referință în domeniu pentru că vorbește despre oameni și locuri din vecinătatea României.”

RAMONA MEZEI, lansare de carte la Biblioteca Metropolitană,
București, 4 noiembrie 2021.

„O lucrare documentată științific, dar care e marcată și de mult talent narativ...”

LUCIA TOADER, TVR, emisiunea „Universul credinței – Cartea de duminică”,
10 iulie 2022.

„La Cernăuți am fost lansată o carte dedicată românilor din vecinătatea României. Cartea constituie o sinteză documentară. Autorul cărții a fost felicitat călduros de către membrii comunității românești din Cernăuți, cu prilejul lansării acestei apariții editoriale.”

BUCPRESS TV CERNĂUȚI, emisiunea „Românii din jurul României,
o adevărată comoară spirituală”, 1 Decembrie 2021

„Ne bucurăm foarte mult că puteam lansa acest prim volum din Călătorii identitare. Românii megieși; un volum unic care unește comunitățile istorice de români, atât de bine scris, plin de empatie și afecțiune. Ne bucurăm că putem prezenta aici, la Chișinău, această carte frumoasă, o carte de duminică.”

Radio Chișinău, emisiunea „Matinee de weekend”,
duminică 17 octombrie 2021

„Avem promisiunea că aceste relatări din casele românilor uitați, vase comunicante ale românității, vor continua în toate zonele înconjurătoare locuite de români pentru a ne oferi o geografie a unității de neam.”

MARIN JENEL, Târgul de carte Bookfest,
București, 2 iunie 2022

„O pasiune iscoditoare în sensul bun al cuvântului l-a făcut pe autor să se documenteze serios și să-și ia rucsacul în spinare, să se ducă la fața locului în aceste comunități românești din jurul României, să asculte relatările oamenilor care sunt numai martori ai vieții cotidiene, dar sunt și depozitarii multor povești ale moșilor și strămoșilor lor.

Cartea e o împletire de istorie mare și istorie mică.”

MARIA CAPELOS, lansare de carte,
Muzeul Național al Țăranului Român,
București, 6 martie 2022

„Abordarea metodologică a cărții de lucrări îmi profund caracter științific prin curiozitatea abordării în ordine cronologică și geografică a problemelor legate de unele reperi istorice referitoare la populație localități limba română și educația din fiecare zonă în parte cartea Domnului Mihai Nicolae devine o carte extrem de prețioasă și necesară

datorită modului inedit prin care abordează problematica românilor megieși tot respectul și admirația noastră pentru stăruința autorului de a face cunoscută viața în toate complexitatea ei trăită de români din afara graniței.”

MIHAI KOPECKY, „În focul prezentului”, afnews.ro, 5 martie 2022

„O lectură benefică. O lectură de poveste adevărată. Un medicament pentru suflet. Mulțumesc, domnule Mihai Nicolae!”

ROBERT STANCIUGEL, lansare de carte,
Muzeul Național al Țăranului Român, București, 6 martie 2022

„Cea mai bună propagandă este cuvântul bine scris, cuvântul împărtășit altora și sunt mulți care vor să ne audă...Trebuie să finanțăm mai bine cultura și educația noastră ca să avem mai mulți care să ne promoveze identitatea peste hotarele țării.”

VICTOR CHIRILĂ, ambasadorul Republicii Moldova la București,
lansare de carte la Muzeul Național al Țăranului Român,
București, 6 martie 2022

„Cartea domnului Mihai Nicolae a înregistrat foarte frumos interesant adevăruri istorice, întrevăzute la fața locului. Domnia sa e martor prin carte și, bineînțeles, prin impresiile asupra acestor realități care ne arată că bătălia pentru identitatea românească a existat în permanență.

Cartea, o provocare intelectuală, ne incită la discuții despre ce vrem și cum vrem în relația cu românii megieși. O apariție editorială pentru care îl felicit pe autor și pe undeva îl și invidiez pentru că a avut ideea să scrie această carte. Este o carte absolut necesară generațiilor prezente și viitoare pentru că ne vorbește despre frații noștri uitați...”

CONSTANTIN CORNEANU, lansare de carte
la Fundația Europeană Titulescu,
București, 10 mai 2022

„Românii de pretutindeni nu sunt de pretutindeni ci sunt din hotarele inimii noastre.”

Doctor VIRGIL ȘTEFAN NIȚULESCU,
lansare la Muzeul Național al Țăranului Român

„Cu bucurie găzduim astăzi lansarea unei cărți care ne privește pe toți: Călătorii identitare. românii megieși. Pentru noi este o încurajare și o plăcere să prezentăm acest volum căci nu există în prezent multe studii care să facă cunoscută în România comunitatea românilor din Bulgaria. În cartea pe care o lansăm acum un întreg capitol vorbește despre noi, românii din sudul Dunării. Le spun oaspeților din țară: Bine ați venit în vechiul Dii! Bine ați venit la Uniunea Etnicilor Români din Bulgaria, AVE!

Dr. IVO GHEORGHIEV, președintele AVE,
lansare de carte la Casa de Cultură „Sfânta Teofana Basarab”,
Vidin, 30 aprilie, 2022

Hărți actualizate ale comunităților de români se găsesc mai greu, de aceea am folosit și materiale mai vechi. Am fost obligat să încropesc un grupaj cartografic menit să ofere o minimă orientare geografică. Departe de a constitui reprezentări standard, hărțile alăturate au cel puțin meritul să ajute la o localizare corectă a comunităților naționale de care se ocupă studiul.

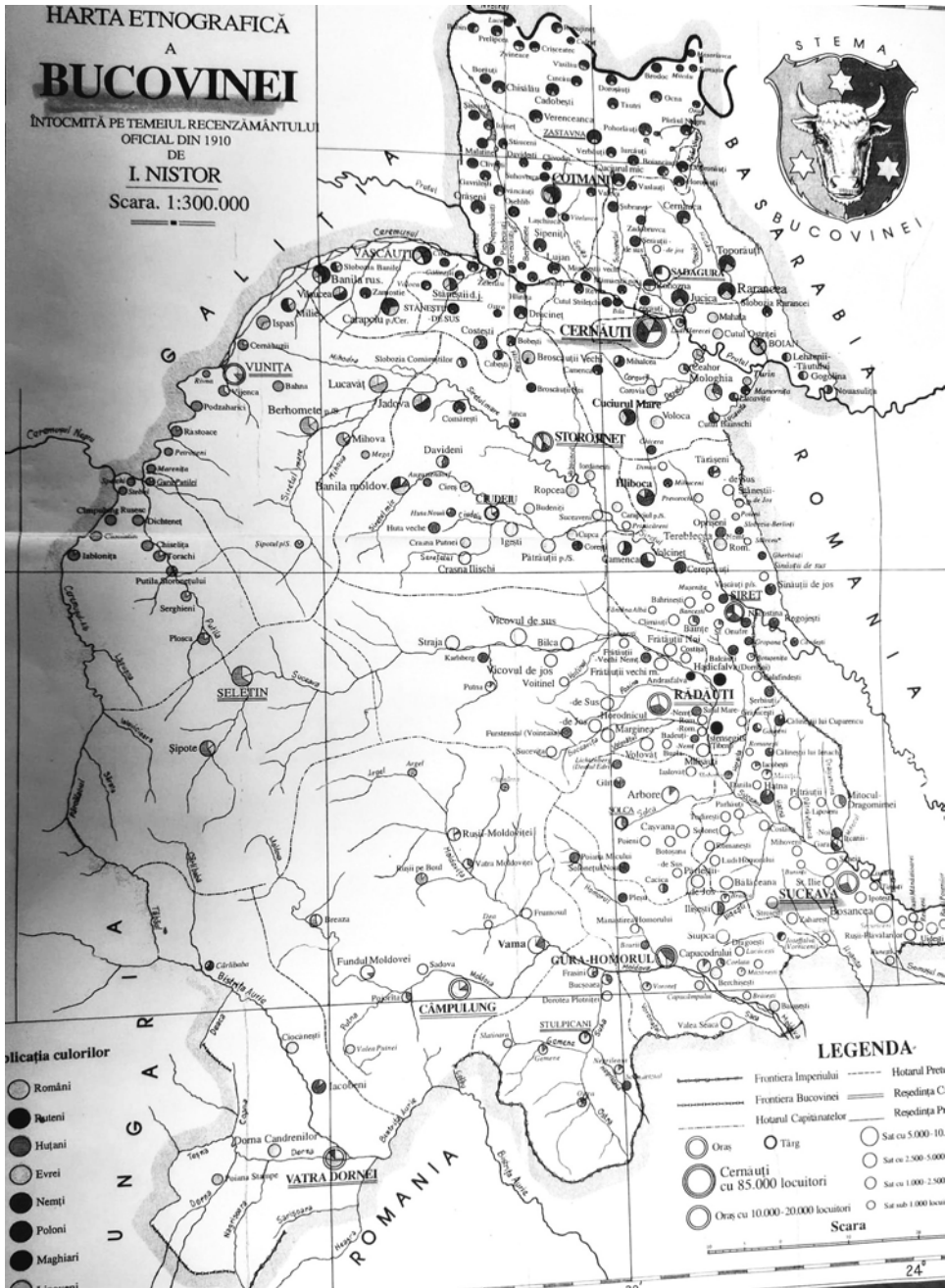
ANEXE

HĂRȚI

BASARABIA

BUCOVINA

MARAMUREȘUL DIN DREPTUL TISEI

TIMOC

Cele 161 de așezări dintre Timoc, Dunăre și Morava (sursa: L. T. Boga, 1939)

UNGARIA

CUPRINS

MOTTO	5
MARMAȚIA: ROMÂNII DIN DREAPTA TISEI	7
REPERE ISTORICE.....	14
POPULAȚIE ȘI LOCALITĂȚI.....	42
Ujgorod.....	47
Slatina.....	48
Apșa de Jos	49
Apșa de Mijloc	51
Biserica Albă.....	53
Strâmtura.....	54
Apșița Veche	54
LIMBA ROMÂNĂ	54
EDUCAȚIA ÎN LIMBA MATERNĂ. ȘCOALA	62
MASS MEDIA.....	66
ASOCIAȚII	68
CULTURA TRADIȚIONALĂ. CULTURALITATE	70
BISERICA	79
BUCOVINA: CERNĂUȚI ÎN CÂTEVA IPOSTASURI	88
ÎN ȚARA MOLDOVEI.....	93
ADMINISTRAȚIA AUSTRIACĂ.....	96
UNIREA (PERIOADA ROMÂNEASCĂ: 1918-1940)	108
Învățământul.....	117
Instituții Culturale.....	118
Religie.....	119
ULTIMATUMUL SOVIETIC.....	123
DEZROBIREA	129
BUCOVINA „CONSTRUIEȘTE SOCIALISMUL”	132
BUCOVINA ÎN COMPONENTA UCRAINEI INDEPENDENTE	136

Școala în limba maternă	144
Reforma Administrativ Teritorială	148
Vizele de intrare ca represalii.....	149
Biserica.....	150
BASARABIA: ALTARE ȘI FRONTIERE.....	159
BISERICA PÂNĂ ÎN 1812	165
BISERICA DUPĂ 1812.....	175
HOTĂRÂRI SINODALE. CANOANELE APOSTOLICE.....	184
UNIREA CU ROMÂNIA. MITROPOLIA BASARABIEI	190
OCUPAȚIA SOVIETICĂ	194
ELIBERAREA BASARABIEI	200
BASARABIA SOVIETICĂ (1944-1991).....	204
REACTIVAREA MITROPOLIEI BASARABIEI.....	212
TRIBALIA: ROMÂNII DIN TIMOC	222
REPERE ISTORICE.....	227
POPULAȚIE ȘI LOCALITĂȚI.....	251
LIMBA ROMÂNĂ	256
EDUCAȚIA ÎN LIMBA ROMÂNĂ.....	261
MASS MEDIA.....	265
CULTURA TRADIȚIONALĂ.....	267
ASOCIAȚII. ORGANIZAȚII	271
BISERICA	276
ORIZONTUL PUSTEI: ROMÂNII DIN UNGARIA.....	288
REPERE ISTORICE.....	292
POPULAȚIE ȘI LOCALITĂȚI.....	312
LIMBA ȘI LITERATURA ROMÂNĂ.....	324
LITERATURA ÎN UNGARIA	342
EDUCAȚIA ÎN LIMBA MATERNĂ. ȘCOALA	343
ASOCIAȚII. ORGANIZAȚII	347

MASS-MEDIA	353
CULTELE. BISERICA.....	358
CULTURĂ TRADIȚIONALĂ. CULTURALITATE	363
Culturalitate	366
BIBLIOGRAFIE.....	379
MARAMUREȘUL DIN DREAPTA TISEI.....	379
BUCOVINA: CERNĂUȚI ÎN CÂTEVA IPOSTASURI	384
Periodice	389
BASARABIA	389
TIMOCUL SÂRBESC	392
UNGARIA	397
DESPRE CARTE.....	403
ANEXE.....	410
HĂRȚI.....	410

